TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
BİLİM TARİHİ BİLİM DALI

EVRİM KURAMININ TÜRKİYE'DEKİ İLK 100 YILI (1873-1973)

Doktora Tezi

Batuhan AKGÜNDÜZ

Ankara, 2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
BİLİM TARİHİ BİLİM DALI

EVRİM KURAMININ TÜRKİYE'DEKİ İLK 100 YILI (1873-1973)

Doktora Tezi

Batuhan AKGÜNDÜZ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Vural BAŞARAN

Ankara, 2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
BİLİM TARİHİ BİLİM DALI

EVRİM KURAMININ TÜRKİYE'DEKİ İLK 100 YILI (1873-1973)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. Vural BAŞARAN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

1. Doç. Dr. Vural BAŞARAN

2. Prof. Dr. Remzi DEMİR

3. Prof. Dr. Yavuz UNAT

4. Prof. Dr. Ömer Faik ANLI

5. Doç. Dr. Tarık Tuna GÖZÜTOK

Tez Savunması Tarihi

03/04/2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Vural BAŞARAN danışmanlığında hazırladığım "Evrim Kuramının Türkiye'deki İlk 100 yılı (1873-1973) (Ankara.2026)" adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Batuhan AKGÜNDÜZ

10/04/2026

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında en büyük paya sahip olan aileme en içten teşekkürlerimi sunarım. Başta annem Tülin Akgündüz'e, rahmetli babam Önder Akgündüz'e, rahmetli anneannem Güler Alp'e, dedem Sabri Alp'e, kardeşim Gülin Akgündüz Köroğlu'na ve eşi Metin Köroğlu'na olmak üzere, eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini benden hiçbir zaman esirgemeyen, her aşamada yanımda olan aileme minnettarım.

En özel teşekkürü, bu çalışmanın tüm süreçlerinde, fikir aşamasından son hâline ulaşmasına kadar danışmanlığımı sürdürdüğü süre boyunca büyük bir özveri ve titizlikle yürüten değerli hocam Prof. Dr. İnan Kalaycıoğulları'na sunarım.

Tezimin danışmanlığını üstlenen Doç. Dr. Vural Başaran hocama bana verdikleri sonsuz destek için ayrıca teşekkür ederim. Tez İzleme Komitesi sürecinde kıymetli değerlendirmeleriyle, eleştirileriyle ve önerileriyle çalışmanın bilimsel niteliğinin gelişmesine önemli katkılarda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Remzi Demir, Prof. Dr. Yavuz Unat ve Prof. Dr. Ömer Faik ANLI hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Selçuk Üniversitesi'nde birlikte çalışma imkânı bulduğum, bilgi ve tecrübeleriyle bana her zaman destek olan değerli hocalarıma ve akademik ortamı paylaşmaktan mutluluk duyduğum tüm arkadaşlarıma ayrıca teşekkür ederim.

Bu uzun, zorlu süreçte manevi destekleriyle her zaman yanımda olan, sabırları ve anlayışlarıyla bana güç veren kız arkadaşım Fadime Korkutal'a, can dostum Yağız Cem Konyar'a, kıymetli eşi Ceren Nazlım Konyar'a ve minik Mercan Konyar'a da gönülden teşekkür ederim.

Hayatımın her anında fikir danışıp yardım alabilme şansına sahip olduğum değerli dostlarım Emrah Maraşo'ya, Ali Furkan Arıcıoğlu'na, Gökalp Çiftçioğlu'na, Harun Çakan'a; hocalarım Doç. Dr. Ahmet Cüneyt Gültekin'e, Doç. Dr. Tarık Tuna Gözütok'a; hatırşinas kardeşlerim Efekan Tolukan'a ve Efe Hüseyin Öztürk'e canı gönülden minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Son olarak, çalışmamı "2211-C Yurt İçi Öncelikli Alanlar Doktora Burs Programı" kapsamında destekleyen TÜBİTAK'a bu süreçteki maddi-manevi katkıları için şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR ..... **i**

İÇİNDEKİLER ..... **iii**

GİRİŞ **1**

1. OSMANLILARDA EVRİM KURAMININ ALIMLANIŞI **11**

1.1. Aktarma Dönemi (1873-1908) **12**

1.1.1. Ahmed Midhat Efendi 12

1.1.2. Şemseddîn Sâmi 17

1.1.3. Hoca Tahsin Efendi 23

1.1.4. Abdullah Cevdet 27

1.2. Benimseme Dönemi (1908-1923) **31**

1.2.1. Mustafa Sâtı Bey 31

1.2.2. Subhi Edhem 35

1.2.3. Ahmed Nebîl 46

1.2.4. Edhem Necdet 51

1.2.5. Memduh Süleyman 55

1.3. Değerlendirme **59**

2. CUMHURİYET DÖNEMİ POPÜLER YAZININDA EVRİM KURAMI **62**

2.1. Süreli Yayınlarda ve Edebî Metinlerde Evrim Kuramı **69**

2.1.1. Herbert George Wells'in Etkileri 69

2.1.2. Arthur Keith'in Etkileri 72

2.1.3. Scopes-Maymun Davası 76

2.1.4. Darwin'in Eserlerinin Türkçeye Kazandırılma Girişimleri 97

2.1.5. Darwin ve *İnsanda ve Hayvanlarda Duyguların İfade Edilmesi* 100

2.1.6. Darwin ve *Evcilleştirme Altında Hayvan ve Bitkilerin Çeşitliliği* 103

2.1.7. Sosyoloji Yayınlarında Darwin 106

2.1.8. Darwin'in Kültürel Etkisi 107

2.1.9. Darwin ve Hitler İlişkisi 120

2.1.10. Evrim Karşıtlığı 122

2.1.11. Lamarck ve Haeckel'ın Tanıtımları 129

2.1.12. Romanlar 137

2.2. Halkevleri ve Evrim Kuramı **143**

2.2.1. Ankara Halkevi Konferansları 147

2.2.2. Ankara Halkevi Dergisi: *Ülkü* 149

2.2.3. Balıkesir Halkevi Dergisi: *Kaynak* 160

2.2.4. Çorum Halkevi Dergisi: *Çorumlu* 162

2.2.5. Denizli Halkevi Dergisi: *İnanç* 164

2.2.6. Edirne Halkevi Dergisi: *Altıok* 166

2.2.7. İstanbul (Eminönü) Halkevi Dergisi: *Yeni Türk Mecmuası* ... 166
2.2.8. İzmir Halkevi Dergisi: *Fikirler* ... 171
2.2.9. Malatya Halkevi Dergisi: *Derme* ... 173
2.2.10. Samsun Halkevi Dergisi: *19 Mayıs* ... 174
2.3. Değerlendirme ... 175
3. CUMHURİYET DÖNEMİ BİLİMSEL YAZININDA EVRİM KURAMI ... 177
3.1. Ders Kitaplarında Evrim Kuramı ... 179
3.2. Bilimsel Çalışmalarda Evrim Kuramı ... 234
3.2.1. Telif Eserler ... 234
3.2.2. Tercüme Eserler ... 243
3.2.3. Sözlükler ... 249
3.3. Bilimsel Toplantılarda Evrim Kuramı ... 252
3.3.1. I. Millî Türk Tıp Kongresi (1-3 Eylül 1925) ... 252
3.3.2. Türk Tarih Kongreleri ... 253
3.3.2.1. I. Türk Tarih Kongresi (2-11 Temmuz 1932) ... 255
3.3.2.2. II. Türk Tarih Kongresi (20-25 Eylül 1937) ... 256
3.3.2.3. III. Türk Tarih Kongresi (15-20 Kasım 1943) ... 259
3.3.3. Türk Dili Kurultayları ... 260
3.3.3.1. I. Türk Dili Kurultayı (26 Eylül 1932-5 Ekim 1932) ... 261
3.3.3.2. II. Türk Dili Kurultayı (18-23 Ağustos 1934) ... 268
3.3.3.3. III. Türk Dili Kurultayı (24-31 Ağustos 1936) ... 269
3.3.3.4. IV. Türk Dili Kurultayı (10-14 Ağustos 1942) ... 270
3.3.3.5. V. Türk Dili Kurultayı (26-30 Kasım 1945) ... 272
3.3.3.6. VI. Türk Dili Kurultayı (19-23 Aralık 1949) ... 273
3.4. Değerlendirme ... 274
SONUÇ ... 276
KAYNAKÇA ... 286
EKLER ... 307
ÖZET ... 316
ABSTRACT ... 317

GİRİŞ

Bir doğa yasası olan evrimin bilimsel bir kuram olarak sistemleştirilmesinde özellikle iki isim belirleyici olmuştur: Jean-Baptiste Lamarck (1744-1829) ve Charles Darwin (1809-1882). Lamarck, *Philosophie zoologique* [Zooloji Felsefesi] adlı eserinde canlıların çevre koşullarına bağlı olarak zaman içinde değiştiğini ve bu değişimlerin kuşaklar boyunca aktarılabileceğini sistematik bir biçimde açıklamış ve ilk kez evrim yasasını bir bilim kuramı olarak ortaya koymuştur. Darwin ise *Türlerin Kökeni* [On the Origin of Species] adlı kitabında doğal seçilim mekanizmasını temellendirerek, canlılardaki çeşitlenmeyi ve uyum süreçlerini mekanik ve gözleme dayalı bir açıklamaya kavuşturmuş; Evrim Kuramının altında yatan temel mekanizmayı keşfetmiştir.

Evrim Kuramı, doğadaki canlı çeşitliliğini, değişimi ve yaşamın uzun geçmişini ilk kez bütüncül bir biçimde, doğa yasalarına bağlı bir süreç olarak kavramamızı sağlayarak, insanın yaşamdaki yerine dair anlayışını köklü biçimde dönüştürmüştür. Bu nedenle Evrim Kuramı, insanlık tarihinin en önde gelen bilimsel kuramlarından biridir. Bugün Evrim Kuramı, genetik, ekoloji, paleontoloji, embriyoloji ve biyocoğrafya gibi disiplinlerin yanı sıra antropoloji, tıp, mühendislik ve sosyal bilimler gibi birçok farklı alanın ortak kuramsal zemininde yer almaktadır.

Evrim Kuramının farklı toplumlardaki alımlanışı da bu geniş disiplinlerarası araştırma sahasında farklı içeriklerle ve perspektiflerle incelenmiştir. Türkiye özelinde ise Evrim Kuramının serencâmını farklı dönemlerde ve farklı bağlamlarda ele alan -tespit edilebildiği kadarıyla- dört

doktora tezi mevcuttur.[1] Bunlardan ilki, 2003 yılında Atila Doğan tarafından Marmara Üniversitesi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalında tamamlanan "Sosyal Darwinizm ve Osmanlı Aydınları Üzerindeki Etkileri" başlıklı tezdir. Çalışma önce 2006 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları ile okurla buluşmuş[2] ardından 2012'de ise Küre Yayınlarından basılmıştır.[3] Sosyal Darwinizmin Osmanlı düşüncesine "olası etkileri"ni ve Türkiye'nin modernleşme girişimindeki rolünü ortaya koymayı amaçlayan[4] Doğan, Osmanlıların Sosyal Darwinizmden nasıl etkilendiklerini göstermeye çalışmış ve Ahmed Midhat'ın Sosyal Darwinizmin ilk temsilcisi olduğunu iddia etmiştir.[5] Ayrıca Evrim Kuramının bilimsel düşünceyle çeliştiğini[6] de varsayan Doğan'ın bu araştırması birçok eleştiriye tabi tutulmuştur.[7]

İkincisi, 2022 yılında Ragıp Ergün tarafından Karadeniz Teknik Üniversitesi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalında tamamlanan "Tek Parti Döneminde Sosyal Darwinizm" başlıklı tezdir. Konusu itibariyle, Sosyal Darwinizmin Darwin'in düşüncelerinin toplumsal alanlara ve bilimlere kötü bir uyarlama olmaktan ziyade Darwin'in doğrudan Sosyal Darwinizmin kurucusu olduğunu ve onun öjeniyi, ırkçılığı, emperyalizmi destekliğini ve hatta soykırıma kapı açacak düşüncelere sahip olduğunu "tarafsızca" savunmaktadır.[8] Darwin'in kurucusu olduğu bu Sosyal

[1] YÖK veritabanında bu dört tez dışında bir de İsmail Yakıt'ın 1979 yılında Université de Paris IV Sorbonne'da yaptığı "L'attitude du christianisme et de l'islam en face du darwinisme (positions éxégetiques)" [Darwinizm Karşısında Hıristiyanlık ve İslâm'ın Tutumu (Kutsal Kitapların Yorumları Açısından)] tezi yer almaktadır. Bk. İsmail Yakıt, "L'attitude du christianisme et de l'islam en face du darwinisme (positions éxégetiques)", **Université de Paris IV Sorbonne**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Paris, 1979.
[2] Bk. Atila Doğan, **Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
[3] Bk. Atila Doğan, **Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm**, Küre Yayınları, İstanbul, 2012.
[4] Atila Doğan, "Sosyal Darwinizm ve Osmanlı Aydınları Üzerindeki Etkileri (1860-1914)", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2003.
[5] Atila Doğan, "Sosyal Darwinizm ve Osmanlı Aydınları Üzerindeki Etkileri (1860-1914)", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2003, s. 317-318.
[6] **A. g. e.**, s. 50.
[7] Doğan'ın ilgili çalışmasına yönelik eleştiriler için bk. Remzi Demir ve İnan Kalaycıoğulları, **Evrimin Türkiye'deki Öyküsü: Eşref-i Mahlûkat'tan Homo Sapiens'e**, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2025, s. 174; Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı Darwinizmi", **Cogito**, 60-61, 2009, s. 356-357.
[8] Ragıp Ergün, "Tek Parti Döneminde Sosyal Darwinizm (1860-1945)", **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trabzon, 2022, s. 87-88.

Darwinist anlayışın Osmanlı'dan başlayarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında otoriter ve totoliter yaklaşımları meşrulaştırmak için kullanıldığı iddia edilmektedir. Ona göre, bu meşrulaştırma girişimi hayatı yalnızca yaşam mücadelesinden ibaret gören indirgemeci bir yaklaşımı temsil etmektedir. Oysa hayatta bir o kadar da yardımlaşma ve özgecilik mevcuttur.[9] Ergün, tarafsız olduğunu iddia ettiği bu tezde Darwin'in öjeniye, ırkçılığa, emperyalizme ve soykırıma kapı açacak düşüncelere sahip olduğunu savunurken onun öjeni konusunda Galton'a yönelik eleştirilerini[10], özgecilik ve yardımlaşma konularında dile getirdiği düşünceleri[11] göz ardı etmektedir. Darwin'in ırkçılığa ve emperyalizme dair doğrudan teşvik edici düşüncelere sahip olmadığını savunmak başka bir çalışmanın konusu olabilir. Ancak bu zorlayıcı ve bağlamından kopartılan savlar netice itibariyle özellikle 1923-1945 yılları arasını kapsayan Tek Partili dönemi hedef almaktadır. Nitekim Ergün'ün yorumundan yola çıkarak insanlık dışı olarak değerlendirebileceğimiz bu yaklaşım Tek Partili dönemde bir yöntem hâlini almıştır.

Üçüncüsü, 2022 yılında Cemil Ozan Ceyhan tarafından İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında tamamlanan "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Darwin Algısı (1859-1938)" başlıklı tezdir. Ceyhan tezinin zaman aralığının, Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı eserinin yayımlandığı 1859 yılına denk gelen Tanzimat döneminden, Atatürk'ün ölümüyle sona eren dönemi kapsadığını ve konusunun bu tarih aralığında Darwin'in Türkiye'de nasıl algılandığını tespit etmek olduğunu belirtmektedir. Böylece dünyada Darwin'in algılanmasına yönelik eksik bir parçanın giderileceği hedeflenmektedir. Aynı zamanda, tezin ilk kısmı Darwin'in hayatına ve çalışmalarına ayrıldığından tezin özgün bir Darwin

[9] **A. g. e.**, s. 226.
[10] İnan Kalaycıoğulları ve Batuhan Akgündüz, "Osmanlılardan Erken Cumhuriyet Dönemine Öjenizme Dair İlk Metinler", **ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Özel Sayı, 10, Aralık 2019, s. 90.
[11] Konu ile ilgili bir çalışma için bk. Batuhan Akgündüz, "Darwin'in Çokdüzeyli Seçilimi: Bireysel Seçilim ve Grup Seçilimi", **FLSF: Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, 33, Mayıs 2022.

biyografisi olarak da değerlendirilebileceği bildirilmektedir.[12] Ceyhan'ın Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine yönelik incelemesinin ilk bölümünde, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e değin gerçekleşen modernleşme süreci bilim ve eğitim çerçevesinde ele alınmış, ardından sırasıyla Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde "Darwin taraftarları", Darwin karşıtları" ve "tarafsızlar" şeklinde alt başlıklar oluşturulmuştur. Bu alt başlıkların her biri ise dönemlerinin isimlerine ayrılmıştır.

Sonuncusu ise 2024 yılında Nesrin Conker tarafından Boğaziçi Üniversitesi, Çeviribilim Bilim Dalında tamamlanan "(Re)translation as a tool of narrative (re)production: Charles Darwin's theory of evolution in Türkiye"[13] [(Yeniden) Çevirinin (Yeni) Anlatılar Üretmek için Araçsallaştırılması: Türkiye'de Charles Darwin'in Evrim Teorisi] başlıklı tezdir. Çalışma, Darwin'in kısa adıyla *Türlerin Kökeni* başlıklı eserinin Türkçeye 1970-2022 yılları arasında gerçekleşen tercüme faaliyetlerinin ideolojik eğilimlerini sosyolojik bir perspektiften ele almaktadır.

Araştırmamız, yukarıda sözü edilen tezlerden şu sebeplerle ayrılmaktadır:

1. Türkiye'de Evrim Kuramının serencâmı, 1873-1973 yılları arasını kapsayan daha uzun bir süreçte ele alınmıştır. Bunun gerekçeleri şunlardır: Başlangıç olarak -tespit edilebildiği kadarıyla- Evrim Kuramından doğrudan ilk kez söz eden Ahmed Midhat'ın, imtiyaz sahibi olduğu *Dağarcık* dergisindeki "İnsân: Dünyâda İnsânın Zuhûru" adlı çalışmasının yayımlandığı 1873 yılı esas alınmıştır. Bitiş yılının 1973 olarak seçilmesinin ise nedenleri şu şekildedir:

[12] Cemil Ozan Ceyhan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Darwin Algısı (1859-1938)", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2022, s. 1.
[13] Nesrin Conker, "(Re)translation as a tool of narrative (re)production: Charles Darwin's theory of evolution in Türkiye", **Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2024.

a-) Bu sayede çalışmamız, Osmanlıların son elli yılı ile Cumhuriyet'in ilk elli yılını karşılaştırma imkânı bulabilecek şekilde yüz yıllık süreci kapsamıştır. Bu zaman aralığı, Evrim Kuramının Osmanlılardan Cumhuriyet'e geçiş döneminde nasıl alımlandığını ve her iki dönem arasındaki benzerlik ve farklılıkları daha detaylı ve tutarlı bir biçimde inceleme şansı tanımıştır.

b-) Charles Darwin'in (1809-1882) eserleri Türkçeye tam olarak ilk defa bu yıllarda çevrilmiştir. Çalışmamızda ele alındığı üzere *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*'in ilk bölümü önce Yavuz Erkoçak çevirisiyle Sol Yayınları tarafından 1968 yılında; ardından Sevim Belli tercümesiyle Onur Yayınları tarafından 1973 yılında *İnsanın Türeyişi* başlığıyla basılmıştır. Eserin ikinci kısmı olan *Sexual Selection* ise *Seksüel Seçme* başlığı ile 1977 yılında Öner Ünalan'ın tercümesiyle Onur Yayınları'ndan okuyucuyla buluşturulmuştur. Kısa adıyla *On the Origin of Species*, 1970 yılında Onur Yayınları'nda Sevim Belli'nin; Sol Yayınları'nda Öner Ünalan'ın çevirileriyle *Türlerin Kökeni* başlığıyla yayımlanmıştır.

c-) 14 Ekim 1973 Genel Seçimleri sonrası yaşanan gelişmeler ve ilerleyen yıllarda kurulan Milliyetçi Cephe Hükûmetlerinin teşvikleriyle "milli değerler" üzerinden inşa edilen "manevi bilim" anlayışının eğitim politikalarına ve özelde Evrim Kuramı öğretimine olumsuz etkileri -yaratılış öğretisinin de müfredata dahil edilmesi gibi- çalışmamızın kapsamını sınırlandırmıştır.[14] Bu dönemden itibaren yapılacak incelemeler başka bir araştırmanın konusu olabilir.

2. Çalışmamız, bilim tarihi perspektifiyle incelenmiştir:

[14] Bu konuyu da içeren kapsamlı bir çalışma için bk. Rahşan Nazlı Öztürkler, "Türkiye'de Biyolojik Evrim Eğitiminin Sosyolojik bir Değerlendirmesi", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004.

Araştırmamızın ilk bölümünde Osmanlılarda Evrim Kuramının alımlanışı "Aktarma" ve "Benimseme" olmak üzere iki ayrı döneme ayrılarak değerlendirilmiştir. Bu iki dönem için de çalışmamızın kapsamını aşmamak adına yalnızca telif veya tercüme eserleri ile öne çıkan isimler seçilmiştir. Bu bölümde, Osmanlıların, Evrim Kuramını her ne kadar Charles Darwin'in ve Ernst Haeckel'ın (1834-1919) çalışmaları etrafında değerlendirseler de; ağırlıklı olarak Jean-Baptiste Lamarck'ın (1744-1829) dönüşümcülüğü üzerinden algıladıkları ortaya konmuştur.

Bu bölümün ikinci amacı, Osmanlıların Evrim Kuramını Aktarma Döneminde bilim-din uzlaşması çerçevesinde değerlendirmiş olduklarını ve bu nedenle kuramı, İslâm ile uyumlu bir biçimde yorumlamaya özen gösterdiklerini izah etmektir. Nitekim bunun bireysel ve toplumsal olmak üzere iki temel nedeni vardır: İlki, yazarların bireysel olarak bilgi-değer alanları arasında ayrım yapmaya gerek duymamaları ve geleneklerine dair aidiyet hissetmeleridir. İkincisi, aktarılan bilginin toplum tarafından kolaylıkla benimsenebilmesi için yerleşik düşüncelerle uyumlu olması gerekliliğidir. Kısacası, ister bireysel isterse de toplumsal olsun, Osmanlılar, Evrim Kuramını geleneklerine uyumlu kılmaya gayret etmişlerdir. Günümüzde bu yaklaşımı evrimsel yaratılışçılık olarak adlandırmak mümkündür. Benimseme Dönemi ile birlikteyse bilim-din tefriki üzerine bir bakış açısının hakim olduğu görülecektir. Bu yaklaşım, Cumhuriyet döneminde de devam etmektedir.

İlk bölümün son amacı ise Osmanlıların Evrim Kuramını bilimsel bir yaklaşımdan ziyade felsefî bir bakış açısıyla tartışmış olduklarını savunmaktır. Bunun temel nedeni, henüz bu alanda bilgi üreten bir topluluk olmamalarıdır. Böylece yalnızca bilgiyi aktarmak ile yetinmişlerdir. Üstelik bu aktarımda bütünüyle başarılı olduklarını söylemek de mümkün değildir. Nitekim henüz bu sahada uzmanlaşmadıkları da görülmektedir.

İkinci bölümün ilk amacı, Evrim Kuramının Cumhuriyet dönemi popüler yazınında nasıl ele alındığını ve tartışıldığını araştırmaktır. Bu bağlamda, Evrim Kuramı, Cumhuriyet basınında ağırlıklı olarak Charles Darwin üzerinden değerlendirilmiştir. Bunun üç nedeni olabilir. İlki, 1920'lerden başlayarak ağırlıklı olarak 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Darwin'in doğal seçilim mekanizmasının Mendel genetiği ile birleştirilmesi sonucu ortaya çıkan Evrimsel Sentez (Modern Sentez) etkisidir. 1920'li yıllarda genetik alanında gerçekleştirilen çalışmalar, kazanılmış özelliklerin aktarımı hipotezini giderek zayıflatmış, bu süreçte Lamarckçılık, ortogenez ve mutasyoncu teoriler gözden düşmüştür.[15] Özellikle Ernst Mayr (1904-2005), Ronald A. Fisher (1890-1962), John B. S. Haldane (1892-1964), Sewall Wright (1889-1988), Theodosius Dobzhansky (1900-1975), G. Ledyard Stebbins (1906-2000), George Gaylord Simpson (1902-1984) gibi isimlerin bu hususta araştırmaları çağdaş evrimsel biyolojinin temellerini atmıştır.[16] Bu dönemde başta 1933 Üniversite Reformu olmak üzere eğitim alanında gerçekleşen atılımlar ile çağdaş tekniğin yakalanması bu süreci takip etmemizi sağlamış olabilir. İkincisi, Darwin ve Lamarck'ın evrim kuramlarının dinî düşünceyle kurdukları ilişki arasındaki farktır. Nitekim o dönemde Darwin'in önceden belirlenmiş bir mükemmelleşme hedefi gözetmeyen doğal seçilim mekanizması, Lamarck'ın canlılığın basitten karmaşığa doğru ilerleyen ve "eşref-i mahlûkat" fikri ile bağdaştırılabilen yönlü tasarımına nazaran daha güçlü bir dayanak olarak görülmüş olabilir. Üçüncüsü, Darwinci Evrim Kuramının insanın türeyişine ve toplumsallaşmasına dair doğal bir açıklama getirmesi ve böylece bu konuda geleneğin anlatılarından bağımsız bir alternatif sunuyor olması bir tercih sebebi olabilir.

[15] Peter J. Bowler, **Evrim: Bir Düşüncenin Tarihi**, Çev. Ergi Deniz Özsoy vd., Say Yayınları, İstanbul, 2026, s. 447.
[16] Douglas J. Futuyma, **Evrim**, Çev. Ed. Ergi Deniz Özsoy, Palme Yayınevi, Ankara, 2023, s. 10-11.

İkinci bölümün ikinci amacı, Cumhuriyet döneminde Evrim Kuramının popüler yazında oldukça geniş bir yer kapladığını göstermektir. Bu ilgi süreli yayınlarda Herbert George Wells (1866-1946) ve Sir Arthur Keith (1866-1955) gibi belirli isimlerin öne çıkarılmasında; anatomi, antropoloji, sosyoloji vd. farklı disiplinlerde; Scopes-Maymun davası gibi kamusal hadiselerde ve farklı temalarda kaleme alınan roman türündeki edebî metinlerde tespit edilmiştir.

İkinci bölümün üçüncü amacı, popüler yazında özellikle dergi ve gazete gibi süreli yayınlarda topluma yönelik bir Evrim Kuramı öğretimi faaliyeti gerçekleştirildiğini ortaya koymaktır. Dönemin koşulları içerisinde akademik yayıncılık faaliyetlerinin henüz olgunlaşmamış olduğunu hesaba kattığımızda bu durumu makul görmek mümkündür.

İkinci bölümün son amacı ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş anlayışında bilimin, toplumsal ilerlemenin temel dayanaklarından biri olarak kabul edildiğini; bilimsel bilginin eğitim kurumları ve kültür politikaları aracılığıyla kurumsallaştırıldığını ve toplumsallaştırılmasının hedeflendiğini izah etmektir. Nitekim bu durum Cumhuriyet'i bir "Bilim Cumhuriyeti" olarak tanımlamayı mümkün kılmaktadır.[17] Bilim Cumhuriyeti'nin bu hedefi doğrultusunda açılan Halkevleri'nde Evrim Kuramına da geniş bir yer ayrıldığı görülmektedir.

Üçüncü bölümün ilk amacı, Evrim Kuramının Cumhuriyet dönemi bilimsel yazınındaki yerini araştırmaktır. Bu doğrultuda ders kitapları, telif-tercüme eserler ve sözlüklerden oluşan bilimsel çalışmalar ile kongre ve kurultaylar incelenmiştir. Çalışmamızın kapsadığı zaman aralığı içerisinde ortaöğretim ve yükseköğretim ders kitaplarında Evrim Kuramına geniş bir yer ayrıldığı ortaya konmuştur. Nitekim Evrim Kuramı öğretimi, yalnızca doğa bilimleri alanıyla sınırlı kalmamış;

[17] Bilim Cumhuriyeti'nin bilimin kurumsallaşabilmesi adına gerçekleştirdiği icraatler için bk. Remzi Demir ve İnan Kalaycıoğulları, **100 Yılda Bilim (1923-2023) – Birinci Cilt (1923-1950)**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2024, s. 20.

sosyal bilimlerde de önemli bir yer işgal etmiştir. Özellikle sosyal bilimlerin çeşitli alt disiplinlerinde yayımlanan telif-tercüme eserlerde ve ayrıca farklı alanlar için hazırlanan sözlüklerde Evrim Kuramına temas edildiği görülmektedir.

Üçüncü bölümün ikinci amacı, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren gerçekleştirilen başat bilimsel toplantılarda Evrim Kuramı üzerinden gerçekleştirilen değerlendirmeleri açıklamaktır. O dönemde yaygın olan bulaşıcı ve salgın hastalıklar gibi sağlık sorunlarına çözüm bulmak için toplanan Millî Türk Tıp Kongresi, Türk milletinin ulusal kimliğinin temellerinin atıldığı Türk Tarih Kongreleri ile Türk Dili Kurultaylarında Evrim Kuramı ve evrim düşüncesi de kendine yer bulmuştur. Özellikle Türk Dili Kurultaylarında dil inkılâbının nasıl uygulanması gerektiğine dair tartışmalarda inkılâbın yavaş yavaş olması gerektiğini savunanlar tedricî evrimi öne çıkarmışlar; ani ve hızlıca gerçekleşmesinin önemini vurgulayanlar ise kendilerine sıçramalı evrimi dayanak noktası almışlardır.

Böylece çalışmamızda Evrim Kuramının "Bilim Cumhuriyeti" yaklaşımına uygun bir biçimde farklı disiplinlere dair tartışmalarda dahi çeşitli bağlamlarda yer edinecek kadar yaygınlaştığı savlanmaktadır. Nitekim Atatürk'ün önderliğinde eğitim, tarih ve dil üzerine gerçekleştirilen çalışmalar, cumhuriyetin niteliklerini özümseyebilen yeni bir ulusun inşasını ve bu sayede "Bilim Cumhuriyeti"nin güçlendirilerek kalıcılaştırılmasını amaçlamıştır.[18] Böylece Evrim Kuramına dair II. Meşrutiyet'ten itibaren başlayan benimseme süreci "Bilim Cumhuriyeti" ile farklı ve ileri bir safhaya ulaşmıştır. Popüler yazın ile birlikte özellikle bilimsel yazında gerçekleşen eğitim-öğretim faaliyetleri bunun en büyük göstergesidir.

[18] İnan Kalaycıoğulları, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Bilim -II-**, İstanbul, Muhayyel Yayıncılık, 2020, s. 253-254.

Çalışmamızda yer alan üç bölüm incelendiğinde, Evrim Kuramının ülkemizde II. Meşrutiyet'ten itibaren benimsenme sürecine girdiği görülmektedir. Benimsemenin devamlılığının görüldüğü Cumhuriyet dönemi ile birlikte Evrim Kuramı, aklın ve bilimin rehberliğinin ölçüt olmaktan çıkıp bir yönetsel ilke olarak uygulanabilmesi için; kısacası, laik ve çağdaş bir ulus inşa etme hedefinde "Bilim Cumhuriyeti"nin en önemli araçlarından biri olmuştur.

1. OSMANLILARDA EVRİM KURAMININ ALIMLANIŞI

Osmanlılarda Evrim Kuramının alımlanması, aşağıda nedenleriyle vereceğimiz üzere, "Aktarma" ve "Benimseme" olmak üzere iki ayrı dönemde incelenmiştir. Bu iki dönem de yalnızca konumuzla ilgili telif veya tercüme eserleriyle öne çıkan isimler üzerinden değerlendirilmiştir. Aktarma kavramının seçilmesinde iki temel sebep vardır. İlki, her bilimsel kuramda olduğu gibi Evrim Kuramının da çok farklı coğrafyalardaki bilim insanlarının katkılarıyla gelişmesi ve Türk bilginlerin bu gelişim sürecinde bir payı olmadığından doğal olarak kuramı Batı'dan alıp tanıtmış olmalarıdır. İkincisi, bu tanıtım sürecinin ülkemizde çeviriler ve denemeler aracılığıyla gerçekleştirilmesidir. Aktarma Dönemi -tespit edilebildiği kadarıyla- Evrim Kuramından doğrudan ilk kez söz eden Ahmed Midhat Efendi'nin (1844-1912) 1873 yılında kendi çıkardığı *Dağarcık* dergisindeki "İnsân: Dünyâ'da İnsânın Zuhûru" adlı makalesiyle başlatılmakta, II. Meşrutiyet'in ilân edildiği 1908 yılı ile sonlanmaktadır.

Benimseme Dönemi, II. Meşrutiyet ile birlikte meydana gelen görece özgürlük ortamında[19], bilimsel kuramlara ve felsefî öğretilere dair yayınların arttığı dönemden Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılına kadar olan süreci kapsamaktadır. Bu 15 yıllık dönemde Lamarck'ın, Darwin'in ve Haeckel'ın eserleri etrafında şekillenen "evrim tartışmaları" ile karşılaşılmakta ancak Osmanlıların özellikle Lamarckçı oldukları gözlemlenmektedir.[20]

Bu dönem aralığındaki ikinci önemli husus ise Osmanlıların Evrim Kuramını İslâm öğretisiyle uzlaştırma gayretleridir. Evrim Kuramının Osmanlı epistemik cemaatine girmesiyle

[19] II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yaklaşık bir yıllık süre içerisinde 310 adet yayın imtiyazı alınmıştır. Bk. Ahmet Ali Gazel ve Şaban Ortak, İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927), **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 7, 2006, s. 226.

[20] Bu tespiti ortaya koyan bir çalışma için bk. İnan Kalaycıoğulları ve Batuhan Akgündüz, "Osmanlılar ve Lamarck", **Kaygı Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, 21, 2022, s. 448-465.

birlikte, bir yandan bu kuram, felsefî olarak ele alınıp kabul edilmiş, diğer yandan da İslâmî inanç esaslarıyla açık bir çatışma içinde sunulmamasına özel bir dikkat gösterilmiştir.

Osmanlı döneminde matbuatın farklı alanlarında Evrim Kuramını çeşitli yönleriyle işleyen birçok çalışma yayımlanmıştır. Burada her birine yer vermemiz, çalışmamızın yöntemi ve kurgusu açısından mümkün değildir. Bu nedenle her iki dönemde de yalnızca doğrudan Evrim Kuramına dair telif veya tercüme eserler üreten isimlere değinilmiştir. Bu doğrultuda Aktarma Dönemi içerisinde Ahmed Midhat Efendi, Şemseddîn Sâmi (1850-1904), Hoca Tahsin Efendi (1811-1881) ve Abdullah Cevdet (1869-1932) öne çıkmaktadır. Benimseme Döneminde ise özellikle öne çıkan isimler Mustafa Sâtı Bey (1880-1968), Ahmed Nebîl (?-1945), Subhi Edhem (1880?-1921), Edhem Necdet (1882-1948) ve Memduh Süleyman'dır (1889?-1920'den sonra).

1.1. Aktarma Dönemi (1873-1908)

1.1.1. Ahmed Midhat Efendi

Ahmed Midhat Efendi'nin 1873 yılında, imtiyaz sahibi olduğu ve yaklaşık bir yıllık süreçte on sayı olarak yayımlanan *Dağarcık* dergisinin dördüncü sayısındaki "İnsân: Dünyâ'da İnsânın Zuhûru" adlı makalesinin temel konusu insan taksonomisi üzerinedir. Ahmed Midhat, insanın sınıflandırılması hususunda kendi tasarımını ortaya koymak için ilk olarak daha önce gerçekleştirilen taksonomileri değerlendirmiştir. Buna göre, öncesinde taksonomik olarak insan, çeşitli bilim insanları tarafından ikiden yirmi üçe kadar birçok farklı şekilde sınıflandırılmıştır.[21] Ahmed Midhat, bu girişimlerin tamamının eleştiriye tabi olduğunu belirtmiş ve insanı

[21] Ahmed Midhat Efendi, "İnsan: Dünyada İnsanın Çıkışı", **Osmanlı Düşüncesi: XIX. Yüzyılda Bilim, Felsefe ve İdeoloji Antolojisi**, Yay. Haz. Remzi Demir ve İnan Kalaycıoğulları, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2022, s. 88.

sınıflandırabilmenin yolunun önce onun ortaya çıkış sürecini açıklığa kavuşturmaktan geçtiğini savlamıştır.[22]

Ahmed Midhat'ın bu süreci izah ederken sık sık ismini anarak yararlandığı "Debey" (دە بە ی) tespit edilebildiği kadarıyla Lamarckçı Fransız hekim, fizyolog ve popüler bilim yazarı August Debay'dır (1802-1890). Ahmed Midhat'ın Debay'dan yararlandığı eseri ise ilk baskısı *Histoire des métamorphoses humaines et des monstruosités stérilité – impuissance* [İnsan Dönüşümlerinin ve Doğumsal Anomalilerin Tarihi Kısırlık – İktidarsızlık] başlığıyla 1845 yılında yayımlanan çalışmanın 1868 yılında *Histoire naturelle de l'homme et de la femme depuis leur apparition sur le globe terrestre jusqu'a nos jours race humaine primitive ses métamorphoses en races-types et varietes de race suivie de l'histoire des monstruosités humaines* [Erkeğin ve Kadının Doğal Tarihi Yeryüzünde Ortaya Çıkışlarından Günümüze Kadar İlkel İnsan Irkının Irk-Tiplerine ve Irk Çeşitliliklerine Dönüşümleri ve İnsan Doğumsal Anomalilerinin Tarihi] başlığıyla piyasaya sürülen on dördüncü baskısı olmalıdır.[23]

Ahmed Midhat'ın makalesinin başlığı, Lamarckçı Debay'ın eserinin sonraki baskılarda düzenlenen başlığının bir özetidir. Makalenin ana konusunu teşkil eden "insan taksonomisi" problemi ve özgün bir taksonomi ortaya koyabilmek için insanın evriminden söz edilen kısımlar da Debay'ın eserine ve bu eserin yorumlanmasına dayanmaktadır. Makalede, kısa adıyla *Erkeğin ve Kadının Doğal Tarihi* başlıklı eserden hem doğrudan alıntılar gerçekleştirilmiş hem de esere dolaylı olarak atıfta bulunulmuştur.

"İnsân: Dünyâ'da İnsânın Zuhûru"nda Debay'dan doğrudan beş alıntı gerçekleştirilmiştir. Tırnak içinde verilen bu pasajların ortak konusu, insan ile orangutan (nesnâs) arasındaki

[22] **A. g. e.**, s. 88-90.
[23] Bk. A. Debay, **Histoire naturelle de l'homme et de la femme depuis leur apparition sur le globe terrestre jusqu'a nos jours race humaine primitive ses métamorphoses en races-types et varietes de race suivie de l'histoire des monstruosités humaines**, E. Dentu, Paris, 1868.

benzerliklere ve farklılıklara dairdir.[24] Ahmed Midhat, kısaca, Debay'ın düşünceleri üzerinden orangutanın anatomi bilimine göre insana eksiksiz bir benzeyişi olduğu bildirmiş, farklılıların yalnızca orangutanın ayaklarını el gibi kullanma becerisinde ve ellerinin daha uzun olmasında görüldüğünü dile getirmiştir.[25]

İlgili yazıda, Debay'ın eserinden dolaylı olarak gerçekleştirilen alıntılar ise dört bölüme ayrılabilir. Bunlardan ilki, Ahmed Midhat'ın Lamarck'a gerçekleştirdiği itirazlar, ikincisi "ses, dil ve konuşma", üçüncüsü "rekabet", dördüncüsü ise "insan taksonomisi" üzerinedir. Ahmed Midhat'ın Lamarck'a dair temel eleştirisi "kazanılmış özelliklerin aktarımı" hipotezine yöneliktir. Bu itirazlarda Ahmed Midhat'ın kullandığı örnekler, Debay'ın eserinde yer almaktadır. Yani,

[24] Özgün metindeki alıntılar için bk. Ahmed Midhat, "İnsân: Dünyâda İnsânın Zuhûru", **Dağarcık**, 4, 1873, s. 111-112. Ayrıca alıntılar için bk. Ahmed Midhat, "İnsan: Dünyada İnsanın Çıkışı", **Osmanlı Düşüncesi: XIX. Yüzyılda Bilim, Felsefe ve İdeoloji Antolojisi**, s. 91-93; 94. Debay, karşılaştırmalı anatomi literatürünün Güney Afrika'daki yerli Khoikhoi halkı ile orangutan ya da orman adamı (l'homme des bois) arasında aynı iskelet yapısı, benzer organlar ve ortak hayvansal işlevler gibi çarpıcı benzerlikler kurduğunu; yalnızca yüz açısı, kol uzunluğu ve ayak başparmağının tıpkı bir el başparmağı gibi bir yapıya dönüşmesine dair farkları ayırt edebildiğini dile getirmiştir. Böylece orangutanın bu özellikleri XIX. yüzyıl doğa tarihçiliğinde onu "quadrumane" (dört-el) olarak sınıflandırmaya yol açmıştır. Diğer taraftan Debay, Lamarck'ın söz konusu morfolojik farklılıkları, vahşi yaşamın dayattığı alışkanlıklara bağlı bir çevresel etki ile organın kullanılma ve kullanılmama süreçleri üzerinden izah ettiğini belirtmektedir. Ahmed Midhat'ın ilk alıntısı bu kısımdandır. Bk. A. Debay, **a. g. e.**, s. 27. İkinci alıntı, Debay'ın Lamarck'tan yola çıkarak dört-ellilerin koşulların zorunluluğu nedeniyle yavaş yavaş tırmanma ve ayaklarıyla dalları kavrama alışkanlıklarını kaybettiklerinde bu türe mensup bireylerin birkaç kuşak boyunca bacaklarını ve ayaklarını yalnızca yürümek için kullanmak zorunda kalacaklarına; ayaklarını eller gibi kullanmayı bıraksalar, büyük ayak parmaklarının ayrıklığının ortadan kalkacağından bu dört-ellilerin zamanla iki-elli canlılara (bimanes) dönüşeceğine dair düşüncesine verilmiştir. Bk. **A. g. e.**, s. 39-40. Üçüncü alıntı, orangutanların çenelerinin ve dişlerinin yalnızca kullanım farkından dolayı insanınkinden ayrıldığına dairdir. Bk. **A. g. e.**, s. 40. Dördüncü alıntı, orangutanların iki ayak üzerinde yürümeye ve insan gibi çiğnemeye başlayıp diğerkâm davranışlara sahip olduklarında insanınkine yakın bir medeniyet kurabileceklerine dairdir. Bk. **A. g. e.**, s. 40-41. Beşinci alıntı, Debay'ın Lamarck'ın insanın maymundan geldiğine dair felsefî incelemelerinin tereddütle karşılanmasını ahmaklık ve cehalet olarak değerlendirdiğine dair kısma aittir. Debay metnin orijinalinde ilgili paragrafta doğrudan Lamarck'ın adını vermemiştir. Ancak Debay'ın kitabı Lamarck'ın çalışmaları üzerine inşa edildiğinden Ahmed Midhat Lamarck'ı özellikle vurgulamayı tercih etmiş olabilir. Bunun dışında, ana metinde "Felsefî inceleme" yerine "Zooloji bilimi" dendiği görülmektedir. Metin şöyle çevrilebilir: "*Bazı okurlar bu düşüncelere acıyarak yaklaşacaktır; yanlış yaparlar. Başkaları da şöyle haykıracaktır: 'Bu, insan doğasını aşağılamaktır; insana bir maymunu ilk ata olarak vermek onu küçültmektir; insanın daha yüce bir kökeni vardır. Bütün halkların inançları, tüm ulusların yaradılış kitapları, vahiy… bunu kanıtlıyor…' Durun! Yaradılış kitapları doğa kitabının önüne geçebilir mi? İlki insan eliyle yapılmıştır; ikincisi ise tersine, üzerinde ilahi mührü taşır. Peki neden dört elli canlıyı (quadrumane) köken olarak reddediyorsunuz? Onun gezegenimizde hangi rolü yerine getirdiğini ve Yaratıcı'nın onu hangi amaçla var ettiğini biliyor musunuz? Dört elli canlıyı küçümsüyorsunuz; oysa belki de onsuz var bile olamayacaktınız. Ortalığa skandal diye bağırıyorsunuz ama zooloji biliminin alfabesinin 'a, b, c'sini bile bilmiyorsunuz; öyleyse bağırışlarınız kibirden, acımanız da cehaletten ibarettir.*" Bk. **A. g. e.**, s. 41-42.

[25] Ahmed Midhat, **a. g. e.**, s. 91.

Ahmed Midhat, ismini vermeden Debay'ın örneklerine karşı çıkmakta ve onun üzerinden Lamarck'ı eleştirmektedir. Örneğin, Debay, Çinli kadınların güzellik algısı ile çok eski zamanlardan beri kullandıkları metal bir ayakkabı sayesinde ayaklarının uzamasını engelleyebildiklerini ve çocuklarına bu özelliği aktararak sonraki kuşakların küçük ve kalın ayaklı olmalarını sağladıklarını belirtmiştir.[26] Ahmed Midhat, bu örneği kullanmış ve bizzat "tempur papuç"ların senelerden beri kullanılmasının ayakların kısalmadığının kanıtı olduğunu vurgulamıştır.[27] Nitekim aksi takdirde bu ayakkabılara ihtiyaç kalmaması gerekir. Ona göre, hayvanın yapay olarak veya eğitim sayesinde kazandığı kabiliyet yavrularına miras kalmamaktadır. Bu değişim süreci başka bir kanuna tabidir.[28] Böylece Ahmed Midhat, August Weismann'ın (1834-1914) 1888'de Lamarck'ın kazanılmış özelliklerin aktarımı hipotezini yanlışlayan deneyinin[29] sonuçlarını açıkladığı toplantıdan yıllar öncesinde bu varsayımı eleştirmiştir.

Ahmed Midhat'a göre insanın bir maymun türü olduğunu kabul etmemize dair gelebilecek en büyük itiraz onun konuşma yetisi üzerinedir. Bu nedenle, insanın konuşamayan bir türden konuşabilen bir türe dönüşmesi sürecini açıklamak gerekmektedir.[30] İnsanın doğası gereği konuşan bir canlı olmadığı ve bunu zamanla öğrendiği gösterildiğinde, onu bir maymun türü olarak kabul etmek mümkün olacaktır.[31] Öte yandan Debay ise konuşmanın kökeni ile ilgili bir

[26] Debay, ayrıca, Fransızların Çinlilerin bu uygulamasını barbarca olarak değerlendirdiğini öte yandan ise Fransa'daki kadınların korse giyerek daha barbarca bir eylemde bulunduklarını vurgular. Korse, sağlığa zarar verdiği gibi kadınları biçimsizleştirmekte ve çirkinleştirmektedir. Bk. A. Debay, **a. g. e.**, s. 72.
[27] Ahmed Midhat, **a. g. e.**, s. 95.
[28] **A. g. e.**, s. 96.
[29] Weismann, 901 farenin ve onların yavrularının kuyruklarını beş nesil boyunca kesmiş ve sonraki kuşaktaki farelerin kuyruklarının da normal fareler gibi uzamaya devam ettiğini gözlemlemiştir. Bu deneyin sonuçları, kazanılmış özelliklerin aktarımı olasılığına karşı kapsamlı bir argüman oluşturmak için kullanılmıştır. Bk. Batuhan Akgündüz, "Lamarkçılık", **KSU Felsefe Ansiklopedisi**, Gökhan Murteza ve Eylem Yolsal Murteza (Ed.), Pinhan Yayıncılık, s. 275.
[30] **A. g. e.**, s. 97.
[31] **A. g. e.**, s. 98-99.

varsayımdan yola çıkmıştır. İlk olarak dört-ellilerin alışkanlık yoluyla dik durma ve iki ayağı üzerinde yürüme yetisini kazandıktan sonra aileler, ardından toplumlar oluşturabileceğini savlamıştır. Ardından dört-elliler toplumda yeni ihtiyaçlar edinecek ve bu ihtiyaçlar onları çalışıp üretmeye yöneltecektir. Bunun sonucunda çoğalıp daha fazla alan elde etmek için çevre bölgelere yayılmaları gerekecek ve kendisine engel olan diğer hayvanları uzaklaştırıp kısa sürede her bakımdan insan türüne benzeyen egemen bir tür ortaya çıkacaktır. Yeni ihtiyaçlar yeni düşünceler yarattığında, pantomimik işaretler artık bu gelişmiş dört-elli tür için yetersiz hâle gelecek, bunun üzerine bireyler çığlıklarını değiştirecek; gırtlaklarını, dillerini ve dudaklarını çalıştırarak sesleri eklemlemeye başlayacak ve iletişim araçlarını çoğaltacaklardır. Sonuçta, ses organlarının sürekli kullanımıyla konuşma gibi hayranlık verici bir yetenek doğacaktır.[32]

Ahmed Midhat, bu düşüncelere katılmakla birlikte özellikle Debay tarafından çocukların gelişiminden bahsedilen bölüm üzerine yoğunlaşmıştır. Debay, insanın gelişim sürecini on bir döneme ayırmıştır.[33] İlk dönem olan çocukluk evresinde insan bir yaşına geldiğinde ancak ayakta durabilir ve ancak ikinci yıl içerisinde yürümeye ve mırıldanmaya başlayabilir.[34] Ahmed Midhat ise yürüme ve konuşma arasında ayrım yapmış ve konuşmanın çok daha çetin ve güç olduğunu dile getirmiştir.[35] Bu nedenle konuşma ancak eğitim ile kazandırılabilen bir yetidir. Böylece insanın doğasında böyle bir kabiliyeti bulunmamaktadır.[36]

Ahmed Midhat'ın Debay'ın eserine dolaylı olarak temas ettiği bir diğer konu "rekabet"e dairdir. *Dağarcık* dergisinin ikinci sayısında yayımlanan "İnsân" adlı makalesinde rekabeti insana has bir özellik olarak görür ve insanın bu özelliği onu diğer hayvanlardan ayırmaktadır. Ayrıca

[32] A. Debay, **a. g. e.**, s. 40-41.
[33] Bu dönemler sırasıyla, çocukluk, ergenlik, büluğ, gençlik, olgunluk çağı, orta yaş, kemâle ermiş yaş, gerileme çağı, birinci ihtiyarlık, ikinci ihtiyarlık, düşkünlük, uzun ömürlülük ve asırlıklar şeklindedir. Bk. **A. g. e.**, s. 432-443.
[34] **A. g. e.**, s. 432.
[35] Ahmed Midhat, **a. g. e.**, s. 98.
[36] **A. g. e.**, s. 98-99.

rekabet, insanın başarılı olmasını sağlayan nedendir.[37] Örneğin, insanların gerçekleştirdiği keşiflerin ve bilimlerin ilerlemesinin temelinde bu özellik yatmaktadır.[38] Ahmed Midhat "İnsân: Dünyâ'da İnsânın Zuhûru" makalesinde de bu görüşü devam ettirerek insanı "eşref-i mahlûkat" yapan özelliğinin "rekabet" olduğunu dile getirir.[39] Debay da eserinde "rekabet" üzerinden insanın ayrı bir konuma eriştiğini bildirmiştir. Ona göre, nüfus artışı ve bundan kaynaklı yeni ihtiyaçlar, insan topluluklarını bölmeye, dağlardan inmeye ve yerleştikleri bölgelerde giderek daha da azalan besini başka yerlerde aramaya zorlamıştır. Böylece insan iki yarımküreye de erişmeye başlamış ve hayvanlar âleminin en üst basamağına yerleşmiştir.[40]

İnsanın ortaya çıkış sürecini doğrudan ya da dolaylı olarak Debay'ın eseri üzerinden ele alan Ahmed Midhat, yazısının sonunda iki tür sınıflandırma önerir. İlki, beyazlardan ve siyahlardan meydana gelen iki farklı familya; ikincisi, "Çin insanları", "Tataristan insanları", "Kafkasya ve Avrupa insanları" ve "Afrika, Amerika ve Avustralya insanları" olmak üzere dört farklı familyadan oluşmaktadır.[41] Debay ise Ahmed Midhat'tan farklı olarak ana ırktan türüyen üç farklı ırk tipi olduğunu dile getirir. Bunlar "siyah veya Etiyopik ırk", "sarı veya Mongolik ırk" ve "beyaz veya Kafkas ırkı"dır.[42] Böylece Ahmed Midhat'ın Debay'dan bağımsız iki katkısından söz edilebilmektedir. Bunlardan ilki "kazanılmış özelliklerin aktarımı"na eleştirileri, ikincisi ise kendi önerdiği insan taksonomisidir.

1.1.2. Şemseddîn Sâmi

[37] Ahmed Midhat, "İnsân", **Dağarcık**, 2, 1872, s. 48.
[38] **A. g. m.**, s. 48; 49.
[39] Ahmed Midhat, **a. g. e.**, s. 99.
[40] A. Debay, **a. g. e.**, s. 25-26.
[41] Ahmed Midhat, **a. g. e.**, s. 101.
[42] A. Debay, **a. g. e.**, s. 43-44.

Tanzimat sonrası Türk edebiyatının tanınmış isimlerinden, bir polimat olarak değerlendirebileceğimiz Şemseddîn Sâmi, *İnsân*[43] (İstanbul 1879) adlı eserinde ekseriyetle insanın kökeni ve türeyişi ile jeoloji bilimi üzerinde durmuş, *Yine İnsân*[44] (İstanbul 1886) adlı çalışmasında ise çoğunlukla fizikî antropolojiye yer vererek "antropoloji" ('ilmü'l-beşer) terimini -tespit edilebildiği kadarıyla- ilk kez kullanmıştır. Bununla birlikte, her iki çalışmasında da Evrim Kuramına ayrıntılı olarak değinmiştir.[45]

İnsân adlı eserinde Şemseddîn Sâmi, yaratılışçı görüş ile evrimci düşünce arasında bir senteze girişmiş ve insanın topraktan yaratılmış olmakla birlikte ruha sahip olduğunu dile getirmiştir.[46] Ayrıca onun şu ifadeleri o dönemde bilime duyduğu güven açısından önem arz etmektedir: "*Nev-i beşerin zuhûru bir kaç bin senelik bir şey olmayub, devr-i hâzırdan evvel on birinci, ve belki onuncu devrde dâhi insân bulunmuş olduğunda bu gün fen asla şübhe bırakmıyor.*"[47]

[43] *İnsân* adlı eserin içeriğinde konu başlıkları şu şekildedir: "İnsân Nedir?", "İnsân Ne Zamandan Beri Yeryüzünde Bulunur?", "İnsânın İlk Ortaya Çıkışını Nasıl Anlayabiliriz?", "Üçüncü Zaman İnsânları", "Dördüncü Zaman İnsânları", "İnsân Nereden Çıktı?", "İnsân İlk Olarak Nerede Ortaya Çıktı?", "İnsânın Önceki Durumları", "İnsândan, İnsana Yakın Bir Hayvan Bulunmuş Mudur?", "İnsân Tarihinin Devirlere Taksimi", "Dördüncü Zamanın Dört Devri, İlk Devri: Saint Acheuleen", "İkinci Devir: Mustiye İnsânları", "Üçüncü Devir: Solutre İnsânları", "Dördüncü Devir: Madlen İnsânları", "Dördüncü Zaman İnsânının Cinslere Bölünmesi", "Dördüncü Zaman İnsânlarının Beden Güçleri", "Dördüncü Zaman İnsânlarının Durumu ve Ahlâkı", "Dördüncü Zaman İnsânlarının Doğal Ömrü", Dördüncü Zamanın İnsân Devirlerinin Uzunluğu ve Eskiliği", "Dördüncü Zamanın Sona Ermesi, Cilalı Taş Devri", "Kazıklı Barakalar ve Sakinleri", "Köyukin Mödinig", "Dolmenlerle, Ölü Mağaraları", "Cilalı Taş Devrinde İnsânların Cinsiyet, Din ve Mezhepleriyle, Diğer Durumları", Tunç Devri", "Demir Devri", "Tarih Devirlerinin Başlangıcı", "İnsânın Bugünkü Durumu", "İnsânın Şimdiki Çeşitliliği", "Lisanların Ortaya Çıkışı ve Ayrılmaları."

[44] *Yine İnsân* isimli çalışmasının içindekileri kısmı ise şu şekildedir: "Bahsimiz", "Bu Bahsin Yeniliği", "İnsân Türü", "İnsân Türünün Birliği", "İnsânın Nesli ve Soyu", "İnsânların Ebeveyni", "İnsân Türünün Ortaya Çıkışı", "İnsân Türünün Karayoluyla Yayılma Şekli", "İnsân Türünün Deniz Yoluyla Yayılma Şekli", "Görünüşlerin Farklılığı", "Değişmenin Ortaya Çıkışı", "Rengin Değişmesiyle Şekil ve Görünüşün Farklanması", "Irkların Ayrılması", "Beş Irkın Yerleri", "Saç", "Kafa", "Çeneler ve Yüz", "Vücut Organları", "Ruhsal ve Fizyolojik Açıdan Irklar Arasındaki Fark", "Yaşayış Farklılıkları ve Medeniyyet", "İnsân Irkları Arasındaki Yetenek Farklılıkları", "Aklın Gelişmesiyle Şeklin Mükemmelleşmesi", "Eski Irklar", "Irkların Kaynaşması", "Ahlâk ve Adet ve Dinler", "Kafkas Irkı", "Moğol Irkı", "Zenci Irkı", "Amerika Irkı", "Malay Irkı."

[45] Remzi Demir, "Evrim Kuramı'nın Türkiye'ye Girişi ve Etkileri", **Bilim ve Ütopya**, 269, Kasım 2016, s. 13.

[46] Murat Öner, "Osmanlı'da İnsanın Kökeni ve Evrimine Dair Tartışmalar", **Kebikeç**, 41, 2016, s. 374.

[47] Şemseddîn Sâmi, **İnsân**, Mihrân Matbaası, İstanbul, 1879, s. 23.

Şemseddîn Sâmi, "İnsân nedir?" sorusunu yanıtlarken önce insana dair farklı görüşleri aktarmış, sonrasında da insanın tüm hayvanlardan daha mükemmel olduğunu belirtmiştir. Nitekim insan bedeni, en güzel şekilde yaratılmıştır. Ancak insan, hayvanlardan tamamıyla farklı değildir. Çünkü insan, gerek bedenini oluşturan maddelerin doğası, oluşum şekli ve gerek bedeninin beslenmesi ile iç ve dış organlarının hareket ve görevleri bakımından diğer hayvanlarla ortaktır. Bazı duygusal ve ruhsal durumlarda bile, diğer hayvanlar ile uygunluk gösterir. Ancak akıl ve idrak insana özgü olduğundan bu manevi nur kendisini hayvanlardan ayırt etmeye yeterlidir. Böylece Şemseddîn Sâmi, hem evrimci düşünceye hem de eşref-i mahlûkat tasarımına eşit mesafede durmuş ve "*insanı çok büyütmek isteyenlere küçüklüğünü ve kusurlarını ve bu yaratılmışın değerini büsbütün küçültmek isteyenlere de üstün özelliklerini göstereceğiz.*"[48] demiştir.

İnsân adlı eserinin ikinci bölümünde Şemseddîn Sâmi, insanın yeryüzünde ne zaman ortaya çıktığını tartışırken bu sorunun ancak jeolojik devirlerle açıklanabileceğini belirtmiştir. Rivayetlerden bağımsız biçimde toprak katmanlarında yapılan incelemelerin, insanın ortaya çıkışının sanılandan çok daha eskiye gittiğini gösterdiğini ifade ederek; insanlığın birkaç bin yıllık bir tür olmayıp kökeninin yüz binlerce yıl öncesine uzandığını aktarmıştır. XIX. yüzyıl jeolojisindeki gelişmeleri bu konunun aydınlatılmasında temel bir araç olarak görmüş ve Pliyosen ve Miyosen çağlarında insana ait izlerin bulunmasının, türün Dördüncü Zaman tabakalarında ve hatta daha eski Üçüncü Zaman katmanlarında yaşamış olduğunu ortaya koyduğunu vurgulamıştır.[49]

[48] **A. g. e.**, s. 5.
[49] İnan Kalaycıoğulları, "The Birth of The New Perception of Humankind from Şemseddin Sami to Ahmed Nebil", **FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)**, 21, Bahar 2016, s. 189-190.

Şemseddîn Sâmi, *İnsân* başlıklı küçük risalesinden sonra konunun ne kadar geniş ve kapsamlı olduğunu bir kez daha fark etmiş, insanlık üzerine ciltlerce kitap yazılsa bile yine de söylenecek pek çok şeyin geride kalacağını belirtmiştir.[50] Bu sebeple, yeni eserini *Yine İnsân* başlığıyla okuyucuyla buluşturmuştur.

İnsân'da daha çok yer biliminden, dünyanın oluşum aşamalarından ve insanlığın ilk dönemlerinden söz etmiş iken, bu kez insan türünü ayrıntılı ele alarak, insan ırklarından; yeryüzünde bulunan bütün kavimlerin ve milletlerin soylarından bahsedeceğini bildirmiş ve çalışmasının doğa tarihine dayandığını dile getirmiştir.[51]

İnsan türünü bilimsel olarak inceleyen dalın "antropoloji" ('ilmü'l-beşer) olduğunu ifade eden Şemseddîn Sâmi, bu bilim dalının son yıllarda jeoloji, dil bilimi ve coğrafya alanlarındaki keşiflerle büyük bir ilerleme kaydettiğini vurgulamıştır. Bu yeni çalışmalar sayesinde, insanlık tarihinin çok daha doğru bir şekilde anlaşıldığını aktarmıştır.[52]

İnsanın diğer canlılarla kıyaslandığında oldukça sıra dışı ve üstün özelliklere sahip bir varlık olduğunu, bedensel yapısı incelendiğinde memeli hayvanlarla birçok benzerlik taşımasına karşılık zihinsel kapasitesi bakımından onlardan bütünüyle ayrıldığını ifade eden Şemseddîn Sâmi'ye göre insan, kemikleri, kasları ve iç organları bakımından hayvanlar âlemine yakın dursa da akıl ve muhakeme yetileriyle istisnai bir konuma sahiptir. Dahası, hayvanlarda sadece belirli hisler ve kısıtlı bir hafıza bulunurken, insanda düşünme ve yansıtma yeteneği baskındır. Her ne kadar bazı zeki hayvanların terbiye edilmeye açık olduğu görülmüşse de bunların hiçbir zaman insan seviyesindeki idrake ulaşamadığı kaydedilmiştir. İnsan, konuşma yeteneği ve üstün zekâsı sayesinde kendi türüne has muazzam bir gelişim sergilemiştir.[53]

---

[50] Şemseddîn Sâmi, **Yine İnsân**, Mihrân Matbaası, İstanbul, 1886, s. 3.
[51] **A. g. e.**, s. 4.
[52] **A. g. e.**, s. 7.
[53] **A. g. e.**, s. 8-11.

Yine İnsân'da insanlar arasındaki farklara da temas eden Şemseddîn Sâmi, yeryüzünün her köşesine yayılmış olan insanların dış görünüş ve yetenek bakımından birbirinden oldukça ayrıldığının gözlemlendiğini bildirmiştir. Renk, boy ve kafa yapısı gibi özellikler o kadar çeşitlenmiştir ki bazı bilim insanları, başlangıçta, insanları tek bir tür olarak görmekte zorlanmıştır.[54] Buna rağmen, bilimsel araştırmalar sonucunda tüm insanların tek bir ana türden geldiği ve kardeş olduğu fikri ağırlık kazanmıştır.[55]

Şemseddîn Sâmi ayrıca, döneminin antropoloji çalışmalarını daha da detaylandırmış ve insanlığın kökenine dair bilimsel tartışmalarda iki temel görüşün öne çıktığını aktarmıştır. Bir grup bilim insanı, insanlığın tek bir çiftten türediğini ve dünyaya yayıldığını savunmuştur. Diğer bir görüş ise insanların dünyanın farklı yerlerinde bağımsız ve ayrı olarak ortaya çıkmış olabileceğini savlamıştır.[56] İnsan neslinin ilk olarak nerede ortaya çıktığı sorusuna kesin bir cevap verilemediğini bildiren Şemseddîn Sâmi bazı bölgeler üzerinde durmuştur. Özellikle Orta Asya'da bulunan Himalaya ve Hindukuş dağlarının çevresinin insanlığın beşiği olabileceğini vurgulamış; bu yüksek bölgelerden göç eden toplulukların zamanla Avrupa, Amerika ve diğer kıtalara ulaştığının kabul edildiğini dile getirmiştir.[57]

Öte yandan, insanların yeryüzündeki dağılımlarının ise binlerce yıl süren zorlu göçler neticesinde gerçekleştiğini ifade eden Şemseddîn Sâmi; dağlar, nehirler ve çöller gibi aşılması imkânsız görünen engellerin bile bu süreci durduramadığının anlaşıldığını belirtmiştir. İnsanlar, avcılık, çobanlık, çiftçilik gibi farklı yaşam tarzlarını benimseyerek her türlü iklim koşuluna uyum sağlamışlar, sadece karadan değil, deniz yoluyla da çok uzak kıtalara ve adalara ulaşmışlardır.[58]

---

[54] **A. g. e.**, s. 13.
[55] **A. g. e.**, s. 21.
[56] **A. g. e.**, s. 19.
[57] **A. g. e.**, s. 24-25.
[58] **A. g. e.**, s. 30-31.

Şemseddîn Sâmi, insanlar arasındaki bedensel farklılıkların temel nedeninin bu göç süreci ile birlikte gerçekleşen iklim ve beslenme alışkanlıkları olduğunu vurgulamıştır. Öyle ki bir bölgenin toprağıyla, havasıyla ve suyuyla sürekli temas hâlinde olan insanların fiziksel özellikleri zamanla dönüşüme uğramıştır.[59] Ancak bu değişimler, hemen gerçekleşmemiş, nesiller boyunca devam ederek milyonlarca yıla yayılmıştır.[60]

Bu değişimlerden biri, ten rengine dairdir. Ten rengindeki belirgin farklılıkların güneş ışığı ve sıcaklıkla doğrudan bir ilişkisi olduğu anlaşılmış; buna göre, sıcak bölgelerde yaşayanların derilerinin koyulaştığı, soğuk bölgelerde ise rengin gittikçe açıldığı gözlemlenmiştir.[61] Ancak bir ırkın renginin tamamen değişmesi için milyonlarca yıllık çok uzun bir sürenin geçmesi gerekmektedir.[62] Aynı şekilde, Şemseddîn Sâmi, saç yapısının da insan ırklarını birbirinden ayıran son derece önemli bir fiziksel özellik olduğunu; saçların sert ve düz, seyrek ve dalgalı gibi farklı bilimsel sınıflara ayrılarak analiz edildiğini aktarmıştır. Neticede, her bir ırk, iklim şartlarına göre kendine has bir saç yapısına sahip olmuştur.[63]

Şemseddîn Sâmi, antropolojide kafa yapısının incelenmesi konusunu ise "kafa" başlığı altında ayrıca ele almıştır. Bu kısımda, kafataslarının dolikosefal ve brakisefal olmak üzere iki ana kategoriye ayrıldığını bildirmiş[64] ve bu hassas ölçümlerin, farklı insan topluluklarını sınıflandırmada ve kökenlerini belirlemede yardımcı olduğunu belirtmiştir.[65]

Yine İnsân'ın dikkat çeken bir başka kısmında ise Şemseddîn Sâmi insanları sosyobiyolojik açıdan değerlendirmiş ve insanlar arasında duygular bakımından çok büyük farklar bulunduğunu ve bunun inkâr edilemeyeceğini belirtmiştir. Ona göre bir Afrika zencisini, en kaba bir davulun

[59] **A. g. e.**, s. 43.
[60] **A. g. e.**, s. 45.
[61] **A. g. e.**, s. 50.
[62] **A. g. e.**, s. 42.
[63] **A. g. e.**, s. 59.
[64] **A. g. e.**, s. 63.
[65] **A. g. e.**, s. 65.

sesi ya da basit bir kabak tamburun çalınışı bile heyecanlandırmaya yeterek onu saatlerce zıplatmaya veya hıçkıra hıçkıra ağlatmaya kâfi gelirken, Kuzey Kutbu'nun Laponyalısı ya da Eskimosu için dünyanın en neşeli ya da en hüzünlü ezgileri bile gülme ya da duygusal bir etki uyandırmakta yetersiz kalmıştır. Ayrıca, ekvatora yaklaşıldıkça duyguların arttığını, kutuplara doğru gidildikçe ise azaldığını; bununla birlikte bu durumun ırkla da ilişkili olduğunu, siyahilerin duyarlılığının ve tepkilerinin en keskin, Moğolların daha donuk ve uyuşuk, Kafkasların ise bu ikisi arasında bir yerde bulunduğunu ifade etmiştir.[66]

Şemseddîn Sâmi, sosyobiyolojik yaklaşımın yanı sıra insan toplumlarını da sınıflandırmıştır. Medeniyet seviyesi bakımından insanları; vahşi, bedevi ve medeni olarak üç ana gruba ayırmıştır. Vahşiler, sadece avcılıkla geçinmekte, bedeviler hayvancılık yapmakta, medeniler ise yerleşik hayatta büyük şehirlerde yaşamaktadır. Ancak bugün insanlığın zirvesini temsil eden medeniler de vahşi ve bedevi aşamalarından geçmişlerdir.[67]

Şemseddîn Sâmi, insan toplumları üzerine düşüncelerini, çoğunlukla Alman doğa bilimci ve antropolog Johann Friedrich Blumenbach'ın (1752-1840) beş ana ırka ayrılan insan sınıflandırmasına dayandırmıştır. Bunlar, Kafkas (Beyaz), Moğol (Sarı), Etiyopya (Siyah), Amerika (Kırmızı) ve Malaya (Esmer) ırklarıdır.[68] Her bir ırk, kendine özgü fiziksel nitelikleriyle ve yeryüzünde yoğunlaştığı belirli coğrafi bölgelerle belirlenmiştir.[69]

1.1.3. Hoca Tahsin Efendi

Hoca Tahsin Efendi, XIX. yüzyıl Osmanlı düşünce hayatında özellikle matematik ve doğa bilimleri alanındaki çalışmalarıyla öne çıkan, Batı'daki çağdaş bilimsel gelişmeleri yakından takip

[66] **A. g. e.**, s. 78-79.
[67] **A. g. e.**, s. 91.
[68] **A. g. e.**, s. 52-53.
[69] **A. g. e.**, s. 110.

etmiş bir mütefekkirdir. Medrese eğitiminin ardından öğrenimini ilerletmek üzere Paris'e gönderilmiş, burada modern bilim anlayışıyla ve dönemin doğa felsefesi tartışmalarıyla yakından temas kurmuştur. İstanbul'a döndükten sonra 1869 yılında Dârülfünûn'a müdür olarak atanmış, ancak bu görevi uzun süre sürdürememiştir. Yaklaşık bir yıl sonra, 5 Aralık 1870 tarihinde, İslâm düşünürü Cemâleddîn Afgânî'nin (1838-1897) Dârülfünûn'da verdiği ve "Terakkiyyât-ı Ulûm" başlığını taşıyan konferansın, dönemin dar görüşlü ulemâsı tarafından İslâmiyet'e aykırı bulunması üzerine başlayan tepkiler neticesinde, Dârülfünûn'daki görevinden uzaklaştırılmıştır.[70]

Hoca Tahsin Efendi'nin araştırmamızın konusunu teşkil eden *Târîh-i Tekvîn yâhûd Hilkat* adlı eseri, vefatından sonra öğrencisi Nâdirî Fevzî tarafından 1892 yılında yayımlanmıştır. Burada o, Haeckelci evrim düşüncesini Türk düşünce dünyasına tanıtan ilk kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hoca Tahsin Efendi, hayvan biçimlerinin ünlü düşünürlerin dikkatli ve derinlemesine bakışlarıyla, insanî eğilimler ve öznel kabuller katılmadan, bilgece ve tarafsız bir biçimde karşılaştırılması hâlinde, insanın ortaya çıkışının ve aşama aşama ilerleyişinin sırlarının anahtarına ulaşılabileceğini ileri sürmüştür. Ona göre bu yolla, herhangi bir hayvan türünün diğerine hangi nedenlerle ve nasıl üstün geldiğine dair sebeplerin de açıklığa kavuşması mümkün görünmektedir. Bu bağlamda, Hoca Tahsin Efendi hayvan biçimlerinin kudret eliyle kazınmış ve okunabilir birer doğa yazısı gibi düşünülebileceğini ifade etmiş ve bu yazıyla dolu olan âlem sayfalarında kâinatın geçmiş tarihinin açıkça yazılı durduğunu belirtmiştir. Ancak insanın, bu yazıyı okuyacak anahtara henüz sahip olmadığı için gözünün önündeki bu anlamı çözmekte yetersiz kaldığını da ayrıca vurgulamıştır.[71]

---

[70] Remzi Demir ve Bilal Yurtoğlu, "Unutulmuş Bir Osmanlı Düşünürü Hoca Tahsîn Efendi'nin *Târîh-i Tekvîn yâhûd Hilkat* Adlı Eseri ve Haeckelci Evrimciliğin Türkiye'ye Girişi", **Nüsha**, 2, 2001, s. 167-168.

[71] Hoca Tahsin, **Târîh-i Tekvîn yâhûd Hilkat**, sad. ve yay. haz. Remzi Demir, Bilal Yurtoğlu ve Ali Utku, Çizgi Kitabevi, Konya, 2011, s. 68.

Târîh-i Tekvîn yâhûd Hilkat'ta, Varoluş Tarihi basamaklara ayrılmış ve üçüncü basamak "jeoloji", "meteoroloji", "botanik", "zooloji" ve "fizyoloji" bilimlerinden oluşturulmuştur. Adı geçen bilimleri tanıtan Hoca Tahsin Efendi, özellikle jeoloji üzerinde durmuştur. Nitekim jeoloji sayesinde insan türünün dünyadaki varoluş süresi sanıldığından daha geriye uzanmış[72], bu bilim, insanlığın bugünkü ilerleme derecesine ulaşması için nice asırlara muhtaç olduğunu göstermiştir.[73] Aynı durum, hayvan ve bitkiler için de geçerlidir. Doğa filozofları yalnızca bugüne baktıkları için türlerin değişim ve dönüşümünü anlamakta güçlük çekmektedir.[74]

Oysa jeoloji sayesinde "Allah'ın gizli levhaları"[75] hükmünde kabul edebileceğimiz yeryüzünün tabakaları içinde bulunan hayvan ve bitki fosilleri, yaşamakta olan cins ve türlerin görünümünden ve yaşayış biçiminden farklıdır.[76] Çalışma, kâinatın formlarını jeoloji yardımıyla soruşturmuş ve canlıların bir defada yaratıldığına ve var olduğuna dair yanlış düşünceden ziyade, doğadaki nedenselliği öne çıkarmıştır. Günümüzdeki her şey, geçmiş etkilerin sonuçları olduğu gibi gelecek de bugünün ürünü olacaktır.[77]

Meteoroloji ise yeryüzündeki iklimlerin insan üzerindeki etkilerini tespit etmeye yaramaktadır ve bu noktada insanlık tarihi açısından önem arz etmektedir: "*... insan varlık beşiğine adım atmazdan önce vuku bulmuş olan cismani Dünya hadiselerinin mahkûmudur. Kesinlikle diyebiliriz ki insan tarihinin sırlarının anahtarı, jeoloji âlimleriyle fizik şubelerinden biri olan meteoroloji âlimlerinin elindedir.*"[78]

---

[72] **A. g. e.**, s., s. 67.
[73] **A. g. e.**, s. 69.
[74] **A. g. e.**, s. 69.
[75] **A. g. e.**, s. 69.
[76] **A. g. e.**, s. 69-70.
[77] **A. g. e.**, s. 70.
[78] **A. g. e.**, s. 71.

Jeoloji ve meteorolojiyi, hayvanlar ve bitkiler üzerine gerçekleştirdikleri araştırmalarla zooloji ve botanik disiplinleri desteklemektedir. Bu disiplinlerin bir arada çalışması gezegenimizin canlılığa ilişkin tarihine ışık tutmaktadır.

Bu varoluş merdiveninin en üstünde ise yüce yaratıcı yer almaktadır. Diğer varlıklardan farklı olarak yüce yaratıcı, evrim yasalarına bağlı değildir: "*O mutlak feyiz verici bütün kâinat nehirlerinin kaynağı olup, sonsuz varlığı asla bir şeyden doğmuş ve türemiş değildir. Yüce Yaratıcı, evrimden ve değişimden beridir.*"[79]

Böylece Hoca Tahsin Efendi her ne kadar evrende Haeckelci bir monizm ve evrim olduğunu savunsa da Tanrı tasarımı ve tanımı üzerinden bir düalizm ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum, Haeckelci monizmden ayrıldığı önemli bir noktadır.[80]

Hoca Tahsin Efendi için evrim, jeoloji, zooloji, botanik ve meteoroloji bilimlerinin ortak çalışmasının bir sonucudur. Darwin'in Evrim Kuramı bu bağlamda atılmış bir adımdır ve her ne kadar henüz yetersiz olsa da varoluş ve gerçek felsefe ile uyumlu hale getirilerek tamamlanabilir durumdadır: "*Darwin'in bu husûsa da'ir ifâdâtı her ne kadar kâfî mertebede değilse de, mesleği beyân-ı tekîne ve felsefe-i hakîkiyyeye muvâfık olmakla ikmâl olunacağında katʿan iştibâh olunmaz.*"[81]

Diğer taraftan Hoca Tahsin Efendi, doğrudan Darwin'e atıfta bulunmaksızın Darwinci yaşam mücadelesi ve adaptasyon kavramlarına da temas etmiştir: "*Varlıklardan yaşama istidadı olmayan çok türler yaşamaya çabalamışlar ve türün korunmasının ve sürdürülmesinin bağlı olduğu üremeye çalışmışlar iken, yaşam sebeblerinin müsaade etmemesi bakımından soyları tükendi. (Zürafa, kastor, balina, gergedan, deniz aygırı ve*

[79] **A. g. e.**, s. 86.
[80] Remzi Demir ve Bilal Yurtoğlu, **a. g. m.**, s. 174.
[81] Hoca Tahsîn Efendi, **Târîh-i Tekvîn yâhûd Hilkat**, İstanbul, 1310 [1892], s. 23-24. Aktaran: Remzi Demir ve Bilal Yurtoğlu, **a. g. m.**, s. 172-173.

benzeri son nefeslerindedir.) … Kısacası işbu oluş ve bozuluş âlemi genel bir kavga alanıdır ki, galibiyet ve zafer yaşam sebeplerine ziyade yakın olanlarındır."[82]

1.1.4. Abdullah Cevdet

Osmanlı'nın son döneminde din ve bilimi uzlaştırma gayreti içerisinde Lamarckçı[83] bir yazar kimliğiyle öne çıkan Abdullah Cevdet'in (1869-1932) Aktarma ve Benimseme dönemleri arasında bir geçiş sürecini temsil ettiğini söylemek mümkündür. Bunun iki temel nedeni vardır. İlki, henüz Aktarma Döneminde, Ludwig Büchner'in (1824-1899) 1862 yılında yayımlamış olduğu *Aus Natur und Wissenschaft* (Doğa ve Bilimden) adlı yapıtının bir bölümünü 1894 yılında *Goril* başlığıyla -Fransızcadan- tercüme etmesidir. İkincisi ise gerek konusu gerekse de gerçekleştiği zaman itibariyle Benimseme Dönemi içerisinde kabul edebileceğimiz; Kastamonu Mekteb-i Sultânîsi'nde 1913 yılında yaşanan "evrim karşıtlığı"na dair yayımladığı "Kastamonu'da Kurûn-ı Vusta" başlıklı eleştiri yazısıdır. Konuyu daha detaylı ele alabilmek adına ilk olarak *Goril* başlıklı tercümesinin incelenmesi önem arz etmektedir.

Büchner'den tercüme edilen çalışmada, temelde gorilin biyolojik özellikleri ve insanla olan anatomik benzerliği üzerine geniş değerlendirmelere yer verilmiş, gorilin "Antropoid" yani insan benzeri maymunlar arasında en çok dikkat çekeni ve insana en çok benzeyeni olduğu aktarılmıştır. Bu canlının bilim dünyası tarafından tanınmasının, diğer türlere nazaran oldukça geç bir tarihte gerçekleştiği kaydedilerek, gorillerin varlığına dair ilk kesin ve bilimsel bilgilerin 1847 yılında dünya kamuoyuna ulaştığı belirtilmiş ve Afrika'nın yerli halkı tarafından bu canlının "dağ adamı" veya "ormanların vahşi insanı" gibi isimlerle nitelendirildiği ifade edilmiştir.[84] Eserde, gorillerin insan ile benzerliğine ilişkin birçok pasajla karşılaşmak mümkündür. Bazı yerlerde goril, yarı

[82] Hoca Tahsin, **a. g. e.**, s. 82-83.
[83] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Ceyhan, **a. g. e.**, s. 120-123.
[84] Ludwig Büchner, **Goril**, çev. Abdullah Cevdet, Matbaa-i Vilayet, 1894, s. 6.

adam, yarı insan olarak tasvir edilmiş[85], kimi kısımlarda ise anatomik karşılaştırmalar yer almıştır. Örneğin bazı yerlerde goril ve insan arasında el ve ayak[86] bazı yerlerde ise yüz ve bakışlar[87] üzerinden benzerlikler kurulmuştur.

Goril'de dikkat çeken asıl kısım ise Abdullah Cevdet'in Darwin'in Evrim Kuramını tanımladığı dipnotlarının yer aldığı bölümdür. İlk olarak yaşam mücadelesi, türlerin oluşumu, doğal seçilim gibi Darwinci ilkeler açıklanmıştır. Yaşam mücadelesi (mübareze-i hayat) "yaşamını sürdürebilmek için canlılar arasında sürekli olarak meydana gelen mücadele" olarak tanımlanmıştır. Türlerin oluşumu, bir hayvan türünden farklı alt türlerin ortaya çıkması ve her hayvan türünün değişebilir nitelikte olması şeklinde ifade edilmiştir. Son olarak doğal seçilim (ıstıfâ-i tabîʿî) ise gerek erkeklerin gerekse dişilerin, çiftleşmek için kendi türleri içinde en mükemmel ve en güzel olanı seçip aramaları olarak belirtilmiştir.[88]

Öte yandan, Abdullah Cevdet, Doktor Büchner'in, Darwin'in bu konudaki çalışmasını yayımlamasından beş yıl önce[89] yani 1855 yılında, neşrettiği meşhur eserinde[90] evrimden söz ettiğini ve bu kuramın bazı ilkelerine yer verdiğini ifade etmiştir.[91] Büchner'in yanı sıra bir diğer örnek ise MÖ 95-55 yılları arasında yaşayan Lucretius'tur. Ona göre, filozof *Hakikat-i Eşya* (De Rerum Natura) adlı eserinde evrimden söz etmiştir.[92]

---

[85] **A. g. e.**, s. 11.
[86] **A. g. e.**, s. 21.
[87] **A. g. e.**, s. 26.
[88] **A. g. e.**, s. 38.
[89] Abdullah Cevdet, burada ufak bir tarih hatası yapmaktadır. Aradaki yıl farkı 4 senedir. Bunun dışında, Büchner, kitabında Lamarckçı evrimden söz etmiş ve sonrasında Darwin'in çalışmalarını da kendi düşüncelerini desteklediği için coşkuyla karşılamıştır. Bk. Kemal Kahramanoğlu, Ali Utku, "Madde ve Kuvvet: Osmanlı Popüler Materyalizminin Elkitabı", **Madde ve Kuvvet**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2012, s. 9.
[90] Burada bahsedilen kitap *Kraft und Stoff*'tur. Bu eser 1911 yılında Bahâ Tevfîk ve Ahmed Nebil tarafından *Madde ve Kuvvet* başlığıyla üç cilt hâlinde tercüme edilmiştir. Bk. Ludwig Büchner, **Madde ve Kuvvet**, 3 cilt, çev. Bahâ Tevfîk, Ahmed Nebil, Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütübhanesi 4. Kitâb, Müşterekü'l-Menfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul, 1911.
[91] Büchner, **Goril**, s. 40.
[92] **A. g. e.**, s. 40-41.

Buna karşın evrim yasasının keşfinin Darwin'e atfedildiğini ve bu nedenle bu kuramın onun adına nispetle Darwinizm diye adlandırıldığını belirten Abdullah Cevdet, öte yandan, Darwin'in her ne kadar evrim yasasını ortaya koyan ilk kişi olmasa da, bu alandaki ilke ve nedenleri bağımsız bir bilim alanı hâline getirdiğini ve kendi araştırma ve gözlemlerine dayanarak bu konuda birçok önemli katkıda bulunduğunu dile getirmiştir. Darwin'in evrimin nedenleri arasında özellikle çevresel etkenlerin önemine dikkat çektiğini; iklimin, havanın, suların, beslenmenin, ışığın, sıcaklığın, toprağın ve bunlara benzer çevre koşullarının belirleyici rolünü açıkça ortaya koyduğunu ifade etmiştir.[93]

Abdullah Cevdet'in araştırmamız açısından ikinci önemli yayını ise Kastamonu'daki Mekteb-i Sultânî'de Evrim Kuramının öğretilmemesine ilişkin kaleme aldığı eleştiri yazısıdır. İlk olarak belirtmek gerekir ki Benimseme Dönemi ile birlikte Evrim Kuramı, bireysel çabalarla eğitim kurumlarında yer bulmaya başlamıştır. Bu nedenle, Kastamonu Mekteb-i Sultânîsi'nde evrim öğretimi ile ilgili getirilen yasak, Osmanlılarda bilim-iktidar ilişkisinin olumsuz yönde seyretmiş olduğuna dair bir örnek teşkil etmektedir. Abdullah Cevdet'in sahibi olduğu *İctihad* gazetesinde "Kastamonu'da Kurûn-ı Vusta" başlığı ile yayımladığı habere göre, şehirde tutucu kesim ile yenilikçi genç muallimler arasında ciddi bir çatışma baş göstermiştir. Bu süreçte doğa bilimleri muallimi Ragıb, Fransızca muallimi Celal ve matematik muallimi vekili Âdem Hilmi Beyler, öğrencilere Evrim Kuramından ve Darwin'den bahsettikleri gerekçesiyle dinsizlikle suçlanmışlardır. Kastamonu muhabiri, bu suçlamaları yapanların aslında on iki yıl önce de Sultânî Mektebi'ni kapattırmak için uğraşan hakikat düşmanları olduğunu ifade etmiştir.[94]

[93] **A. g. e.**, s. 39-40.
[94] Abdullah Cevdet, "Kastamonu'da Kurûn-ı Vusta", haz. Çiğdem Özbay, **Historia 1923**, 5, 2018, s. 376.

Muhabir, olaylar tırmanırken dönemin Valisi Galib Bey ve Maarif Müdürü Rauf Bey'in oldukça gevşek davrandığını ve adeta bu baskıcı grubu teşvik ettiğini belirtmiştir.[95] Resmi soruşturmaların muallimlerin masumiyetini ortaya koymasına rağmen, meselenin kasıtlı olarak adliyeye sevk edildiğini ve genç muallimlerin haksız yere tutuklandığını savunmuştur.[96] Özellikle Celal Bey ve Âdem Hilmi Efendi'nin "fezâhat-ı lisaniye" gibi muğlak bir suçlamayla hapsedildiğini, buna karşın halkı camilerde bu muallimleri öldürmeye teşvik eden Gaibendi Hoca gibi şahıslara dokunulmadığını kaydetmiştir.[97] Abdullah Cevdet, söz konusu durumun memleketin, milletin ve özellikle de hükûmetin içinde bulunduğu hâli yeterince açık biçimde gösterdiğini belirtmiştir. Ona göre, hürriyetten yoksun bir milletin yaşaması mümkün değildir ve düşünce ve vicdan özgürlüğünün bulunmadığı bir yerde, başka hiçbir tür özgürlük var olamaz.[98]

Hadiselerin bir diğer çarpıcı boyutu, Arapça muallimi Nabluslu Zühdü Efendi'nin peşine taktığı bir kalabalıkla kitapçı basması ve bir Rum efendiden alınan *Tarih-i Tekâmül* (Evrim Tarihi) kitabını "dinsizlik belgesi" olarak halka teşhir etmesidir.[99] Adliye, bu hukuksuzluk karşısında sessiz kalmış, Kastamonu muhabiri bu durumu "nur ile zulmetin" savaşı olarak nitelendirmiştir.[100]

Abdullah Cevdet dindar görünümlü bu kişilerin asıl görevlerini unuttuklarını belirterek, eğer Gaibendi Hoca'da biraz feraset olsaydı evrim ve Darwin nazariyelerinin *Kur'an-ı Kerim*'de de işaret yoluyla mevcut olduğunu görebileceğini iddia etmiştir.[101] Buradan da anlaşılacağı üzere, o din ve bilim arasında bir uzlaştırma gayreti içerisindedir. Gerçek bir Müslümanın, Balkan Harbi'nin sürdüğü o günlerde vatanı savunan düşmanlara karşı durmak yerine kendi aydınlarını

[95] **A. g. m.**, s. 376.
[96] **A. g. m.**, s. 377.
[97] **A. g. m.**, s. 378.
[98] **A. g. m.**, s. 378.
[99] **A. g. m.**, s. 378.
[100] **A. g. m.**, s. 377.
[101] **A. g. m.**, s. 379.

öldürmeye kalkışmasının kabul edilemez olduğunu, Kastamonu halkının şiddetle uyanması gerektiğini, aksi takdirde memleketin felakete sürükleneceğini dile getirmiştir.[102]

Memleketin kurtuluşunun ancak fikir, vicdan ve siyaset hürriyetinin tesisiyle mümkün olacağını ifade eden ve medreselerin çürümekten ve çürütmekten kurtarılması gerektiğini kaydeden Abdullah Cevdet, adaletin bir cerrah titizliğiyle, öfkeden ve ihtirastan uzak bir şekilde uygulanması gerektiğini bildirmiştir. Hürriyetin olmadığı bir yerde hiçbir ilerlemenin olamayacağını ve cehaletin hükûmet eliyle korunmasının Osmanlı tarihi adına utanç verici bir gaflet olduğunu vurgulamıştır.[103] Bu satırlar üzerinden, Osmanlıların son dönemindeki bilim-iktidar ilişkisinin ne yönde olduğunun açığa çıktığını söylemek mümkündür.

Son olarak Abdullah Cevdet yaşananları kısaca şu şekilde değerlendirmektedir: "*Tekâmül kanunlarından bahsetmek, Darwin nazariyâtını anlatmak, bir yerde ki fezâhat-ı lisaniyye addolunur, orası Kurûn-ı Vustâdan henüz çıkmamıştır. Kurûn-ı Vustâ'nın ise yirminci asırda hakk-ı mevcudiyeti yoktur. Bunu sarıklı, sarıksız her nev' kafalarımız, ezilmek istemeyen her kafa anlamak lazımdır.*"[104]

1.2. Benimseme Dönemi (1908-1923)

1.2.1. Mustafa Sâtı Bey

Türk Pedagojisinin babası olarak tanınan[105] Mustafa Sâtı Bey'in *Etnoğrafya – İlm-i Akvâm* (1911) adlı eseri Türk Antropoloji tarihine önemli bir katkıda bulunmuştur. 408 sayfadan oluşan

[102] **A. g. m.**, s. 379.
[103] **A. g. m.**, s. 380.
[104] Abdullah Cevdet, "Kastamonu'da Kurûn-ı Vusta", **İctihad,** 58, 1913, s. 1271-1274.
[105] Çiğdem Özbay, "Mustafa Sâtı Bey ve Türk Antropoloji Tarihindeki Yeri", **Historia 1923**, 5, 2018, s. 262.

çalışma, 138 şekil ve 6 harita ile zenginleştirilmiştir.[106] Eserde türlerin değişimi, insanın evrimi ve sınıflandırılması, ortak ata gibi konular işlenmiştir.

Mustafa Sâtı Bey, başta Carl Linnaeus (1707-1778) ve Georges Cuvier (1769-1832) olmak üzere birçok bilim insanının türlere bağımsız bir köken ve dolayısıyla gerçek bir varlık atfettiklerini belirtmiştir. Bu anlayış çerçevesinde her tür ayrı ayrı yaratılmış ve ortaya çıktığı ilk andan itibaren diğer türlerden bütünüyle farklı ve değişmeden kalmış sayılmıştır. Yine bu görüşe göre, bir türe mensup bireyler arasında bazı değişimler ve farklılaşmalar meydana gelebilmekteyse de, bu değişimlerin hiçbir zaman türün sınırlarını aşamayacağı kabul edilmiştir.[107]

Linnaeus, insanları maymunlarla birlikte primat zümresinde değerlendirmiş; Cuvier ise ikisini ayrı zümrelere yerleştirmiştir. Mustafa Sâtı Bey, bu iki tür sınıflandırma anlayışından hangisinin doğru olduğunu anlayabilmek için insanlar ile maymunlar arasındaki benzerlik ve farklılıkların ayrıntılı biçimde incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Nitekim, bedenin yapısı, iskeletin genel görünümü, plasentanın biçimi, embriyonun ve hatta ceninin geçirdiği gelişim evreleri bakımından insanlar ile maymunlar arasında büyük bir benzerlik bulunmaktadır; bu benzerlik özellikle "insansı" olarak adlandırılan maymunlarda son derece belirgin hâle gelmiştir. Bu gruba orangutan, goril, şempanze ve gibonun dâhil olduğu ifade edilmiştir. Ona göre, bu insansı maymunlar, insanlar ile sıradan maymunlar arasında bir ara basamak gibi konumlanmıştır. Sıradan maymunların dört ayak üzerinde ve dolayısıyla yatay bir duruşla hareket ettikleri, insanların ise iki ayak üzerinde ve dik bir şekilde durup yürüdükleri ifade edilmiştir. Buna karşılık insansı maymunların bu iki durum arasında, ancak insana daha yakın bir biçimde, yani eğik bir duruşla hareket ettikleri aktarılmıştır. Kollarının uzun olması nedeniyle, doğal duruşlarını bozmadan ellerinin yere değdiği ve bu sayede ayaklarına belli ölçüde destek oldukları da eklenmiştir. Mustafa

[106] **A. g. m.**, s. 264.
[107] Mustafa Sâtı, **Etnoğrafya – İlm-i Akvam**, Kitabhane-i İslâm ve Askerî, İstanbul, 1911, s. 26-27.

Sâtı Bey, insanlar ile sıradan ve insansı maymunlar arasında gözlerin ve başın konumu, kafatasının omurga ile bağlantısı ve duruş biçimi gibi özelliklerin, bu farklı duruş ve hareket tarzlarına uygun bir şekilde gerçekleştiğini de vurgulamıştır.[108]

İnsansı maymunların beyinlerinin insanlarınkine benzer şekilde kıvrımlı ve çıkıntılı bir görünüm arz ettiğini ve beyinciği örtecek derecede gelişmiş olarak iki lop hâlinde bulunduğunu dile getiren Mustafa Sâtı Bey, buna karşılık, sıradan maymunlarda bu niteliklerin mevcut olmadığını belirtmiştir. Ayrıca, insansı maymunlarda insanlar gibi apandisitin bulunduğunu, dişlerin sayısı ile karaciğerin, akciğerin, rahmin yapısı ve tırnakların biçimi bakımından da benzerlikler görüldüğünü ifade etmiştir. Öte yandan, sıradan maymunlarda ne apandisitin bulunduğunu ne de bu özellikler bakımından bir benzerliğe rastlandığını kaydetmiştir. Bu durum, insansı maymunların sıradan maymunlara kıyasla insana daha yakın bir yapı arz ettiğini göstermiştir.[109]

İnsanın beden yapısı bakımından primatlar grubuna dâhil olduğunu kabul eden bazı âlimler, insanın duyusal ve zihinsel nitelikleri nedeniyle hayvanlardan bütünüyle ayrıldığını ileri sürmüş ve maden, bitki ve hayvan âlemlerine ek olarak ayrıca bir "insan âlemi"nin varlığını kabul etmek istemişlerdir. Mustafa Sâtı Bey ise insan ile hayvanlar arasındaki manevi nitelik farkının mutlak değil, göreli olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, insanın sahip olduğu manevi özellikler sebebiyle ayrı bir âleme yerleştirilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Çiğdem Özbay'ın aktardığına göre, Mustafa Sâtı Bey, yalnızca konuşmanın insanı hayvandan üstün kıldığını, fakat onu bütünüyle farklı bir varlık hâline getirmediğini söylemiş ve bu noktada, insanı "konuşan hayvan"

[108] **A. g. e.**, s. 15.
[109] Çiğdem Özbay, "Mustafa Satı El-Husrî'nin Etnografya Tarihimizdeki Yeri", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s. 58.

olarak tanımlayan İslâm mantıkçılarının bu ayrımı kavradığını ve yerinde değerlendirmiş olduklarını belirtmiştir.[110]

Mustafa Sâtı Bey "Beşerin vahdet veya kesret-i nev'iyyesi" (İnsanın birliği veya türlerinin çeşitliliği) başlığı altında tür (nev') ve varyasyon (ırk) ayrımı yapmış ve bilim insanlarının bu konudaki pozisyonlarını açıklamıştır. Başta Lamarck ve Darwin olmak üzere birçok bilim insanına göre, tür ile varyasyon arasında kesin bir sınır bulunmamıştır. Buna göre, varyasyona özgü özellikler ile türsel özellikler arasındaki fark, özde değil yalnızca derece farkından ibarettir. Yine, varyasyonlar nasıl ve hangi biçimde ortak bir kökten türemişse, türler de aynı şekilde ve aynı süreçle ortak bir kökten türemiştir. Bu nedenle böylesi bir ayrımın büyük ölçüde göreli bir nitelik taşıdığı vurgulanmıştır. Böylece türler ile varyasyonlar, sahip oldukları özelliklerdeki benzerlik ve farklılıkların derecesine göre belirlenip sınırlandırılabilmekte, ancak bu ayrım hiçbir zaman kesin olmayıp sanıldığı kadar büyük bir önem de taşımamaktadır.[111]

Mustafa Sâtı Bey'e göre, hayvanlar ve bitkiler için bile oldukça tartışmaya yol açmış bulunan bu konu, insan söz konusu olduğunda da doğal olarak pek çok ihtilafa neden olmuştur. Bu hususta yaklaşımlar üç ana görüşte toplanmıştır: tek köken görüşü (monogénisme), çok köken görüşü (polygénisme) ve dönüşümcü köken görüşü (transformisme). Birinci görüşü savunanlara göre insanların hepsinin tek bir kökten türemiş, insanlık tek bir tür sayılmış ve insanlar arasındaki farklılıklar yalnızca varyasyonlara özgü değişikliklerden ibaret görülmüştür. Ona göre bu görüşü savunanlar, iddialarını insan topluluklarının birbirleriyle karışıp çiftleşebilmesi ve kalıcı nesiller meydana getirebilmesi yönündeki çok sayıdaki gözleme dayandırmışlardır.[112]

[110] **A. g. e.**, s. 59-60.
[111] Mustafa Sâtı Bey, **a. g. e.**, s. 29-30.
[112] **A. g. e.**, s. 30.

İkinci görüşü savunanlar ise insanların hepsinin tek bir kökten gelmediğini, birden fazla kökten ortaya çıktığını ve bu nedenle insanların tek bir tür değil, birden fazla tür olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu görüşü benimseyenler, yalnızca varyasyonlara özgü farklılıkların değil, tür düzeyinde farklılıkların da bulunduğunu savunmuşlardır. Ayrıca, bu iddiayı desteklemek için verimli döller meydana getirebilmenin tür birliği için kesin ve yeterli bir kanıt sayılamayacağını, yalnızca sınırlı bazı varyasyon gruplarının melezleşmesinin bilindiğini ve örneğin Laponlar ile Avustralyalıların, Boşimanlar ile Patagonların melezleşmesinden sürekli bir nesil doğup doğmayacağının bilinmediğini öne sürmüşlerdir. Bunun dışında, insanlar arasında, kimi hayvan türleri arasındaki ayrıma denk düşecek derecede büyük farklılıklar bulunduğunu da iddia etmişlerdir. Mustafa Sâtı Bey, bu görüşü savunanların, dillerin tek bir kökene indirgenemeyeceğini ve mevcut dillerin bir değil birkaç kökten türeyip geliştiğini de kabul ettiklerini belirtmiştir.[113]

Üçüncü görüşü savunanlar ise insanın dönüşüm ve evrim sürecinin bir ürünü olup, bu sürecin en son, en gelişmiş ve en yetkin dalını oluşturduğunu ileri sürmüşlerdir. Mustafa Sâtı Bey, bu görüşe göre insanlığın kökeninin bir olduğunu ve hayvansal nitelik taşıdığını, farklı insan gruplarını "varyasyon" ya da "tür" olarak adlandırmanın ise fazla önemli bir mesele sayılmadığını aktarmıştır. Ayrıca ona göre, dillerin tek bir kökene indirgenememesi, dilsel farklılaşmaların bedensel farklılaşmalardan sonra başladığını, yani dillerin insanın çeşitli kollara ayrılmasından sonra oluştuğunu göstermiştir.[114]

1.2.2. Subhi Edhem

[113] **A. g. e.**, s. 30-31.
[114] **A. g. e.**, s. 31.

Osmanlı materyalizminin önemli temsilcilerinden olan Subhi Edhem, döneminde Osmanlıların bilimlerin gelişimi karşısında içinde bulunduğu vahim hâli fark etmiş ve bu amaçla birçok felsefe ve bilim kitabı kaleme almıştır. Araştırmamız açısından önem arz eden eserleri ise özellikle Darwin ve Lamarck'ın kuramlarının üzerinde durduğu *Darwinizm* (1911), *Lamarckizm* (1914) ve *Fen Adamları* (1917) adlı çalışmalarıdır. Subhi Edhem'in bu eserleri kaleme alma amacı, büyük ihtimalle, yaşadığı dönemde "doğa"ya yönelik artan ilgidir. Kendisi bu hususta, günümüz Türkçesiyle şu ifadeleri kullanır:

> "Kısa bir süre içinde bizim çevremizde de doğaya karşı açık bir yöneliş uyanmaya başladı. Tabiatta işgal ettiğimiz yeri ve varlıkların güç ve etkisini öğrenmek amacıyla birçok genç, Lamarck, Darwin, Ernst Haeckel, Louis Büchner gibi doğa bilginlerini tanımak için acele etmeye başladı. Çoğunda açık bir merak ve derin bir araştırma isteği görülüyor. Buna teşekkür etmeliyiz."[115]

Gençlerin bu ilgisini öncesinde fark eden Subhi Edhem, *Darwinizm*'i, Manastır Askerî İdâdîsi'nde görev yaptığı sırada öğrencilerine verdiği ders notlarından yola çıkarak hazırlamıştır. Yazılış amacı, o dönemde Osmanlılarda doğa bilimleri sahasındaki eksikliği gidermek ve genç nesillere modern bilimsel gerçekleri ulaştırmak olarak belirlenmiştir. Toplumun eski geleneklerin pençesinden kurtulup ilerlemesi gerektiğini savunan ve bilimsel bir eserin dinî kaygılarla değil, felsefî bir derinlikle değerlendirilmesi gerektiğini vurgulayan Subhi Edhem'in bu konudaki sözleri günümüz Türkçesiyle şu şekildedir:

> "Bir geometri uzmanına bir üçgenin kırmızı mı yoksa siyah mı olduğunu sormak ne kadar tuhafsa, bir bilgeye de felsefeye dair bir eserin kaleminin dindarca mı yoksa dindar olmayan bir anlayışla mı yazıldığını sormak o kadar yersiz ve anlamsızdır.

[115] Subhi Edhem, "Antropoloji Dersleri", **Genç Kalemler**, 14, 26 Ocak 1912, s. 31. "Antropoloji Dersleri" iki makalelik bir seridir. İkinci makalede Lamarck için "Genel köken kuramını meydana çıkaran kişi" denmiştir. Bk. Subhi Edhem, "Antropoloji Dersleri", **Genç Kalemler**, 16, 29 Şubat 1912, s. 81-87.

> Bugün yayımlanan bu küçük eser, tam bir yıl önce, Manastır Askerî İdâdîsinde "doğa tarihi" dersi verirken, öğrencilerimden birçoğunun gösterdiği ısrarlı istek üzerine yazılmıştı. Hatta hiç beklemediğim hâlde, o büyük ve kalabalık dershanenin uğultulu ortamında, bu perişan sayfaların bir kısmını çoğaltmak için çırpınmışlardı bile.
>
> Bugün ben okuldan, o çocuklar da benden ayrıldı. İlk öğretmenliğim, zihnimde derin ve unutulmaz hatıralar bıraktı. Öğrencilerim için yazılmış ders notları benim için kutsal olmasa da, değerlidir. İşte yayımlama amacının en büyük itici gücü de budur.
>
> Zihnimde, saf ve samimi bir hayatın geçmişteki neşesini yaşatan ilk öğrencilerimin yüce hatırasına adadığım bu sayfaların eski tarz anlatım ve yazımına hiçbir şey eklemeye gerek görmedim. Belki birçok hata da vardır. Fakat bizde doğa bilimlerine dair yazılmış hiçbir eser yoktur ki…
>
> … Biz Osmanlılar, her bakımdan, her konuda geri kalmış durumdayız. Bugün herkesten daha çok biz, daha büyük bir cesaretle, daha sağlam bir kararlılıkla, daha güçlü bir gayretle çalışmak; eski geleneklerin sert ve acımasız ellerinden kurtulmak ve müjdelenmiş adımlarla ilerlemek zorundayız. Biz de artık, bütün uygar dünyanın çoktan bildiği bilimsel ve teknik gerçeklerin varlığından haberdar olmalıyız."[116]

Subhi Edhem, çalışmasının kaleme alınma amacını ortaya koyduktan sonra eserinin ilk bölümlerinde hayvanların sınıflandırılma tarihini ele almış ve bu ilmin öncüsü olarak Aristoteles'i (MÖ 384-322) göstermiştir. Aristoteles'in hayvanları kanlı ve kansız olarak ikiye ayırdığı, bu tasnifin yüzyıllar boyunca, ta ki Linnaeus dönemine kadar neredeyse hiç değişmeden korunduğu aktarılmıştır. Orta Çağ boyunca bilimsel gerçeklerin papazların ve bağnazlığın gölgesinde kaldığı, Aristoteles'in fikirlerine karşı çıkmanın ise küfür sayıldığı bir dönemden geçildiği ifade edilmiştir. Bu dönemde bitki ve hayvanların daha sistematik bir şekilde sınıflara ayrıldığı ancak türlerin

[116] Subhi Edhem, **Darwinizm**, Beynelmilel Ticaret Matbaası, Manastır, 1911, s. 1-4.

kökeni konusunda *Kitâb-ı Mukaddes*'e bağlı kalındığı belirtilmiştir. Linnaeus'un ardından gelen Cuvier'in, anatomi ve fosiller üzerine yaptığı çalışmalarla tanındığı ancak yine de türlerin sabitliği fikrinden kopamadığı izah edilmiştir. Nitekim, Cuvier, yer katmanlarında bulduğu fosilleri açıklarken geleneksel fikirlerin dışına çıkmakta zorlanmıştır. Türlerin değişimini açıklayan ve evrim fikrinin asıl kurucusu ise Lamarck'tır. Lamarck'ın hayatı, askeri kahramanlıklarla dolu gençliğinden Paris'te sefalet içinde geçen bilimsel çalışmalarına kadar detaylıca tasvir edilmiş ve onun, canlıların çevrenin etkisiyle ve ihtiyaçları doğrultusunda fiziksel değişimler geçirip, bu özelliklerin de nesilden nesile aktarıldığını izah eden Evrim Kuramı detaylandırılmıştır. Lamarck'ın meşhur zürafa örneğiyle, bu hayvanların yüksek dallardaki yapraklara ulaşma çabası sonucunda boyunlarının uzadığı ve bu özelliğin yavrularına geçtiği fikri örnek olarak eserde yer bulmuştur.[117]

Subhi Edhem'e göre Lamarck, modern Evrim Kuramının mübeşşiri ve Darwin'in en önemli öncüsü olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar Lamarck'tan önce pek çok düşünür evrime ilişkin çeşitli fikirler ileri sürmüş olsa da, hiçbiri Lamarck'ın ulaştığı açıklık, tutarlılık ve özgünlüğe erişememiştir. Subhi Edhem, onun, bugün var olan türlerin başlangıçta basit bir canlılık biçiminden ortaya çıktığını; çevrenin, iklimin ve yaşam tarzının sürekli ve güçlü etkileri altında içsel değişimlere uğrayarak yeni özellikler kazandığını akıl yürütme yoluyla ortaya koyduğunu ve sonrasında Darwin'in de, organizmanın etkinliğinin canlıyı şekillendirdiği görüşüne güçlü biçimde ikna olduğunu dile getirmiştir. Ancak ona göre, Lamarck'ın bu devrimci fikirleri döneminin otoriter bilim insanı Cuvier'in itirazları sebebiyle uzun süre gölgede kalmıştır.[118]

Subhi Edhem'in Darwin'in Evrim Kuramı üzerine kaleme alınan bir çalışmada Lamarck'ı alanın öncüsü olarak kabul etmesi, onun Lamarckçı olduğuna dair bizlere yeterli delil sunmaktadır.

[117] **A. g. e.**, s. 6-7; 9-13; 19-20; 23-24; 50-51; 56.
[118] **A. g. e.**, s. 24-25.

Nitekim Subhi Edhem, Lamarck'ın ardından Darwin'in hayatından söz etmiş; eğitim hayatından bahsettikten sonra onun "Beagle" adlı gemiyle çıktığı beş yıllık dünya seyahatini detaylandırmış ve bu araştırma gezisi neticesinde Darwin'in türlerin sabit olmadığı fikrine ulaştığını bildirmiştir.[119]

Eserde Darwin'in, Thomas Malthus[120]'un (1766-1834) nüfus teorisinden etkilenerek "doğal seçilim" kavramını geliştirdiği belirtilmiştir.[121] Dahası, Darwin'in bu fikirlerini yayınlamakta tereddüt ettiği, ancak Alfred Russel Wallace'ın (1823-1913) benzer bir kuramla kendisine başvurması üzerine 1859'da ünlü eserini neşrettiği aktarılmıştır.[122] Başyapıtın yayımlanmasının ardından Darwin'in kuramının, özellikle insanın kökeni hakkındaki kısımlarıyla toplumda ve dinî çevrelerde büyük bir tartışma başlattığı ifade edilmiştir[123]

Çalışmanın son kısmında Darwin'in ömrü boyunca hastalıklarla mücadele etmesine rağmen bilimsel merakından vazgeçmediği vurgulanmış ve Londra'da büyük bir törenle defnedildiği dile getirilmiştir.[124]

Subhi Edhem, *Darwinizm*'den üç yıl sonra *Lamarckizm* adlı kitabını yayımlamıştır. Eserin kapağında Montaigne'den gerçekleştirdiği "Muhakeme değil, hikâye ediyorum…" alıntısı yer alsa da, çalışmada "muhakeme" tesirinin güçlü olduğu pasajlara rastlanmaktadır. Bu eseri, özellikle üzerinde akıl yürütülen temalara ayırarak; temelde, Lamarck'a dair genel tanıtım, doğa

[119] **A. g. e.**, s. 25-46.
[120] Bir iktisatçı olan Thomas Robert Malthus (1766–1834), 1798 yılında çıkardığı kısa adıyla *Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme* başlıklı eserinde nüfusun geometrik bir ilerleme gösterdiğini, buna karşılık besin kaynaklarının ise yalnızca aritmetik bir artışla çoğalabildiğini ileri sürmüştür. Bk. Thomas Robert Malthus, **An Essay on the Principle of Population, as It Affects the Future Improvement of Society with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and Other Writers**, J. Johnson, London, 1798, s. 14. Bu çalışma, Charles Darwin'in doğal seçilim fikrini geliştirmesinde etkili olmuştur. Eserin Türkçe çevirileri için bk. Thomas Malthus, **Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme**, Çev. Sevil Zengin, Dergâh Yayınları, 2021; Thomas Robert Matlhus, **Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme**, Çev. Barış Özkul, İletişim Yayınları, 2025.
[121] Subhi Edhem, **a. g. e.**, s. 33.
[122] **A. g. e.**, s. 36-38.
[123] **A. g. e.**, s. 41-42.
[124] **A. g. e.**, s. 44-46.

bilimlerinin tarihine eleştirel bir bakış, Lamarck'ın sınıflandırma çalışmaları ve Lamarkçı Evrim Kuramı konu başlıkları üzerinden incelememiz mümkündür.

Henüz eserin başında, Subhi Edhem, doğa felsefesiyle uğraşanlar için Darwin isminin meçhul olmadığını ancak Lamarck'ın adının Fransa'da bile pek az kimse tarafından bilindiğini dile getirmiştir. Doğa bilimleriyle uğraşan bilginler ayrı tutulacak olursa, pek çokları, bilime ve insanlığa şeref veren simalar, yani filozoflar arasında Lamarck ismini bulundurmak bile istememişlerdir. Subhi Edhem, Lamarck'ın olgun bir filozof ve iyi bir materyalist olduğunu belirtmiş, onun, önce tabiatın sınırlarını bütünüyle kavradığını, ardından da bu sınırların ötesine geçtiğini ifade etmiştir. Bu yön iyice anlaşıldıktan sonra Almanya'da, İngiltere'de, İtalya'da ve Fransa'da Lamarck'ın hayatı ve eserlerine dair birçok kitap yazıldığını ancak yine de, Lamarck'ın şahsına ve Evrim Kuramına uzun süre çok az itibar edildiğini dile getirmiştir. Bunun yegâne sebebi, ileri sürdüğü düşüncelerin son derece ciddi olması ve üzerinde durulmayı, düşünülmeyi gerektirmesidir. Ancak son zamanlarda biyoloji, fizyoloji ve antropoloji bilimlerindeki ilerlemeler, bu ihmalin şiddetini oldukça azaltmıştır.[125]

Subhi Edhem'e göre, doğa bilimleri, mevcut bilimlerin hemen hepsini kapsamasına rağmen İlk Çağ'da ve Orta Çağ'da canlı varlıklar oldukça yüzeysel biçimde incelenmiş, bunları takip eden asırlarda da uzun süre büyük bir önem kazanmamıştır. Bilim tarihi gözden geçirildiğinde görülecektir ki Leonardo da Vinci'den (1452-1519) sonra gelen Nicolaus Copernicus (1473-1543), Johannes Kepler (1571-1630), Tycho Brahe (1546-1601) ve Galileo Galilei (1564-1642) gibi otoritelerin elinde bilim, adeta matematiksel bir felsefî ilke olarak görülmüştür. XVIII. yüzyılda Isaac Newton'un (1643-1727) felsefesi matematiksel kudretini kaybedecek bir mahiyet göstermemiştir. Newton'un 1687 tarihinde Londra'da yayımlamış olduğu

[125] Subhi Edhem, **Lamarckizm**, Nefaset Matbaası, Dersaadet, 1914, s. 3-4.

Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica [Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri] adlı eserine doğa bilimleri üzerine çalışan bilginlerin birçoğu büyük önem vermiştir. Lamarck'ın çağdaşları fizik, astronomi, tıp ve hukukla çok meşgul olmuşlarsa da, matematiğin doğa bilimlerinde bir "ana yöntem" yahut hiç olmazsa bir "yardımcı yöntem" olduğuna inanmışlardır.[126]

Doğa bilimlerinin o dönemde hala layık olduğu konuma çıkamadığını bildiren Subhi Edhem bununla ilgili örnek de vermektedir: Bir gün akademide bir botanikçi notlarını okurken, cebirle çok meşgul olan bir zat kızmış ve alaycı bir şekilde "Mademki salatadan bahsediliyor, ben de kendi salatamı yemeyi tercih ediyorum" demiştir. Bu sataşma yalnızca botaniğe yönelik olmamış, zooloji de bu küçümseyici tavırdan payını almıştır. Bu bilimin tarihi Aristoteles'e kadar uzanmış olmasına rağmen, modern parazitolojinin babası Francesco Redi'den (1626-1697) önce böcekler ve benzeri hayvanlarla uğraşmak gülünç bir meşgale olarak görülmüştür. Halk arasında haşerelere "pis böcek" ve "toprak boku" gibi adlar verilmiştir.[127]

Bu atmosfere rağmen Subhi Edhem, mucitlere ve bilginlere değer veren hükümdarların da eksik olmadığını bildirmiştir. Kepler'i İmparator II. Rudolf (1552-1612), Harvey'i Kral I. James (1566-1625) nasıl himaye etmişse, Fransa'da da XV. Louis (1710-1774) bilimi korumuştur. Kral, ülkesinde botanik bilimine değer kazandırmak amacıyla Trianon'da bir botanik bahçesi kurmayı tasarlamıştır. Bu bahçenin kuruluşunda doğal sınıflandırma prensipleri üzerine önemli fikirler ileri süren Linnaeus'tan büyük ölçüde faydalanılmış ve bu düşünce uygulamaya konunca, bitkilerin düzenlenmesi işi Bernard de Jussieu'ye (1699-1777) verilmiştir. Böylece Fransa'da mevcut bütün bitkiler bu bahçede toplanarak kapsamlı bir "Bitkiler Florası" meydana getirilmek istenmiştir.[128]

[126] **A. g. e.**, s. 4.
[127] **A. g. e.**, s. 5-6.
[128] **A. g. e.**, s. 6.

Doğa bilimlerinin tarihi eleştirel bir bakış açısıyla ortaya konduktan sonra konu bitkilerin sınıflandırılmasına gelmiş ve burada Subhi Edhem, Lamarck'ın taksonomi çalışmalarından söz etmiştir. Ona göre, Lamarck, sınıflandırmasının esaslarını organların varlıkları, mükemmellikleri ve işlevleri üzerine kurmuştur. Lamarck'ın, 1783 yılında kaleme aldığı *Botanik Sözlüğü'*nün (Encyclopédie méthodique: Botanique) önsözünde de belirttiği üzere, canlıların tamamının doğal bir "hiyerarşi" arz ettiği ve sınıflandırmada bu hususun mutlaka göz önünde bulundurulması gerektiğini savunduğu aktarılmıştır. En başta, bir organın parçaları arasında hiyerarşi bulunduğu gibi bir canlının organları arasında ve tabiatta yaşayan bütün varlıklar arasında da hiyerarşinin mevcut olduğunun hatırlatılması gerektiği belirtilmiştir. Hatta Aristoteles'in bile, varlıklar arasında bir "hiyerarşi" bulunduğunu ifade etmek amacıyla "tabiatın bir cins ve türden diğerine gözle fark edilmeyen bir ilerleme ile geçtiğini, insandan bizim görmediğimiz varlıklara kadar bütün varlıkların sürekli bir bağlantı ile birbirine bağlı bulunduğunu" söylediği hatırlatılmıştır. Lamarck'ın da bu hiyerarşi fikri sayesinde hayvanlardaki organlar ve işlevler silsilesinin temellerini gördüğü ve bütün sınıflandırmasını bu temeller üzerine kurduğu ifade edilmiştir. Lamarck'a göre, bitkilerin çeşitli organlarında önemli eşitsizliklerin bulunduğu, bu durumun özellikle meyveler ve çiçeklerde daha açık biçimde görüldüğü belirtilmiştir. Ayrıca meyve ve çiçeklerin bazı kısımlarında da dikkate değer eşitsizlikler bulunduğu ifade edilmiştir. Bu hiyerarşiyi sınırlandırmak için istatistik yardımıyla varlıklar arasında karşılaştırmalar yapılması gerektiği, bu karşılaştırmaların sonucunun da "bir kısımdan çıkarılan bir benzerliğin, diğer birçok bireyde de mevcut olması hâlinde, o kısmın değerinin daha da arttığını" göstereceği ileri sürülmüştür. Bu ilkeyi zihninde kuran Lamarck'ın, her organa bağlı olarak derecelendirilmiş bir levha çizdiği ve bu esas yardımıyla mümkün olduğu ölçüde, sürekli bir hiyerarşiye bölünmüş

silsile içindeki cinsleri düzenlediği belirtilmiştir. Bu silsilede aileyi cinsten ayırdığı ve bunlar arasındaki mesafenin sınırlarını da kolaylıkla gösterdiği ifade edilmiştir.[129]

Lamarck'ın 1815 yılında *Omurgasız Hayvanların Doğal Tarihi* (Histoire naturelle des animaux sans vertèbres) adıyla bir eser daha yayımladığı ve bu eserde hayvanları "yüksek" ve "ilkel", yani "mükemmel" ve "basit" olmak üzere ikiye ayırdığı belirtilmiştir. Ancak bir hayvanı mükemmel ya da basit olarak nitelendirebilmek için elde bir "ölçü birimi" bulunması gerektiği, Lamarck'ın bu hiyerarşiyi karşılaştırmak için gerekli orta noktayı gecikmeden bulduğu ve bunun da insan olduğu ifade edilmiştir. Lamarck, insan organizmasını son derece yüksek ve tam kabul etmiş, bu sebeple buna uzuv bakımından en çok yaklaşanların yüksek yapılı hayvanlar, en çok uzaklaşanların ise basit yapılı hayvanlar olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, insan organizmasına yaklaşma veya ondan uzaklaşma ölçütü olarak hangi kısımlara daha fazla önem verilmesi gerektiği sorusuna cevap vermek amacıyla Lamarck'ın "sindirim organları, solunum organları, hareket organları, üreme organları, duyu organları ve dolaşım organları" olmak üzere altı sistemden oluşan bir düzenleme yaptığı ifade edilmiştir. Bu düzende organların hem önem hem de genellik bakımından karşılaştırıldığı belirtilmiştir. Buna göre, ilkel hayvanlarda çoğu zaman yalnızca bir mide ya da bazen basit bağırsaklar bulunurken, daha gelişmiş türlerde hiyerarşi içinde önce duyu ve dolaşım organlarının ortaya çıktığı, yukarı doğru çıkıldıkça ise organların işlev ve simetrilerinin giderek insana benzerlik gösterdiği ifade edilmiştir.[130]

Çalışmanın esas kısmı ise Lamarck'ın Evrim Kuramına dairdir. Subhi Edhem, Lamarck'ın her şeyden önce, her bilimin kendine mahsus bir felsefesi bulunduğuna inandığını belirtmiştir. Zooloji biliminin felsefesi de, Lamarck'ın gayreti ve çalışmasıyla doğmuştur. Ancak bu bilim

[129] **A. g. e.**, s. 31-34.
[130] **A. g. e.**, s. 34-35.

insanının düşünceleri, Darwin'in kitabı yayımlanıncaya kadar yaklaşık yarım asır boyunca derin bir ilgisizlik ve ihmal altında kalmıştır.[131]

Lamarck'a göre, canlılar, çevrenin niteliğine adapte olup, bu uyum yoluyla "kazanılmış karakterler" de kalıtım aracılığıyla evlada geçmektedir. Uyum, evrim ve kazanılmış karakterlerin evlada intikali ilkeleri, Lamarck taraftarlarınca savunulan "dönüşüm kuramı"nın üç temel esası olarak kabul edimiştir. Subhi Edhem'e göre, bu üç esasın bilim dünyasında ne derece büyük bir devrim meydana getirdiğinin takip edilmesi hâlinde, insan hayrete düşecektir. Ona göre bu öğreti, insanlığı efsanevi inançlardan ve en sade anlamıyla dinî safsatalardan kurtardığı için büyük bir öneme sahiptir. Lamarck'ın "işlevin organı meydana getirdiği, her organın oluşumunun kendi faaliyetine bağlı olduğu" şeklindeki ilkesi dahiyane bir keşiftir. Ancak, Lamarck bu görüşünü kesin biçimde ispatlayacak bir delil gösterecek ve mekanizmasını ayrıntılı biçimde açıklayacak bir dönemde yaşamamış olduğundan, düşünceleri geniş çevrelerin dikkatini çekmemiştir. Subhi Edhem, bir yandan Lamarck'ın kuramını tanıtırken diğer yandan onun niçin Darwin'in gerisinde kaldığına dair gerekçeler sunmuştur. Örneğin, Yeni Lamarckçıların çoğu, Lamarck'ın asıl düşüncelerine pek az sadık kalırlarken; buna karşılık, Yeni Darwinciler ise Darwin'in açıklayamadığı, hatta belirtmeye dahi güç yetiremediği bazı fikirleri bile ona atfetmekte tereddüt etmemişlerdir. Bu suretle Darwin'in Evrim Kuramı giderek yükselmiş ve önem kazanmıştır.[132]

Bir diğer örnek ise Lamarck'ın adaptasyona dair yedi ilkesinden bahsedilen kısımdadır. Bu ilkeler sırasıyla; (1) dış çevrenin etkisi, (2) alışkanlık, (3) amelin kaybolması ve alışkanlığın giderek tükenmesi, (4) kalıtım, (5) çaprazlama, (6) bir türün son derece zararlı bir çevre tarafından yok edilmesi ve (7) rakip türler vasıtasıyla bir başka türün ortadan kalkmasıdır. Subhi Edhem özellikle yedinci ilkenin üzerinde durmuş ve Lamarck'ın dile getirdiği bu büyük gözlemin, Darwin

[131] **A. g. e.**, s. 12.
[132] **A. g. e.**, s. 13-14.

tarafından daha açık ve daha kesin bir biçimde ifade edildiğini aktarmıştır. Buna karşılık Thomas Henry Huxley'in (1825-1895), Lamarck'ın "yaşam kavgası" hakkında en basit bir fikre bile sahip olmadığını ileri sürdüğünü, ancak bunun bir iftira olarak nitelendirilebileceğini savlamıştır. Zira, Lamarck'ın "İnsanın daima hemcinsiyle sürekli bir savaş hâlinde bulunduğunu ve her fırsatta onu mahvetmeye çalıştığı" ifadesi bunun aksini göstermektedir. Subhi Edhem, Darwin'in yaşam kavgasına büyük önem atfettiğini, "kavganın ölümü getirse bile, hayat içindeki düzeni ve kuvveti sağladığını" kabul ettiğini dile getirmiş; Lamarck'ın da bu hususu, doğada ilerleme ve olgunlaşmanın bir unsuru olarak değerlendirdiğini aktarmıştır.[133]

Netice itibariyle, Subhi Edhem'e göre, canlıların bir dönüşüm süreci geçirdiğini ilk kez açık biçimde ortaya koyan ve bu konuda açıklayıcı bir çerçeve sunan kişi Lamarck'tır. Soybilim öğretisi tarihinde en önemli konumu işgal eden Lamarck, "dönüşüm kuramı"nı geniş ve kapsayıcı bir biçimde ele almıştır. Subhi Edhem, Lamarck'ın eserinin yayımlanmasından yaklaşık altmış yıl sonra onun *Zooloji Felsefesi* başlıklı yapıtına atıfla, Haeckel'in bu çalışmayı "soybilim kuramının o tarihe kadar ulaşılmış sonuçlarını makul biçimde ve tam bir açıklıkla ortaya koyan tek eser" olarak nitelendirdiğini aktarmıştır.[134]

Darwin'in kuramının kökenine de Lamarck'ın çalışmalarını koyan Subhi Edhem, onu doğa bilimlerinin Auguste Comte'u olarak değerlendirir: "*... İşte, ulûm-ı tabî'iyyenin Auguste Comte'u olan Lamarck, bu hususları nazar-ı i'tibâra alarak tasnîf-i tabî'î felsefesini 'hayât ve sâhibi olanların muhite uymaları keyfiyetinin tahkiki' ve 'bu tevâfukun îzâhı' gibi iki mülâhaza yardımıyla tefsir etmeğe muvaffak olmuştur.*"[135]

[133] **A. g. e.**, s. 25-31.
[134] Subhi Edhem, **Lamarckizm**, sad. İnan Kalaycıoğulları, Çizgi Kitabevi, Konya, 2016, s. 62.
[135] **A. g. e.**, s. 37.

Subhi Edhem'in Darwin üzerine yaptığı çalışmanın ardından Lamarck'a ilişkin bir eser yayımlamasının temelinde, Lamarck'a duyduğu güçlü takdir ve ona hissettiği düşünsel yakınlık bulunmaktadır. *Lamarckizm* adlı kitabının kurgusu incelendiğinde, onun daha önce *Felsefe Mecmuası*'nda yayımladığı "Lamarck ve Lamarckizm" yazı dizisini yeniden düzenleyerek eserin başlangıcıyla sonunu bilinçli biçimde ilişkilendirdiği fark edilir; girişte Lamarck'ın bilim çevrelerinde yeterince değer görmediğini belirtmesine karşın bu durumu açıklamazken, sonuç kısmında Cuvier'i ayrıntılı biçimde tanıtarak Lamarck'ın geri planda kalmasında onun belirleyici rolüne üstü kapalı biçimde dikkat çekmektedir. Bunun yanında, Subhi Edhem, Weismann'ın Lamarckçı görüşü zayıflattığı kabul edilen deneyine kitabında yer vermemiş; hatta Yeni Lamarckçıları, Lamarck'ı yeterince güçlü savunmadıkları gerekçesiyle eleştirmiştir.[136]

Son olarak 1917 yılında yayımlanan *Fen Adamları*[137] adlı eserinde de Lamarck'tan önce hâkim olan inancın her hayvan türünün başlangıçta değişmez bir biçimde yaratıldığı ve çevresine uygun sabit özelliklerle donatıldığı yönünde olduğunu belirten Subhi Edhem, Lamarck'ın, bu görüşü yanlışladığını; hayvanların en basit yapılardan başlayarak çevresel koşulların etkisiyle giderek karmaşıklaştığını ve bugün gözlenen organların sonradan kazanılmış özellikler olduğunu gösterdiğini savlamıştır.[138]

1.2.3. Ahmed Nebîl

Hayatı hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz Ahmed Nebîl, yakın arkadaşı Bahâ Tevfîk ile birlikte XIX. yüzyıl Alman materyalizminin önde gelen isimleri Büchner ve Haeckel'dan yaptıkları çevirilerle bu düşünürlerin başlıca eserlerini Osmanlılara aktarmışlar ve böylece

[136] İnan Kalaycıoğulları, "Subhî Edhem ve Lamarckizm Adlı Eseri", **Dört Öge**, 4, Ekim 2013, s. 92-94.
[137] Esere dair bir değerlendirme yazısı için bk. Remzi Demir, "İlk Bilim Tarihi Kitabımız: Fen Adamları", **Bilim ve Ütopya**, 147, 2006, s. 41-46.
[138] Subhi Edhem, **Fen Adamları**, Orhaniye Matbaası, 1917, s. 304.

Geleneksel İslâm Öğretisini derinden sarsan fikirlerin yaygınlaştırılmasında önemli rol oynamışlardır. 1908'de Bahâ Tevfîk ve kardeşi Fikri Tevfîk tarafından kurulan Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütübhanesi, yayımladığı metinlerle Osmanlılarda evren, dünya ve insan anlayışında köklü bir değişime neden olabilecek yeni bir paradigmanın temelini atmayı amaçlamış; Ahmed Nebîl de *İnsânın Menşe'î* çevirisiyle bu girişime kayda değer bir katkı sunmuştur.[139]

İnsanın kökenine ilişkin araştırmaların gerçek anlamda bilimsel bir temele kavuşması XIX. yüzyılda mümkün olmuş; başta Lamarck ve Darwin olmak üzere birçok bilim insanının yürüttüğü çalışmalar, ortaya koydukları keşifler, ileri sürdükleri hipotezler ile geliştirdikleri kuramlar sayesinde, insanın hem kendisine hem de doğadaki konumuna dair bilgiler önceki yüzyıllarla kıyaslandığında son derece büyük bir artış göstermiştir. "Almanyalı Darwin" olarak anılan Haeckel da bu sürecin önde gelen isimlerinden biridir.[140]

Haeckel, 22-27 Ağustos 1898'de Cambridge'de düzenlenen 4. Uluslararası Zooloji Kongresine davet edilmiş ve 26 Ağustos'ta "Our Present Knowledge of the Descent of Man" (İnsanın Kökenine Dair Mevcut Bilgimiz) başlıklı bir bildiri sunmuştur. Bu bildiri, *Deutsche Rundschau*'nun Aralık 1898 sayısında yayımlanmış, ardından İngilizce olarak *The Last Link Our Present Knowledge of the Descent of Man* başlığı ile kitaba dönüştürülerek Aralık 1898'de basılmıştır. Çalışma, 1900 yılında Dr. Léon Laloy tarafından Almanca 7. baskısından *Ėtat actuel de nos connaissances sur l'origine de l'homme* başlığıyla Fransızcaya çevrilmiştir. Ahmed Nebîl ise çevirisini bu Fransızca metinden gerçekleştirmiştir.[141]

Haeckel, eserin girişinde, XIX. yüzyılın sonunun, medeniyetin ve bilimlerin, özellikle de doğa bilimlerinin en kapsamlı ilerlemeyi kaydettiği dönem olarak kabul edildiğini belirtmiş ve bu

[139] İnan Kalaycıoğulları, "Ahmed Nebîl ve İnsânın Menşe'î", **Dört Öge**, 6, 2014, s. 92.
[140] İnan Kalaycıoğulları ve İsmail Dinçarslan, "Ahmed Nebîl ve İnsânın Menşe'î", **Bilim ve Ütopya**, 267, Eylül 2016, s. 82.
[141] **A. g. m.**

yüzyıla, doğayı anlama konusundaki büyük başarısından dolayı "büyük asır" veya "doğa bilimleri asrı" unvanlarının verildiğini dile getirmiştir. Bu bilimlerin başında ise Lamarck ve Darwin tarafından geliştirilen "tenasüh" ve "seçilim" kuramları sayesinde zooloji yer almıştır. Haeckel'a göre, Evrim Kuramı bilimler arasında o kadar etkilidir ki onsuz başta biyolojide olmak üzere, zoolojide, botanikte, anatomide, fizyolojide araştırma yapmak mümkündür değildir.[142]

Çalışmada, Darwin'in, Lamarck'ın kuramını biyolojiye dair yeni bilgilerle kuvvetlendirerek modern Darwinizmi inşa ettiği ifade edilmiştir. Onun kurmuş olduğu bu esasların, doğa bilimlerinde tarihi bir başlangıç teşkil ettiğine dair genel bir kabul olduğu ve onun Evrim Kuramını insanın kökenine uygulayarak "antropojeni" sahasında çığır açan bir sonuca ulaştığı belirtilmiştir.[143]

İnsanın kökeni konusu, insanın hayvan olması, türünün gelişimi ve zihinsel faaliyetleri üzerine kuruludur. Bu doğrultuda, Haeckel insanın sınıflandırılmasına dair çalışmaları incelediğinde Linnaeus'un taksonomisinden söz etmiş ve onun, insanı memeli hayvanlar sınıfının en başına yerleştirdiğini belirtmiştir. Linnaeus'a göre insan, maymunlar ve lemurlar ile birlikte "primat", yani "doğanın kralı" zümresinde yer almıştır. Bu sınıflandırmada insan ile insana benzeyen hayvanlar arasında esaslı bir fark gözetilmediği ileri sürülmüştür.[144] XIX. yüzyılda uzmanların çoğunluğu primatları lemurlar, maymunlar ve insanlar olmak üzere üç ana silsileye ayırırken, bazıları ise insanları maymunlar sınıfına dahil etmiştir. Onlara göre, maymunlar sınıfı coğrafi dağılımlarına göre kısa, kemikli kulaklara ve yassı burna sahip Amerika ve Batı maymunları ile kulakları uzun, kemikli ve sivri burunlu Asya'da, Afrika'da ve Avrupa'da bulunan maymunlar olmak üzere ayrılmaktadır. İnsanın fiziksel özellikleri, ikinci kısımda yer alan

[142] Ernst Haeckel, **İnsanın Menşe'i: Nesl-i Beşer**, çev. Ahmed Nebîl, Matbaa-i Nefaset, Dersaadet, 1911, s. 20.
[143] **A. g. e.**, s. 22.
[144] **A. g. e.**, s. 27-28.

maymunlara benzemektedir.[145] Haeckel, bu hususta ayrıca Huxley'nin 1863 yılında dile getirdiği düşüncelere değinmiş ve bunları genel olarak "Huxley Kuramı" şeklinde adlandırmıştır. Buna göre, bir insan ile goril arasındaki anatomik fark, goril ile daha aşağı seviyedeki maymunlar arasındaki farktan daha büyük değildir. Haeckel, bu bilimsel gerçeğin kabul edilmesiyle birlikte, tarafsız zooloji bilginlerinin insanı maymunlar arasındaki doğal yerine yerleştirdiğini belirtmiştir.[146]

Kitabın bir diğer dikkat çekici kısmı ise insanın evrimsel silsilesindeki "eksik halka"yı tamamlayan en somut delilin, Java'da bulunan *Pithecanthropus erectus* fosili olduğunu belirtmesidir. Bu fosilin kafatası hacmi ve uyluk kemiği yapısıyla, maymun ile insan arasındaki ara formu temsil ettiği kabul edilmiştir. Hollandalı paleoantropolog Eugéne Dubois (1858-1940) tarafından gerçekleştirilen bu keşfin, evrim zincirinin en önemli kanıtlarından biri olarak sunulduğu ifade edilmiştir. Leiden'de toplanan Zooloji Kongresi'nde Java fosili üzerine uzmanlar arasında derin tartışmalar yaşandığı aktarılmış ve bazı bilginlerin bunun bir insan, bazı bilginlerin ise bir maymun fosili olduğunu iddia ettikleri belirtilmiştir. Sonunda, bu canlının maymun ile insan arasında nesli tükenmiş bir geçiş formu olduğuna karar verildiği ifade edilmiştir.[147]

İnsanın kökeni ve sınıflandırılması konularının ardından Haeckel, geleceğe dair değerlendirmelerde bulunduğu son kısımda, Darwin'in Evrim Kuramına dair tespitlerine kaldığı yerden devam etmiştir. XX. yüzyılda, Evrim Kuramı ile doğal seçilim mekanizması yalnızca benimsenmekle kalmayıp, aynı zamanda insan zekâsının ve çağın en yetkin başarıları arasında kabul edilecektir. Ona göre, ancak bu kuram sayesinde tüm bilimleri kuşatan yoğun cehalet bulutu dağılacak; insanın kökeni dâhil pek çok mesele tam bir açıklığa kavuşacaktır. Böylelikle

[145] **A. g. e.**, s. 29-30.
[146] **A. g. e.**, s. 32.
[147] **A. g. e.**, s. 46-49.

antropojeninin bilimlerin tümü ve uygarlık üzerindeki gerçek etkisi bütünüyle kavranacaktır. Haeckel, temelleri Lamarck tarafından atılan, Darwin tarafından yenilenip güçlendirilen bu gelişmelerin geleceğin kurumlarını sağlamlaştırıp yücelteceğini ifade eder. Ayrıca sürekli savunduğu monizm anlayışının bu ilerlemelerle birlikte daha güvenilir bir dayanak kazanacağını ve insan düşüncesinin giderek daha aydınlık ve berrak bir nitelik alacağını ileri sürer.[148]

Öte yandan, *İnsânın Menşe'i*'nin başında, Bahâ Tevfîk'in "Bir Mukaddime: Bizde Tabîʿyyât ve Istılahlar" başlığıyla kaleme aldığı sunuş yazısında çağdaş biyoloji öğretiminin yetersizliğine karşı dile getirdiği eleştiri, Osmanlıların Benimseme Döneminde dahi Evrim Kuramına mesafeli yaklaştığını gözler önüne sermektedir:

> "Bu sözlerime karşı baʻzı kimseler mekteblerde okunan tabîiyyât derslerini ve bi-l-hâssa Dâr-ül-fünûnun Tabîiyyât Şuʻbesini irâe ederek memleketimizde tabîiyyâta pek büyük bir ehemmiyyet verildiğini söyleyeceklerdir. Fakat bu söz, câhirî bir iddiâdan başka bir şey teşkîl edemez. Mekteblerde okunan tabîiyyât o kadar sathî ve o kadar havadan sudandır ki talebe ondan tabîatın mühim miʻmârlarını öğrenmek şöyle dursun bil-akis mütemâdî ezberciliğin mecbûriyyetlerine boyun eğerek zihnini alt üst eder. Husûsiyle Dâr-ül-fünûnumuzun Tabîiyyât Şuʻbesiyle, Tıb Fakültesinde hayvâniyyât dersinin sûret-i tedrîsindeki garâbete ahîren vâkıf olduğum zamân pek müteessir oldum.
>
> Bu mekteblerde muallimlik eden zâtların; tedrîs etmekde oldukları kitâbları tedkîk etdim. Bu kitâblar tamamıyla Lamarck ve Darwin gibi son asrın (19.) hakikî dehâları tarafından ihdâs edilen tekâmül nazariyyesi esâsı üzerine müretteb oldukları ve bi-l-hâssa nebâtiyyât ve hayvâniyyât tasnîfleri Linné gibi, Cuvier, Antoine Laurent Jussieu gibi zevâtın yine tekâmül kaidesi üzerine müessis olarak ihdâs etdikleri bir tarzda okutulduğu hâlde asıl mes'elenin rûhu hükmünde olan tekâmül nazariyyesi inkâr olunmakda ve zavallı genclerimizin

[148] **A. g. e.**, s. 78. Haeckel'ın monizm üzerine detaylı düşüncelerine dair Ahmed Nebîl ve Bahâ Tevfîk tarafından gerçekleştirilmiş bir başka çeviri için bk. Ernst Haeckel, **Vahdet-i Mevcûd Bir Tabî'at 'Âliminin Dîni**, çev. Bahâ Tevfîk ve Ahmed Nebîl, sad. ve yay. haz. Remzi Demir, Bilal Yurtoğlu ve Ali Utku, Çizgi Kitabevi, Konya, 2014.

> dimâğları birtakım zıd ve mütebâyin fikirlerin perîşânlığı altında mahv edilmektedir. İşte kurûn-ı vustâya âid nazariyyelerle hattâ doktorlarımızın dimâğları ezilirken ve mekâtib-i aliyye muallimlerimiz ki -ben bunların fevkinde âlimlerimiz bulunmayacağına kaideten ma'tufdum- onlar bile okutdukları derslerin siyâk u sibâklarından habersiz bulunurlarken Osmanlı milletinin tabîiyyât âleminde bir mevcûdat gösterebilmesinden bahs etmek bir nev' hiffet yâhûd sersemlik add olunur."[149]

Çağın bilimlerinin dilimizde nasıl karşılanması gerektiğine dair öneride de bulunan Bahâ Tevfîk, bilimsel ve felsefî eserleri daha verimli okuyup anlayabilmek için Ahmed Nebîl ile birlikte Türk dili üzerine okuma-yazmayı kolaylaştırmayı amaçlayan tavsiyeler vermiştir.[150]

1.2.4. Edhem Necdet

Bu dönemde evrim konusunda telif esere sahip olan isimlerden biri de Edhem Necdet'tir. Bu çerçevede Lamarckçı bir çizgide kaleme aldığı *Tekâmül ve Kanunları* (1913) adlı eserinde, Evrim Kuramı, artık üzerinde uzun uzun konuşulmaya gerek olmayan bir gerçek olarak değerlendirilir. Dönüşüm (istihale) ile durağanlık (istikrar) bugün, ilerleme ile gerileme, gelecek ile geçmiş kadar birbirine karşıttır. Bir asır önce yeryüzü, bitkiler, hayvanlar ve insanlar hakkındaki görüş yalnızca "durağanlık"tan ibaretken, XIX. yüzyılda ise Lamarck, Darwin ve İngiliz sosyolog Herbert Spencer (1820-1903) gibi isimlerin çalışmalarıyla çevrenin etkisi, yaşam mücadelesi, doğal seçilim ve sonradan kazanılan özelliklerin kalıtımı gibi meseleler ortaya çıkmıştır.[151]

---

[149] Bahâ Tevfîk, "Bir Mukaddime: Bizde Tabîʿyyât ve Istılahlar", içinde Ernst Haeckel, **İnsânın Menşe'i – Nesl-i Beşer**, çev. Ahmet Nebil, sad. İnan Kalaycıoğulları ve İsmail Dinçarslan, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015, s. 25-26.

[150] Bu öneriler şunlardır: "*1- 'Arabî ve Fârisî terkîb kullanmamak; hıfzu's-sıhha, târih-i tabî'î gibi klişe hâline gelmiş kelimeler müstesnâ.*
2-'Arabî ve Fârisî usuller ile cem' yazmamak; kâ'inat ahâlî gibi kelimeler müstesnâ.
3- 'Arabî ve Fârîsî edât kullanmak.
4- Konuşurken kullanmadığımız kelimeleri yazarken de kullanmamak; mukâbili olmayanlar müstesnâ.
5- 'İlmî ve fennî ıstılâhları mümkün olduğu kadar Türkçe yazmak." Bk. Haeckel, **Vahdet-i Mevcûd Bir Tabî'at 'Âliminin Dîni**, s. 24.

[151] Edhem Necdet, **Tekâmül ve Kanunları**, Matbaa-i İctihad, İstanbul, 1913, s. 3.

Edhem Necdet, Evrim Kuramında gerçekleşen bu yeni gelişmeleri, muhafazakârlığa, cehalete, gericiliğe, değişmezliği ve durağanlığı müdafaa edenlere karşı şiddetli bir savaş ilanı olarak değerlendirmiştir. İlerlemeciler ya da evrimciler birleşerek bir yenilik çığırı açmış, dönüşüm fikrini ortaya koymuş ve yaygınlaştırmıştır. Evrim yasalarının ortaya konulması, Avrupa'nın toplumsal dönüşümünde belirleyici ve asli bir rol oynamıştır.[152]

Lamarckçılığı ağırlıklı olarak Fransız biyolog Félix Le Dantec'in (1869-1917) çalışmaları üzerinden değerlendiren Edhem Necdet'in *Servet-i Fünûn* dergisinde 13 Nisan 1911 yılında yayımlanan "Lamarkizm ve Lamarkçılar"[153] başlıklı makalesinde buna dair ayrıntılı bilgi edinmemiz mümkündür. Ona göre, Le Dantec, Darwinizmi ve Lamarckizmi birbirine karşıt iki görüş olarak değerlendirmez; aksine, bu iki kuramı aynı problemin iki farklı yüzü ve türlerin oluşumunun iki değişik açıklama tarzı olarak görür. Le Dantec bu sentezci yaklaşımını göstermek için aynı olayı hem Darwinci hem de Lamarkçı bir dille yeniden anlatır. Örnek olarak ise koyuna enjekte edilen şarbon mikrobunun zehir gücünün artması hadisesini ele alır. Darwinci açıklamada koyun adeta bir "seçilim süzgeci" görevi görür; hayatta kalmaya en yatkın mikroplar çoğalır, daha zayıf olanlar elenir. Lamarckçı açıklamada ise mikrop, koyunun iç ortamıyla mücadele eder ve bu faaliyet süreci mikrobun "mücadele organını" güçlendirerek zehir etkisinin artmasına yol açar. Le Dantec'e göre anlatım biçimi değişse de sonuç aynıdır: Mikrobun zehir gücü artmaktadır.[154]

Le Dantec her iki kuram arasında bir uzlaştırma yolu aramış olsa da, yeni Darwincilerin belirsiz ve doğuştan gelen değişimlere—özellikle de Weismann'ın gamet üreten hücreler doktrinini temel alan görüşlerine—açık biçimde karşı çıkar. Ona göre evrimde belirleyici olan

[152] **A. g. e.**, s. 3-4.
[153] Edhem Necdet, "Lamarkizm ve Lamarkçılar", **Servet-i Fünûn,** 1036, 13 Nisan 1911, içinde Doktor Edhem Necdet, **Evrim ve Kanunları**, Haz. Kudret Emiroğlu ve Ergi Deniz Özsoy, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul, 2022, s. 83-87.
[154] **A. g. m.**, s. 84-85.

rastlantısal varyasyonlar değil, canlı ile çevresi arasındaki etkileşimden doğan işlevsel değişimlerdir. Le Dantec, kazanılmış özelliklerin türlerin oluşumundaki etkisinin, doğuştan gelen özelliklerin etkisinden daha büyük olduğunu savunur. Ancak bu kazanılmış özelliklerin kalıtsal hâle gelmesi için uzun süre devam etmesi ve organizmanın kimyasal yapısını değiştirmesi gerekir.[155] Kısmi değişimler bu yolla tüm organizmaya yayılsa bile kalıtsal olarak aktarılmamaktadır. Nitekim bu yapısal değişim dizilerinin birbirini nasıl etkilediğini gösterecek canlı bir biyolojik mekanizmanın ortaya konulamamış olması, bu görüşün önemini azaltmaktadır.[156]

Edhem Necdet, Le Dantec'in Lamarckçı bir taraftan gerçekleştirdiği sentez girişiminin bir benzerini *Tekâmül ve Kanunları* adlı eserinde gerçekleştirmiştir. Eserde evrim, türün dönüşümü bağlamında Darwin'de ve Lamarck'ta ortak bir tarihi gerçek olarak tanımlanır.[157] Ancak bu sentez girişimi, Lamarckçı bir bakış açısıyla gerçekleştirildiğinden sık sık Darwin'e ve Darwinciliğe yönelik eleştirilerle karşılaşılmaktadır. Edhem Necdet'e göre Darwin, Lamarck'ın aksine, evrimi yaşam ile açıklamamıştır. Darwin'in yaşamı incelemeden türlerin dönüşümü konusunu ele alması, evrimi "tesadüf"e ve "yabancı dış etki"lere indirgemesine sebebiyet vermiştir.[158] Türlerin oluşumunu, doğal seçilim ile açıklamak mümkün değildir, çünkü bu ikisi arasında hiçbir ilişki yoktur. Doğal seçilim temelde ölme olgusu üzerinde duran deterministik bir açıklamadan ibarettir.[159] Darwin yıllar sonra yaşamdan bağımsız bir dönüşüm kuramının hata olduğu fark ederek "pangenesis teorisi"ni ortaya koymuştur. Pangenesis, kazanılmış özelliklerin kalıtsal olabileceğine dair bir kapı aralarken, Yeni Darwincilerden Weismann bunu reddederek evrimin

[155] **A. g. m.**, s. 86.
[156] **A. g. m.**, s. 87.
[157] Doktor Edhem Necdet, **Evrim ve Kanunları**, s. 140.
[158] **A. g. e.**, s. 191-192.
[159] **A. g. e.**, s. 192.

temelini tahrip etmiştir.[160] Oysa bizzat Darwin, seçilim ile açıklayamadığı olgular için kazanılmış özelliklerin aktarımını düşünmektedir.[161] Edhem Necdet, bu nedenle, Darwin'in yaşasaydı takipçilerini izlemeyip, kendi kuramından vazgeçerek Lamarckçı olacağını belirtmiştir.[162]

Eserde Lamarck'ın "çevreye uyum" ilkesi ise derinlemesine incelenmiş; dış ortamın etkisiyle canlıların ihtiyaçlarının değiştiği ve bu ihtiyaçların yeni organların oluşmasına veya mevcut organların dönüşmesine yol açtığı dile getirilmiştir. Lamarck'ın ünlü iki yasası üzerinden, organların kullanıldıkça geliştiği, kullanılmadıkça ise köreldiği ve bu kazanılmış özelliklerin kalıtım yoluyla nesillere aktarıldığı vurgulanmıştır. Öte yandan Darwin'in seçilim mekanizması ise -Malthusçu bir açıdan- canlıların geometrik bir hızla çoğalmasına karşılık gıdanın aritmetik artmasıyla ortaya çıkan amansız bir "var olma kavgası" olarak tanımlanmıştır. Bu çatışma ortamında doğanın, en güçlü ve çevreye en uyumlu olanları seçerek hayatta bıraktığı, zayıf ve ilkel silahlarla donanmış olanları ise elediği ifade edilmiştir.[163]

Doğal seçilimin yanı sıra "eşeysel seçilim" mekanizmasına da değinen Edhem Necdet; erkeklerin dişileri etkilemek için geliştirdikleri renk, süs ve nağmelerin üreme başarısını artırarak nesillere aktarıldığını belirtmiştir.[164] Ancak metinde, "seçilim"in tek başına yeni dönüşümlerin nasıl arttığını ve biriktiğini açıklamakta yetersiz kalabileceği vurgulanmış ve bu konudaki eleştirilere yer verilmiştir.[165] Özellikle kalıtım meselesinde, kazanılmış özelliklerin aktarılmasının evrim için zorunlu olduğu, aksi takdirde canlılığın en basit aşamada sabit kalacağı savunulmuştur.[166]

[160] **A. g. e.**, s. 193-194.
[161] **A. g. e.**, s. 175.
[162] **A. g. e.**, s. 191.
[163] **A. g. e.**, s. 136-137.
[164] **A. g. e.**, s. 153-154.
[165] **A. g. e.**, s. 163.
[166] **A. g. e.**, s. 175.

1.2.5. Memduh Süleyman

II. Meşrutiyet sonrası, Avrupa'daki felsefî ve bilimsel akımları Türk okuruna tanıtan yazarlardan Memduh Süleyman, bu amaçla Alman filozof Eduard von Hartmann'ın (1842-1906) 1875 yılında yayımlanan *Wahrheit und Irrtum im Darwinismus: Eine kritische Darstellung der organischen Entwickelungstheorie*[167] adlı eserinin Fransızca tercümesini[168] 1913 yılında *Darwinizm: Darwin Mesleğinin İhtiva Ettiği Hakikatler ve Hatalar* başlığıyla Türkçeye çevirmiştir. Çalışma, Darwin'in Evrim Kuramının felsefî etkilerine dikkat çekmiş ve bu yönüyle Osmanlıların Evrim Kuramını felsefî olarak değerlendirmelerinde bir kaynak teşkil etmiştir. Bu eserin tercüme edilme amacı, günümüz Türkçesiyle şu şekilde açıklanmıştır:

> "Meşrutiyetin ilanından sonra, aydın ve düşünür gençler arasında Avrupalı filozofların bilimsel fikirleri, felsefî düşünceleri hakkında bilgi edinme arzusu ortaya çıktı. Bugün doğa bilimlerinde büyük bir rol oynayan Darwin, teorisinin kapsamını "metafizik" alana genişleterek evrenin yaratılışı hakkında birçok teorinin ortaya çıkmasına yol açtı; bu durum felsefî sistemler ve okullar üzerinde önemli bir etki yaratmaya başlamıştır. Bundan dolayı, Darwin'in ortaya koyduğu seçilim ve soy teorilerinin hatalarıyla gerçeklerini inceleyen Alman yazarlarından Eduart von Hartmann'ın "Darwinism" Le Darvinisme adlı eserini özetleyerek Türkçeye aktarıyorum."[169]

Hartmann'ın Darwinci Evrim Kuramına felsefî bir açıdan yaklaştığı bu eserde, evrim fikri ilkece kabul edilmiş; ancak Darwin'in doğal seçilimi yaratıcı ve açıklayıcı temel ilke olarak sunmasının bilimsel ve felsefî bakımdan yetersiz kaldığı, evrim sürecinin kör ve mekanik değil,

---

[167] Bk. Eduard von Hartmann, **Wahrheit und Irrthum im Darwinismus: Eine Kritische Darstellung der organischen Entwickelungstheorie**, Carl Duncker's Verlag, Berlin, 1875.
[168] Bk. Eduard von Hartmann, **Le darwinisme: ce qu'il y a de vrai et de faux dans cette théorie**, çev. Georges Guéroult, Librairie Germer Baillière, Paris, 1877.
[169] Eduard von Hartmann, **Darwinizm: Darwin Mesleğinin İhtiva Ettiği Hakikatler ve Hatalar**, çev. Memduh Süleyman, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1913, s. 4.

içsel gelişme yasalarıyla yönlenen teleolojik bir karakter taşıdığı ve türlerin oluşumunun da bu ereksel ilkeye bağlı olarak yer yer ani sıçramalarla gerçekleştiği savunulmuştur.

Hartmann'ın yönelttiği eleştirilerin merkezinde, Darwinci Evrim Kuramının organizmalardaki gelişim ve dönüşüm sürecini, yalnızca dış çevrenin etkilerine ve rastlantısal varyasyonlara indirgemesi yer almıştır. Bunlar seçilim mekanizmasına indirgenemeyecek kadar derin ve içsel bir karakter taşımaktadır.[170] Çalışmada, canlı varlıkların yapısında, onların gelişimini belirli bir yönde ilerleten ve oluşumlarına düzen kazandıran içsel bir evrim sürecinin bulunduğu özellikle vurgulanmıştır.[171] Bu içsel yönelim, organizmanın yalnızca dış şartlara tepki veren pasif bir varlık olmadığını, aksine kendi yapısında taşıdığı bir gelişim yasası doğrultusunda biçimlendiğini göstermektedir.[172] Hartmann, Darwinci yaklaşımın ise bu içsel yasayı ihmal ederek evrimi ağırlıklı olarak dışsal, mekanik ve maddi etkenlerin sonucu gibi tasvir ettiğini ve bu yüzden organik gelişmenin gerçek mahiyetini kavrayamadığını ileri sürmüştür.[173] Başka bir deyişle, bu tür indirgemeci açıklamalar, canlı varlıklardaki düzenliliği, yönlülüğü ve bütünlüklü oluşumu tatmin edici biçimde açıklayamamaktadır. Çünkü organizmanın kendi iç yapısından kaynaklanan belirleyici faktörleri göz ardı etmektedir. Bu sebeple Hartmann, evrimin anlaşılabilmesi için dış etkenlerin rolü ne kadar önemli olursa olsun, her şeyden önce organizmanın içsel evriminin ve ona içkin olan yönlülüğün dikkate alınması gerektiğini savunmuştur. Böylece Darwinci sistemin, evrimi yalnızca çevresel baskılar ve mekanik nedenler etrafında ele almasının, meselenin asıl açıklayıcı unsurunu dışarıda bıraktığı sonucuna varılmıştır.

[170] **A. g. e.**, s. 21-22; 49-50; 115.
[171] **A. g. e.**, s. 24-25; 72-73; 119-120.
[172] **A. g. e.**, s. 60.
[173] **A. g. e.**, s. 49; 126.

Hartmann, organizmalarda yeni ve işlevsel yapıların ortaya çıkışının yalnızca yavaş, küçük ve birbirine eklenen değişmelerle açıklanamayacağını özellikle vurgulamıştır.[174] Çalışmada, bir organın yalnızca kısmî ve eksik halleriyle var olmasının, organizma için işlevsel bir anlam taşımadığı; bu nedenle böyle yapıların, belirli bir bütünlük ve tamamlanmışlık derecesine ulaşmadan doğal seçilim açısından da korunabilir olmayacağı ifade edilmiştir.[175] Özellikle üreme organları gibi karmaşık ve ancak bütün olarak iş gördüğünde anlam kazanan yapıların, çok uzun ve parçalı ara evrelerden geçerek değil, organizmanın gelişimi içinde belirli bir aşamada adeta "ani bir oluşum" ile ortaya çıkmak zorunda olduğu ileri sürülmüştür.[176] Aksi takdirde, ne bu yapıların nasıl seçilip korunabildiği ne de nasıl işlevsel hale geldikleri makul biçimde açıklanabilmektedir. Böylece, Darwinci Evrim Kuramının varsaydığı gibi yalnızca küçük, sürekli ve tesadüfi değişmelerin birikimiyle karmaşık organların ortaya çıktığını kabul etmek ciddi güçlükler içermektedir. Metinde, bu sebeple, organizmanın gelişiminin yalnızca dışsal etkenlerle ve kademeli değişmelerle değil, aynı zamanda içsel gelişme eğilimleri doğrultusunda, sıçramalarla ilerlediği düşüncesi savunulmuştur.[177] Böylece Hartmann, organik yapıların kökenini açıklarken, Darwin'in aşamalı evriminin, canlıların işlevsel bütünlüğü dikkate alındığında yetersiz kaldığını ileri sürmüştür.

Bir diğer eleştiri ise Darwin'in neslî yakınlık (ortak soydan gelme) fikri ile doğal seçilim mekanizmasını, birbirinden bağımsız olarak ele alınması gereken iki ayrı unsur olmalarına rağmen,

[174] **A. g. e.**, s. 22-24; 30-31.
[175] **A. g. e.**, s. 62.
[176] **A. g. e.**, s. 45. Hartmann'ın bu açıklaması, Amerikalı akıllı tasarımcı Michael J. Behe'nin sonrasında defalarca kez yanlışlanan "indirgenemez karmaşıklık" sofizmasını andırmaktadır. Buna göre, birbiriyle çok uyumlu çalışan sistemlerde, bu uyumu sağlayan parçalardan biri eksildiğinde sistem işlevini yitirecektir. Böylesi yapılar, doğal seçilimin ve canlılarda her bir özelliğin ufak ve basit adımlarla evrimleştiğini gösteren kademeli evrimin açıklayamayacağı biçimde indirgenemez karmaşıklıktadır. Bk. Michael J. Behe, **Evrim Teorisine Karşı Biyokimyasal Zafer Darwin'in Kara Kutusu**, Çeviren: Gürkan Bayır, Kesit Yayınları, İstanbul, 2007, s. 60-61.
[177] **A. g. e.**, s. 30.

zorunlu biçimde birbirine bağlı ve ayrılmaz bir bütün gibi sunmasıdır.[178] Çalışmada, Darwinci Evrim Kuramının merkezinde, organik grupların evrimi ile türlerin oluşumunun maddi ve mekanik açıklamasını verdiği varsayılan doğal seçilim mekanizmasının yer aldığı, bu yaklaşımın da her yerde maddi ve mekanik açıklamalar arama eğilimi sayesinde geniş bir kabul gördüğü dile getirilmiştir. Darwin'in bu doğrultuda kalıtımı tamamen mekanik bir süreç gibi ele alarak, ortak kökenden gelen türler arasındaki hayali benzerliği soy teorisi aracılığıyla açıklamaya çalıştığı, ancak bu benzerliklerin aslında içsel evrimin ortak temel yasasından kaynaklandığını gözden kaçırdığı belirtilmiştir. Bu nedenle Darwin'in, her değişikliği raslantısal sapmaların mekanik ürünü gibi yorumlamak zorunda kaldığı ve dönüşüm sistemini bu çerçevede kurduğu, buna karşılık çoğu durumda değişimlerin içsel evrim yasasına dayanan ani biçimlerde ortaya çıktığını dikkate almadığı ifade edilmiştir.[179]

Hartmann'ın bir diğer temel itirazı, doğal seçilimin organizmadaki esaslı ve kurucu değişimleri açıklayabilecek bir ilke olarak sunulmasına dairdir. Kitapta, yaşam şartlarına uyumun ve adaptasyonun, organizmanın morfolojik yapısını kökten değiştirmediği, yalnızca tür dahilindeki sınırlı değişmelerle ilgili olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle, bir türün başka bir türe dönüşümünü ve esaslı morfolojik farkların ortaya çıkışını açıklamak için seçilimden başka bir ilkeye ihtiyaç bulunduğu ifade edilmiştir. Seçilimin bu tür köklü dönüşümleri açıklamaya yeterli olmadığı, asıl belirleyici unsurun ise organizmanın iç yapısında işleyen içsel evrim yasası olduğu vurgulanmıştır.[180]

[178] **A. g. e.**, s. 50.
[179] **A. g. e.**, s. 49-50.
[180] **A. g. e.**, s. 66.

Netice itibariyle, Hartmann'ın, Darwinci Evrim Kuramını evrimi açıklayan yeterli ve tutarlı bir sistem olarak gördüğünü söylemek mümkün değildir. Çalışmada, Darwin'in yaklaşımının, organizmanın içsel gelişme yasalarını ihmal ederek evrimi dışsal, mekanik ve yalnızca adaptasyona dayalı bir süreç gibi göstermeye çalıştığı; bunun ise hem gözleme hem de mantıksal çözümlemeye aykırı olduğu ifade edilmiştir. Böylece Hartmann, evrim fikrini bütünüyle reddetmemiş, ancak Darwin'in doğal seçilimi evrimin temel ve yaratıcı ilkesi hâline getiren yorumunu bilimsel bakımdan yetersiz bulmuştur.

1.3. Değerlendirme

Osmanlılarda Evrim Kuramının alımlanışı Aktarma Dönemi (1873-1908) ve Benimseme Dönemi (1908-1923) olmak üzere iki ayrı evrede incelenmiştir. Aktarma Dönemi, Evrim Kuramının Türkiye'de ilk kez gündeme geldiği ve Osmanlı yazın hayatında yer edinmeye başladığı zaman aralığını ifade etmektedir. Bu süreç, Lamarck, Darwin ve Haeckel olmak üzere üç önemli ismin etrafında şekillenmiştir. Adı geçen bilim insanlarının çalışmaları ise teknik açıdan genellikle kuramlarının temel kavramlarının tanıtılması ile sınırlı kalmıştır. Bu hususta Ahmed Midhat'ın Lamarck'a dair eleştirileri ile insan taksonomisine dair önerisi istisna sayılabilir.

Benimseme Dönemi'nde ise Evrim Kuramı, artık yalnızca tanıtılan bir fikir olmaktan çıkmış; yazın hayatında tartışılan ve birçok disiplin üzerinden ele alınan bir konu hâline gelmiştir. Bu süreçte ise ağırlıklı olarak Lamarck'ın etkisi ile karşılaşılmaktadır. Özellikle Subhi Edhem ve Edhem Necdet ile birlikte Osmanlılarda Lamarckçılığın diğerlerine nazaran kuvvetli bir biçimde benimsendiği iddia edilebilir. Genel itibariyle bu iki dönem üzerinden, Osmanlıların Evrim Kuramı ile olan temasının kademeli bir seyir izlediğini savunmak mümkündür. Cumhuriyet

döneminde Evrim Kuramının yaygın etkisinin kökeni II. Meşrutiyet'ten itibaren gerçekleşen benimseme sürecinden başlatılabilir.

Osmanlı yazarları, Aktarma Döneminde Evrim Kuramını bilim–din uzlaştırması çerçevesinde ele almışlardır. Bu amaçla iki yol izlemişlerdir. Bunlardan ilki çatışmadan kaçınma, ikincisi ise uyum arayışı içinde uzlaştırma girişimleridir. İlk olarak kuramı, İslâm geleneğiyle açık bir çatışma içinde sunmamaya özen göstermişlerdir. Evrim düşüncesi, yaratılış anlayışıyla doğrudan karşı karşıya getirilmemiş; doğadaki değişimin bir yasa çerçevesinde gerçekleştiği yönünde yorumlanmıştır. İkinci olarak ise Evrim Kuramı özelinde bilim ile İslâm özelinde din arasında uyumu mümkün kılabilecek bir yorum geliştirme çabası öne çıkmıştır. Bu yaklaşım hem bireysel hem de toplumsal düzeyde anlaşılabilir görünmektedir. Yazarların bir kısmı, modern bilimsel bilgiyi geleneksel inançla birlikte değerlendirmiş; bir kısmı ise muhtemelen kuramın toplum tarafından benimsenebilmesi için yerleşik düşüncelerle çelişmeyen bir anlatı tercih etmiştir. Bu doğrultuda Osmanlılar evrimi, reddetmeyerek; kendi yorumları üzerinden kabul etmişlerdir. Özellikle Şemseddîn Sâmi'nin "*insanı çok büyütmek isteyenlere küçüklüğünü ve kusurlarını ve bu yaratılmışın değerini büsbütün küçültmek isteyenlere de üstün özelliklerini göstereceğiz.*" sözü ile Hoca Tahsin Efendi'nin en üstte yüce yaratıcının yer aldığı varoluş merdiveni bu konuda iki önemli örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Benimseme Dönemi ile birlikte Evrim Kuramı, Subhi Edhem, Baha Tevfik, Ahmed Nebîl, Memduh Süleyman gibi materyalist isimlerin çalışmaları etrafında şekillenmiştir. Böylece bu dönemde bilim-din terkibi yorumu yerini maddeci ve natüralist bir bakış açısıyla bilim-din tefrikine bırakmıştır.

Evrim Kuramının Osmanlılardaki alımlanış süreci temel bilimlerden ziyade felsefî bir zemin üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu durum, Osmanlıların temel bilimlerde geri kalmış olmaları ve bu alanda bilgi üreten bir konumda bulunmamalarından kaynaklanmıştır. Bölüm boyunca ele alınan insan ile maymun türleri arasındaki benzerlikler, antropolojik yaklaşımlar, yaratılış meselesi, medeniyetlerin sınıflandırılması gibi temalar, felsefî tartışma düzeyini aşamamıştır. Özellikle Memduh Süleyman'ın Eduard von Hartmann'dan gerçekleştirdiği tercüme, Osmanlıların Evrim Kuramının felsefî bir tartışma bağlamında ele alma gayretlerine önemli bir örnektir.

2. CUMHURİYET DÖNEMİ POPÜLER YAZININDA EVRİM KURAMI

Cumhuriyet ile birlikte Evrim Kuramı üzerine gerçekleştirilen çalışmalar spekülatif ve bireysel çabaları aşarak kurumsallaşmıştır. Başta Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk evrim konusu ile doğrudan meşgul olmuştur. Atatürk'ün evrim üzerine düşüncelerine örnek verebilmek adına Afet İnan (1908-1985) ve Ruşen Eşref Ünaydın (1892-1959) tarafından aktarılan anılara temas etmek mümkündür.

İnan'ın aktardığına göre Atatürk, bir gece toplantısı öncesinde tartışmaya zemin oluşturmak üzere kendisine bazı sorular yazdırmıştır. Bunlardan biri de, insanların nereden ve nasıl geldikleri hakkında, insanlığın bugünkü genel anlayışına yaraşabilecek esasın ne olabileceğine dairdir. Atatürk'ün hazırlattığı bu soruya cevabı ise şu şekildedir: Genel kabul gören kurama göre, yaşam dünya üzerinde herhangi doğa dışı bir müdahale olmaksızın, fiziksel ve kimyasal süreçlerin doğal ve zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yaşamın, sıcak, güneşli ve sığ bataklıklarda başladığı; buradan kıyılara ve denizlere yayıldığı, ardından yeniden karalara geçtiği kabul edilmektedir. İlk hayvanlar denizlerde balıklar, karalarda çeşitli kemikli canlılar olarak belirmiş; bunlar uzun jeolojik dönemler boyunca biçimden biçime evrilmişlerdir. İnsanın kökenine gelince: Atatürk'e göre insan, sular içinde kaynaşan ilkel bir varlıktan milyonlarca kuşak boyunca süren bir evrim süreci sonucunda bugünkü biçimine ulaşmıştır. Bugünün yüksek zekâsı, kavrayışı ve yetenekleri, sayısız kuşağın birikimiyle meydana gelmiştir. Artık insan, doğanın sonsuz büyüklüğüne ve kendi türünün bu doğa içindeki yazgısına giderek artan bir bilinç ve iradeyle bakmaktadır.[181]

[181] Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 382-383.

Ünaydın'ın aktardığına göre ise Atatürk, bir yemekte taze barbunyalar önüne geldiğinde tabağı itip "*Ben balık yemem, ecdadımızı yemem*" diyerek latife etmiştir.[182] Başka bir görüşmesinde, Anadolu Kulübü'nde ABD büyükelçisi Mark Lambert Bristol (1868-1939) ile gerçekleştirdiği bir sohbette, General James Harbord'la (1866-1947) arasında geçen konuşmayı aktarmış; Harbord'un kendisine yönelttiği sorulara verdiği yanıtı anlattıktan sonra, sözü birden evrime getirerek "*Bilir misiniz Monşer Amiral, insanlar sürfeler gibi sulardan çıktılar en önce; ilk ceddimiz balıktır*" demiştir. Ardından bu düşüncesini "*İşler ilerledikçe insanlar primat zümresinden türediler. Biz maymunlarız; düşüncelerimiz insandır*" şeklinde sürdürmüştür. Atatürk, aynı konuşmada insanların büyük tabiat olayları karşısında göç yollarıyla yeryüzünün tüm kıtalarına dağıldığını, 'eski dünya' ve 'yeni dünya' ayrımlarının ise zamanla değişeceğini ifade ederek insanlık ve uygarlık tarihine dair görüşlerini açıklamıştır.[183]

Atatürk'ün önderliğinde son derece kararlı bir biçimde gerçekleştirilen çağdaşlaşma ve sekülerleşme hareketi içerisinde Evrim Kuramını tanıtan matbu eserler de bulunmaktadır. Örneğin, İngiliz yazar ve tarihçi Herbert George Wells[184]'in *The Outline of History* (1920) adlı

---

[182] Ruşen Eşref Ünaydın, **Atatürk Tarih ve Dil Kurumları: Hatıralar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954, s. 52.

[183] **A. g. e.**, s. 53-54. Ceyhan'ın aktardığına göre, Sovyetler Birliği'nin 1923-1934 yılları arasında Ankara büyükelçisi olarak görev yapan Iakov Surits'in (1882-1952), Samuel J. Hirst tarafından yayımlanan bir raporunda Atatürk'ün evrim konusundaki görüşlerine dair bazı değerlendirmelere yer verilmiştir. Buna göre, Atatürk, Ankara'da 31 Aralık 1927 tarihinde gerçekleştirilen bir diplomatik etkinlikte Surits'e karşı belirgin bir yakınlık göstermiş, buna karşılık ABD büyükelçisi Bristol'a daha mesafeli bir tutum takınmıştır. Atatürk'ün Bristol'a karşı mesafeli tutumunun nedenleri arasında ABD ile Türkiye arasında 1923 yılında Lozan'da mutabakata varılan dostluk ve ticaret anlaşmasının ABD Senatosu tarafından henüz onaylanmamış olması ile birlikte Scopes-Maymun davası neticesinde John Scopes'un mahkum edilmesi gösterilmiştir. Bk. Ceyhan, **a. g. e.**, s. 278.

[184] Wells, Atatürk'ün *Nutuk*'ta yer verdiği tek yabancı yazardır. Wells'ten bahsedilen bölümde şu kısım oldukça dikkat çekicidir: "Efendiler bütün beşeriyetin, tecrübe, maʿlumât ve tefekkürde teali ve tekemmülü, Hıristiyanlıktan, Müslümanlıktan, Budizmden sarf-ı nazar ederek basitleştirilmiş ve herkes için anlaşılacak hale konulmuş âlemşümul saf ve lekesiz bir dinin teessüsü ve insanların şimdiye kadar kavgalar, levsiyat, kaba arzu ve iştihalar arasında bir sefalethanede yaşamakta olduklarını kabul ederek bütün vücutları ve zekâları zehirleyen ufunet tohumlarına galebe etmeğe karar vermesi gibi şerâitin husûlünü müstelzim olan bir 'cihanşümûl ittihâdî hükümet' tahayyülünün tatlı olduğunu inkâr edecek değiliz. Bu tasavvur ve tahayyüle kısmen müşabih bir hayal, Hilâfetçileri ve Panislâmizm tarafdârlarını -Türkiye'ye musallat olmamaları şartıyla- memnun etmek için bizde de tasvir edilmişti." Bk. Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 611. Zafer Toprak'ın vurguladığı üzere, Atatürk, burada Wells'in "dünya devleti" teziyle "hilafet"in yapılanması arasında bir bağ kurmuştur. Bk. Zafer Toprak, **Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 363.

yapıtı, Atatürk'ün isteğiyle, *Cihan Tarihinin Umumî Hatları* başlığıyla müderrisler ve muallimler grubu tarafından Türkçeye çevrilmiş ve beş cilt hâlinde 1927-1928 yılları arasında yayımlanmıştır. Birinci Kitap'ın "Kayaların Şehadeti" başlığını taşıyan İkinci Fasıl'ının "İlk Canlı Mahlûklar" ve "Tabî'î Istıfâ ve Nevlerin İstihâlesi" (Doğal Seçilim ve Türlerin Dönüşümü) bahislerinde evrimsel bir yaklaşımla Dünya'da canlı varlıkların oluşumu ve akabinde İkinci Kitap'ın "Büyük Maymunlar, Yarı İnsanlar ve İlk İnsanlar" başlığını taşıyan Altıncı Fasıl'ından itibaren de insan türünün ortaya çıkışı ayrıntılı bir biçimde anlatılmış, Dördüncü Cild'in "On Dokuzuncu Asrın Hakikatleri ve Hayalleri" başlığını taşıyan Otuz Yedinci Fasıl'ında ise "Darwinizm Mesleğinin Dinî Siyasî Fikirler Üzerindeki Tesirleri" bahsine yer verilmiştir.[185]

Ayrıca, 1931 yılında Dr. Galip Ata [Ataç] tarafından *Büyük Adamlar Serisi* kapsamında bir Darwin biyografisi yazıldığı görülmektedir. Millî Eğitim Basımevi tarafından yayımlanan ve *Darvin* başlığını taşıyan eser hem Darwin'in hayatını hem de Darwinci Evrim Kuramını tanıtmaktadır. Dahası, "Darvinism" başlığını taşıyan beşinci bölümde Antik Yunandan Darwin'e kadarki süreç biyoloji tarihi bağlamında ele alınmaktadır.[186] Lamarck'a gelindiğinde ise Ataç, Darwin ile bir kıyaslama yapmaktadır:

> "Darvinin bulduğu şey işte bu hayat mücadelesi kaidesinin bütün canlı mevcutlara da tatbikidir: Mücadele neticesinde tabiî bir ıstıfa (selection naturalle) husule geliyor, bunun neticesinde de yeni espesler zuhur ediyor. Darvin ile Lamarck'ın farkı da buradadır. Lamarck, fertler muhite ıntıbak ederek yeni espesler çıkarıyorlar, demişti. Darvin intıbakı reddetmiyor, fakat bunu hayat mücadelesinin bir neticesi olarak görüyor."[187]

Matbu yayınların yanı sıra, Genç Cumhuriyet'in lise eğitim ders müfredatında da evrimden söz edildiğini belirtmek mümkündür. 1931-1932 öğretim yılında liselerde

[185] Eser için bk. H. G. Wells, **Cihan Tarihinin Umumî Hatları**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1927.
[186] Dr. Galip Ata, **Darvin (Charles Darwin)**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1931, s. 34-39.
[187] Dr. Galip Ata, **a. g. e.**, s. 41.

okutulmak üzere basılan dört ciltlik tarih ders kitabının ilk cildinde insanın evrimine dair aşağıdaki pasajlara rastlanmaktadır:

> "İnsan, doğmadan evvel, vücudunun geçirdiği pek garip safhalar vardır ki, onlar bilinecek olursa, bu iddianın sıhhatini kabul etmemek mümkün olmaz. Filhakika rüşeymi hayat ile cenin hayatı devirlerinde insan, evvela bir balık olacakmış gibi başlar; yerde sürünen hayvanları hatırlatan birtakım şekillerden geçer; basit memeli hayvanların bünyelerini tekrarlar; hatta bir müddet için kuyruğu da vardır.
>
> İnsan doğduktan sonra dahi, şahsi inkişafında insan olarak başlamaz. İnsanlığa doğru atılmak için, adeta ilk hayvanların yaptıkları gibi, çırpınır durur. Hulasa insanlar, sularda kaynaşıp çırpınan bir mevcuttan, çok yavaş yürüyen bir tekamülle, bugünkü şekle geldiler.
>
> İnsanın bugünkü yüksek zeka, idrak ve kudreti, milyonlarca nesilden geçerek hazırlandı. Artık o, bugün, tabiatın, nihayetsiz büyüklüğüne ve tabiat içinde, kendi nev'inin, mukadderatına, gittikçe büyüyen bir irade ve şuur ile bakıyor."[188]

Bu girişimlerle birlikte, özellikle yurt dışından gelen önemli araştırmacıların katkıları sayesinde, bilimsel çalışmaların giderek daha çağdaş bir teknik düzey kazandığını söylemek mümkündür. Örneğin, 1926 yılında Türkiye ile Fransa arasında yapılan kültür anlaşması kapsamında Dârülfünûn'a gelen zoolog Raymond Hovasse[189] bu isimlerden biridir.[190]

Fen Fakültesinde Zooloji dersleri veren, Baltalimanı Zooloji İstasyonu'nu kuran ve Türkiye'de kaldığı süre içerisinde dokuz yayın yapan Hovasse'ın araştırmamızın konusu açısından

---

[188] Komisyon, **Tarih I: Tarihtenevelki Zamanlar ve Eski Zamanlar**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 5-6.

[189] 1895 yılında Fransa'da doğan Hovasse, 19 yaşında Diplôme d'Etudes Supérieurs'ü alarak lisansını tamamlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte 1914'te piyade askeri olarak Almanya'ya karşı Şark ordusunda görev almış ve 1919'da terhis olmuştur. Aynı yıl, Fen Bilimlerinde Agregasyon sınavını başarıyla vermiş ve 1920 yılında Sorbonne Üniversitesi'nin histoloji laboratuarına girmiştir. 1922'de Marsilya Üniversitesi Fen Fakültesi zooloji araştırma şefi olmuş, aynı sene "Devlet Doktorası Tezi"ni savunmuştur. 1926 yılında Dışişleri Bakanlığı tarafından Fen Fakültesi'nde Profesör olarak görevlendirilmiştir. 1932 yılında Fransa'ya Sète İstasyonu'nun müdür yardımcısı olarak geri dönmüş, 1934 yılında önce doçent, sonra da profesör olarak Strasburg'daki fakülteye tayin edilmiş, 1938'de ise Clermont Üniversitesi Fen Fakültesi Genel ve Uygulamalı Zooloji Kürsüsü başkanı olmuştur. Bk. Sevtap Kadıoğlu, "Raymond Hovasse'ın Türkiye'deki Bilimsel Çalışmaları ve Baltalimanı Hayvanat İstasyonu'nun Kuruluşu", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Haziran 2003, s. 63.

[190] Sevtap İshakoğlu, "1900-1946 Yılları Arasında Dârülfünûn ve İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde Botanik, Zooloji ve Jeoloji Eğitimi", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Haziran 1998, s. 333-334.

önemi 1928 yılında İstanbul Dârülfünûn Fen Fakültesi Mecmuası'nda yayımladığı "Tekâmülü İzah Eden Nazariyeler"[191] başlıklı makalesidir. İlgili çalışmada, Lamarck'ın "tekâmülcü" unvanı taşımaya layık ilk insan olduğu, bununla birlikte Evrim Kuramının tanınırlığının ve bilinirliğinin Darwin'in çalışmaları ile birlikte gerçekleşebildiği, bu çalışmaların, evrimi, itiraz kabul etmeyecek biçimde kanıtladığı dile getirilmiştir. Böylece Hovasse'ın makalesini Cumhuriyet döneminde Darwinci Evrim Kuramını açıkça savunan ilk makale olarak değerlendirmek mümkündür.[192]

Konumuz açısından bir diğer önemli gelişme ise 1933 Üniversite Reformudur. Reform, Cumhuriyet'in Osmanlı'dan miras kalan Dârülfünûn'un çağdaş bilim anlayışına kapalı yapısını dönüştürmeyi amaçlamış; bu kapsamda İsviçreli pedagog Albert Malche'den (1876-1956) hazırlanan rapor[193] doğrultusunda Dârülfünûn kaldırılarak İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Yeni üniversitenin öğretim üyesi ihtiyacını karşılamak için, Nazi Almanyası'ndan kaçan bilim insanlarını örgütleyen Macar kökenli nöropatolog Philipp Schwartz'ın (1894-1977) öncülüğünde kurulan Notgemeinschaft deutscher Wissenschaftler im Ausland (Yurtdışındaki Alman Bilim İnsanlarına Yardım Cemiyeti) ile iş birliğine gidilmiştir. [194] Bu süreçte, 7 Nisan 1933 tarihli ırkçı yasalar nedeniyle Almanya'dan ayrılmak zorunda kalan çok sayıda Yahudi bilim insanı, Atatürk'ün davetiyle Türkiye'ye gelerek İstanbul ve Ankara'daki yükseköğretim kurumlarında göreve başlamıştır.

---

[191] Bk. Raymond Hovasse, "Tekamülü İzah Eden Nazariyeler", **İstanbul Dârülfünûn Fen Fakültesi Mecmuası**, 2, 1928, s. 496-505.

[192] Kalaycıoğulları, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Bilim -II-**, s. 207-208.

[193] Malche tarafından 29 Mayıs 1932'de Türk hükûmetine sunulan rapor üç kısımdan oluşmaktadır. İlk bölüm, araştırmalarının yöntemini ve amacını, ikinci bölüm Dârülfünûn'un o dönemki şartlarının eleştirel bir incelemesini, üçüncü bölüm ise ayrıntılı reform önerilerini barındırmaktadır. Bk. Prof. Dr. Horst Widmann, **Atatürk ve Üniversite Reformu**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 77-78.

[194] Mehmet Sakınç ve Orhan Küçüker, **Çekiç, Mercek ve Yelkovankuşları: Türkiye'nin Doğa Bilimleri Tarihinden İnsanlar, Mekânlar ve Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 132-134.

Reform kapsamında ülkemize gelen isimlerden biri André Naville'dir.[195] Naville döneminde, Cumhuriyet'in çağdaşlaşma hedefine paralel olarak, Zooloji'ye ait dersler ve laboratuarlar, Batı'daki benzerlerine uygun hatta kimi açılardan daha ileri düzey sayılabilecek biçimde hazırlanmaya çalışılmıştır. Nitekim 1935 yılında Süleymaniye'de, Müftülük Binası Bahçesinde Botanik ve Zooloji binaları tamamlanmış, Umumi Hayvanat Enstitüsü'ne (Genel Zooloji) ait ilk kütüphane 1936 yılında faaliyete geçmiştir. 3 yıllık kısa bir zaman dilimi içinde eğitimin kurumsallaşması ve bir teknik kazanması açısından büyük işler başaran Naville, 1 Nisan 1937'de tifoya yakalanarak İstanbul'da yaşama gözlerini yummuştur.[196]

Naville'in ölümünün ardından yerine getirilen isim Curt Kosswig'tir.[197] Kosswig'in çalışmalarını, genetik, sitoloji, Türkiye ve Yakın Doğu hayvan coğrafyası ve faunası, cinsiyet tayini ve evrimi şeklinde sınıflandırılabilmek mümkündür. Bununla birlikte, Türkiye'de bulunduğu süre içerisinde de öğrenci ve çalışma arkadaşlarını tür özelliklerinin kalıtımı, kalıtsal

[195] Lisansını 1918 yılında Doğa Bilimleri alanında tamamlayan Naville, kurbağalarda doku ve eklem oluşmasına ilişkin çalışmasını 1922'de tez olarak savunmuştur. 1934 yılında Fen Fakültesi Hayvanat Enstitüsü Direktörlüğüne atanan Naville, özellikle uygulamalı biyoloji bilim dallarının (Tıp, Eczacılık, Dişçilik, Orman Fakülteleri) 1. sınıflarına F.K.D. (Fizik, Kimya, Doğa Bilimleri) derslerini okutmuştur. Orhan Küçüker, "İstanbul Üniversitesi, Fen Fakültesi, Süleymaniye Biyoloji Enstitüsü Kütüphanelerinin Kuruluş ve Tarihçesi", **Bilgi Dünyası**, 12(1), 2011, s. 153.

[196] **A. g. m.**, s. 154.

[197] 1903 yılında Berlin'de doğan Kosswig, 1922 yılında Berlin Schöneberg Hohenzollernschule'den mezun olmuş, Berlin Üniversitesinde Felsefe, Doğa Bilimleri özellikle Zooloji ve Genetik ağırlıklı bir eğitim aldıktan sonra Profesör Erwin Bauer'in danışmanlığında 1927 yılında Genetik konusunda doktor unvanını alarak Münster Üniversitesi Zooloji Enstitüsüne asistan olmuştur. 1930 yılında Münster Üniversitesi Felsefe ve Doğa Bilimleri Fakültesi Zooloji Enstitüsünde doçent olan Kosswig, 1933 yılında Braunschweig Teknik Yüksek Okulunda Genel Biyoloji ve Zooloji dalı profesörlüğüne atanmıştır. 1937'de ise kendi isteği ile Almanya'dan ayrılmış, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Zooloji Enstitüsüne Profesör ve Enstitü Direktörü olarak görevlendirilmiştir. Bk. **A. g. m.**, s. 154. 1951 yılından itibaren Baltalimanı Hidrobiyoloji Araştırma Enstitüsü yöneticiliği görevini üstlenen Kosswig, 1955 yılında Hamburg Üniversitesi'ne gitmiş, 5 ay gibi kısa bir süre için tekrar İstanbul'a dönerek görevine devam etmiş ve süre dolduktan sonra da Fen Fakültesi'ndeki görevinden tamamen ayrılmıştır. 1969 yılında Türkiye'ye gelen Kosswig, Atatürk Üniversitesi'nde misafir profesör olarak çalışmış ve ardından Almanya'ya dönmüştür. 29 Mart 1982 tarihinde Hamburg'da yaşamını yitiren Kosswig'in cenazesi vasiyeti üzerine İstanbul'a getirilerek defnedilmiştir. Bk. Dinçer Gülen ve Orhan Küçüker, "Ord. Prof. Dr. André Naville (1895-1937), Biyografisi, Bilimsel Çalışmaları ve Zooloji Bilim Dalına Katkıları", **Acta Naturae**, Ed. Orhan Küçüker, 3, Haziran 2003, s. 13. Aktaran: Kalaycıoğulları, **a. g. e.**, s. 213. Kosswig'in Türkiye'ye bir diğer önemli katkısı, Manyas Gölü Milli Parkı'nı (Manyas Gölü Kuş Cenneti) kurmasıdır. 1938 yılında bölgeye yaptığı zoolojik bir gezide burayı tesadüfen keşfettiğini dile getiren Kosswig, bölgenin bir milli park olması için UNESCO başta olmak üzere birçok teşkilat ile görüşmüş, yabancı bilim insanları ile irtibat kurmuştur. Mehmet Sakınç ve Orhan Küçüker, **a. g. e.**, s. 194-195.

tümörlerin histolojisi ve sitolojisi, balıklarda poligenik cinsiyet tayini, Türkiye tatlı su ve deniz balıklarının sistematiği, Anadolu'da hayvan türlerinin sistematiği, dev kromozomların yapısı, balıklarda interseksüalite, DDT'nin etkileri, simbiyotik bakterilerde azot bağlanması, dejenaratif evrim, seksüel-mekanik izolasyon gibi konularda çalışmaya teşvik etmiştir.[198]

Cumhuriyet'in bir "Bilim Cumhuriyeti" anlayışıyla hareket ettiği erken dönemde Evrim Kuramı, popüler yazında da çok yönlü bir biçimde geniş yer almıştır. Bilim Cumhuriyeti'nin laik bir devlet olma yolunda kararlı adımlarının sonucunda eğitim ve kültür alanlarında gerçekleştirdiği inkılâpların toplumsallaştırılmasında popüler yazın yeri geldiğinde halka eğitim veren bir misyon edinmiştir. Bu hususta, Bilim Cumhuriyeti'nin inkılâpları geniş kitlelere yaymasında kullandığı önemli araçlardan biri de özellikle Evrim Kuramıdır.

Evrim Kuramının doğal tarihi ve insanı anlamada ve anlamlandırmada sunduğu tatmin edici bilimsel anlatı, Bilim Cumhuriyeti'nin; bilimi ve kültürü dinî inanç ve gelenekler üzerinden yorumlayan, Osmanlılardan miras alınan bakış açısına karşı güçlü bir alternatif sunmuştur. Böylece, Yeni Türkiye'nin laik bir devlet olma yolunda uyguladığı programda Evrim Kuramı eşsiz bir yere sahip olmuştur.

Popüler yazında Evrim Kuramına karşı duyulan büyük ilginin esas kaynağı bu olmakla birlikte, kuram, birçok açıdan irdelenmiştir. Yeri geldiğinde akademik yazılarla eğitim amaçlı yazılar kaleme alınmış, yeri geldiğinde evrim ile ilgili uluslararası boyutta çalışan kişiler ve gerçekleşen olaylar toplumla buluşturulmuştur. Elbette bu durum her zaman olumlu karşılanmamıştır. Bu girişim bazen "evrim karşıtlığı" üzerinden karşı tepkilere maruz kalmış bazen de Darwin gibi similar, örneğin Hitler'e düşünsel kaynak olarak tanıtılarak, abartılı ve yanlış bir biçimde değerlendirilmiştir.

[198] Gülen ve Küçüker, **a. g. e.**, s. 6, 7. Aktaran: Kalaycıoğulları, **a. g. e.**, s. 213.

Darwin'in popüler yazında bu denli yer işgal etmesi de bizlere Osmanlılardan sonra Cumhuriyet'in bir paradigma değişimi yaşadığını göstermektedir. Yalnız şu noktada dikkat etmek gerekir; Cumhuriyet döneminde Darwin'in Evrim Kuramına dair bu ilginin sebebini, Cumhuriyet kadrolarının Sosyal Darwinist bir eğilime sahip olmaları şeklinde değerlendirmekten kaçınılmalıdır. Bilim Cumhuriyeti'nin Darwin'i öne çıkarma nedeni daha ziyade dönemin bilimsel atmosferinde gerçekleşen çağdaş gelişmeleri takip edebiliyor olmalarıdır.

Her ne kadar Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kadar yoğun olmasa da Evrim Kuramına karşı bu çok katmanlı olumlu ilginin 1970'lere kadar devam ettiğini söylemek mümkündür. Darwin'in eserlerinin dilimize kazandırılması girişimlerine dair serüveni de hemen hemen bu tarih aralığına; Osmanlı'nın son dönemlerinden 1970'lere kadar uzanmaktadır.

Cumhuriyet döneminde evrim düşüncesinin geniş kitlelere ulaşmasında süreli yayınlar, edebî metinler ve Halkevleri önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde ilk önemli etki, Atatürk'ün Wells'in adı geçen eserini Türkçeye çevirtip yayımlatmasıdır. Bu hamle, evrim düşüncesine yönelik ilgiyi artırmış; Wells'in tarih anlayışı ve evrime verdiği yer, basında evrim konusunun daha sık ve daha ciddi biçimde ele alınmasına zemin hazırlamıştır.

2.1. Süreli Yayınlarda ve Edebî Metinlerde Evrim Kuramı

2.1.1. Herbert George Wells'in Etkileri

Mustafa Kemal Atatürk'ün "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, fendir." düsturu, bu dönemde bilimsel faaliyetlerin önünü açan bir prensip olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Atatürk'ün Cumhuriyet'in henüz ilk yıllarında, İngiliz yazar Herbert George Wells'in (1866-1946) *The Outline of History* adlı eserinin 1927-1928 yıllarında beş cilt hâlinde *Cihan Tarihinin Umumî*

Hatları adıyla Türkçeye çevrilmesini ve yayımlanmasını sağlaması, Evrim Kuramının toplumda daha geniş çevrelerce tanınmasına ve yayılmasına önemli ölçüde katkı sunmuştur.[199]

Eserin üçüncü bölümü "Doğal seçilim ve türlerin değişimi" başlığını taşımaktadır. Wells doğal seçilimi şu şekilde tanımlamaktadır:

> "O hâlde, herhangi bir türün yeni doğmuş bir nesli için ne olması gerektiğini düşünelim. Bu bireylerin bazıları, geri kalanlara kıyasla daha güçlü, daha dayanıklı ya da yaşamda başarılı olmaya bir şekilde daha uygun olacaktır; birçok birey ise daha zayıf ya da daha uygunsuz olacaktır. Tekil örneklerde her türlü şans ya da kaza olabilir; ancak genel olarak, daha iyi donanımlı bireyler hayatta kalır, büyür ve kendilerini çoğaltır; daha zayıf olanlar ise genellikle elenecektir. Bu zayıf bireyler yiyecek bulmakta, düşmanlarıyla savaşmakta ya da hayatta kalmakta daha yetersiz kalacaklardır. Böylece her yeni nesilde, sanki bir ayıklama işlemi olur: Tür içindeki en zayıf ya da en az uygun bireyler elenir, en güçlü ve en uygun olanlara ise öncelik tanınır. Bu işleyişe Doğal Seçilim (Natural Selection) ya da En Uygun Olanın Hayatta Kalması (Survival of the Fittest) denir."[200]

Dördüncü bölüm "Yaşamın Karaya Yayılışı", beşinci bölüm "Sürüngenler Çağı", altıncı bölüm "Memeliler Çağı", yedinci bölüm "İnsanın Soy Ağacı" başlıklarını taşımaktadır. Sonraki bölümlerin ise sırasıyla insan türlerine ayrıldığı görülmektedir. Sekizinci bölümde Neandertallere, dokuzuncu bölümde Homo sapienslere, onuncu bölümde Avrupa'daki Neolitik insana yer verilmektedir.

Cumhuriyet dönemi basınının da bu etki ile Wells'e olan ilgisinin bir hayli yüksek olduğunu belirtmek gerekir. *Vakit* gazetesinin 19 Eylül 1926 tarihli sayısında manşette Herbert George Wells'in *Cihân Tarihinin Umûmi Hatları*'nın Amerika'da yakıldığından söz edilmiş ve bu eylemin Darwin'in evriminden bahsettiği için mahkum edilen Scopes'un vaziyetini hatırlattığı dile

[199] Demir ve Kalaycıoğulları, **a. g. e.**, s. 93-94.
[200] H. G. Wells, **The Outline of History: Being a Plain History of Life and Mankind**, The Macmillan Company, New York, 1921, s. 14-15.

getirilmiştir. Böylece dönemin kamuoyunun Evrim Kuramına dair Wells'in eserinde anlatılanları bildiği anlaşılmaktadır:

> "Amerika Papazları Mister Wells'in kitabını yakdılar
>
> Chicago Tribune gazetesine Harlan'dan verilen maʿlumata göre İngilizlerin meşhur muharrir ve müverrihi Mister Wells'in Tarih-i ʿUmûmiyyesi telʿînât arasında papazlar tarafından ihrak olunmuşdur. Eserin sebeb-i ihrakı, Kitab'ül-Tekvîn'e uymamasıdır. Bundan dolayı kitab 'zehirli ve okunmağa gayr-ı lâyık' ʿad olunmuş, Harlan şehrine diğer nüshâ girdiği takdirde okutulmaması için and içilmişdir.
>
> Mister Wells'in eserini ihrak etmek Amerikalı Scopes'un Darwin nazariyesini taʿlim etmesinden dolayı mahkûm edilmesi vakʿasını hatırlatmışdır.
>
> Wells'in eseri ihrak olunurken papazlar merâsim yapmışlardır."[201]

Wells'in Türk basınındaki yerine dair önemli örneklerden bir diğeri ise *Tan* gazetesinde onun 1933 yılında basılan kısa adıyla *The Shape of Things to Come*[202] [Olacak Şeylerin Şekli] adlı bilimkurgu çalışmasının çevirisine ayrılan bölümdür. Nuri Mahmut tarafından çevrilen ve "Olacak Şeyler: 1940 Harbi" başlığını taşıyan köşe, 34 sayı çıkmış, ilk yazısı 23 Nisan 1936'da[203], son yazısı ise 29 Mayıs 1936'da[204] yayımlanmıştır. Eser, ünlü bir diplomat olan Dr. Philip Raven'in 2106 yılında yayımlanmış bir tarih kitabını rüyasında görüp hatırlayabildiği kadarını yazıya dökmesini konu alır. Wells'in öngördüğü İkinci Dünya Savaşı Ocak 1940'ta, Danzig'de (Gdańsk) Almanlar ve Polonyalılar arasında çıkan çatışma sonucu başlar. Bu varsayım, İkinci Dünya Savaşı'nın başlama tarihine oldukça yakındır.

7 Nisan 1936 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde ise 1921 Nobel Edebiyat Ödülü sahibi Anatole France'nin (1844-1924) 1905 yılında yayımlanan *Sur la pierre blanche* adlı eserinin

[201] "Amerika Papazları Mister Wells'in kitabını yakdılar", **Vakit Gazetesi**, 19.09.1926, s. 1.
[202] Bk. H. G. Wells, **The Shape of Things to Come: Being a Future History**, London: Hutchinson & Co., 1933.
[203] H. G. Wells, "Olacak Şeyler: 1940 Harbi", Çeviren: Nuri Mahmut, **Tan**, 23.04.1936.
[204] H. G. Wells, "Olacak Şeyler: 1940 Harbi", Çeviren: Nuri Mahmut, **Tan**, 29.05.1936.

Beyaz Taş Üzerinde başlıklı Servet Yesarioğlu tercümesi yer almaktadır. France'nin siyasî ve felsefî fikirlerini alegorik biçimde dile getirdiği, hicivsel ve diyalog tarzında yazılan metin, Fransız ütopyacılığı ve barışçıl sosyalizm düşüncesine göndermeler içermektedir. Eserde birçok yerde Wells'e atıflar yapıldığı görülmektedir.[205] Gazetede yer alan ilgili çeviride de türlerin evrimi ile ilgili kısımda yine Wells'e temas edilmiştir: *"... cinsin tekâmülü de, zarurî olarak, cinsin tarifi dahilindedir. Bu tekâmül sonsuz istihalelere müsaid değildir. İnsaniyet şeklini değiştirince, artık insaniyet olarak kalmaz. ... Fikrini söylemekten çekinmiyen tabiatçi bir filozof, H. G. Wells: 'İnsan son mahlûk değildir.' diyor. Hayır insan, yeryüzünde hayatın ne başlangıcı, ne de sonudur."*[206]

Wells, iktidarın bir "Bilim Cumhuriyeti" oluşturma gayretinin başat örneklerinden biridir. Başyapıtı, Türk toplumunda Evrim Kuramının benimsenmesinde; kuramın tarih ve insanlık fikriyle birlikte düşünülmesinde etkili olmuştur. Bu dönemde basında evrim, insanın sosyal ve kültürel boyutu üzerine yapılan bilimsel çalışmalar çerçevesinde de ele alınmış ve bu kez Sir Arthur Keith, insanın evrimine dair görüşleriyle bu tartışmalarda ön planda yer alan bir isim olarak karşımıza çıkmıştır.

2.1.2. Arthur Keith'in Etkileri

İskoç asıllı anatomist ve paleoantropolog Sir Arthur Keith, insanın evrimi üzerine gerçekleştirdiği çalışmalarla tanınmıştır. Keith'in amacı her ne kadar insanın evrimsel geçmişini anatomik kanıtlar üzerinden açıklamak ve farklı insan toplulukları arasındaki biyolojik çeşitliliği bilimsel bir zemine oturtmak olsa da, onun bu katkıları, dönemin politik ve kültürel atmosferinin etkisi altında şekillenmiştir.

[205] Anatole France, **Sur la pierre blanche**, Paris, 1905, s. 187, 287, 319.
[206] Anatole France, "Beyaz Taş Üzerinde", Çev. Servet Yesarioğlu, **Cumhuriyet**, 07.04.1936, s. 2.

Keith, evrimsel sürecin sosyal ve kültürel boyutlarını da hesaba katmıştır. İnsan doğasının yalnızca biyolojik değil, toplumsal yönlerden de evrimsel sürece tabi olduğunu savunmuş; ahlâkın, topluma bağlılığın ve geleneklerin evrimsel temellere dayandığını ileri sürmüştür. Bu yaklaşım, Evrim Kuramının çok boyutlu bir açıklama çerçevesi olarak genişletilmesi bakımından önem taşımaktadır. Keith'in konu ile ilgili düşüncelerini özellikle *A New Theory of Human Evolution* (1948) adlı eserinde detaylandırdığı görülmektedir.[207]

Keith'in çalışmaları, Cumhuriyet dönemi basınında da dikkat çekmiş ve birçok kez haberleştirilmiştir. Bazı haberler şunlardır:

Vakit gazetesinin 8 Eylül 1927 tarihli sayısında "'Darwin' haklı! İnsanların bir milyon sene evvel maymun oldukları tahakkuk ediyormuş!" başlığı ile verilen haberde antropolog Keith'in Britanya Bilimsel İlerleme Kurumu [British Association for the Advancement of Science][208] başkanı olarak 31 Ağustos'ta Leeds'te gerçekleştirdiği konuşmaya yer ayrılmıştır.[209]

Gazete, Darwin'in niçin haklı olduğunu şu şekilde dile getirmiştir:

> "Darwin'in haklı olduğunu isbât eden sair delâil şunlardır:
>
> İnsanın kanı ile büyük antropoid maymunların kanı hemen hemen ʿaynı ʿaksleri veriyor.
>
> Bakteriyoloji ʿalimleri canlı antropoid cisimlerin sarı hastalıklara karşı hemen hemen insan vücudları gibi ʿaynı hassasiyeti haiz olduğunu ve aynı ʿaksü'l-aʿmelleri tecelli etdirdiğini söylüyorlar.
>
> İnsanın dimağıyla antropoidlerin dimağı, teşekkül iʿtibariyle birbirine o kadar benziyor ki operatörler ikisini birbirine nakl ediyorlar."[210]

[207] Sir Arthur Keith, **A New Theory of Human Evolution**, Watts & Co, London, 1948.
[208] Bugünkü adıyla İngiliz Bilim Derneği [British Science Association].
[209] Konuşmanın aslı için bk. "Text of Sir Arthur Keith's Address on Darwinism", **Current History**, Sayı: 27, 1927, s. 98-103.
[210] "Darwin Haklı!", **Vakit**, 08.09.1927, s. 4.

Hayat dergisinin 20 Ekim 1927 tarihli 47. sayısında Mehmed Ali Tevfik'in "Anglo-Sakson matbuʿatı 'Darwin' nazariyatı hakkında bir nutuk – Şair 'Dante'nin 'La Divina Komedya'sında Arapça Mısralar" başlıklı yazısının Darwin ile ilgili olan bölümü konumuz itibariyle birçok açıdan kayda değerdir. Yazar, makalesinde Darwin'in eserlerinin yayımlanmasının ardından Evrim Kuramının nasıl karşılandığını, o sırada Türkçeye çevrilmekte olduğunu da belirttiği Wells'in *Tarih-i ʿUmûmiye* adlı eserine dayanarak ayrıntılı biçimde aktarmıştır. Wells'in aktarımına göre evrim ve insanın kökeniyle ilgili bu görüşler, yalnızca halkı, muhafazakâr çevreleri ve din adamlarını değil, dönemin aydınlarını da rahatsız etmiş; hatta İngiliz üniversiteleri uzun süre bu kurama karşı açık bir direnç göstermiş ve 1860–1890 yılları arasında bütün medenî dünyada bu konu etrafında sert ve gürültülü tartışmalar yaşanmıştır. Mehmed Ali Tevfik, bu tartışmaların Amerika Birleşik Devletleri'nde görülen Scopes-Maymun davası ile yeniden alevlendiğini de dile getirmiştir. Yazıda ayrıca Keith'in *New York Times*'ta yayımlanan konuşmasında, fosil buluntular, taş aletler ve özellikle Dubois'in keşifleri ışığında insanlık tarihinin Pleistosen ve Pliyosen dönemlerine kadar geri götürülebildiğini, hatta yaklaşık bir milyon yıllık bir geçmişe işaret ettiğini savunduğu; embriyoloji, anatomi ve fizyoloji verilerine dayanarak Darwin'in insanın kökenine dair görüşlerinin doğru olduğunu ilan ettiği belirtilmiştir. Bu hükmün açıklanmasının İngiltere'de ciddi tepkilere yol açtığı da ifade edilmiştir. Mehmed Ali Tevfik ise bütün bu tartışmalar karşısında bilimsel bir hüküm vermeyi kendi görevi dışında görmüş ve Anglo-Sakson basınında geniş yankı uyandıran bu konuşmayı haftalık yazısında yalnızca kayda geçirmekle yetindiğini dile getirmiştir.[211]

Haber gazetesinin 7 Ağustos 1935 tarihli "Kafa tasları üzerinde araştırma: 100000 yıl önce yaşayan insan: En eski atalarımız hakkında ileri sürülen düşünceler" başlıklı yazısında insanlığın

[211] Mehmed Ali Tevfik, "Anglo-Sakson matbuʿatı 'Darwin' nazariyatı hakkında bir nutuk – Şair 'Dante'nin 'La Divina Komedya'sında Arapça mısralar", **Hayat**, 47, 20.10.1927, s. 19-20. Makalenin tam metni için bk. "Ekler" bölümü.

yaşı hakkındaki tartışmalara değinilmiş ve Keith'in, Darwin'in Evrim Kuramını eleştiren Sir John Ambrose Fleming'e (1849-1945) cevabı okurlara aktarılmıştır:

> "İnsan kemikleri üzerinde tetkikat yapanlar arasında çok yeni bir çekişme (münakaşa) türedi. Bu, çok tanınmış bir İngiliz elektrik mühendisi ile antropoloji bilgisi mensupları arasındadır. Elektrik mühendisi Sir Ambros Fleming antropoloji bilginlerine çatarak, bilhassa Darwin tekâmül nazariyesine itiraz etmiş, insan neslinin yaşı hakkında münakaşalar yapmıştır:
>
> İnsanla antropoyd cinsi maymunun aynı cedden geldikleri nazariyesi aleyhinde bulunmuştur. Buna cevap veren büyük İngiliz antropoloji bilgini Sir Arthur Keith demiştir ki: 'Darwin'in tekâmül nazariyesini hiç bir biyolojist bir kenara atamamıştır. Ve müteakip keşiflerle de bu nazariye sağlamlaşıyor…'
>
> Sir Arthur Keith insanın yarım, belki de bir milyon yıl kadar gerilere gittiğini ve taşlardan çıkan izlerin şahadetini unutmamak lâzım geldiğini söylüyor. Bunlar, dünyanın her yanında bulunuyor. Ve insan neslinin, binlerce senelik olduğunu göstermektedir…
>
> Sir Arthur Keith münakaşasına devamla şöyle demiştir:
>
> 'Sir Ambros Fleming, insan ırkının beyaz, siyah, kahve rengi ve sarı gibi muhtelif renklerini de göz önünde tutmalıdır. Son 6000 yıl içinde bunlar bu kadar birbirinden farklı değildir. Sonra, 'müstehase insan' hakkında ne diyecekler? Müstehase insanlar arasında son yapılan ve en büyük denebilecek keşif, Filistindedir. Filistinde, Karmel dağının mağaralarında bulunmuş olan örnekler delâletiyle yakında bu insanların nasıl ve nerede yaşadıklarını da gösterebileceğiz. Müstehaseleri bulunan bu insanlar, hiç şüphesiz 100.000 yıllıktır…"[212]

Bunların dışında Keith'in dönemin basınında, başka bir takım konularda da adı geçmektedir:

Resimli Ay dergisinin 1 Temmuz 1927 tarihli 5. sayısında "Dünyanın en garib ve en küçük müzesi: Ruhların getirdiği eserlerle dolu garib bir müze" başlığı ile verilen haberde Arthur Conan

[212] "Kafa tasları üzerinde araştırma: 100000 yıl önce yaşayan insan: En eski atalarımız hakkında ileri sürülen düşünceler", **Haber**, 07.08.1935, s. 4.

Doyle'un spiritüalist müzesine temas edilmekte ve burada sihirbaz Houdini ile birlikte Keith'in de tetkiklerde bulunduğu okuyucu ile paylaşılmaktadır.[213]

Son Saat gazetesinin 17 Mayıs 1928 tarihli "İnsan öldükden sonra ruhu yaşar mı, yaşamaz mı? ʿAlimler, bu mes'eleyi hal edemediler! Dimağ ve beyin etrafında geçen bu münakaşalardan sonra dinî ʿakideleri kabul etmek en maʿkul gerektir" başlıklı yazısında Keith'in portresi yer almakta ve onun her hadiseyi akıl ve mantık ile açıklamak istediği belirtilerek, konu ile ilgili düşüncelerine değinilmektedir.[214]

Keith'in insana dair çalışmalarının Türk basınındaki yansımaları, toplumda evrim düşüncesine sosyal ve kültürel açıdan da ilgi duyulduğunu göstermektedir. 1925 yılında Amerika'da gerçekleşen Scopes-Maymun davası da Evrim Kuramının Cumhuriyet kamuoyunda çok çeşitli alımlandığına dair bir başka örnektir. Bu kez Evrim Kuramı, düşünce özgürlüğü ve çağdaşlaşma konularında öne çıkmaktadır.

2.1.3. Scopes-Maymun Davası

1925 yılının Mart ayında Amerika'nın Tennessee eyaletinin yasama meclisi tarafından bütün bir eyaletteki okullarda evrim öğretimini yasaklayan Butler Yasası kabul edilmiştir. Bunun üzerine ACLU (American Civil Liberties Union) yani Amerikan Sivil Özgürlükler Birliği, ilgili yasaya karşı çıkabilmek adına bir deneme davası açabilmek için bir lise fen öğretmeni olan John Scopes ile anlaşmış ve Scopes, dersinde evrimden bahsetmesi nedeniyle 7 Mayıs 1925'te tutuklanmıştır.[215]

---

[213] "Dünyanın en garib ve en küçük müzesi: Ruhların getirdiği eserlerle dolu garib bir müze", **Resimli Ay**, 5, 01.07.1927, s. 12.
[214] "İnsan öldükden sonra ruhu yaşar mı, yaşamaz mı? ʿAlimler, bu mes'eleyi hal edemediler! Dimağ ve beyin etrafında geçen bu münakaşalardan sonra dinî ʿakideleri kabul etmek en maʿkul gerektir", **Son Saat**, 17.05.1928, s. 1.
[215] https://www.aclu.org/documents/state-tennessee-v-scopes (son erişim tarihi: 10.02.2025).

Duruşma, 10 Temmuz-21 Temmuz 1925 tarihleri arasında Dayton, Tennessee'de gerçekleştirilmiş ve tam sayı bilinmemekle birlikte, duruşmanın devam ettiği süre boyunca 150 ila 200 arasında gazeteci Dayton'a akın etmiştir. Bunların arasında Amerika'nın önde gelen gazete ve dergi yazarları olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin *Chicago Tribune*'den Philip Kinsley, *Nation* dergisinden Joseph Wood Krutch ve hâlihazırda ülkenin en parlak hiciv yazarlarından *American Mercury*'nin editörü ve *Baltimore Evening Sun*'ın köşe yazarı H. L. Mencken davada hazır bulunmaktadır.[216] Amerikan Sivil Özgürlükler Birliği'nin savunma avukatları Clarence Darrow, Arthur Garfield Hays ve Dudley Field Malone; davacı taraf olan Dünya Hıristiyan Köktenciler Derneği'nin (World's Christian Fundamentals Association) avukatı ise Demokrat Parti'nin eski başkan adayı ve eski ABD Dışişleri Bakanı William Jennings Bryan'dır. Davanın belki de en dikkat çekici tarafı Clarence Darrow'un 20 Temmuz'da Bryan'ı tanık kürsüsüne çıkarması ve çapraz sorguya çekmesidir. Hukuk tarihine en dikkat çekici çapraz sorgulardan biri olarak geçen hadisenin neticesinde, Darrow, Bryan'ın her eğitimli insanın alay konusu hâline geldiğini bildirmiştir.[217] Darrow, *İncil* konusunda uzman olduğunu dile getiren ve bunun üzerine literal okumalar gerçekleştiren Bryan'a aşağıdaki örnekte göreceğimiz tarzda sorular yöneltmiş ve Bryan bu soruları cevaplama konusunda yetersiz kalmıştır:

> "Darrow: Tufan hikayesinin literal bir yorum olduğuna mı inanıyorsunuz?
>
> Bryan: Evet, efendim.
>
> Darrow: Bu tufan ne zaman gerçekleşti?
>
> Bryan: Tarihi düzeltmeye çalışmayacağım. Tarih, bu sabah dile getirildiği üzere, belirlidir.
>
> Darrow: MÖ 4004 civarında mı?
>
> Bryan: Bu, bugün kabul edilen bir adamın tahminidir. Bunun doğru olduğunu söyleyemem.

[216] Michael Lienesch, **In The Beginning : Fundamentalism, The Scopes Trial, and The Making of The Antievolution Movement**, North Carolina Press, USA, 2007, s. 146.
[217] Clarence Darrow, **The Famous Examination of Bryan at the Scopes Evolution Trial**, Ed. E. Haldeman-Julius, Haldeman-Julius Publications, Kansas, 1929, s. 3.

Darrow: Bu tahmin *İncil*'de mi yazıyor?

Bryan: Herkesin hiç olmazsa çoğu insanın bildiğini düşündüğüm tahmini süre bu.

Darrow: Peki sizce Kutsal Kitabın kendisi ne söylüyor? Bu sonuca nasıl ulaştığını bilmiyor musunuz?

Bryan: Hiç hesaplama yapmadım.

Darrow: Ne üzerinden bir hesaplama?

Bryan: Söyleyemem.

Darrow: İnsan nesilleri üzerinden bir hesaplama mı?

Bryan: Bunu söylemek istemiyorum.

Darrow: Ne düşünüyorsun?

Bryan: Düşünmediğim şeyleri düşünmüyorum.

Darrow: Düşündüğünüz şeyleri düşünüyor musunuz?

Bryan: Eh, bazen."[218]

Görüldüğü üzere dava, evrimden ziyade teoloji tartışması üzerinde yoğunlaşmış ve köktencilerin avukatı olan Bryan bizzat *İncil* hakkında gerçekleşen tartışmada dahi oldukça zor duruma düşmüştür. Buna karşın takvimde on bir gün süren ancak sekiz günü mahkeme salonunda geçen davada jürinin karar vermesi yalnızca dokuz dakika sürmüştür. Kısa süren karar aşamasının ardından Scopes, Butler Yasasına karşı gelmekten 100 dolar para cezasına çarptırılmıştır.[219]

Önce Amerika'da ardından da bütün bir dünyada ses getiren Scopes-Maymun davası, Cumhuriyet dönemi gazete ve dergilerinde de kendine yer edinmiştir. Dönemin basını, Cumhuriyet'in bir bilim toplumu inşa etme gayretine koşut olarak, Amerika'da gerçekleşen evrim yasağını çoğunlukla kınamış, küçümsemiş ve aynı zamanda bu davayla ilgili çağdaşlaşma ve düşünce özgürlüğü gibi hususlarda ders çıkarmamız gerektiğini bildiren öğüt içerikli

[218] **A. g. e.**, s. 18-19.
[219] H. L. Mencken, **A Religious Orgy in Tennessee: A Reporter's Account of the Scopes Monkey Trial**, Melville House Publishing, New York, 2010, s. 8.

değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu gazete ve dergiler arasında -tespit edilebildiği kadarıyla- *Akşam*, *Cumhuriyet*, *Haftalık Mecmua*, *Papağan*, *Resimli Ay*, *Resimli Dünya*, *Türk Hayatı* ve *Vakit* yer almaktadır. Davaya evrim karşıtlığı üzerinden muhalif bir tutumla yaklaşan gazete ve dergiler arasında ise *Son Saat* ve *Vatan*; mahkeme sürecini yalnızca aktaran dergi ve gazeteler arasında *İkdam*, *Resimli Perşembe* görülmektedir. Son olarak her iki görüşe de yer veren *Resimli Gazete* en azından tespit edebildiğimiz kadarıyla istisnai bir durumdadır. İlgili haberlerden bazıları kronolojik olarak şu şekildedir:

İkdam gazetesi, 23 Temmuz 1925 tarihli sayısında davayı okuyucularına aktarmaktadır:

> "Darwin Nazariyesi
>
> Profesör Scopes Mahkum Oldu
>
> Londra 21 (A.A) – 'Dayton' şehrinden işʿar olunuyor: Darwin Nazariyesini tedris etdiğinden dolayı taht-ı mahkemeye alınan Profesör 'Scopes' jüri heyeti tarafından mücrim ad edilmiş ve yirmi İngiliz lirası ceza-yı nakdî iʿtasına mahkûm olmuşdur.
>
> Müdafaʿa vekilleri hâkimin Cemâhir-i Müttefika mahkeme-i ʿaliyesinde temyizi için istihzarâtda bulunmak üzere otuz günlük bir mühlet istemişlerdir. Bu müracaʿat kabul edilmişdir. Hâkim yüz İngiliz lirası kefalet-i nakdiye almasına karar vermişdir. Kefalet meblağı derhal tesviye edilmişdir."[220]

Cumhuriyet gazetesi, 23 Temmuz 1925 tarihli sayısında davanın neticelerini okuyucularına şu şekilde duyurmuştur:

> "İnsan – Maymun
>
> Amerikalı Profesör 'Scopes' yirmi beş lira cezaya mahkûm oldu.
>
> - Londra 21 (A.A.)
>
> Tennessee'de kâin 'Dayton' şehrinden Exchange telgraf ajansına iş'ar olunuyor: Darwin Nazariyesini tedris etdiğinden dolayı taht-ı mahkemeye alınan Profesör Scopes jüri heyeti

[220] "Darwin Nazariyesi: Profesör Scopes Mahkum Oldu", **İkdam**, 23.07.1925, s. 1.

tarafından mücrim addedilmiş ve yirmi beş İngiliz lirası ceza-yı nakdî itasına mahkûm olmuşdur.

Müdafa'a vekilleri hakimin cemâhîr-i müttefika mahkeme-yi 'aliyesinde temyizi için istihzarâtda bulunmak üzere otuz günlük bir mühlet istmeişlerdir. Bu müraca'at kabul edilmişdir. Hakim yüz İngiliz lirası kefâlet-i nakdîye alınmasına karar vermişdir. Kefalet meblağı derhal tesviye edilmişdir."[221]

Vakit gazetesinin 25 Temmuz 1925 tarihli sayısında Scopes-Maymun davasından "Hakikat de Bitaraflı" başlığı ile söz edilmiştir. Gazete davayı tenkit etmiş ve bu hadisenin garip olduğu kadar bilimsel ilerlemeye ve düşünce özgürlüğüne karşı gelmesi nedeniyle mühim olduğunu da eklemiştir. Neticede Scopes, insanın kökeni hakkında bilgi veren bir bilim insanıdır ve Amerikan mahkemesi böylece doğrudan doğruya bilimi mahkum etmiştir. Gazete durumun vahametini ortaya koyabilmek adına bir adım daha ileri gitmiş ve Darwin Kuramı ile ilgili verilen kararı Galilei'nin engizisyon mahkemesi tarafından cezalandırılmasına benzetmiştir. Amerika'da yani Batı'da bilim karşıtı karar veren mahkemelere karşı Türkiye'de buna rastlamak mümkün değildir: *"Halbuki Türkiye'nin birkaç asırlık tarihi karıştırılacak olur ise hiçbir vakit bu hadisenin bir misaline tesadüf etmek mümkün değildir. Bilakis bugünkü Türkiye'nin bütün hedef-i icraati teceddüd ve terakki sahasında hürriyet-i fikriyyenin bilakaydüşart temininden ibarettir."*[222]

Resimli Ay'ın 01 Eylül 1925 tarihli sayısında "Beş Yüz Bin Sene Evvel İnsanların Yaşadığını İddia Ediyorlar" başlığı ile davaya dair uzun, tarihsel bir tenkit yazı yazılmıştır. Yazının içeriğinde, diğer haberlerde görülmeyen bir üslup ve bakış açısı ile karşılaşılmaktadır.[223]

[221] "İnsan-Maymun", **Cumhuriyet**, 23.07.1925, s. 1.
[222] "Hakikat de Bitaraflı", **Vakit**, 25.07.1925, s. 1.
[223] Yazının tamamı için bk. "Ekler" bölümü.

Resimli Perşembe ise 10 Eylül 1925 tarihli sayısında Scopes-Maymun davasını taraflar hakkında bilgi vererek aktarmıştır:

> "Amerika'daki Maymun Davasını Ta'kib Eden Sulh Mahkemesi
>
> Amerika'daki Scopes Davası bütün dünyanın nazar-ı dikkatini celb etmişdir. Scopes tedris etdiği mektebde Darwin'in insanların maymunlardan geldiğini iddia eden tekâmül nazariyesini müdafa'a etdiği için Tennessee hükûmeti bunu dinle kâbil-i te'lif bulamayarak Scopes'u mahkum etmişdir. Bu resimler bu davaya ʿaid muhtelif safahatı göstermektedir. Yukarıdan birinci resim Dayton'da Scopes'u mahkeme eden sulh hakimleri, altda sağdaki resim meşhur filozof Darwin'in hafidesi Margaret Darwin, bunun solunda üçüncü resim Scopes'un dava vekili, dördüncü resim mahkeme bitdikden sonra hakimin ayağa kalkıb "Cenâb-ı Hak insanı kendi suretine göre yaratmışdır, buna muhalif her nazariye dine tecavüzdür." diyerek Scopes'u mahkûm etdiğini göstermekdedir.
>
> Ortadaki beşinci resimde mahkeme esnasında sıcakdan bunalan hey'et-i hakimenin hep birden soyunub mahkemeye devam etdiklerini, aşağıda sağda birinci Scopes'u müdafa'a eden dava vekillerinden Doktor John Neal, Clarence Darrow, ikinci resimde ahaliden birinin hey'et-i hakimiyeye dine vûku' bulan bu tecâvüzü protesto mahiyetinde verdiği istida'nın verilişini göstermekdedir."[224]

Scopes-Maymun davasının *Akşam* gazetesi tarafından da sıkı bir biçimde takip edildiği görülmektedir. *Akşam*, 16 Temmuz 1925, 20 Temmuz 1925 ve 25 Temmuz 1925 ve 30 Temmuz 1925 tarihli sayılarında davaya geniş yer ayırmıştır. Özellikle davanın 21 Temmuz'da sonuçlandığı göz önüne alındığında 16 Temmuz tarihli haber önem arz etmektedir. Nitekim Türk okurlar Scopes-Maymun davasından henüz dava sürerken haberdar edilmiştir. 16 Temmuz 1925 tarihli *Akşam* gazetesinde "Amerika'da Fenle Din Arasında Mücadele" üst başlığının altında "Darwin Nazariyesi Tedris Eden Bir Muallimin Mahkemesi Bütün Dünyayı Alakadar Etdi" başlığıyla verilen haberde, Amerika'da Tennessee'nin Dayton şehrinde Scopes adlı bir profesörün derste

[224] "Amerika'daki Maymun Davasını Ta'kib Eden Sulh Mahkemesi", **Resimli Perşembe**, 16, 10.09.1925, s. 8.

Darwin Kuramı anlattığı için mahkemeye verildiğinden bahsedilmiştir. Ardından mahkemenin tarafları hakkında bilgi verilmiştir. Bir tarafta yaratılışa dair gerçeklerin *İncil*'de anlatıldığını savunanların diğer tarafta ise Darwin Kuramının önemini takdir edenlerin yer aldığı bildirilmektedir. Haberin sonunda Dayton'daki mahkemenin bir sonraki toplanmasında da kesin bir karar çıkmayacağı, davanın Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesine havale edileceği her iki tarafın görüşlerine dayandırılarak izah edilmektedir.[225]

20 Temmuz'daki *Akşam* gazetesinde üst başlığı "Maymun Davası", alt başlığı ise "Darwin Tarafdarlarının İddiası Dinlenecek mi" şeklinde yer alan haberde, tüm dünyanın dikkatini çeken davanın uzun süreceği bildirilmiştir. Sonrasında, öğrencilerine insanların maymundan geldiğini öğreten Scopes'un Tennessee hükûmetinin kanunlarına aykırı davrandığı için dava edildiği bir kez daha belirtilmiş, davanın tarafları hakkında yaşanan gelişmeler okuyucuya aktarılmıştır.[226]

25 Temmuz'daki haber ise "Amerika'daki Cehalete Hayret Ediyorlar" başlığını taşımaktadır. Haberin içeriğinde *Chicago Tribune* gazetesinden alıntılar yapılmıştır. Buna göre, Almanya'daki Protestan rahipler Dayton'daki davayı gericilik olarak görerek eleştirmiş, Almanya'da otuz sene evvel halledilen bu meselenin Amerika'da görülmesinin nedeninin "özgürlük" ve "ilerleme" kavramlarıyla anılan bu ülkenin en muhafazakar Avrupa ülkesinden bile daha muhafazakar olmasından kaynaklandığı dile getirilmiştir. Haberin devamında Indiana'da Hartford City meclisinin Blackford vilayeti için 18 Temmuz'dan itibaren Darwin Kuramını okullarda öğretmeyi yasakladığı ve buna karşı gelen her öğretmenin meslekten menedileceği aktarılmıştır.[227]

[225] "Amerika'da Fenle Din Arasında Mücadele", **Akşam**, 16.07.1925, s. 1.
[226] "Maymun Davası: Darwin Tarafdarlarının İddiası Dinlenecek mi", **Akşam**, 20.07.1925, s. 3.
[227] "Amerika'daki Cehalete Hayret Ediyorlar", **Akşam**, 25.07.1925, s. 2.

30 Temmuz'daki haber ise "Darwin Aleyhdarları Azıtdılar" başlığını taşımaktadır. Haberin içeriğinde Scopes'un mahkeme sonucunda para cezasına çarptırıldığı bilgisi verilmiş ancak bu cezanın bilim ve din arasındaki çatışmayı sonlandırmadığı dile getirilmiştir. Aksine, Darwin Kuramının yasaklanması için Parlamento'ya kanun tasarısı verilmesi teşebbüsünde bulunulduğu, konu ile ilgili dönemin Birleşik Devletler Başkanı Calvin Coolidge (1872-1933) ile Tennessee'den iki vekilin Amerikan Anayasasında Darwin Kuramının yasaklanmasına dair bir madde ilave edip etmemek için görüştüğü okuyucuya aktarılmıştır.[228]

Evrim Kuramına karşıt bir yaklaşım sergileyen *Son Saat* gazetesinde ise tespit edilebildiği kadarıyla davadan dört kez bahsedilmiştir. Scopes-Maymun davası ile ilgili ilk haber 29.07.1925 tarihli sayıdadır. "Bir Bardak Suda Fırtına" başlığını taşıyan haberde, Ahmed Emin [Yalman] (1888-1972) eleştirilere tabi tutulmuştur. Ahmed Emin Bey, Tennessee'deki mahkemeyi oldukça önemsemiş ve "Mühim Bir Meydan Muharebesi" ile "Rollerimiz mi Değişiyor"[229] makalelerinde Amerika'daki dava üzerinden bilim karşıtlığını ciddiye almak gerektiğini belirtmiştir. Gazete, Ahmed Emin Bey'in bu görüşlerini tiye almaktadır. Gazeteye göre, Ahmed Emin Bey'in bu kadar üzülmesi ve bu hadiseyi büyütmesi gereksizdir. Nitekim Amerikalılar canları sıkıldıkça zencileri diri diri yakan bir memlekettir ve böyle bir ülkede görülen insan-maymun davası devede kulak kalmaktadır. Ancak Ahmed Emin Bey'in Amerikan hayranlığı onun konunun üzerine eğilmesine sebebiyet vermektedir.

Haberin devamında Ahmed Emin Bey'in "Mühim Bir Meydan Muharebesi" adlı makalesinden alıntı yapılmıştır. Ahmed Emin Bey'e göre bu dava cehalet ile bilim arasındaki bir mücadeledir ve sonucunda ya fikir hürriyeti ya da cehalet ve taassup kazanacaktır. Sonuç ne olursa olsun bu dava dünya tarihinin en önemli olaylarından biridir. Ancak gazeteye göre Tennessee

[228] "Darwin Aleyhdarları Azıtdılar", **Akşam**, 30.07.1925, s. 3.
[229] Adı geçen bu iki makaleye tarafımızca ulaşılamamıştır.

hükûmeti yalnızca kanunları uygulamaktadır ve bu dava yalnızca maymunların tarihi için önem arz etmektedir. Öyle ki ilk kez maymunlarla insanlar bir mahkemede karşı karşıya getirilmiştir ve maymunlar insanların atası olduğuna dair ilk defa mahkemede şahitlik etmektedir. Buna karşın Tennessee hükûmeti doğal olarak maymunlara yasalar karşısında söz hakkı vermemiş ve kulak asmamıştır. Gazetenin bu müstehzi uslubu şu cümlelerle son bulmuştur: *"Ahmed Emin Bey, emin olsunlar, 'ilm bir bardak suda boğulmaz hattâ Amerika'da bile…"*[230]

Son Saat gazetesinin 2 Ağustos 1925 tarihli sayısı da davadan söz etmiştir. "Âyine-yi Devrân" başlığını taşıyan haberde de yine müstehzi bir üslup ile karşılaşılmıştır. Gazeteye göre bu davanın insanlar yerine maymunlar için önemi vardır. Nitekim ilk kez maymunlar insanlarla beraber mahkemeye çıkmışlar ve genç öğretmen Scopes'un lehine şahitlikte bulunmuşlardır. Buna karşın bu şehadet makbule geçmemiş ve genç öğretmen mahkum edilmiştir. Gazeteye göre bu kararda kabahat ne mahkeme heyetinde ne de maymunlardadır. Suç, Amerikan kanunlarındadır. Gazete mahkemenin maymunlardan yana olmamasına kendi adlarına memnun olduklarını dile getirmektedir. Nitekim böylece insanlar maymun derecesine inmemişlerdir.[231]

Gazete, Darwinci Evrim Kuramının ve genç öğretmenin hatrına maymun olma şerefine razı olamayacaklarını, Amerikan mahkemesinin de maymundan geldiklerini kabul ederlerse tekrar maymun olmak isteyeceklerinden endişe duymuş olabileceklerini belirtmiştir. 2 Ağustos'taki haber şu ifadelerle son bulmuştur: *"Biz maymunlarla iddia-yı karâbet edeceğimize, onlara benzemeğe çalışacağımıza bırakalım maymunlar insana iddia-yı hasb ve neseb etsinler ve insanlara benzemeğe çalışsınlar. Fakat bakalım, onlar da kendi kendilerine 'eşref-i mahlukat' unvanını veren insanlara benzemeğe maymunlukdan bilis'tifa insan olmağa râzı olacaklar mı?"*[232]

[230] "Âyine-yi Devrân", **Son Saat**, 29.07.1925, s. 2.
[231] "Âyine-yi Devrân", **Son Saat**, 02.08.1925, s. 6.
[232] **A. g. m.**, s. 6.

Gazetenin 07 Ağustos 1925 tarihli sayısında davadan bahsedilen haber "Sakın Onlar Maymunlaşmasınlar!" başlığını taşımaktadır. Haberde bir kez daha müstehzi bir tavır takınılmış ve Amerika'daki dava yüzünden insanın atalarının maymun olduğunu söyleyen Darwin'in ve kuramının şöhret kazandığı dile getirilmiştir. Dahası, bu nedenle Darwin'in mezarında Amerikalı genç öğretmene teşekkür ettiği bildirilmiştir. Öte yandan, gazete, Amerikalı bir heyetin Güney Afrika'daki araştırmalarına değinmiştir. Alaycı bir üslupla aktarılan habere göre, Amerikalılar bir taraftan Darwin Kuramının öğretimini yasaklarken diğer taraftan atalarının maymun olduğunu ispat edebilmek için bin türlü zahmete girmektedir. Buna göre, Güney Afrika'daki Kalahari yerlileri insandan ziyade maymuna benzediğinden Amerikalı bir heyetin onlarla bir sene vakit geçirerek gözlemde bulunacakları okuyucuya aktarılmıştır. Gazeteye göre bu hadise, Amerikalıların Darwinci Evrim Kuramına iman ettiklerini göstermektedir. Devamında, gazete, heyetin orada geçireceği bir sene neticesinde o kabileye benzeyeceğini, insan olarak gittikleri yerden maymun olarak döneceklerini ve bunun neticesinde Darwin'in Evrim Kuramının tersine döneceğini belirtmiştir. Gazete, haberi şu cümlelerle sonlandırmıştır: *"Bazı beşerin maymun iken insanlaşdığı değil, insan iken maymunlaşdığı anlaşılır. Artık, bu tecrübe üzerine 'Tennessee' hükûmeti de 'Darwin' Kuramının tedrisini men' etmekden vaz geçer…"*[233]

Gazetenin davadan bahsettiği 13 Eylül 1925 tarihli sayısının üst başlığı "İçinden Çıkılmaz Bir Deli Saçması Daha", alt başlığı ise "Profesör 'Steiner' da İnsanların Maymunların Babası Olduklarını İddia Ediyor" şeklindedir. Haberin içeriğinde Amerika'daki Scopes-Maymun davası hakkında bilgi verilmiş ve Darwinci Evrim Kuramının karşıtı olduğu iddiasıyla Avusturyalı teozof, Profesör Rudolf Steiner'ın (1861-1925) teorisi okuyucuya aktarılmıştır. Steiner'ın kuramına göre insan, maymun ve hayvandan gelmemiş maymun ve hayvanlar insandan ileri gelmişlerdir.

[233] "Sakın Onlar Maymunlaşmasınlar!", **Son Saat**, 07.08.1925, s. 2.

Profesör bu sebeple dünyada yaşayan ilk canlının insanlar olduğunu beyan etmiştir. Dahası Steiner, ilk insanların yaşadığı yerin Atlantis'te yer alan Lemurya bölgesi olduğunu açıklamıştır. Lemurya ise bugün Afrika ile Hindistan arasında bulunmaktadır. Gazeteye göre, her ne kadar Darwin taraftarları Steiner'a şiddetle karşı çıksalar da Steiner'ın kuramı insanların dinî kitapların yazdığı gibi yaratıldığı düşüncesiyle örtüşmektedir.[234] Gazetenin 21 Eylül 1925 tarihli sayısında da Steiner'ın kuramından şu ifadelerle bahsedilmiştir: *"Bazı alimlerin işi gücü olmamalı ki maymunları ya dedemiz, yahud da evladımız yapmakda ısrar ediyorlar. 'Darwin tarafdarları ceddimizin maymun olduğunu iddia ededursunlar, 'Rudolf Steiner' isminde bir alim maymunların ilk insanlardan bozma mahlûkat olduğunu söylüyor."*[235]

Gazetenin 1 Ağustos 1925 tarihli 100. sayısında ise "Maymunluk iddiaʿsı" başlığı ile verilen haberde Amerika'daki Scopes Maymun Davasından söz edilmiş ve dahası Sumatra adasındaki "Orang Pendek[236]" (Endonezcede kısa insan) efsanesi detaylı bir biçimde okuyucu ile paylaşılmıştır:

> "Elbette gaztelerde okumuşsunuzdur. 'Darwin' nazariyesini tedkik eden bir muʿallim Amerika'nın bir şehrinde mahkeme tarafından mahkûm edilmiş; insanın eşref-i mahlûkat olduğunu iʿtikad ederek aradaki müşâbehete rağmen maymunla bir karâbet tasvir edemeyenler Amerikalı muʿallimin mahkûmiyetine belki sevinmişlerdir. Fakat bu bahs yeni

[234] "İçinden Çıkılmaz Bir Deli Saçması Daha: Profesör 'Steiner' da İnsanların Maymunların Babası Olduklarını İddia Ediyor", **Son Saat**, 13.09.1925, s. 4.
[235] "Şuradan, Buradan", **Son Saat**, 21.09.1925, s. 3.
[236] *Arkadaş* dergisinin 24 Ekim 1928 tarihli 18. sayısında da "İlk ecdâdımızın maymun olduğu artık tahakkuk ediyor" başlığıyla Sumatra adasındaki "Orang Pendek"ten söz edildiği görülmektedir. Bu haberde, Sumatra adasında gözlemlerde bulunan van Heerwarden'in ifadelerine yer ayrılmış ve Darwin'in Evrim Kuramının eksik kalan bir halkasının tamamlandığı ifade edilmiştir. Dahası, yazıda, van Heerwarden'den önce bu konuda araştırmalar yürütenlere örnek olarak Haeckel'ın isminin verildiği görülmektedir. Ayrıca, haberde, Darwin'in Evrim Kuramının ortaya çıkışından itibaren bilim dünyasının Darwinciler ve Darwin karşıtları olmak üzere ikiye ayrıldığı vurgulanmaktadır: *"El-yevm dünya ʿalimleri Darwin tarafdarı ve Darwin ʿaleyhdarı olarak ikiye ayrılmışlardır. Darwin'e tarafdar olanlar insanın maymundan geldiğini daha iyi isbât etmek için maymunlarla meskûn ormanlarda tedkîkatda bulunuyorlar ve elde etdikleri netîceleri Darwin ʿaleyhdarlarına kabul etdirmeğe çalışıyorlar."* Bk. "İlk ecdâdımızın maymun olduğu artık tahakkuk ediyor", **Arkadaş**, 18, 24.10.1928, s. 8. Yazının bir bölümünün harf çevirisi için bk. "Ekler" bölümü.

bir şey olmadığı için biz de gaztelerde bu havadisi okurken geçen kış aylarca seyahat etmiş olan ve memleketine ʿavdetinde coğrafya cemiyetine koskoca bir rapor vermiş olan Hollandalı 'Dan Heerwarden'in müşahedatını hatırladık. Bu seyyah Sumatra adasında gördüğü bir mahlûku insanların en yakın hışmı olarak ʿad etmek mecburiyetinde kaldığını söylüyordu. Hollandalı seyyahın gördüğüne ve söylediğine nazaran Sumatra adasının ormanlarında saklanan ayrı, korkunç bir takım maymunlar insana o kadar benziyormuş ki bunların hakikaten maymun mu, yoksa bir insan mı oldukları birden bire taʿyin edemiyormuş! Amerika'da 'Darwin' nazariyesini okuyan bir muʿallim mahkûm edile dursun, Flemenk hükûmeti Sumatra'ya bir heyet göndererek ne pahasına olursa olsun bu maymunlardan hiç olmazsa bir danesini yakalatmaya karar vermiş."[237]

Cumhuriyet gazetesinin 7 Ağustos 1925 tarihli sayısında *Vatan* gazetesinin dava üzerine haberleri hicivli bir biçimde eleştirilmiş ve bir Dârülfünûn hocası konuyla ilgili yorumda bulunmuştur:

"Dünkü 'Vatan'da 'Bryan ve sinek katilleri' serlevhası altında şöyle bir haber vardı: ''Umûmi ʿalâkaların böyle bir cereyan almasından ʿavâmperest Bryan hiç memnun değildir. Bryan her gün tekâmül ve 'Darwin' ʿaleyhinde bir beyanname neşr etmekdedir. Darwin nazariyesinin doğru bulunduğunu ve hayvanların birbirleriyle akraba olduğunu kabul edersek bir sinek öldüren ve koyun kesib etini yiyen adama kâtil nazarıyla bakmak icâb eder. Tekâmül nazariyesi Hıristiyanlığa muhalifdir. Darwin bu nazariyeyi bulmadan iyi bir Hıristiyan'dı. Buldukdan sonra Hıristiyanlık'dan çıkdı. *İncil*'e muhalif hakîkât olamaz.'

Bir Dârülfünûn hocası bu beyannameye verdiği cevabda diyor ki: 'Niçin Allah'ın insanlara son ilhâmı *İncil* olsun? Bunu zan etmek Allah'ın ʿazâmetine inanmamak demekdir. Cenâb-ı Hakk'ın ilhâmı her zaman devam eder, ve insanlara daima yeni hakîkât ve yeni usüller öğretir.'

28 Temmuz tarihli 'Vatan'da ise 'William Bryan'ı maymun mu çarptı?' ser levhası altında, dünyanın en usta ve en cüretkâr ʿavâmperesti olan bu Amerikalının olduğu haber veriliyordu.

[237] "Maymunluk İddiaʿsı", **Resimli Gazete**, 01.08.1925, s. 2.

6 Ağustos tarihli 'Vatan'da 'Bryan her gün tekâmül ve Darwin ʿaleyhinde bir beyanname neşr etmekdedir' denildiğine göre dünyanın en usta ve en cüretkâr ʿavâmperestinin ya ölmediği, yahûd da telsiz telgrafla öteki dünyadan bu dünyaya beyanname göndermenin yolunu bulduğu anlaşılıyor. Yalnız Amerika mütehassısı 'Vatan' refîkamız, Amerikalıların ahirette telsiz telgraf ve telefon vasıtasıyla görüşmeğe muvaffık olduklarını şimdiye kadar yazmamışdır."[238]

Türk Hayatı dergisinin 01.06.1925 yılındaki 8. sayısında Hüsnü Sözler (?) mahlasıyla "Dedikodu" başlıklı bir yazıda Scopes-Maymun davası üzerinden Amerika eleştirilmiş ve Türkiye'nin sahip olduğu kişisel hürriyet hakkının kıymetinin bilinmesi gerektiği vurgulanmıştır:

"Gazeteler yazmıyor muydu, Cemâhir-i Müttefika'da İskops[239] nâmında bir muʿallim mektebde Darwin Nazariyesinin doğru olduğunu söylediği için hem memuriyetden ʿazl olunmuş, hem de mahkemeye verilmiş… Mahkeme *İncil* ahkâmına muhalif tedrisatda bulunduğu için mücrimiyetine hükm etmiş. Şimdi icrâ olunacak mahkemesini seyr etmek, onu alkışlamak gayretiyle Amerika'nın her tarafından Dayton şehrine yirmi bin kişi gitmiş. Bir o kadar mutaʿassıb halk da dinsiz muʿallimin aleyhinde nümayişler yapmak için koşmuşlar…

Allah Allah… İnanılacak şey değil… Bu nasıl medeniyet, nasıl Cumhuriyet herkesin iʿtikadına muhalif tedrisatda bulunduğu, insanın maymundan incelub tekâmül etmiş olduğunu söylediği için bir muʿallimi ʿazl edebilirler. Anlarım. Fakat böyle bir fikrde hür bir âdemi tevkif ve mahkûm etmek vahşettir, taʿassubdur. Divânelikdir.

Memleketimizdeki hürriyeti az gören, Cumhuriyet'imizin mahkemelerini beğenmeyen müfrit terakki-perverlerimiz görsünler de hallerine bin şükr etsinler…"[240]

[238] **Cumhuriyet**, 07.08.1925, s. 3.
[239] Scopes.
[240] Hüsnü Sözler (?), "Dedikodu", **Türk Hayatı**, 8, 01.06.1925, s. 14.

Papağan dergisinin 7 Haziran 1925 tarihli 69. sayısında "Amerikalı Râhib Efendiye" başlıklı yazıda Amerika'daki davanın köktenci tarafı tiye alınmıştır. Köktenci rahipler tarafından kullanılan bir argüman dergide şaka konusu olmuştur:

> "Amerika'nın bilmem hangi şehrinde genç bir muaʿllim mektebde 'Darwin' nazariyesini anlatdığı için şimdi mahkemeye çıkılıyormuş… Bu zâtın oradaki en büyük rakibi de cerbezeli ve mantıkçı bir râhib imiş. Hattâ bu rahib bir kere bütün Dârülfünûn talebelerini toplayıp sizi bir lafla iskât edeceğim, dedikden sonra, kırda otlanan sarı bir ineği göstererek: 'Bakınız, demiş, şu sarı inek yeşil otları yeyip de nasıl bembeyaz süt veriyor! İşte size *İncil*'in serâpâ doğru olduğuna en büyük ve beliğ bir ʿalamet!' İyi ama ey râhib efendi, eğer *İncil*'in doğruluğu böyle şeylerle isbât ediliyorsa bakın biz sizden daha mükemmel birkaç isbât gösterelim:
>
> 1- Efendiler, karşınızdaki şu zenciyi görüyor musunuz? Bakınız o simsiyah âdem, kıpkırmızı vişne şerbetini içdikden biraz sonra vücudundan nasıl şeffaf ter daneleri döküyor?
>
> 2- Bizim Hoca Abdullah Efendi, sabsarı tütünü, bembeyaz bir kâğıda sarıb yakıyor ve ateşledikden sonra ağızına alıb burnunun deliklerinden içi sarı, dışı beyaz yumurta fışkırması lazım gelirken masmavi bir duman çıkıyor. Buna ne dersiniz? Herhalde hocaefendi hazretlerinin içinde hokkabaz oğlunun torunu yok ya!
>
> 3- Bilhassa şuna ne dersiniz? Bakın şu kumral saçlı, beyaz tenli, elâ gözlü, yumuk, yumuk sevimli küçük yasakçıya? Halbuki bunun babası çakır gözlü, turuncu saçlı, çil yüzlü, anası ise esmer, kara kaşlı, kuru zaʿyıf bir şey…
>
> İşte Amerikalı râhib efendi, *İncil*'in doğruluğunu isbât için ileride belki yine lâzım olur diye size üç misal daha gösterdik… Kabûlünü ricâ ederiz.
>
> Papağan"[241]

Haftalık Mecmua'nın 27 Temmuz 1925 tarihli sayısında yayımlanan bir yazıda Scopes Maymun Davası üzerinden o dönem ülkemize gelen ABD'li senatör William Henry King'in

[241] "Amerikalı Râhib Efendiye", **Papağan**, 69, 07.06.1925, s. 1.

(1863-1949) Türkiye hakkındaki sözleri eleştirilmiştir. Derginin iddiasına göre Senatör King, Türk yasalarının laik olup olmadığını kontrol etmeye geldiğini belirtmiştir. *Haftalık Mecmua* tam da bu ifadelere binaen, Maymun Davası ve "İncil Kanunu"[242] üzerinden Amerika'nın laikliğini sorgulamıştır:

> "Bir söz vardır: İnsan burnunun ucunu kendi gözüyle göremediği gibi kendine en yakın olan noksanları da görmek kudretine haiz değildir. Kanunlarımızın laik mi, yoksa dinden mülhem olarak mı vaziʿ edilmekde oldukları hakkında tedkikatda bulunmak maksadıyla memleketimize gelen Amerika ʿayan ʿazasından Mister King bize bu sözü hatırlatdı. Mister King, görüşdüğü zevâte aşağı yukarı şunları söylemiş. Demiş ki: 'Mâzi ile ʿalakanızı kesdiğinizi ve kanûnlarınızı laik esaslar üzerine vazʿ etmeğe başladığınızı anlarsam, sizinle dost olacağım ve ila la…'
>
> Eğer Mister King doğru söylüyorsa, şimdiden bizim dostumuz olması lâzımdır. Fakat biz, Amerika ile dost olmak için bu memleketin de aynı şarta raʿbet etmesini şart koyacak olursak, ʿacaba bu dostluk bir taraflı kalmayacak mı? Zirâ kendi gazetelerinde okuduğumuza göre, ahiren, Darwin'in tekâmül nazariyesi, *İncil-i Şerif*'e mugayirdir, diye, Amerika'da bir kanûn ile bu nazariyenin mekteblerde okutulması menʿ edilmişdir. Hattâ bugün 'Tennessee' hükûmetinde haîz Dayton şehrinde, tekâmül nazariyesini okutmak cesareti gösteren bir muʿallim aleyhinde bir daʿva rû'yet edilmiş ve muʿallim mahkûm olmuşdur. Mesele o kadar ehemmiyetli telakki edilmişdi ki müdde-i ʿumûmî vazifesini sabık hariciye nâzırı Bryan ifâ etmişdir. King vaktiyle Mister Bryan'ın en hararetli tarafdarlarından bulunduğuna nazaran, ʿacaba kendini memnûn etmek ve teveccühünü kazanabilmek için bizim de o yolda hareket etmekliğimizi mi istiyor? Yoksa ʿacaba ʿayan ʿazâsı burnunu göremediği gibi, Amerika'nın bu *İncil* kanûnunu da mı göremiyor?
>
> Derdsiz baş yokdur, derler. Amerika'nın da başına bu *İncil* kanûnu çıkdı. Nâdiren bir âdem, yalnız başını maʿnasız hareketiyle koca bir milleti bu kadar gülünç bir mevkıʿe düşürebilir. Zirâ bu maymun daʿvası çıkalı, Amerika milletler arasında maskara olmuşdur. Amerika'nın

[242] Dergi, *İncil* kanunu ile Butler Yasasını kastetmektedir.

vasatında sâkin, tekâmül nazariyesinden bihaber, dimağları tekâmül etmemiş on iki köylü, Darwin nazariyesinin doğru olub olmadığı hakkında bir hükm vereceklerdir. Dünyada bundan daha komik bir manzaraya tesâdüf edilebilir mi?

İnsan maymundan gelmiş midir, gelmemiş midir? Bizce insanlar iki kısımdır: 'Bir kısmı maymundan gelmişdir. Bir kısmı da maymuna doğru gitmekdedir. Karşımızdaki ʿacayib manzaraya bakarız da, bir maymuna doğru gitmekde olanların başında, maymundan geldiğini kabul etmeyen Mister Bryan'ı görürüz. Bu yolun ikinci yolcusu da şübhesiz, burasını göremeyen Mister King'dir!

Haftalık Mecmua"[243]

Vakit gazetesi, 23 Temmuz 1925 tarihli sayısında Scopes-Maymun davasının artık komik bir vaziyet aldığını ve en nihayetinde "Amerika mahkemesinde fen mahkûm oldu" başlığı ile bu hukuki sürecin bilimi mahkum ettiğini bildirmiştir. Haberi özgün kılan hususlardan biri de, mahkemede geçen konuşmaları Türk okurlara aktarmasıdır:

"Talebesine Darwin nazariyesini okutan muʿallim çocuklara muzır fikirler vermek cürmünden dolayı yirmi İngiliz lirası cezaî nakdî verecekdir.

Çürütmeye çalışan Amerika'nın sabık hariciye nazırı Mister 'Bryan'dır. Bu daʿvanın son celsesi cidden komik bir mahiyet almışdır. Bunun sebebi Mösyö Şarl Skobs ʿaleyhinde bir çok talebesinin şâhid sıfadıyla celb edilmiş olmasıdır. En büyük on yedi, en küçük on iki yaşında bulunan bu çocuklardan hocalarının ne suretle 'munzır' efkâr ve kanaʿatlerini neşr ve tamim etdiği sorulmuşdur. Bunlardan on yedi yaşında bir talebe demişdir ki: 'Hocamız, insanı kedi, köpek, maymun ve ineklerle ʿaynı sınıfa idhâl etmişdir. ʿAynı zamanda insanı memeli hayvanât sınıfından ad etdiğini beyan eylemişdir.

Bu sırada daʿva vekili Mösyö Darrow şu suali sormuşdur: 'Hocanız, insanın yavrularına nasıl meme verdiğinden de bahs etdi mi?' Bu sual, mahkemede hazır bulunan bir çok ihtiyar,

[243] "Hafta Sohbeti", **Haftalık Mecmua**, 2, 27.07.1925, s. 2.

> mutaʿassıb kadınları sinirlendirmiş ve bunlar beraberlerinde bulunan kızlarını derhal mahkeme salonundan dışarı çıkarmışlardır."[244]

Sonrasında, davadan çıkanlarla dışarıda bekleyen Darwin taraftarları arasında bir arbede çıktığı aktarılmış ve bu hadise gazete tarafından "rezalet" olarak adlandırılmıştır.[245]

Türk Hayatı dergisinin 1 Kasım 1925 tarihli 17. sayısında "Küçük maʿlûmat" başlıklı yazıda mahkemeden söz edilmiş ve uzmanların konu ile ilgili tetkik için Güney Afrika'ya gönderildikleri belirtilmiştir: "*Darwin nazariyesinden dolayı Amerika'da Dayton şehrinde tahaddüs eden daʿva hasebiyle tedkik etmek üzere Amerika mebhas-ı beşer ʿulemasından üç zat Cenûbi Afrika içerilerinde gayet ibtidaî bir hayat süren vahşiler nezdine gönderilmişlerdir.*"[246]

Vakit gazetesinin 24.12.1925 tarihli sayısında Ali Haydar Emin tarafından kaleme alınan "'Tabiʿat ʿilmi'nde İnsan ile Maymun" başlıklı yazıda İbrahim Aşkî'nin eleştirdiği "İnsanların Büyük Babalarının Maymun Olduğu Meselesi: Nazariyeyi Darwin Şark Eserlerinden mi Aldı?" başlıklı yazıya sık sık temas edilerek Amerika'daki davadan ayrıntılı bir biçimde söz edilmiştir: *"Vakit 11 Eylül 1925 tarihli nüshasında Türkistanlı Miyan Bezeren'in bir makalesini neşr etmişdi, o makalede Mevlânâ Celâleddîn ile Mirza Kadir Bidal'in tekâmül nazariyesini okşayan eserlerinden bahs olunuyordu … Bedil, eğer Amerika'da tanınmış olsaydı tekâmülcüler yeni bir müttefik kazanacakları gibi bizim sevincimiz de iki kat olacakdı."*[247]

Resimli Ay dergisinin 1 Ağustos 1925 tarihli 7. sayısında Scopes Maymun Davası "İnsanlar maymundan mı gelmişdir, Allah tarafından mı yaratılmışdır?" başlığı ile okuyucuya duyrulmuştur. Bryan'ın portresinin de yer aldığı yazıda dava şu şekilde tanıtılmıştır: *"Aylardan beri Amerika'da teceddüdle taʿassubun, dinle fennin, fikir ile ʿanʿanenin yeni bir mücadelesi cereyan etmekdedir.*

[244] "Amerika mahkemesinde fen mahkûm oldu", **Vakit**, 23.07.1925, s. 1.
[245] **A. g. m.**, s. 1.
[246] "Küçük maʿlûmat", **Türk Hayatı**, 17, 01.11.1925, s. 15.
[247] "'Tabiʿat ʿilmi'nde insan ile maymun", **Vakit Gazetesi**, 24.12.1925, s. 4.

Bugün bütün Amerika'yı meşgûl eden mesele şudur: İnsanı Allah mı yaratmışdır? Yoksa tekâmül kanûnuna tevfikan insan maymundan mı gelmişdir?"[248]

Resimli Dünya dergisinin 15 Aralık 1925 tarihli 16. sayısı o dönemde Evrim Kuramına karşı bakış açısını anlayabilmemiz adına birçok açıdan önemlidir. "İnsanlığa yaklaşan maymun" başlıklı haberde New York sirkinde gösteriye çıkarılan Tomi [Tommy] adında bir şempanzenin zekâ ve davranış olarak insana yakınlığından bahsedilmiştir: *"New York'un en meşhûr at canbazhanelerinin birinde 'Tomi' isminde bir şempanze maymunu vardır. Canbazhanenin şımarık çocuğu ve seyircilerin mucûnu olan 'Tomi' hakikaten bir numûne-i zekâ, mücessem terbiye ve nezâket ʿaddine lâyık şâyân-ı hayret bir mahlûkdur."*[249]

Dergi, Amerika'da sirkte gösteriye çıkarılan Tommy üzerinden Darwin'in Evrim Kuramına değinmiş ve doğada her şeyin değişerek basitten karmaşığa doğru bir silsile hâlinde evrimleştiğini belirtmiştir:

> "'Tomi'nin bu zekâsı nevʿinin hemen bütün efrâdına şâmil gibidir. Filhakîkâ maymun teşekkülâtı ve dimağnın yüksek tekemmülü ile insana en çok yaklaşan bir hayvandır. Filhakîkâ silsile-i hayvanatda mürekkebden basite doğru gidilecek olursa insandan sonra ilk kademeyi maymunun işgâl etdiği görülür. Bu ʿitibarla insanla maymun arasında uzak bir karâbet tasvir etmek ʿakla pek aykırı gelmiyor. Maʿlum olduğu üzere meşhur 'Darwin' tarafından ıslâh ve ikmâl edilib kendi ismine izâfe edilen tekâmül nazariyesi de böyle bir faraziyeyi kabul edecek bir mahiyetdedir.
>
> Filhakîkâ insan hayata derin bir nazar-ı imʿan ile bakacak olursa tabiʿatda her şeyin değişdiğini ve basitden mürekkebe doğru tekâmül ederek ilerlediğini görür gibi olur.
>
> Son zamanlarda Amerika'da Darwin nazariyesi yeniden mevkıʿ-ı münakaşaya vaziʿ edilmiş ve tarafdarlarıyla ʿaleyhdarları arasında ipince şiddetli münazaʿata sebebiyet vermişdir.

[248] "İnsanlar maymundan mı gelmişdir, Allah tarafından mı yaratılmışdır?", **Resimli Ay**, 7, 01.08.1925, s. 31.
[249] "İnsanlığa yaklaşan bir maymun", **Resimli Dünya**, 16, 15.12.1925, s. 6.

> Bize kalırsa, biz 'Tomi'nin şâyân-ı hayret maʿarifet ve hünerlerini okudukdan sonra -velev ʿaleyhinde bile olsa- 'Darwin'e hak vermeğe temâyül ederiz. ʿAcaba Amerikalılar kendi memleketlerinde bulunan zekî 'Tomi'yi re'yü'l-ʿayn gördükden sonra insanla maymun arasındaki sabık-ı münâsebet ve müşabeheti inkâr etmekde haklı mıdırlar?"[250]

Dergi, görüldüğü üzere, Tommy'nin gösterileri üzerinden Darwin ve Evrim Kuramına temas ettikten sonra Amerikalıların -Scopes-Maymun davası üzerinden- evrimi inkâr ettiklerini dile getirmiştir. Ancak mecmua bir adım daha ileri giderek ülkemizde de durumun farklı olmadığına dair tespitlerde bulunmuş ve Dârülfünûnda eğitim görmüş birinin evrim üzerine düşüncelerine yer vermiştir:

> "İstitraden söyleyelim ki çok derin ve esaslı bir nazariye olan 'Darwinizm'in en fenâ anlaşıldığı yerden biri de maʿalesef memleketimizdir. Hatta Dârülfünûnun muhtelif şuʿabatında tahsil görmüş bir zâtın 'Darwin' nazariyesi mevzuʿ bahs olduğu zaman, doğrudan doğruya maymun meselesine gelerek: 'Yâhu… Bırakın bu saçma fikri ʿasırlardan beri maymunun insan olduğunu gören olmamışdır!' tarzında gülünç bir delil serd etdiğini pek ʿalâ hatırlarız.
>
> Bu tahsil görmüş münevverimizin o ince meseleyi bu kadar yanlış anlaması hakikaten şâyân-ı hayretdir. Onun fikrince sanki 'Darwin' maymunların silkinib bir ân içinde insan şekline girdiğini iddiaʿ etmişdir!"[251]

Tabiʿat Alemi dergisinin 1 Eylül 1926 tarihli 9. sayısında, yazarı S. M. kısaltmasıyla verilen "'İlmin Temeller 2: İnsanlar, atomlar ve yıldızlar" başlığını taşıyan makalede Amerika'da Scopes'tan önce ihraç edilen bir fizik öğretmeninden de söz edilmiştir: "Takriben yarım asır evvel Amerika mekteblerinden birinde fizik dersi veren genç bir muʿallim tabiʿyat perdesini sıyırmak üzere yapdığı tecrübe-i mukaddesâta taʿarruz ad edilerek mektebden ihraç edildiği gibi geçen sene

[250] **A. g. m.**, s. 7.
[251] **A. g. m.**, s. 7.

yine Amerika'da genç bir muʿallim Darwin nazariyesini müdafaʿa etdiğininden dolayı mahkemeye çıkılmış idi."[252]

Vakit gazetesinin 8 Kasım 1926 tarihli sayısında Scopes Maymun Davasının Mısır'da görülen bir dava ile karşılaştırıldığı görülmektedir. Mısırlı yazar Taha Hüseyin'in (1889-1973) cahiliye dönemi şiirleri üzerine kaleme aldığı bir yazının Ezher ulemâsı tarafından tepkiyle karşılandığı ve yazarın mahkemeye verildiği belirtilmiştir. Gazete tarafından bahsedilen eser *Câhiliye Dönemi Şiir Üzerine* (في الشعر الجاهلي) adlı 1926 yılında yayımlanan çalışmadır. Taha Hüseyin'in kitabında İslâm öncesi dönemi, René Descartes'in (1596-1650) şüphecilik metoduna benzer bir yöntemle ele almak istediğini belirtmiş ve dolaylı da olsa *Kur'an*'dan yararlanmayacağını ima etmiştir. Eser yayımlandığı andan itibaren başta Ezher uleması olmak üzere geniş bir kitleden tepki görmüş ve süreç mahkemeye taşınmıştır. Savcılık, Taha Hüseyin'e isnat edilen suçları şu şekilde açıklamıştır:

> "Yazar, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in hikayesinin kökenini anlatırken Kur'an'ın doğruluğunu inkar etmiş; Kur'an'ın kabul edilen yedi okunuşuna itiraz etmiş ve bunların İslâm öncesi Araplara ait olduğunu ve Muhammed Peygamber'e ilâhi olarak vahyedilmediğini iddia etmiş; İslâm'ın Peygamber'in ve Kureyş kabilesinin statüsünü yükseltmek için İslâm öncesi efsaneleri kendine mal ettiğini iddia ederek Peygamber'in soyunu aşağılamış ve İslâm'ın İbrahim'in dini olduğunu inkâr etmiştir."[253]

Ancak, savcılık bu kitabın akademik bir çalışma olduğunu ve bağlamından koparıldığını bildirmiş ve davayı sonlandırmıştır.[254]

---

[252] S. M., "ʿİlmin Temeller 2: İnsanlar, atomlar ve yıldızlar", **Tabiʿat Alemi**, 01.09.1926, s. 259.

[253] Dr. Yunan Labib Rizk, "Taha Hussein's ordeal", https://web.archive.org/web/20180918164708/http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2001/535/chrncls.htm#1 (son erişim tarihi: 29.01.2025).

[254] **A. g. m.,** https://web.archive.org/web/20180918164708/http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2001/535/chrncls.htm#1 (son erişim tarihi: 29.01.2025).

Vakit gazetesinde "Mısır'ı alt üst eden meselenin sebebi Ezher softalarının safsatalarıdır" başlığı ile yayımlanan yazıda Taha Hüseyin'in davası Scopes-Maymun davası ile şu şekilde karşılaştırılmıştır:

> "… Bir aralık Amerika mekteblerinin birinde Darwin nazariyesini okutan bir muʿallim mahkeme olunmuş ve mahkûm edilmişdi. O zaman bütün medeniyet-i dünyayı bu mühim daʿva ile ʿalakadar olmuş, cihân matbuʿatı bu daʿvanın tafsilatıyla dolmuşdu. Bugün Mısır'da görülmekde olan bir daʿvada ʿilim daʿvası, fikir ve vicdan hürriyeti daʿvası olmak iʿtibariyle Amerika'da görülen daʿva kadar mühim ve onun kadar ʿalaka ve heyecan ile taʿkib olunmakdadır.
>
> Mısır Dârülfünûn edebiyat-ı Arabiyye müderrisi 'Taha Hüseyin' Bey 'Câhiliyyet Şiʿirleri' ʿunvanlı bir eser neşr etmişdi. Eserde din ʿalimlerinin ʿanʿaneî ve naklî telkinatına muhalif baʿzı noktalar bulunması, Ezher ʿulemasının muhterem müderris ʿaleyhinde bir kıyamet koparmalarını intâc etdi."[255]

Son Saat gazetesinin 28 Mayıs 1927 tarihli sayısında, Amerika'daki Scopes-Maymun davasına benzer bir biçimde Polonya'da da bir öğretmenin Darwin'in Evrim Kuramından bahsettiği için mahkum edildiği "Darwin nazariyesi Lehistan'da da bir muʿallimin mahkûmiyetine sebeb oldu" başlığı ile okuyucu ile paylaşılmıştır:

> "Bundan bir kaç sene evvel Amerika'nın bir mektebinde insanın aslı maymun olduğunu ifâde eden tekâmül nazariyesini öğretdiğinden dolayı bir muʿallim mahkûm edilmiş ve o zaman bu daʿva dünyanın her tarafında ʿalaka ile taʿkib olunmuşdu. Varşova'dan alınan maʿlumat, ʿaynı daʿvanın Lehistan'da da tekrar etdiğini göstermekdedir.
>
> *Chicago Tribune* gazetesinin aldığı maʿlumata göre Lehistan'ın (Katoviçe) şehrinde Darwin nazariyesini talebesine öğreten (Dintoş?) nâmındaki muʿallim, mahkeme olunarak ceza-i nakdîye mahkûm olmuşdur. Muʿallimin avukatları hükmü derhal temyiz etmişlerdir.

[255] "Mısır'ı alt üst eden meselenin sebebi Ezher softalarının safsatalarıdır", **Vakit**, 08.11.1926, s. 1.

> Muʿallimin mahkûm olduğu ceza-i nakdî (11) dolar kadar tutuyorsa da bu para onun bir aylık maʿaşına muʿadil bulunmakdadır."[256]

Cumhuriyet döneminde Evrim Kuramının giderek daha ciddi ve kapsamlı olarak ele alınmaya başlanması, bu konudaki uluslararası tartışmaların da basında yakından izlenmesine yol açmıştır. Bu çerçevede Scopes-Maymun davası, söz konusu ilginin ve duyarlılığın bir göstergesi olarak yer bulurken, Evrim Kuramı, giderek daha belirgin biçimde Darwin üzerinden anlaşılmaya başlanmıştır. Bu nedenle, Darwin'in eserlerinin Türkçeye kazandırılması konusu da özel bir önem taşımaktadır.

2.1.4. Darwin'in Eserlerinin Türkçeye Kazandırılma Girişimleri

Osmanlılar döneminde Darwin'in eserlerinin Türkçeye kazandırılma girişimine dair tespit edilebilen yegâne örnek Memduh Süleyman'a aittir. Memduh Süleyman'ın 1913 yılında Eduard von Hartmann'dan tercüme ettiği *Darwinizm*[257] adlı eserinin önsözünde *Türlerin Kökeni*, *Oriegine des espèces expliquée par selection naturele* [Doğal seçilimle izah olunan türlerin kökeni] olarak Fransızca yer almış ve esere "tercüme etmekteyim" şeklinde dipnot düşülmüştür: *"İngilizce eserinin beşinci tabʿında bu husûsda en büyük bir hatâyı irtikâb etdiğini anladı. Maʿa-hazâ kitâbından "ıstıfâ-yı tabîʿi ile îzâh edilen nevʿlerin menşeî Oriegine des espèces expliquée par selection naturele* [*tercüme etmekdeyim] 'unvânını kaldırmağı unutdu."*[258]

01.07.1925 tarihli *Maârif Vekâleti Mecmuası*nda telif ve tercüme edilecek eserlerin listelendiği bölümde tabiʿat başlığı altında Darwin'in kısa adıyla *On the Origin of Species* adlı eserinin telif ve tercüme heyeti reisi Abdülfeyyaz Tevfik Bey tarafından *Nevʿlerin*

[256] "Darwin nazariyesi Lehistan'da da bir muʿallimin mahkûmiyetine sebeb oldu", **Son Saat**, 28.05.1927, s. 3.
[257] Eserin orijinal adı şöyledir: *Wahrheit und Irrthum im Darwinismus: eine Kritische Darstellung der organischen entwickelungstheorie* [Darwinizmde Doğruluk ve Yanlışlık: Organik Gelişim Teorisinin Eleştirel Sunumu].
[258] Eduard von Hartmann, **Darwinizm: Darwin Mesleğinin İhtiva Ettiği Hakikatler ve Hatalar**, s. 4.

Menşe'î adıyla çevrilmekte olduğu yazılmıştır. Yine, Darwin'in kısa adıyla *The Descent of Man* adlı eserinin *Nesl-i Beşer* başlığıyla dilimize kazandırılması planlanmıştır.[259] Ancak iki eserin de tercüme girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış görünmektedir.

Bu iki girişimin dışında Abdullah Cevdet (1869-1932) 1925 yılında Japonya hariciye nazırı Le Baron Motono'nun (Viscount Motono Ichiro) (1892-1918) *L'œuvre de Gustave Le Bon* adlı eserini *Bir zekâ-i feyyaz Doktor Gustav Le Bon ilim ve tefekkür aleminde gördüğü iş* başlığıyla Türkçeye kazandırmış ve kitabın *Türlerin Kökeni*'nden bahseden kısmına "A. C." baş harfleriyle bir dipnot düşerek bu eserin dilimize kazandırılması gerektiğini vurgulamıştır: *"Bu eser, Fransızcaya de l'origine des espéces 'unvanıyla tercüme edilmişdir. Kıymetini zayi' etmemekdedir; dilimize de tercüme olunmalıdır.*"[260]

Öte yandan Darwin'in eserlerinin dilimize kazandırılması gerektiğine dair çağrılar bazı gazetelerde de dile getirilmiştir. *Milliyet* gazetesinin 21 Kasım 1931 tarihli sayısında "Heybeliden Muallim B. Fahri" tarafından "Edebî Bahisler" köşesinde "Bir tetkik ve bir mülâhaza: Darwin" başlığıyla yayımlanan yazıda, Darwin'in hayatına ve çalışmalarına yer verildiği görülmektedir. Çalışmada, Darwin'in kapsamlı araştırmalarının onu öncüllerinden ayırdığı aktarılmıştır: *"Gene şüphe yok ki kendinden evvel gelen tabiat âlimlerinden hiç biri tetkikatını onun kadar cihanşümul bir vusat ve ihata ile yapmamıştır. Bundan dolayı onun ifade ettiği hükümlerin her biri zeminin her köşe ve bucağını ayrı ve filî tetkik ve taharrirler altında bulundurmaktan çıkmış bir takım istidlâllerdir ki insanı olanca kandırıcılığile kavrar."*[261]

[259] **Maârif Vekâleti Mecmuası**, 01.07.1925, s. 77.
[260] Le Baron Motono, **Bir zekâ-i feyyaz Doktor Gustav Le Bon ilim ve tefekkür aleminde gördüğü iş**, Çev. Abdullah Cevdet, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1925, s. 12.
[261] Heybeliden Muallim B. Fahri, "Bir tetkik ve mülâhaza: Darwin", **Milliyet**, 21.11.1931, s. 4.

Ardından Darwin'in Beagle yolculuğuna ve yazar tarafından "muhallet bir abide"[262] olarak adlandırılan *Türlerin Kökeni* adlı eserine temas edilmiştir. Yazar, Darwin gibi bilim insanlarının bilimsel eserlerinin tercümesinin yapılmasının oldukça önemli olduğunu edebi bir tarzda vurgulamış ve yazısının sonunda çeviri faaliyetinin eksikliği konusunda Dârülfünûn'u sorumlu tutmuştur:

> "Gönül isterdi ki edebi eserlerin tercümesine karşı gösterilen arzu ve tehalüklerin bir kısmı âlimlerimiz tarafından biraz da bu vadilere dökülsün, ve milleti sarsan ilim ihtiyacı böyle hakikî ve müspet malûmatlarla tatmin edilsin, zira kafalarımızı dolduran hurafeler ancak müspet ilimlerin cevherile silinecektir. … Hülâsa denilebilir ki Darwin … efkâra yeni bir cereyan vermiştir. Bu itibarla kitapları 'ümmehat' denilen anaç kitaplardan sayılır. Bu ana kadar eserlerinden hiç birinin naklonulmaması büyük bir eksikliktir. Bilmem bu hususta biraz da Dârülfünûnumuzun tekâsülü var mıdır?"[263]

Ulus gazetesinin 19 Şubat 1937 tarihli sayısında Nasuhi Baydar tarafından kaleme alınan "Yeni, eski kitablara teliflere tercümelere dair" başlıklı yazıda, ülkemizde adı geçen ancak eserleri doğrudan dilimize kazandırılmamış isimlerden söz edilmektedir. Rousseau, Voltaire, Montesquieu, Marivaux, Buffon, Proudhon ve Darwin adı geçen isimlerden bazılarıdır. Baydar'ın bildirdiğine göre, Kültür Bakanlığı o dönemde, tanınmış eserleri çevirme niyetindedir. Bakanlık, uluslararası değere sahip eserlerin bir listesini hazırlama girişimindedir.[264]

Neticede Darwin'in eserlerine dair ilk tam çeviriler planlanmasından on yıllar sonra gerçekleştirilmiştir. *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*, 1968 yılında *İnsanın Türeyişi* başlığıyla Yavuz Erkoçak çevirisiyle Sol Yayınları tarafından basılmıştır. 1973 yılında ise aynı başlıkla Onur Yayınları'ndan Sevim Belli tarafından tercüme edilmiştir. Kısa adıyla *On*

[262] **A. g. m.**, s. 4.
[263] **A. g. m.**, s. 4.
[264] Nasuhi Baydar, "Yeni, eski kitablara teliflere tercümelere dair", **Ulus**, 19.02.1937, s. 2.

the Origin of Species, 1970 yılında Onur Yayınları'nda Sevim Belli'nin; Sol Yayınları'nda Öner Ünalan'ın çevirileriyle *Türlerin Kökeni* başlığıyla yayımlanmıştır. *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex* adlı eserin ikinci kısmı olan *Sexual Selection* ise *Seksüel Seçme* başlığı ile 1977 yılında Öner Ünalan'ın tercümesiyle Onur Yayınları'ndan okuyucuyla buluşturulmuştur.

Darwin'in, yukarıda adı geçen eserlerinin dışında, matbuatımızda nispeten daha az bilinen iki çalışmasına daha temas edilmiştir. Bunlardan ilki, 1872 yılında yayımlanan ve ilk kez 2001 yılında Orhan Tuncay çevirisiyle Gün Yayıncılık tarafından dilimize kazandırılan *İnsanda ve Hayvanlarda Duyguların İfade Edilmesi* [The Expression of the Emotions in Man and Animals], ikincisi ise henüz dilimize tercümesi gerçekleştirilemeyen 1868'de basılan *The Variation of Animals and Plants under Domestication* [Evcilleştirme Altında Hayvan ve Bitkilerin Çeşitliliği] adlı çalışmalardır.

2.1.5. Darwin ve *İnsanda ve Hayvanlarda Duyguların İfade Edilmesi*

Cumhuriyet dönemi basınında, Darwin'in *Türlerin Kökeni* ve *İnsanın Türeyişi* eserlerinin yanı sıra 1872 yılında yayımladığı *İnsanda ve Hayvanlarda Duyguların İfade Edilmesi* [The Expression of the Emotions in Man and Animals] adlı çalışmasının da ele alındığı görülmektedir.

Yıldız dergisinin 1 Ocak 1925 tarihli 5. Sayısında "Gülmek yalnız insanların mı hassasıdır? Hayvanlarda simânın ifadeleri" başlığı altında ilgili esere adı verilmeden temas edilmiştir: *"Darwin hayvanların böyle yüzleriyle maksad ve duygularını nasıl ifade etdiklerini uzun, uzun tedkîk ve birçok fotoğraflarla, resimlerle tesbit etmiştir. Demek oluyor ki simânın maʿnalı şekiller alması yalnız insanlara haiz bir şey değilmiş."*[265]

Bir diğer örneğe ise *Muaʿllimler Birliği* dergisinin 1 Ağustos 1926 tarihli 14. sayısında Hilmi Ziyâ [Ülken] (1901-1974) tarafından kaleme alınan "Terbiyede yeni bir usul" başlıklı yazıda

[265] "Gülmek yalnız insanların mı hassasıdır? Hayvanlarda simânın ifadeleri", **Yıldız,** 5, 01.01.1925, s. 14.

rastlanmaktadır. Burada Hilmi Ziyâ, Darwin'in eserinden *Heyecanların İfadesi* ismiyle bahsetmektedir: "Darwin 'Heyecanların İfadesi' ismindeki eserinde heyecanlarımızdan bir kısmının ictimaʿi frene tabiʿ olarak tevfik ve habs olunduğunu, bir çok ruhi sarsıntıların ve ʿasabi buhranların bundan ileri geldiğini söylüyordu."[266]

Felsefe ve İçtimaʿiyat dergisinin 15 Haziran 1927 tarihli 2. Sayısında yine Hilmi Ziyâ'nın ilgili eserden bahsettiği görülmektedir. "Heyecan Hakkında" başlıklı yazının birçok yerinde adı geçen esere atıflar bulunmaktadır:

> "Hayvanlarda tedkîk edilen heyecan nevʿleri da'ima 'ictinabi' régressif ve nâhoş olanlardır. (Mosso) ve (Bain) korku ile meşgûl oldular. 'Titreme ve felç, hayvanı kaçmak ve müdafaʿa-i nefsde bulunmağa gayr-ı müktedir kılar. Tehlike çoğaldıkça cümle-i ʿasabiyenin hâssı – hareki faʿaliyeti o derecede bozulur.' James, heyecanları muhtelif nokta-i nazardan taksim ediyor: Kederli, neş'eli, tabʿî – kisbî, hodkâm ve diğerkâm, menşeʿ-i ʿuzviyet - menşeʿ-i muhit, ileh..' Darwin, onları hayvandaki kudret derecesine göre 'tâkâtli – tâkâtsiz' diye ayırıyor. … Heyecânı bir hadise gibi telakki edenler bütün mimik ve ifadeye aʿîd olan tezâhüratı ʿuzvî hayatın üfʿûlelerinden çıkarmağa çalışmışlardır. (Darwin) bu hususda ilk müteşebbisdir. Ona göre her ifâdenin rûhi bir gâyesi vardır ve lüzumludur. Darwin târihi ve kabl-i târihi delillerle irâdî ve inʿikâsi mimiğin ne sûretle kazanıldığını izâha çalışıyor. … Darwin, heyecânın ifâdesini cümle-i ʿasabiyenin nehi kudretiyle ve arzularımıza tatbik etdiği bir 'fren'le izâha çalışıyordu."[267]

Milliyet gazetesinin 18 Nisan 1935 tarihli sayısında "Prof. Georges Dumas'nın konferansı" başlıklı yazıda Georges Dumas'nın (1866-1946) üniversitede verdiği "Heyecanların Psikolojisi" başlıklı konuşmasına yer verilmiş ve Profesörün mimikler üzerinde konuşurken Darwin, Wilhelm Wundt (1832-1920) ve Descartes'e temas ettiği, ilk iki ismi reddederek deneysel psikoloji alanında Descartes'ten yana tavır aldığı okuyucuya anlatılmıştır. Heyecan duygusunun mimiklerle ifadesi

[266] Hilmi Ziyâ, "Terbiyede yeni bir usul", **Muʿallimler Birliği**, 14, 01.08.1926, s. 603.
[267] Hilmi Ziyâ, "Heyecan Hakkında", **Felsefe ve İçtimaʿiyat**, 15.06.1927, s. 88; 91-92; 95.

konusunda Darwin'e değinildiğine göre, yine büyük bir ihtimalle, onun *İnsanda ve Hayvanlarda Duyguların İfade Edilmesi* adlı eserine temas edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.[268]

Ulus gazetesinin 19 Aralık 1935 tarihli sayısında, İsmail Hâmi Danişmend imzası taşıyan "'Ulus'un dil yazıları" köşesinde "Güneş-Dil Teorisi Üzerine Tenkit II Güneş-Dil Kanununa Göre İlk Türk Ekleri" başlıklı yazıda, Güneş-Dil hipotezinin Sir Richard Arthur Surtees Paget'ın (1869-1955) çalışmaları üzerinden değerlendirildiği görülmektedir. Yazının temel amacı, Paget'in araştırmalarını kaynak göstererek, dilin ortaya çıkışının ifadelere dayandığı, bunun kökeninde sesten ziyade hareketin yattığını ortaya koymaktır. Danişmend'e göre, Paget'in çalışmaları, Güneş-Dil hipotezini destekler görünmektedir: "İngiliz âliminin bu teorisi, muhtelif 'a'ların bir araya gelmesinden hasıl olan 'Ağ' kökünün neden dolayı 'Güneş' manasına geldiğini izah için çok tabiî bir miyar olabilir. Çünkü büyük ve parlak şeyler karşısında insanın yaptığı en tabiî ağız jesti, açıklıktır. Bu vaziyetten çıkabilecek en tabiî ses de, ana vokal olan (A)dan başka bir şey değildir."[269]

Danişmend, dilin evriminde hareketin önemini Paget'e dayandırırken, Paget de kaynak olarak Darwin'i göstermiştir. Bu nedenle Danişmend, Darwin'in *İnsanda ve Hayvanlarda Duyguların İfadesi* adlı eserinin konu açısından önemini değinmiştir: *"Bu vaziyete göre ilk insan fikirlerini nasıl vücut hareketleri, yani jestleriyle ifade etmişse, tıpkı onun gibi ağız hareketleriyle de ifade etmiye çalışmış ve bu ağız hareketleri akustik neticeler verdiğinden, ilk devirlerde yalnız göze hitap eden 'hareket', o andan itibaren aynı zamanda kulağa da hitap etmiye başlamış ve işte bu suretle sesli dil sessiz dilden, yani ses hareketten doğmuştur. İngiliz âlimine[270] göre bu teorinin en kuvvetli delili darwinizm'dedir: Çünkü (Darwin) 1872'de neşr ettiği 'The Expression of the*

[268] "Prof. Georges Dumas'nın konferansı", **Milliyet**, 18.04.1935, s. 6.
[269] İsmail Hâmi Danişmend, "Güneş-Dil Teorisi Üzerine Tenkit II Güneş-Dil Kanununa Göre İlk Türk Ekleri", **Ulus**, 19.12.1935, s. 2.
[270] Sir Richard Arthur Surtees Paget.

Emotions' ismindeki eserinin 34üncü sahifesinde insan ağzının gayrıihtiyarî surette ellerle beraber hareket ettiğini tesbit etmiştir."[271]

2.1.6. Darwin ve *Evcilleştirme Altında Hayvan ve Bitkilerin Çeşitliliği*

Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi Mecmuası'nın 1 Kasım 1926 tarihli 4. sayısında C. C. Fraser (?) tarafından kaleme alınan ve Fransızcadan Mahmud Anz'ın (?) tercüme ettiği "Aʿile ve semiyyenin menşe'îleri" başlıklı, konu itibariyle endogami ve ekzogami üzerinde duran makale birçok açıdan dikkat çekicidir. Çalışmanın en önemli tarafı, Darwin'in 1868 yılında yayımladığı *The Variation of Animals and Plants under Domestication* [Evcilleştirme Altında Hayvan ve Bitkilerin Çeşitliliği] adlı eserine detaylı bir biçimde temas etmesidir. Yazıda Alfred Russel Wallace'ın ayrıntılı görüşlerine yer verilmiş ve çeşitli bilim insanlarına ve onların eserlerine atıfta bulunulmuştur. Örneğin biyolojik türleşme bağlamında "evrim" kavramını ilk kez kullanan bilim insanlarından biri olan James Wilson'ın (1795-1856) *Evolution of British Cattle* adlı eserine göndermeler yapılmıştır. Çalışmanın "Fücûr yasağının sebebleri" alt başlıklı bölümünde ise Darwin'e ve Wallace'a şu şekilde temas edilmiştir:

> "… En yüksek derecesinde fücûrun çocuklara zararı olub olmadığı meselesinde ʿilim adamlarının reyleri muhtelifdir. Darwin diyor ki: 'Kandaş efrâd arasında en sıkı birleşmelerin fenâ neticeleri güç keşif olunur, zirâ bunlar yavaş yavaş terâküm eder ve nevʿlere göre dereceleri muhtelifdir, halbuki ayrı cinsden olanların çiftleşmesiyle elde edilen iyi neticeler ilk andan iʿtibaren tezâhür eder.' … Toplayabilmiş olduğu bütün şehâdetleri mümkün olduğu derecede tam bir iʿtina ile tartdıkdan sonra nihâyet Darwin şu hükmü veriyor: 'Eğer şimdiye kadar toplanmış vakıʿalar nazar- iʿtibara alınır ise bunlar yabancıların çiftleşmesinin iyi neticeler husûle getirdiğini isbât eder. Yakın akraba arasında birleşmenin fenâ neticeler getirdiğini ise daha az isbât eder. Eğer başka başka ferdler arasında icabında birleşme vukuʿa

[271] İsmail Hâmi Danişmend, **a. g. m.**, s. 2.

> gelmesi için pek çok ʿuzviyetlerin tertibâta mâlik oldukları nazar-ı dikkate alınırsa şu büyük tabiʿat kanûnunun mevcûdiyeti isbât edilmiş olur: Aralarında pek sıkı bir karabet olmayan hayvanlar veya nebatlar arasında çiftleşme pek mucib menfaʿatdir, müteʿaddid batınlar esnasında temadi eden bir endogami ise mazeretlidir.'
>
> Darwin tarafından dar ve temadi eden endogamiye ʿatıf olunan fenâ tesirler şunlardır: Boyda, bünyenin sağlamlığında, velûdiyetde tenâkus. A. R. Wallace da ʿaynı hükmü veriyor: 'Ne mütemayyiz nebâtat nevʿleri arasında çiftleşmenin derhal meydana çıkan ʿazim ve iyi neticelerini gösteren Darwin'in tecrübelerini cerh etmek ne de böcekler vasıtasıyla yabancıların birleşmesiyle ilkâhı temin için (tabiʿat tarafından) müttehaz layûaʿd tedâbiri inkâr eylemek mümkün değildir… Hülâsa elimizdeki deliller şunu isbât eder: Her hangi sebebte olursa olsun pek yakın ferdler arasında birleşme ʿumûmiyetle fenâ neticeler husûle getirir; ve tehlikeyi ancak en şedîd tabiʿî veya sûnʿî bir ıstıfa ile sûret-i mutlakada bir taraf eylemek mümkün olur.'"[272]

Makalenin kimi yerlerinde dipnot ile Darwin'in doğrudan eserlerine atıfta bulunulması da ayrıca dikkate değerdir: *"Darwin'in The variation etc. ʿunvanlı kitabına müracaʿat (Londra, 1905) cild 2, sâhife 115 ve 156'ncı sâhife ile de mukâyese. … Darwin'in mezkûr eserine müracaʿat, ikinci cild, sâhife 157."*[273]

Yeni Türk Mecmuası'nın Ocak 1933 tarihli 4. sayısında İsmail Hakkı [Baltacıoğlu] (1886-1978) tarafından kaleme alınan "Tekâmül Vetiresi ve Pedagoji" başlıklı yazıda bitkilerin yaşam mücadelesinden bahsedilmiş[274] ve makalenin sonunda müracaat edilen eserler arasında ilgili çalışma "*Darwin, Les Variations des Animaux et des Plantes*" şeklinde gösterilmiştir.[275]

---

[272] C. C. Fraser (?), "Aʿile ve semiyyenin menşe'îleri", Çeviren: Mahmud Anz (?), **Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi Mecmuası**, 4, 1.11.1926, s. 231, 238-239.
[273] C. C. Fraser (?), **a. g. m.**, s. 241, 242.
[274] İsmail Hakkı, "Tekâmül Vetiresi ve Pedagoji", **Yeni Türk Mecmuası**, 4, Ocak 1933, s. 316.
[275] **A. g. m.**, s. 327.

Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi'nin Şubat 1941 tarihli 96. sayısında Muzaffer Süleyman Şenyürek[276] (1915-1961), Darwin'in doğumunun 132. yılı münasebetiyle "Charles Robert Darwin (1809-1882)" başlıklı bir biyografi çalışması[277] kaleme almıştır. Şenyürek, makalede, Darwin'in sağlığının iyi olmamasına rağmen 1868 yılında *The Variation of Animals and Plants under Domestication* adlı eseri yazdığını belirtmiştir.[278]

Cumhuriyet döneminde, Darwin'in etkisinin kapsamı, nispeten daha az bilinen eserlerine yapılan temaslarla anlaşılmaktadır. Ancak Darwin'e dair bu ilgi ve merak yalnızca eserleri üzerinden gerçekleşmemiştir. Darwin, çeşitli disiplinlerde, matbuatta oluşan bilim kültüründe, ideolojik ve değer alanını işgal eden yaklaşımlarda da kendine yer bulmuştur. Bunu daha açık bir biçimde ortaya koymak adına, aşağıdaki başlıklarda sırasıyla bunlara örnekler verilmektedir.

"Sosyoloji Yayınlarında Darwin" başlığı altında, Darwin'in matbuatımızda etkide bulunduğu bilimsel bir disipline örnek olarak sosyolojiye yer verilmiştir. "Darwin'in Kültürel Tesiri" başlığında, matbuatta filizlenen bilim kültürü için farklı yıllarda, farklı dergi ve gazetelerde yayımlanan çalışmaların bir derlemesi yapılmıştır. "Darwin ve Hitler" bölümü, Darwinci Evrim Kuramının ideolojik yaklaşımlarda bağlamından koparılarak kullanılmasına dair önemli bir örnek teşkil etmeyi amaçlamıştır. Son olarak "Evrim Karşıtlığı" bölümünde ise bilgi-değer çatışmasının matbuatımızdaki yansımaları incelenmiştir.

---

[276] Evrimsel paleontolojinin Türkiye'deki öncüsü olan Ord. Prof. Dr. Muzaffer Süleyman Şenyürek, 1939 yılında doktora derecesini Harvard Üniversitesi'nden almış, 1940 yılında asistan olarak atandığı Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Enstitüsü'nde 1950'de profesör, 1958 yılında ise ordinaryüs profesör olmuştur. Bk. Remzi Demir ve Doğan Atılgan, **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Türkiye'de Beşerî Bilimlerin Yeniden İnşası Elli Portre**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2008, s. 81

[277] Şenyürek'in Darwin'in doğumunun 135. yıldönümüne ilişkin bir çalışması da mevcuttur. Bk. Muzaffer Şenyürek, "Charles Darwin: Hayatı ve Eserleri", **Yurt ve Dünya**, 39, 1 Şubat 1944. Sadeleştirilmiş versiyonu için ayrıca bk. İnan Kalaycıoğulları ve İsmail Dinçarslan, "Muzaffer Süleyman Şenyürek ve 'Charles Darwin: Hayatı ve Eserleri'", **Bilim ve Ütopya**, 269, Kasım 2016, s. 39-43.

[278] Muzaffer Şenyürek, "Charles Robert Darwin (1809-1882)", **Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi**, 96, Şubat 1941, s. 497.

2.1.7. Sosyoloji Yayınlarında Darwin

Felsefe ve İçtimaʿiyat dergisinin 1 Ekim 1927 tarihli 4. sayısında Lester Frank Ward'ın (1841-1913) *Pure Sociology* (1903) adlı eserinin onuncu bölümünün Nüzhet Servet tarafından gerçekleştirilen çevirisi ile karşılaşılmaktadır. "İctimaʿî Statik" [Social Statics] başlığı ile çevrilen bölümde Ward'ın Darwin'in yaşam mücadelesi kavramına dair yorumu da yer almıştır[279]: *"... Darwin'in hayat mücadelesine da'ir olan katʿî düstûrunu tashih edebiliriz ve bütün panoramayı daha fazla bünye-i cedelî hâlinde telakkî edebiliriz."*[280]

İctihad dergisinin 1 Mayıs 1927 tarihli 227. sayısında "Kuvvet-i Behimiye Nazariyecileri" başlıklı yazıda Darwin'in Evrim Kuramının sosyoloji disiplinine tatbikinin, yani Sosyal Darwinizmin eleştirildiği görülmektedir. Yazıda, önce Darwin'in kuramının öneminden ardından Ludwig Gumplowicz (1838-1909) ve Gustav Ratzenhofer (1842-1904) gibi Sosyal Darwinistlerin Evrim Kuramını çarpıttıklarından bahsedilmiştir:

> "Darwin'in dehâsı, bütün ʿulûm-ı beşeriyede derin bir inkılâb husûle getirdi. Gözlerimizin önünden bir perde düşdü. Bir çok ʿasırlar milyonlarca defʿa müşâhade olunan emr-i muhakkaklar, mevkıʿler ilk defʿa sûret-i ʿilmiyede izâh olundu. Her ağacın, her otun, toprakdaki madde-i gıdaiyeyi, Güneş'den gelen ziyâyı komşularıyla paylaşamadığının bunlar için cedelde bulunduğunun farkına vardılar. Her böceğin, her hayvanın, ancak diğer zevaü'l-hayâtı tahrib ederek yaşayabildiği anlaşıldı. Çok sürmeden mübâreze fikri hadesât-ı biyolociyaiyeden bütün diğer hadiselere de teşmîl olundu … 'Darwin' fikirleriyle müsahhar olan bu adamlar, mûhit-i ictimaʿiyede uğradığı taʿdilatı görmeksizin bu nazariyeleri körü körüne kabul etdiler. … 1885 tarihinde (Gratz) Dârülfünûnu muʿallimlerinden Gumplowicz 'ʿIrklar Kavgası' [Der Rassenkampf] ʿunvanlı bir kitap neşr etdi. Bu eserde kuvve-i behimiye

[279] Özgün metin: "We may therefore qualify Darwin's severe formula of the struggle for existence and look upon the whole panorama rather as a struggle for structure." Bk. Lester F. Ward, **Pure Sociology A Treatise on The Origin and Spontaneous Development of Society**, 1903, s. 184.
[280] Lester Frank Ward, "İctimaʿî Statik", Çeviren: Nüzhet Servet, **Felsefe ve İçtimaʿiyat**, Sayı: 4, 01.10.1927, s. 299.

> nazariyecilerinin temâyülatı pek vaziʿ bir sûretde münkeşif olur. Bu müellife nazaran nevʿ-i beşerin menşe'î mütenevʿvidir. Her ʿırk ayrı bir usûl-i şecereden türemişdir; binaʿenaleyh beşer ʿırkları arasında zıddiyet ve kin da'îma mevcûd olmuşdur. Bu zıddiyet ve kin, ilânihâye yek diğerinden ayrıcakdır. … (Gratz)lı muʿallimin bir tilmîzi olan Ratzenhofer bu nazariyeyi yalnız bir cümlede teksîf ediyor. 'İki leşkerin teması dehşet ve tehevvür husûle getirir. Bir mahv ve ifnâ kavgasında yek diğeri üzerine atılırlar, yahûd her nevʿ takarübden içtinab etmek üzere yek diğerinden uzaklaşırlar.' … (Gumplowicz)in ve Ratzenhofer'in nazariyeleri doğru olsa idi psikolociyanın bütün esâslarını yıkmak, alt üst etmek lâzım gelirdi."[281]

Hakimiyet-i Millîye gazetesinin 14 Mart 1927 tarihli sayısında "İctimaʿî tedkîkler" köşesinde "Hayatda Muvaffakiyetin Şartları" başlıklı yazıda ise Darwin'in Evrim Kuramının sosyolojideki ve siyaset bilimindeki karşılığı şu şekilde ifade edilmiştir: *"Darwin Kanûnunun ictimaʿiyata ve siyâsiyyâta tatbîki en ehil olanın yaşaması demekdir."*[282]

2.1.8. Darwin'in Kültürel Etkisi

Resimli Mecmua dergisinin, dergiye sorulan soruları cevaplandırdığı "Müşküllere Cevap Sûreti" bölümündeki bir soruya verdiği yanıt Darwin'in kamuoyunda ne kadar etkin olduğuna bir örnek teşkil etmektedir. Soru ve cevap şöyledir:

> "Kârilerinizden Yâʿkub İmzalı Efendiye: Kristof Kolomb Amerika'yi keşf etdiği zaman orada bir çok insanlar buldu. Halbuki Hazret-i Âdem bir ʿatike indi ve orada çoğaldı. Bu nasıl oluyor? Diyorsunuz.
>
> Evvela insanların yeryüzünde nasıl peyda oldukları, nereden geldikleri meçhuldür. Din kitapları insanların cennetten koğulub yer yüzüne geldiklerini yazıyor, bir takım ʿalimler meselâ Darwin ise maymunlardan tekâmül etdiğini iddiʿa ediyorlar. Burası esasen bize lâzım değil… Sizin sorduğunuz insanların Amerika'da nasıl bulunduklarıdır. İnsanların Hazret-i Âdem gibi bir babaları olduğunu ve bunun evladlarının bir ʿatikde çoğaldığını farz ve kabul

[281] "Kuvvet-i Behimiye Nazariyecileri", **İctihad**, Sayı: 227, 01.05.1927, s. 4347; 4348.
[282] "Hayatda Muvaffakiyetin Şartları", **Hakimiyet-i Millîye**, 14.03.1927, s. 4.

edelim… Asya, Avrupa, Afrika ayrı mı idi? Hayır. Yer yüzü yüz binlerce sene evvel bugünkü şekilde değildi. Bilahare hareket-i arzlar olmuş, bir çok yerler çöküp denizler hasıl olmuş ve tabiʿi insanlar bu suretle birbirlerinden ayrı kalmışlar."[283]

Vatan Gazetesi'nin 31 Ocak 1925 tarihli sayısında "Maymunla İnsan Arasında" başlığı ile kaleme alınan çalışmada hem Darwin'e hem de Haeckel'a temas edildiği ve dahası, Java insanından söz edildiği görülmektedir:

"Darwin ismiyle maʿruf nazariyeyi ortaya koyduğu zaman: 'Maymunla insan arasında bir zincir teşkil edecek muhtelif nevʿ mahlûklar olacak: Fakat bu zincirin asârına henüz tesâdüf edilmemişdir.' Haeckel daha ileri giderek ikisi arasında bir yer tutan mahlûka 'Pitekantropos erektus[284]' nâmını vermişdi. Bilâhare de Cava'da bu nevʿ bir mahlûkun kafatası bulunmuş ve kendisine ʿilim lisanında Haeckel'ın bulduğu isim verilmişdir. Bundan sonra dünyanın muhtelif yerlerinde buna mümâsil keşifler birbirini taʿkib eylemişdir. Bu defʿa da Cenûbi Aftika'da yeni bir nevʿ mahlûkun kemikleri bulunmuşdur. Bu mahlûk ne maymundur, ne de insandır. Gorilla meymün ike insan arasında mütevessit bir derece işgâl eder. Bulunduğu tabakaya nazaran 100.000 ile 200.000 sene arasında bir müddet evvel muaʿmmer bulunmuş, bilâhare nesli tükenmişdir. Bu mahlûk tamamiyle yeni bir nevʿ teşkil etdiği için yeni bir isimle yâd olunacakdır. Bu mahlûkun nesli binlerce sene evvel inkıraz bulmuşdur."[285]

Cumhuriyet gazetesinin 5 Şubat 1925 tarihli sayısında insan ile maymun arasında bir ara geçiş formu bulunarak Darwin'in Evrim Kuramının geçerli olabileceğine dair bir haber Darwin'in portresi ile birlikte verilmiştir:

"'Darwin' nazariyesi tahakkuk mu ediyor? Beşeriyet ile maymunlar arasında devr-i intikâli gösteren bir delil olduğu iddia edilen yeni bir keşif bulunduğu iddia eylemişdi. Darwin'in biyoloji tekâmülüne ʿaid nazariye ve fikirleri uzun uzadıya münâkaşaya sebeb olmuşdu. Bugün 'Darwinizm' ve 'neo-Darwinizm' nazariyeleri ʿumûmen münteşirdir. Darwin'in

[283] "Müşküllere Cevap Sûreti", **Resimli Mecmua**, 16.04.1925, s. 16.
[284] Pithecanthropus erectus
[285] "Maymunla İnsan Arasında", **Vatan**, 31.01.1925, s. 4.

> insanla maymun arasında bir zamanlar yaşamış ve sonra da mevkıʿni insana bırakmış olduğunu iddia ve kendisinin o safından bahs eylediği hayvan hakkında şimdiye kadar maddî delillere pek az tesâdüf eyleyebilmişdir. Vaktiyle Cava'da keşf edilmiş bir iskelet hakkında çok münakaşalar olmuşdur. Şimdi de bu (kez) bir iskeletin Afrika'da keşfinden bahs ediliyor. Bakalım ʿalimler ne diyecekler?"[286]

Cumhuriyet gazetesinin 8 Şubat 1925 tarihli sayısında ise İngiltere'de bulunan bir fosil üzerinden üst başlığı "Darwin nazariyesi tahakkuk mu edecek?", alt başlığı ise "Maymun ile insan arasındaki intikal devrine ʿaid olduğu iddia edilen baş müstehasesi" olan bir haber girildiği görülmektedir.[287] Metinde, Sir G. Elliot Smith (1871-1937), Sir Arthur Smith Woodward (1864-1944) ve Raymond Arthur Dart (1893-1988) gibi birçok önemli bilim insanına temas edilmiştir. Haberin detayında sözü edilen fosilin ise bir *Australopithecus africanus* kafatası olan "Taung çocuğu" olduğu anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet gazetesinin 2 Mart 1925 tarihli sayısında "Akagündüz" imzalı "Mühim bir maymun daʿvası" başlıklı kurgu bir dava ile karşılaşılmaktadır. Davada bir şempanze davacıdır. Davacı ile hakim arasındaki diyalog şu şekilde başlamaktadır:

> "Reis: Adın ne?
>
> Müddeʿi: Şempanze.
>
> Reis: Babanın adı ne?
>
> Müddeʿi: Orangutan.
>
> Reis: Ne milletdensin?
>
> Müddeʿi: Maymun taʿifesindenim.
>
> Reis: Nerelisin?
>
> Müddeʿi: Vasatî Afrikalı.
>
> Reis: Ne iş yaparsın?

[286] "Darwin Nazariyesi tahakkuk mu ediyor?", **Cumhuriyet**, 05.02.1925, s. 1.
[287] "Darwin Nazariyesi tahakkuk mu edecek?", **Cumhuriyet**, 08.02.1925, s. 3.

Müddeʿi: Orman bekçiliği, bazen de mukallidlik.

Reis: Okuyub yazmayı bilir misin?

Müddeʿi: Zât-i ʿaliniz mertebesinde değil efendim."[288]

Davanın sonunda şempanzenin şikayeti kendisine "hayvan" diye hitap edilmesi üzerinedir. Şempanze, hayvan olmadığını Darwin'in Evrim Kuramı üzerinden izah etmiştir:

"Reis bey! Bu efendi bana hayvan demekle hakaret etdi. Bendeniz katʿiyyen hayvan değilim. Muhterem arkadaşım, muʿazzez hemşehrim meşhur filozof Darwin cenaplarının sözlerine inanmıyor mu? Kulunuz da insan olmak şerefiyle mübâhîyim. Hattâ menşeî-i beşer olmak haysiyetiyle müftehirim. Eğer insan olmasaydım, kozalaklarıma, ne lüzum kalırdı? Maʿlûm-u ʿalinizdir ki ʿaynı fâzıladan olan nebâtat yekdiğerine aşılanır. Meselâ kiraza vişneyi, kayısıya şeftaliyi muvaffakiyetle aşılayabilirsiniz. Fakat hıyarı balkabağına, sarımsağı ahlâta aşılayamazsınız. Eğer bu mümkün olsaydı operatör efendi o zengin ihtiyâra bir çift damızlık öküzü daha ucuza ve daha sühuletle aşılayabilirdi. Demek ki biz ʿaynı fâzıladanız ki Afrika ortalarına kadar bizi taʿkib etdiler."[289]

Resimli Mecmua'nın 13 Mayıs 1926 tarihli 30. sayısında Sıdkı isimli yazar tarafından "ʿİlmi tedkikler: Hayvanları yiyen nebatlar" başlığı ile yayımlanan yazıda, etçil bitkilerden söz edilirken, Darwin'in de evinde bu bitkileri beslediğine dair bir örneğe yer verilmiştir:

"Bir zamanlar Avrupa efkâr-ı ʿumûmiyesini bir mesele işgâl etmişdi. Hattâ istivâ ormanlarında gezen iki seyyâhdan birini uzun ve ayrı bir ağacın kolları uzanarak kapmış bütün müdafaʿalarına rağmen zavallı seyyâh ağaç tarafından yutulmuş bundan başka size biftek yiyen bir nebat daha vardır desem. Tabiʿi hiç inanmazsınız. Halbuki meşhur bir nazariyenin sâhibi olan ʿalim Darwin evindeki bir sürü nebâtı öküz etiyle beslerdi. Ne kadar garib şey değil mi?"[290]

[288] "Mühim bir maymun daʿvası", **Cumhuriyet**, 02.03.1925, s. 4.
[289] **A. g. m.**, s. 4.
[290] Sıdkı, "ʿİlmi tedkikler: Hayvanları yiyen nebatlar", **Resimli Mecmua**, 30, 13.05.1926, s. 3.

Türk Antropoloji Mecmuası'nın 1 Eylül 1926 tarihli 3. sayısında Dr. Léon Mac-Auliffe'in (1876-1937) Sorbonne'da verdiği konferans dilimize "Cinsiyet-i etfâl eser-i tesâdüf müdür?" başlığı ile çevrilmiştir. Söz konusu konferansta, Mac-Auliffe, Darwin'in cinsel seçilim üzerine gerçekleştirdiği çalışmalara sık sık temas etmekte ve dergi, bu çalışmaları Mac-Auliffe üzerinden okuyucu ile paylaşmaktadır.[291]

Millî Mecmua dergisinin 15 Mart 1926 tarihli 57. sayısında Bekir Sıdkı [İshakoğlu] tarafından kaleme alınan "Münih'de Deutsches Museum" başlıklı yazıda müzenin tasarımcısı Gabriel von Seidl'ın (1848-1913) ve kurucusu Oskar von Miller'ın (1855-1934) öykülerinden söz edilmiş, buradan yola çıkılarak, dehanın eğitimden bağımsız olduğu vurgusu yapılmıştır. Yazar, örnek olarak, sınıfında son sıralarda oturan ve derslerini zar zor geçen isimlerden bahsetmiş; Isaac Newton, Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), Walter Scott (1771-1832) gibi isimleri örnek olarak göstermiştir. Darwin'i de bu isimler arasında sayan Bekir Sıdkı, ona daha geniş bir yer ayırmış, babasının ailesinin yüz karası bir yaramaz olarak gördüğü Darwin'in büyük bir bilim insanı olmakla kalmadığını, başı çeken bir örnek hâline geldiğini belirtmiştir.[292]

Akbaba dergisinin 10 Mart 1927 tarihli sayısında "Kesik Bıyık" başlıklı bir köşe yazısında dönemin Türk toplumunun "Batı'yı taklit" ettiği iddiası üzerinden temellendirilen bir kinaye yazısında Darwin'e göndermede bulunulmuştur:

> "'Darwin' denilen herifin sözüne inanmalı. Evet, insanlar mutlaka maymundan türemişler!
>
> İşte, neyi görsek hemen taklid ediyoruz: Oturmayı, kalkmayı, içmeyi, yürümeyi, durmayı, hasılı hasılı her şeyi...
>
> Ne kadar adamlar vardır ki hiç ihtiyaçları yokken 'monokl' dediğimiz tek gözlükleri takarlar. Çünkü terzide seyr etdikleri moda albümlerindeki resimler tek gözlüklüdür.

[291] Dr. Léon Mac-Auliffe, "Cinsiyet-i etfâl eser-i tesâdüf müdür?", **Türk Antropoloji Mecmuası**, 01.09.1926, s. 41.
[292] Bekir Sıdkı, "Münih'de Deutsches Museum", **Millî Mecmua**, 57, 15.03.1926, s. 925.

> Ne ise… Lafı uzatmayayım. Ben de taklitçinin birisiyim. Her modayı yaparım. Altı yedi sene evvel, gördüm ki herkes bıyıklarını Amerikan vâri kesiyor, benim de hemen kesdirdiğimi tabiʿi tahmin edersiniz. Âh, evet ben de kesdirdim, hakîkâten 'Darwin'in istediği gibi ecdadıma benzedim."[293]

Millîyet gazetesinin 6 Kasım 1928 tarihli sayısında "Hariçde neler oluyor?" köşesinde, "Günün birinde hakîkâten hayret edeceksiniz! Afrika'nın vahşi ormanlarından getirilip Berlin'de terbiye edilen bir maymun tıpkı insana benziyor!" başlıklı, Mehmed Sükût (?) tarafından aktarılan haberde, Kamerun'dan Berlin'e getirilen ve Bobi ismi verilen maymunun diğer gorillere nazaran ortama uyum sağlama başarısı gösterdiği ve zekâ belirtilerine sahip olduğu, bu yüzden gözlem altına alındığı belirtilmiş ve söz Darwin'e getirilmiştir: *"Maʿlûmdur ki (Darwin) ismindeki meşhur İngiliz ʿalimine nazaran maymunlar, hayâtın tekâmül merhalelerinde biz insanlara en yakın ve en sıkı münâsebeti bulunan hayvândır. Şu iʿtibarla Bobi üzerinde yapılacak tecrübelerle maymundan insanlığa doğru olan gidiş hakkında faydalı maʿlûmat elde edilecekdir."*[294]

Hayat dergisinin 24 Mart 1927 tarihli 17. sayısında Mustafa Nermi tarafından kaleme alınan "ʿUzviyetin Teşekkülü: Profesör Edgar Dacqué" başlıklı yazıda, Alman paleontolog Edgar Dacqué'ın (1878-1945) Darwin'in Evrim Kuramı üzerine düşünceleri şu şekilde aktarılmıştır:

> "Darwin, 'Nevʿlerin Menşe'î'ni neşr etdiği vakit herkes, en ziyâde ehemmiyetli problemlerden birinin artık anlaşılmaya başlayacağına inanır gibi olmuşdu. ʿUzviyet; hücrenin hayat ve iklim vazʿiyetlerine göre inkişâf eden şekilden başka bir şey değildi. Fakat bu nazariyenin en tehlikeli noktası; nevʿler arasındaki irtibatların göze çarpacak derecede muhtelif mahiyetde olması idi. Bunun da izâhı güç bir şey değildi. Paleontoloji terakkileri gösteriyor ki; bir zamanlar, toprağın üstünde bugün nesilleri büs bütün münkarız olmuş hayvanlar var idi. Biz bugün bütün bu hayvanları tam maʿnasıyla bilemiyoruz. Onun için

[293] "Kesik Bıyık", **Akbaba**, 10.03.1927, s. 3.
[294] Mehmed Sükût (?), "Günün birinde hakîkâten hayret edeceksiniz! Afrika'nın vahşi ormanlarından getirilip Berlin'de terbiye edilen bir maymun tıpkı insana benziyor!", **Millîyet**, 06.11.1928, s. 5.

> Darwin'in ʿuzvî inkişâfına ʿaid silsile boşluğu; belki de bizim bilmediğimiz hayvan nevʿleri ile doldurulabilir. Darwin nazariyesinin en ehemmiyetli esâsı: 'Vazife; ʿuzvun mâhiyetini taʿyin eder.' düsturundan ʿibaretdir. Biz, muhtelif hayvan nevʿlerini tedkîk etdiğimiz vakit ʿuzviyetlerinin bu kaʿide ile ne kadar mutabık olduğuna şâhid oluruz. Darwin bize bu kaʿideyi isbât etmek için hamam böceklerinin muhtelif nevʿlerini tasvir ediyor. Profesör Ducas; Bu kaʿidenin ʿaleyhdarı değildir. Fakat bunun 'nevʿ'in teşekkülünden sonra hakim olabileceğine kaniʿdir. Nevʿler; Darwin'in zan etdiği gibi hücreden insana varan bir inkişâf neticesinde mi teşkil etmişdir? Ducas; bu hususda Darwin nazariyesine tam zıd bir telakki temsîl ediyor. Darwin nazariyesi, on sekizinci ʿasrın 'terakki' hakkındaki fikirlerini ʿuzvî bir tarzda ifâde eden bir telakkiden başka bir şey değildir. İlk hücreden son ʿuzviyet tipine uzanan inkişâf silsilesi, on sekizinci ʿasır mantıkiyle izâh olunmuşdur. Fakat keşf edilen müstehâseler; ʿuzvî inkişâfın bu tarzda tefsîrine müsaʿid değildir. 'Hayat mücadelesi'; nevʿin teşekkülünü sarih bir tarzda izâh edemez. Hiç şübhesiz, toprağın üstünde muhtelif ʿuzvî tipler teşekkül etmişdir. Fakat bu tipleri muntazam bir inkişâf silsilesine ircaʿ etmek imkânı yokdur."[295]

Dârülfünûn Tıp Fakültesi Mecmuʿasının 1 Mart 1928 tarihli 4. sayısında Doktor Zeki Sıdkı "Fransa'nın cenûb sahillerindeki dördüncü beynelmilel seyâhat-i senevîye münasebetiyle" başlıklı çalışmayı kaleme almıştır. Bu çalışmada yazar, Fransa ziyareti esnasında, bugün çalışmalarının neredeyse tamamının geçersiz olduğu bilinen ve maymunların testis dokularını erkek testislerine nakletmeye dayanan ksenotransplantasyon yoluyla yaşlanma karşıtı bir terapi geliştirdiğini iddia ederek "maymun bezi adamı" lakabını alan Serge Voronoff (1866–1951) ile tanıştığını belirtmiştir. Zeki Sıdkı, Voronoff'un kafeslerinde tuttuğu orangutanlardan söz ederken Darwin'e göndermede de bulunmuştur: *"Maymunluğun ilk bir kaç kafesinde Darwin nazariyesine göre insanların ecdâdı! olan orangutanları ve bunlardan birisinin kafes kaldırılınca sevincini simâsında belirmiş bir hâlde Voronoff'un boynuna sarıldığını ve yanaklarından öpmeğe başladığını gördük."*[296]

[295] M. Nermi, "ʿUzviyetin Teşekkülü: Profesör Edgar Dacqué", **Hayat**, 17, 24.03.1927, s. 19.
[296] Doktor Zeki Sıdkı, "Fransa'nın cenûb sahillerindeki dördüncü beynelmilel seyâhat-i senevîye münasebetiyle", **Dârülfünûn Tıp Fakültesi Mecmuʿası**, 4, 01.03.1928, s. 190.

Yeni Fikir dergisinin 1 Kasım 1928 tarihli 41. sayısında Nâci Fikret [Baştak] (1891-1948) tarafından "Güzellik" başlığı ile yayımlanan makalede, Darwin'in *İnsanın Türeyişi ve Cinsel Seçilim* adlı eserinden alıntı yapılarak Darwin'in konu ile ilgili düşüncelerine yer verilmiştir:

> "Darwin; Descendence de l'homme et sélection sexuelle isimli eserinde bu noktada şöyle söylüyor:
>
> Erkek, kadından daha cesaretli, daha cenkcû ve daha enerjikdir; ve erkek bir dehâî icâtkâraneye mâlikdir. Erkeğin dimağı, mutlak ve katʿî olarak söyleyebiliriz ki: Kadınınkinden daha büyükdür. Kadının yüzü daha müdevverdir; çene kemikleri ve kafatasının kaʿîdesi daha küçükdür; vücûdunun etrâfı daha yuvarlak ve baʿzı cihetlerde daha çıkıntılıdır ve havzası daha genişdir."[297]

İnsanın Türeyişi'nden alıntı yapılan pasajın ilk cümlesinin, Darwin'in John Stuart Mill'in (1806-1873) 1869 yılında yayımlanan *The Subjection of Women* [Kadınların Köleleştirilmesi[298]] adlı eserinden yaptığı atıf olduğu görülmektedir.[299]

Millîyet gazetesinin 15 Kasım 1928 tarihli sayısında "Hâricde neler oluyor?" köşesinde Mehmed Safvet tarafından kaleme alınan "Aslımızın maymun olduğu muhakkak mı? İnsanlarla maymunlar arasında bir münâsebet daha: Bizde ne hastalıklar var ise maymunlarda da ʿaynen onlar var! Darwin'in nazariyesi tahakkuk yolunda bir hamle daha kazandı, yeni bir keşif" başlıklı yazı, birçok açıdan dikkate değerdir. Mehmed Safvet, biyogerontolojinin kurucusu Raymond Pearl'ün (1879-1940) çalışmalarına dayanarak Darwin'in Evrim Kuramının güçlendiğini belirtmiştir. Dahası, Evrim Kuramının karşısında yer alan dinî inanç unsurlarının masallardan ibaret olduğunu dile getirmiş ve ateist bir yorum ortaya koymuştur:

> "Ara sıra düşünceli zamanlarınızda biz insanların ʿacaba nereden ve nasıl şimdiki insan hâline gelmiş olduğumuzu tabiʿî araşdırıyorsunuz. Bu sû'alin hatıra gelmesi pek tabiʿîdir.

[297] Nâci Fikret, "Güzellik", **Yeni Fikir**, 41, 01.11.1928, s. 27.
[298] John Stuart Mill, **Kadınların Köleleştirilmesi**, Çev. Ahmet Özcan, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2022.
[299] Bk. Charles Darwin, **The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex**, London, John Murray, 1882, s. 504.

Çünkü bizden çok evvel, yüzlerce, binlerce sene evvel yaşayan insanlar bile, henüz daha ʿilim nâmına pek az şeyler bilirlerken, bu mes'eleyi düşünmüşlerdi. Bu ilk düşünüşlerin sonu pek belirsiz, ve kanaʿat vermeyen neticelere vardı. Dünya yüzüne birer din getiren peygamberler, insanın Allah tarafından bilmem kaç günde toprakdan yaratıldığını söylediler ve biz insanlar uzun, çok uzun zamanlar kendimizin sahihden toprakdan yaratılmış olduğumuza inandık.

…

İnsanlık bir kere masallardan, uydurmalardan kafasını kurtardıkdan sonra dev adımlarla yürümeğe başladı.

Ne yapdı?

Bu defʿa yalnız ve yalnız gözünün gördüğü, kulağının duyduğu şeylerin sebebini ʿaklı ile bulmağa uğraşdı.

Şu hâlde insanın aslî faslı nedir?

Bu yeni zamanın ʿalimlerini en çok işgâl eden bir mes'ele oldu. 'İnsan, Allah tarafından toprakdan yaratıldı ve melekler kendisine sevde ederek ruh verildi' mi diyeceksiniz?

Ya Allah ne? Ne siz bilirsiniz, ne ben! Hem insan, toprakdan desti gibi nasıl yapılır ve ona (puf) diye nasıl ruh verilir? Buna bugünün çocuğu bile inanmaz. Mes'elenin her hâlde bir sebebi vardır. Sebebsiz hiç bir şey olmaz, değil mi ya? ʿAlimler bu defʿa diğer bir çok ʿalimlerin, bilgilerin yardımı ile insanın yüz binlerce senelerden beri hangi devirlerde, nasıl ve ne hâlde yaşadıklarını araşdırmağa başladılar. Nihâyet bir İngiliz ʿalimi çıkdı, (Darwin) ismindeki bu adam senelerce süren uzun araşdırmalardan sonra insanın maymundan azma bir hayvan olduğunu iddiʿa etdi ve bir çok delillerle ortaya koydu. Ona göre bütün canlılarda uzun ʿasırlar zarfında, içinde bulunduğu muhîtin tesîriyle, o muhîte uymak ve yaşayabilmek için mütemâdiyen değişmekde ve mükemmelleşmekdedir. Bu canlı mahlûklardan, içinde bulunduğu muhîte en çok uyabilenler en çok tekâmül edenler ve yaşayabilenlerdir. İnsan da hayvanlar içerisinde en mütekâmil olanıdır ve ondan bir derece daha aşağı mütekâmil olan hayvan da maymundur.

> Fakat bu fikri bir çokları -araya bir maymun akrabalığı karışdığından mıdır, nedir- beğenmediler. Fakat daha ʿakla uygun olanı da mükemmel bir sûretde bulamadılar."[300]

Yazının devamında, Mehmed Safvet, Darwin'in Evrim Kuramını gerekçelendiren iki keşiften söz etmiş, ilk olarak insanların yaşadığı difteri, verem, tifo, dizanteri gibi hastalıkların mikroplarının diğer hayvanlar arasında yalnızca maymunların kanında görüldüğüne dair bir gelişmeyi paylaşmıştırç Ardından Raymond Pearl'ün insanların ölümlerine neden olan hastalıkların maymunların ölümüne neden olan hastalıklarla birçok açıdan benzerlik taşıdığına dair araştırmasını okuyucuya aktarmış ve makalesini şu cümlelerle bitirmiştir: *"Demek ki biz insanlar bir anda ve mükemmel bir sûretde, şimdiki şekilde yaratılmış değil, belki ʿakla sığmayacak kadar uzun senelerin geçişiyle ilk ʿuzviyet nüvesinden değişe değişe, büyüye büyüye mütemâdî bir terakkî ve tekâmülle bugünkü insanlık hâline gelmişizdir."*[301]

İsmail Hakkı [İzmirli] (1869-1946) tarafından, *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuaʿsı*'nın 1 Ekim 1928 tarihli 4. sayısında "İki Türk Filozofu 3: İhvân-ı Safâ" başlığı ile yayımlanan makalede İhvân-ı Safâ topluluğunda Evrim Kuramının izlerine dair düşüncelere yer verilmiş ve konu ile ilgili John William Draper[302]'den (1811-1882) kısaca söz edilmiştir:

> "İhvân-ı Safâ tekâmül nazariyesini müteʿaddid risâlelerde zikr ediyorlar, yalnız ʿayni ile bir mezhebi şerh etmiyorlar, Darwin'in 'selection naturelle intihâb-ı tabiʿî'sine bedel [ʿinâyet-i rabbâniye, hikmet-i ilâhiye] kaydını koyuyorlar.

[300] Mehmed Safvet, "Aslımızın maymun olduğu muhakkak mı? İnsanlarla maymunlar arasında bir münâsebet daha: Bizde ne hastalıklar var ise maymunlarda da ʿaynen onlar var! Darwin'in nazariyesi tahakkuk yolunda bir hamle daha kazandı, yeni bir keşif", **Millîyet**, 15.11.1928, s. 4.
[301] **A. g. m.**, s. 4.
[302] İngiliz hezarfen Draper'in 1875 yılında basılan *History of the Conflict between Religion and Science* (Bilim ile Din Arasındaki Çatışmanın Tarihi) adlı eseri, Ahmed Midhat Efendi tarafından Fransızcasından *Nizâʿ-ı ʿİlm ü Dîn* adıyla 1895-1900 yılları arasında dört cilt hâlinde yayımlanmıştır. Bk. M. Orhan Okay, "Nizâʿ-ı 'İlm ü Dîn", **TVD İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/niza-i-ilm-u-din (son erişim tarihi: 28.11.2025).

> İhvân-ı Safâ Darwin gibi istihâleyi ecsâm-ı ʿuzvîyeye hazır etmiyorlar, belki Draper'in tasrîh etdiği vecîhle ecsâm-ı maʿdeniyeye de teşmîl ediyorlar."[303]

Akşam gazetesinin 21 Nisan 1932 tarihli sayısının "Çocuk Dünyası" ekinde öğrencilerin yazılarına ayrılan bir köşe ile karşılaşılmaktadır. İlgili sayıda, bu köşede, "Gülmek" başlıklı bir çalışmada Darwin'in gülme eylemi üzerine görüşlerine yer verilmiştir:

> "Görüyoruz ki esaslı olarak iki nevi nazariye vardır: (1) Gülmeği fizyolojik esaslara istinat ettirmek suretile izah eden nazariye: (2) Gülmeği doğrudan doğruya ruhî mebdelere göre izah eden nazariye. Bunlardan birincisine verilecek en güzel misal (Darwin)in nazariyesidir.
>
> Darwin, en iptidai gülüş, katılma derecesindeki gülüştür; tebessümler şeklinde inkişaf eder, diyor.
>
> Darwin bu nazariye ile hayvanların da güldüğünü ispat ediyor."[304]

Milliyet gazetesinin 26 Nisan 1932 tarihli sayısında Darwin'in ölümünün 50. yıldönümünün anıldığı görülmektedir. Yazıda, Darwin'in Beagle yolculuğundan kısaca söz edildikten sonra evrim kuramı izah edilmiştir: *"Darwin insan, hayvan ve nebatata müşterek bir menşe atfederek, uzvî tekâmül, inkişaf ve istihalelerini izah etmişti. Veraseti de bu noktai nazara göre anlatmış ve bu izahati darbı mesel halinde meşhur bir formül şekline girmişti: 'İnsanların ceddi maymundur.'"*[305]

Zaman gazetesinin 5 Nisan 1935 tarihli sayısında "Şerhler" başlığını taşıyan köşede, Darwin'in "Şiir ve musiki zevkini kaybedenler dimağlarını körleterek bahtiyarlıklarını zayi ederler." sözü yorumlanarak açıklanmıştır:

> "Bu sözü söyliyen Darwin, dünyanın en meşhur ilim adamlarındandır. Kendisi yetmişe vardığı zaman hayatını gözünün önüne getirerek demiş ki:

[303] İsmail Hakkı, "İki Türk Filozofu 3: İhvân-ı Safâ", **Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuʿası**, Sayı: 4, 01.10.1928, s. 532.
[304] "Gülmek", **Akşam**, 21.04.1932, s. 12.
[305] "Darwin'in 50inci Yıldönümü", **Milliyet**, 26.04.1932, s. 6.

> ‘Hayatımın şu geçen yıllarını bir daha yaşamak imkânını elde edebilseydim haftada bir kere olsun şiir okumayı, musiki dinlemeyi âdet edinirdim. Belki de bu sayede dimağımın körleşen kısımları, bunların verdiği zevk ile vanlı kalır ve bugünkü hale uğramazdı. Bu zevkleri zayi etmek insanı bahtiyarlıktan mahrum ediyor.’
>
> Darwinin bu sözleri çok doğrudur. Şiir ve musiki, dimağı canlandırır ve onun faaliyetini tazeler.
>
> Şiir ve musiki zevkini zayi etmek, hayatın bahtiyarlığını kaybetmeğe saik olur.”[306]

Görüldüğü üzere Darwin’in Cumhuriyet dönemindeki etkisi, yalnızca bilimsel sahada değil, aynı zamanda kültürel alanda da oldukça güçlü bir etkiye sahiptir.

Bu konuda bir diğer örnek olarak *Tan* gazetesinin 7 Haziran 1937 tarihli sayısında “Lokman Hekimin Öğütleri” köşesinde “Sinirlilere gelince…” başlıklı köşeyazısı gösterilebilir. Yazıda, sinirli mizaç üzerine tarifler yapılmakta, fizyolojik ve psikolojik tahlil denemelerinde bulunulmaktadır. Konu, sinirli mizaca örnek vermeye gelince ise Rousseau ve Darwin gibi isimlerin tercih edildiği görülmektedir: *“Büyük işler görmüş ilim adamlarının, derin fikirler bırakmış filozofların birçoğu bu mizaçta olan sinirlilerdir. Darwin gibi, J. J. Rousseau gibi…”*[307]

Vakit gazetesinin 3 Haziran 1934 tarihli sayısında M. Nermi tarafından kaleme alınan “Türkiyede Yahudilik Meselesi” başlıklı yazıda, Türklük ve Yahudilik arasındaki münasebet tartışılmış, yazar tarafından açık bir biçimde Yahudilerin Türk olamayacağı dile getirilmiştir. Nitekim Yahudiler binlerce yıl boyunca hiçbir toplumsal değere bağlı kalmamışlardır. M. Nermi, Yahudilerin bu yönünü şu söz ile ifade eder: *“Tarih, onlardan, Darwin manasında, değişmez bir tip yaratmıştır.”*[308]

[306] “Şerhler”, **Zaman**, 05.04.1935, s. 3.
[307] “Sinirlilere Gelince…”, **Tan**, 07.06.1937, s. 9.
[308] M. Nermi, “Türkiyede Yahudilik Meselesi”, **Vakit**, 03.06.1934, s. 1.

Yine, Darwin etkisinin Cumhuriyet dönemindeki geniş tesirine bir başka örnek olarak, *Cumhuriyet* gazetesinin 17 Mayıs 1935 tarihli sayısının "Hatırlıyor musunuz?" köşesini göstermek mümkündür. Köşede, okuyuculara sorular sorulmakta ve bu soruların kimi ciddi kimi ise nükteli olan cevapları ertesi günkü sayıda paylaşılmaktadır. Sorulardan biri şudur: *"Meşhur Darwin ilmî muvaffakiyetlerini en çok neye borçlu bilirdi?"* Gazete tarafından verilen cevap ise şu şekildedir: *"Biçimsiz olan burnuna. Çünkü amcası onun burnuna bakıp büyük bir adam olacağını söylemiş ve kendisini çalışmaya teşvik etmişti."*[309]

Hüseyin Cahid Yalçın tarafından çıkarılan *Fikir Hareketleri*'nin 21 Eylül 1934 tarihli sayısında Charles Turgeon'un "Rennes Hukuk Fakültesi fahrî duvayeni" ünvanıyla kaleme aldığı "Darvin, Marx, Spencer" başlıklı çalışmada başlıkta adı geçen üç isim karşılaştırılmıştır. Turgeon'a göre üç ismin ortak noktası sistemlerinde tekâmülü merkeze almalarıdır.[310] Yazara göre ayrıldıkları noktaların merkezinde ise materyalizm yer almaktadır. Marx'ın materyalizmi, Darwin'in "transformizm"inden daha ileri düzeydeyken, Spencer'ın tekâmülcülüğünden geridedir.[311]

Üç ismi ayıran bir diğer husus ise çalışmalarının kapsamına dairdir: *"Darwin araştırmalarını hayvan ve nebat hayatının kanunlarına inhisar ettirdi, Marx sosyal hayatın ve tarihî inkişafın kanunlarile meşgul oldu, Spencer ise ta dünyaların başlangıcından insan gruplarının doğuşuna kadar bütün tabiat ve hayat tezahürlerini bir umumî görüş içinde kucakladı; kâinat kanunlarının esrarlı tesirlerini sadece maddenin ve enerjinin kudretine irca etti. Darwin yalnız biyoloji bakımından meseleyi tetkik ettiği, Marx bilhassa sosyoloji ile meşgul olduğu halde*

[309] "Hatırlıyor musunuz?", **Cumhuriyet**, 17.05.1935, s. 5.
[310] Charles Turgeon, "Darwin, Marx, Spencer", **Fikir Hareketleri**, 100, 21 Eylül 1935, s. 337.
[311] **A. g. m.**, s. 337-338.

Spencer bunları bir araya katarak ve daha ileri götürerek tam ve cihanşümul 'tekâmülcülük' telâkkisine yükseldi."[312]

Cumhuriyet gazetesinin 17 Ağustos 1936 tarihli sayısında "Sağlık Bahisleri" köşesinde Mehmed Osman Saka tarafından kaleme alınan "Deniz ikliminin sıhhî tesirleri" başlıklı yazıda hayvanların çevreye adaptasyonu konusunda Darwin'in Evrim Kuramından söz edilmiştir: *"Hayvanat üzerine tesir eden ve nihayet yeni hayvan cinslerinin husülüne sebeb olan tesiratını hariciyeye izah etmekte biz gene bugün Darwinin dâhiyane fikirlerinin tesiri altındayız. Darwin, cinslerin zuhurunda iklim tesiratının oynadığı role pek büyük kıymet vermektedir."*[313]

Gazetenin 17 Ocak 1937 tarihli sayısında "Çocuklar için" kısmında "Dünyamızın yaşı" başlığı ile yayımlanan yazıda, dünyanın yaşına dair çağdaş araştırmalar aktarılmış ve Darwin, Lord Kelvin gibi isimlerin dünyanın yaşı üzerine düşüncelerine yer verilmiştir: *"Asırlardan beri münakaşa edilmekte olan bu mesele halledilmiş sanmayın. Bilâkis iş büsbütün karışmış, ortaya yeni bir iddia daha atılmıştır. Çünkü meşhur İngiliz âlimi Darwin arzın 57 milyon, Lord Kelvin isminde diğer bir âlim 30 milyon, fizikçi Helmholtz 25 milyon yaşında olduğuna kanidiler. Uşida ismindeki muasır bir Japon âlimi ise dünyanın muhtelif noktalarından getirttiği maden nümunelerini radiographie ile muayene neticesi arzımızın 3 milyar senelik olduğunu ileri sürmektedir. Fakat mesele bu kadarla kalmamış, Amerikadaki Vaşington İlim Akademisi, Japon profesörünün iddiasının doğru olduğunu kabul etmiştir. Zenginin parası zuğürdün çenesini yorduğu gibi, ihtiyar dünyanın yaşı da bazı âlimlerin kafasını törpülüyor!"*[314]

2.1.9. Darwin ve Hitler İlişkisi

[312] **A. g. m.**, s. 338.
[313] Mehmed Osman Saka, "Deniz ikliminin sıhhî tesirleri", **Cumhuriyet**, 17.08.1936, s. 5.
[314] "Dünyamızın yaşı", **Cumhuriyet**, 17.01.1937, s. 7.

Yarım Ay dergisinin 1 Mart 1936 tarihli sayısında Habil Adem Pelister tarafından kaleme alınan "Dünyanın Büyük Meseleleri: Almanyada Hitlercilerin Irk Nazariyesi" başlıklı yazıda Darwin'in Evrim Kuramının, Hume, Klemm, Nietzsche, H. Chamberlain, Vacher de Lapouge gibi isimlerin çalışmalarıyla birlikte Hitlercilerin "aryan insan ırkı" ideolojilerinin düşünsel alt yapısını oluşturduğu belirtilmiştir.[315] Pelister, Darwin'in Evrim Kuramını şu sözlerle tanımlamıştır: *"Darwin tekâmül nazariyesini kurmuştu. Tabiatta herşey, daima ilerilemekteydi. Ve en son ilerleyişinde de ya şeklini değiştiriyor, ya cinsin en kuvetli ve en zeki cinsi oluyordu. Maymun, nihayet insan olmuştu."*[316]

Pelister'e göre maymunun çeşit çeşit türleri arasında bir hiyerarşiden söz edilebilmektedir ve "goril"ler ile "şempanze"ler "hakim maymun ırkı" olarak değerlendirilirler.[317] İnsanın da kendi içinde böylesi bir "hakim insan ırkı" olabileceği düşüncesi yukarıda adı geçen isimlerin çalışmaları ile pekiştirilmiş ve nihayetinde Hitlercilerin "aryan ırk" dedikleri ideoloji ortaya çıkmıştır.[318]

Tan gazetesinin 16 Nisan 1936 tarihli sayısında "Düşündükçe" köşesinde Peyami Safa tarafından kaleme alınan "Kuvvet felsefesi" başlıklı makale, Mussolini ve Hitler gibi diktatörlerin esin kaynağının Nietzsche ve Darwin gibi isimlerin çalışmaları olduğunu iddia etmektedir:

> "Bu asrın pazıda, kafada ve sinirde aradığı bir tek şey kuvvettir. Kuvvet felsefesi bize geçen asırdan geldi: Nietzsche, Hıristiyanlığı insan ruhuna aşıladığı merhameti kökünden sökerek yerine 'üstün adam'ın kudret iradesini yerleştirmek istiyor, Darwin varlığın bütün egzersizini mücadelede buluyordu. Maddeci ve müspet ilimlerin hepsi tarafından teşvik edilen kuvvet fikri, açık veya kapalı, her yeni felsefeye hâkimdir.

[315] Habil Adem Pelister, "Dünyanın Büyük Meseleleri: Almanyada Hitlercilerin Irk Nazariyesi", **Yarım Ay**, 01.03.1936, s. 28.
[316] **A. g. m.**, s. 28.
[317] **A. g. m.**, s. 28.
[318] **A. g. m.**, s. 28.

> Bu sır kitapta da, sporda da, politikada da bir tek şey biliyor: Mücadele, maç, münakaşa, harp veya ihtilâl.
>
> Yeni adam, 'kudret iradesi' filozofunun rüyasındaki 'üstün adam' olmak istiyor: Mussolini bunun için Habeşistana, Hitler bunun için Rene yürüdü.
>
> Kuvvet, aksiyon adamlarının muasır felsefede inandıkları bir tek fikirdir. Üst tarafı hudutsuz lâkırdı.
>
> Merhamet yalnız merhamete lâyık olanlarda yaşayan bir zâf mübadelesi haline gelmek üzeredir. Fakat ölüme mahkûm bütün insanlar merhamete lâyık olmaktan kurtulamıyacaklarına göre, merhamet, kuvvetler arasındaki müvâzenenin ebedi nâzımı halinde kalacaktır."[319]

2.1.10. Evrim Karşıtlığı

İbrahim Aşkî [Tanık]'ın (1873-1977) 1 Aralık 1925 yılında *Tabiât Alemi* dergisinde kaleme aldığı "Darwin Nazariyesi" başlıklı yazı mecmuada eleştiri ve tartışma kültürünün gelişimi açısından kıymetlidir. İbrahim Aşkî, çalışmasının ilk paragraflarında Amerika'da Darwin Nazariyesi aleyhindeki hareketlere dair yazılan bir makaleden gerçekleştirdiği alıntılara yer vermiştir. Bunlar, insanın ataları meselesine odaklanmış ve bu konuda bilimsel bir açıklama getirme gayretine girmiştir:

> "İnsanların ecdadına dair öğredeceğimiz şeyleri iktizâ etdikçe böyle taʿdil mi edeceğiz? Fundamentalistlerin tarzı o kadar keskin mi ki bizi iki maʿnalı söz söylemekle mecbur edecek? İnsanın ceddi, insana benzer bir şebek idi ve daha evvel bir maymun idi dersel ʿalemin hakikatlerini öğretmek hakkı tehlikeye mi düşer?
>
> Vakıʿa insan mevcûd maymunların birinden gelmemişdir ve böyle bu şey olamaz; Lâkin insan ile mevcûd maymunlar hayat ağacının bir dalından çıkmamışdır ve bu da maymun gibi idi ve sonra insana benzer şebek gibi idi…

[319] Peyami Safa, "Kuvvet felsefesi", **Tan**, 16.04.1936, s. 2.

Maymun mefhumu, ıstılah olarak insan ile lemurdan başka bütün Primat zümresine şamildir. Şebek kelimesi ise maymuna göre hususi olub Antropoid=insana benzer sıfatiyle beraber zikr edilince Simiidae[320] ʿailesine yani Gorilla, Şempanze, Orang, Jebun[321] denilen ayrı maymunlara delâlet eder.

Primatlar zümrenin hangi cinsine maymun dersek diyelim, ister Simiidaelara; ister Babunlara, Mandrillere Makaklara; ister Cenûbi Amerika maymunlarına; ister bütün Primatlara diyelim; bu bahsde bunun te'sîri azdır. Hakikât şu ki bunlardan pek farklı olmayan bâzı hayvanlar vaktiyle bizim ecdadımız idi…

Mümkün olsa da birkaç milyon sene geriye gidebilsek hayat şeceresindeki dalımıza şebek yahud maymundan iyi isim bulamayız…

Vakıʿa ecdadımız olan kuyruksuz ayrı şebekler ve daha evvel kuyruklu maymunlar şimdiki maymunların aynı değil idi. Bu hayvanların neslinden gelenlerin hiçbiri tebeddül, tekâmül etmemiş değildir. Lâkin bunların insana benzer kısmı pek kıt mı tekâmül etdi de ötekiler, belki tekâmüle saik olmayacak derecede sakin bir mûhitde nisbeten değişiksiz kaldılar. Bunun içindir ki insanların eski ceddi şimdiki maymunların bazılarına pek ziyade benzer diyoruz…

Gerçek ilim âdemleri sûlhu ve sükûneti severler ve mübahaseden çekinirler; Hâkikat ileride zâhir olur iʿtikadiyle ʿaliyyü'l-ekser sükût ederler.

ʿİlim, delil gösteriyor ki biz Antorpoidae ağacının bir dalıyız. Bu dal köke doğru taʿkib edilirse, Paleaontropoloji ʿalimlerinin ekseriyyetine göre şimdi mevcûd Simiidaeların ecdadıyla birleşilir. Daha ileride ise Babunların, Mandrillerin, Makakların Cercopithecidae ecdadıyla ve daha sonra Yeni Dünya Maymunlarıyla (Platyrrhini) birleşilir. Bâzı ʿilimlerde doğruca eski Tarsivid[322]lerle birleşdirirler. Hâsılı insanların maymun gibi müteaddid şekillerden türediğini kabul etmemek mümkün değil gibidir.

[320] Simiyen
[321] Gibon
[322] Tarsiyerler

> Darwin *Nesl-i Beşer*'inin yedinci babında açık diyor ki: Simiidaelar sonra iki dala ayrıldı: Yeni Dünya Maymunları, Eski Dünya Maymunları; işte bu ikinciden pek eski zamanda, ʿalemin mûcizesi ve mefhareti olan insan zuhûr etdi."[323]

İbrahim Aşkî Amerika'da cereyen eden Scopes Maymun Davasının bir yansıması olarak kaleme alınmış olan çalışmadan yukarıdaki alıntıları yaptıktan sonra bu kez *Vakit Gazetesi*'nde neşredilen bir yazıdan[324] söz etmiştir:

> "Vakit Gazetesinin 11 Eylül 341 [1925] tarihli nüshasında bu bahse dair *Türkistanlı Miyan Bezrek*'in imzasıyla neşredilen makalede Mevlânâ Celâleddîn Mesnevisi ile Mirzâ Kadir Bedil'in kitabından tekâmül nazariyesine temâs eden bâzı sözler nakl ve tercüme edilmiş. Filhakîka şiirlerinin mevzuʿ yüksek bir muhabbet ve küçük bir maʿrifet olan bu iki büyük Türk şairinin Farsî eserleri şimdiki Türkçe ile yazılıp neşr edilse Türk edebiyatına büyük bir hizmet olur. Mesnevi ve büyük sahibi bizce hayli maʿruf ise de Bedil'in eserleri mechülümüzdür. Bunun için bu zâtı bize iyi tanıtan ve eserlerinden bir iki numunecik gösteren muharrir arkadaşımıza teşekkür ederiz.
>
> Darwin ve hatta daha evvel bazı tabiat alimleri nebatatların nevʿleri beynindeki münasebetleri, bedeni ve aklî sıfatlarını ırsî, muhitî… tesîrden ileri gelen tahavvülleri tetebbuʿ ve cemʿ ederek bu emarelerle nebat ve hayvan nevʿlerinde sefilden aʿlâya doğru bir tertîb, tedrîcî bir inkişâf tekâmül bulunduğuna hükmetmiş ve nevʿlerin başlı başına yaradılmayub bir asldan neş'et etdiğine, ilk bir nevʿden türediğine ve değişerek, yükselerek nihâyet insan mertebesine maymundan tekâmük edip geldiğine zâhib olmuş ki doğrusunu söylemek lâzım gelirse bu bir mezhebdir, ʿilim lisânıyla bir nazâriyedir."[325]

İbrahim Aşkî, bu görüşlere yer vermesinin ardından "insanın atası" konusundaki eleştirilerini şu şekilde dile getirmiştir:

---

[323] İbrahim Aşkî, "Darwin Nazariyesi", **Tabiât Alemi**, 01.12.1925, s. 13.
[324] İlgili yazı için bk. "İnsanların Büyük Babalarının Maymun Olduğu Meselesi: Nazariyeyi Darwin Şark Eserlerinden mi Aldı?", **Vakit Gazetesi**, 11.09.1925.
[325] İbrahim Aşkî, **a. g. m.**, s. 13-14.

> "Yalnız insan maymundan olur mu, maymun insan olur mu ve nasıl olur gibi sualleri de biraz düşünelim: Biliyoruz ki Âdem toprakdan yaradılmışdır, görüyoruz ki meselâ desti toprakdan yapılmamışdır. Bu ikisi birbirine benziyor mu? Bizim bedenimiz toprakdan lâkin toprak değildir. Yediğimiz, içdiğimiz şeyler o değil, ondandır. Toprak sebzede, sebze hayvanın bedeninde gayb oluyor. Halbuki destide zâhirdir. … Şimdi insan maymundan gelmişdir demek maymundan doğmuşdur mu demek? O da kısaca maymun demekdir. İyi ama bu nasıl olmuş, şimdi neden olmuyor? Eskiden asrlarca evvel olmuş. İnsan ile maymun arasındaki mesafe öyle asrlarda katʿi olunabilirse insan niçin maymundan oluyor da ayrı bir nevʿ olmuyor? Maymun kalmış milyonlarca mahlûkun içinde insan olmağa yüz tutmuş kimse görülüyor mu? Hâsılı insanın bâʿzı vecihleri maymuna benzer demekle maymun neslinden geldiğine hükm edivermek kolay değildir. … İnsan hayat şeceresinin meyvesi ise tohumu da demekdir; bu meyve ve bu tohum daldan budakdan doğmuşdur ve onlardan tekâmül etmişdir demek doğru ve tamam olur mu? Vakıʿa dalda olur ve daldan olur; Lâkin koca ağaç var, özü var, toprak var, su, hava, Güneş var. Meyve hangisinden doğdu?"[326]

Elbette İbrahim Aşkî'nin "şimdiki maymunlar neden insan olmuyor" eleştirisinin günümüzde bilimsel açıdan hiçbir değeri olmasa da, mecmuada tartışma kültürünün gelişmesinde, dolayısıyla bir kamuoyu oluşmasında katkıda bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Benzer bir yaklaşıma, *Hayat* dergisinin 27 Eylül 1928 tarihli 97. sayısında Doktor Avni Refik [Bekman] tarafından kaleme alınan "'Anthropologie'nin 'Esbabı hazıra'yı taharrideki gayesi nedir?" başlıklı çalışmada da rastlanmaktadır. Yazıda, antropolojinin bulgularının gerek Darwin'in gerekse Lamarck'ın evrim kuramlarını açıklamada yetersiz kaldığı ve bu kuramların zamanla ortadan kalkacağı ifade edilmiştir. Nitekim bu yaklaşım ile bunların birer kuramdan ziyade bir yöntemi temsil ettiği ileri sürülmüştür:

> "Son zamanlarda 'istihaliye' çok tekayyüd ediliyor. Bu mesleğin muʿarizleri onun da'îma tehlikeye maʿrûz kaldığını kabul ediyorlar. Çünkü, biyolojinin her bir sahasında sabûr

[326] **A. g. m.**, s. 15.

müteharrilerin topladığı sayısız tecrübeleri, Lamarck ve Darwin mesleklerinin, insicâma sokmağa ve izâh etmeye kâfi gelmedikleri görülüyor.

Bu kifâyetsizliği ben de kabul ediyorum. Zân ve hattâ öyle ümîd ediyorum ki bu hâl gün geçdikçe dahâ ziyâde tebârüz edecekdir. Zirâ nazariyelerimiz evvelce yapılmış keşfiyâtı ihataya hâdim ve yeni teharrîlere sa'îk olan ânı tecrübe ve denemelerden başka bir şey ifâde etmezler. Dahâ geniş maʿlûmat iktisâb edildikçe, bu tezâyüd te'sîriyle, nazariyelerimiz parçalanacaklardır. Ve onların kifâyetsizlikleri yalnızca ʿilmin daha icrâ edeceği terakkiyâtı isbâtdan gayrı bir şey değildir.

İstihaliye (transformisme) ise bu hâle maʿrûz değildir. Çünkü, ne kadar dahiyâne olursa olsun bir farâziyeye asla bağlanmamışdır.

Filhakîkâ 'istihaliye' çok defʿa bi-gayri hakkın zân edildiği gibi ne bir nazariye ne de bir meslekdir. Ve onlar gibi de çabucak za'îl olacak bir halde bulunmuyor. Zirâ, 'istihâliye' biyolojide hüküm süren ve sürecek bir teharri usûlünden (recherche de méthode) ʿibâretdir."[327]

Resimli Ay dergisinin 1 Haziran 1927 tarihli 4. sayısında "Dinin nakl etdiği bütün efsaneleri fennen izâha çalışıyorlar" başlığı ile paylaşılan haberde Batı'daki spiritüalist hareketlere temas edilmiş ve bu yeni alanın Darwin'in Evrim Kuramını "yanlışladığı" belirtilmiştir. Dergi, bu konuda Sir Oliver Lodge (1851-1940) ve Arthur Conan Doyle (1859-1930) gibi isimlere yer ayırmış ve Scopes-Maymun davasına da temas etmiştir:

"Bu yeni meslek fikri, Darwin ile tarafdarlarının ortaya koyduğu tekâmül nazariyesini bir tarafa atıyor, hatta bu nazariyeyi maʿkus bir mahiyete sokuyor ve beşeriyet tarihini büsbütün yeni bir esas üzerine bina ediyor; bu yeni esasa göre de insan tekâmül nazariyesinin dediği gibi hilkâtın kuyruksuz bir nihayeti olmakdan kurtularak tekrar 'merkez-i hilkât' oluyor.

Bu meslek fikrinin ana hatları bir kaç seneden beri fen ʿaleminde maʿlûm idi. Fakat Amerika'da (Dayton)daki maymundan tekâmül daʿvasının, kiliselerde zuhûr eden

[327] Doktor Avni Refik, "'Anthropologie'nin 'Esbabı hazıra'yı taharrideki gayesi nedir?", **Hayat**, Sayı: 97, 27.09.1928, s. 8.

> iʿtizallerin, Sir (Oliver Lodge) ile (Conan Doyle) tarafından yapılan ispiritizma tecrübelerinin ve Almanya'daki yarı tasavvufi (sırrî) yarı tabiʿat-perestâne gençlik hareketinin gösterdiği vecihle, cihân-ı hürriyetin vukuʿu insanların fikrini yeni başdan 'ne için mevcuddur?' mes'elesini kurcalamağa sevk etdiğinden bu karide zikr etdiğimiz nazariyede efkâr-ı ʿumûmiyeyi celbe ve büsbütün yeni bir meslek fikri, yeni bir mekteb vücûda getirmeğe başlamışdır."[328]

Son Saat gazetesinin 30 Nisan 1925 tarihli sayısında, "Âyine-i Devran" başlıklı yazıda Evrim Kuramı üzerine yapılan çalışmalar küçümsenmiş ve gazetenin kendine has uslubuyla tiye alınmıştır:

> "Yalnız bildiğimiz bir şey varsa insanların son zamanlarda maymunlarla fazla meşgul olduklarıdır. Filhakîka 'Darwin'in meşhur nazariyesinin, yaʿni insanın cedd-i ʿalâsı maymun olduğu iddiaʿsının isbâtı için Avrupa ʿalimlerinin gösterdiği gayret ve himmet şâyân-ı hayretdir. Sanki maymun zâde olduklarını isbât eder etmez haseb ve neseblerinin asaleti tahakkuk edecek imiş gibi bu hususda gece gündüz çalışırlar. Hele maymundan alınan aşı ile ihtiyar insanların gençleşdirilmesi mümkün olmağa başladığı zamandan beri Avrupa'nın ihtiyar profesörleri maymunlara büs bütün rabt-ı kalb etdiler. Beşerin ceddi maymun olduğuna ve ihtiyarları maymun gıdalarıyla gençleşdirmek mümkün bulunduğuna nazaran bundan sonraki nesillerin kanına maymun kanı da karışacak demekdir. Bu vaziʿyetde maymunları insanlaşdıralım derken insanların maymunlaşması ihtimali daha kuvvetli değil mi?"[329]

Son Saat'in kendine has uslubuyla evrime yönelik eleştirilerine 6 Ağustos 1925 yılındaki sayısında da rastlanılmaktadır. Güney Afrika'daki Kalahari Çölü'nün yerlilerine dair yapılan araştırma gazetede şu şekilde yer almıştır:

> "Afrika-i Cenûbî'deki Kalahari Çölü yerlileri lâyikiyle inkişâf etmiş maymunlara şâyân-ı hayret derecede benziyorlamış. … 'Kalahari'lilere yazık oldu! Madem ki bu cemaʿat efrâdı

[328] "Dinin nakl etdiği bütün efsaneleri fennen izâha çalışıyorlar", **Resimli Ay**, 4, 01.06.1927, s. 22.
[329] "Âyine-yi devran", **Son Saat**, 30.04.1925, s. 2.

> beşere mahsus iʿtiyâdatın hiç birini kabul etmemiş, o halde içlerinde ne hırsızı, ne belası ne muhtekir, serhoş, ne de kumarbaz var demekdir. Hepsi de mesʿud ve bahtiyar olsa gerek. Şimdi Amerikalıların vay hâline! Bugünkü yaşayışlarını, rahatlıklarını aramaları için aradan on sene geçmesi kâfi gelecekdir. Ben bu asrın insanlarından olmakdansa Kalahari'de yaşayan mütekâmil maymunlardan olmayı tercih ederim!"[330]

Haftalık Mecmua'nın 28 Eylül 1925 tarihli 11. sayısında Mahmud Celâleddîn'in "Eski insanlar maymun idi ise" başlıklı kısa bir evrim eleştirisi yer almaktadır. Eleştirinin içeriği, günümüzde dahi geçerliliğini koruyan, evrimin henüz bir 'teori' olduğuna dairdir: *"'ʿUşak'dan Mahmud Celâleddîn imzâsıyla: 'Eski insanların maymun olduğunu söylüyorlar. ʿAcaba bunlar o vakit nasıl görüşürlerdi? Cevâb: 'Darwin'in ortaya atdığı mesele henüz bir nazariyedir. Eski insanların, maymun olduklarını kolayca kabul edemeyiz. Darwin nazariyesi doğru ise eski maymunların da bugünkü maymunlar gibi konuşmuş olmaları lâzım!"*[331]

Resimli Gazete'nin 14 Şubat 1925 tarihli 76. sayısında Darwin'in Evrim Kuramına kısaca temas edilmiş ve bu teorinin henüz kabul edilmediği dile getirilmiştir: *"'Darwin' isminde bir ʿalim insanların tekâmül-i tabiʿî ile maymunlardan hâsıl olduğunu duʿa etmiş ise de bu nazariye henüz kabul edilmemişdir."*[332]

Görüldüğü üzere, Cumhuriyet ile birlikte Darwin, Lamarck ve Haeckel'a nazaran oldukça öne çıkmış ve başta genetik alanındaki çalışmalar olmak üzere çağın bilimsel gelişmeleri gereği[333],

---

[330] "İnsan-Maymun", **Son Saat**, 06.08.1925, s. 2.
[331] "Eski insanlar maymun idi ise…", **Haftalık Mecmua**, 11, 28.09.1925, s. 7.
[332] **Resimli Gazete**, 14.02.1925, s. 7.
[333] Hugo de Vries (1848-1935), Carl Correns (1864–1933) ve Erich von Tschermak-Seysenegg (1871–1962) tarafından aynı yıl, 1900'de, birbirlerinden bağımsız olarak gerçekleştirilen benzer bulgular, Mendel yasalarının yeniden keşfi olarak kabul edilir. Her üç araştırmacı da farklı deneysel sistemler kullanmış, ancak benzer oranlara ve sonuçlara ulaşmışlardır. De Vries 1900 yılında *Comptes Rendus de l'Académie des Sciences* dergisinde yayımladığı "Sur la loi de disjonction des hybrides" [Melezlerin Ayrılma Yasası Üzerine] başlıklı makalesinde Mendel'i anmadan bu bulguları ortaya koymuştur. Daha sonraları ise başta aynı yıl yayımlanan "Das Spaltungsgesetz der Bastarde" (Melezlerin Ayrılma Yasası) adlı makalesinde Mendel'in öncülüğünü açıkça kabul etmiş ve kalıtım biliminin kurucularından biri olarak Mendel'e hakkını teslim etmiştir. Correns "G. Mendel's Regel über das Verhalten der Nachkommenschaft der Rassenbastarde" [G. Mendel'in Irk Melezlerinin Döl Verimliliğine İlişkin Yasası] başlıklı çalışmasında Mendel'in önceliğini açıkça belirtmiş; Tschermak ise "Über künstliche Kreuzung bei Pisum sativum" [Pisum sativum'da Yapay

Evrim Kuramı artık yalnızca Darwin ile özdeşleştirilmeye başlanmıştır. Başka bir deyişle, Osmanlılarda görülen Lamarck merkezli evrim algısından söz etmek daha fazla mümkün değildir. Ancak buna rağmen, Cumhuriyet basınında da, Darwin'e kıyasla oldukça az da olsa, Lamarck ve Haeckel üzerine yayınlar mevcuttur.

2.1.11. Lamarck ve Haeckel'ın Tanıtımları

Osman Nuri [Eralp] (1876-1940) tarafından *Maddiyat* dergisinin 15.02.1925 tarihli 2. sayısında "Tabiatda İstihale ve Tekâmül" başlığıyla yayımlanan çalışmada canlılığın ortaya çıkışı ve geçirmekte olduğu evrimsel süreç fizyoloji üzerinden ele alınmış ve Lamarck, Darwin, Haeckel gibi isimlere temas edilmiştir:

> "İlm-i Uzviyyatda.. Bir yüzüne münteşir nebatat ve hayvanatda basit ve ibtidaî numunelerden, mürekkeb, ʿâli, müteehhır numunelere doğru bir istihale var. Buffon, Foethe, Lamarck, Geoffroy Saint-Hilaire'lerden bedâ ile son asırda Johann Müller, Darwin, Haeckel, Huxley'lere, nihayet Permi'ye, Flammarion, Le Bon'lar gibi eâzim fenne gelinceye kadar bütün bir asrın yetişdirdiği dühat ʿulûmun sai gayretleriyle anlaşılmışdır ki:
>
> Bu dünyada ilk uzviyat arzın edvar-ı ibtidaiyesinde, o zamanlar hava, su, toprağın haiz olduğu faaliyet-i zirveye ve ilk terakkiyenin yardımiyle, sırf tenasül-bi-nefsihî sûretle yetişmişdir. Buna şübhe yokdur. Ondan sonra bir teselsül, bir tekâmül-ü uzviyat, basit ve hurdebinî numunelerden başlayarak en muhtelet, mütekâmil numunelere ta insana kadar tahavvül etmiş, yükseltmişdir. Bu gün artık bedîhî ve aşikâr bir hadise sırasına geçmiş ve kabul olunmuşdur ki: Arzda münteşir bilcümle uzviyat hep birbirinin istihaliyesiyle tevlid etmişdir. Silsile-i uzviyatın bir mertebe, bir derece yukarısını işgal eden bir sınıf-ı hayatı kendinden evvel bir mertebe aşağı sınıfın tekamül tarikiyle istihale ve tahavvülü neticesi zuhur eylemişdir. İnsanda bu kaideden hariç değildir."[334]

Melezleme Üzerine] adlı makalesinde Mendel'in sonuçlarıyla çarpıcı paralellikler kurmuştur. Bu eşzamanlı ve bağımsız keşifler, Mendel'in kalıtım yasalarını genetik biliminin temelleri arasına yerleştirmiştir. Bu gelişme, Darwin'in Evrim Kuramının kalıtım ilkeleriyle ilgili boşluğunu kapatacak ilk geçerli deneysel çerçeveyi sağlamıştır.

[334] Osman Nuri, "Tabiatda İstihale ve Tekâmül", **Maddiyat**, 2, 15.02.1925, s. 1.

Yeni Fikir dergisinin bazı sayıları doğrudan Evrim Kuramına ayrılmış, bu alandaki çalışmalarıyla özellikle Naci Fikret [Baştak] (1891-1948) öne çıkmıştır. Naci Fikret'in N. F. Kısaltmasıyla imza attığı, 15 Nisan 1925 tarihli 7. sayıdaki "İlim ve Fikir Adamları" serisinde başlı başına Lamarck'a yer verdiği görülmektedir. "Lamarck (1744-1829)" başlığını taşıyan makalede Lamarck'ın hayatına ve çalışmalarına değinilmiş ve bir pasajda ara verilerek Darwin'den de söz edilmiştir:

> "İşte o vakit, yani (1809)da 'Hayvanat Felsefesi = Philosophie zoologique' isimli eser-i mühimini telif etdi. Bundan başka bir de 'Adîmü'l-Fıkârat Hayvanların Tarihi'ni neşr etmişse de fakat onun yegâne mühim eseri 'Felsefe-i Hayvanat' olmuşdur. Lamarck, bu eserde 'transformizm = tahavvüliyye' meslek-i ilmi ve felsefiyyesinin esaslarını vazʿ etmişdir. Lamarck, bu suretle, içinde yaşadığı devri pek çok geride, uzakda bırakacak derecede katʿî mesafe etmişdir; zira daha o vakitden yani 19 uncu asrın başlangıcında, bu eserinde: Uzviyyat ʿaleminde hüküm süren tekâmül-ü tabiʿî fikr-i esasiyyesini meydana koymuş, ve nevʿlerdeki bu daimi ve gayr-ı münkatʿî tahavvülatın; veraset ile muhite hadiseleri arasındaki mütekabil tesiratın neticesi olarak vukuʿa geldiğini ileri sürmüşdür.
>
> Fakat transformizm veyâhûd nesl nazariyesine ʿaid bu esaslı fikr, elli senelik bir müddet zarfında bir dereceye kadar halet-i hafiyyede kalmış ve belki de hemen unudulmuş iken, Şarl Darwin 'Nevʿlerin Menşeî' isimli lâ-yemût eserinde bu nazariyeyi tekrar ihyâ etmiş ve zevi'l-hayatda görülen muhtelif ve münevʿvî şekillerin menşeî-i tabiʿîsi muʿammasını bu nazariye ile hal etmişdir."[335]

Derginin 1 Ocak 1925 tarihli ilk sayısındaki "Kûnî ve Fikrî Tekâmül" başlıklı yazısında ise Naci Fikret, Marcus Aurelius'tan (121-180) bir alıntı paylaşarak evrim düşüncesinin ne kadar eskiye uzandığını göstermiş ancak evrimsel düşüncenin Lamarck ve Darwin'e kadar sadece felsefî ve şiirsel bir tarafı olduğunu ve bu isimlerin evrime bilimsel bir teknik kazandırdığını bildirmiştir:

[335] Naci Fikret, "Lamarck (1744-1829)", **Yeni Fikir**, 7, 15.04.1925, s. 21-22.

> "Fakat [Lamarck] ve [Darwin]e gelinceye kadar bu fikir, yalnız hükemâne, şairâne bir mülahaza olmakdan ileri gidemiyordu. Bu iki büyük deha, uzviyyat ve hayvanat sahasında her mevcudun şerait-i muhitiyye, ıstafa-i tabiʿî ve ıstaf-i cinsî gibi avâmilin tesiriyle yavaş yavaş tahavvül ve tekâmül etdiğini ve bu suretle daha sâfil ve basit nebatat ve hayvanatdan daha ʿâli ve mürekkeb ecnâs ve envaʿ-ı nebâtiyye ve hayvaniyyenin zuhuru neş'et etdiğini bir yığın adla ve berâhîn ile ʿilmî ve katʿî suretde irâse ve isbat etmişlerdir."[336]

Derginin 1 Nisan 1925 tarihli 5. sayısında ise Naci Fikret "Beşeriyat (Anthropologie)" başlığıyla yayımlanan makalesinin sonunda, antropoloji bilimine katkı sağlayan isimler arasında Darwin'in *Türlerin Kökeni* eserini 1862'de Fransızcaya çeviren Clémence Royer'i (1830-1902) saymış ve onun *Türlerin Kökeni* tercümesi ile Lamarck ile ilgili çalışmalarına yer vermiştir. Devamında da, *Dictionnaire encyclopédique*'in "Science Médical" kısmındaki "Darwinizm" makalesinden söz etmiştir.[337]

Son Saat gazetesinin 29 Temmuz 1925 tarihli sayısında "Amerika'daki Maymun Davası Münasebetiyle: Maymunlar Babalarımız Değil Olsa Olsa Amcalarımızdır" başlıklı yazıda Evrim Kuramından söz edilirken Lamarck, Geoffroy Saint-Hillaire, Darwin ve Haeckel gibi isimlere değinilmiş ve paleontoloji disiplinine vurgu yapılmıştır:

> "Tekâmül nazariyesinin asıl mucidleri olan Lamarck, Geoffroy, Darwin ve Haeckel ise nazariyelerini paleontoloji kavaninine istinaden tesbit etmişlerdir. Çünkü paleontoloji keyfiyatı bize katʿî olarak isbat etdi ki pek eski devrlerde mevcûd olan ve pek garib evsafi haiz olan hayvanat ve nebatatdan bugün hiçbiri mevcud olmadığı gibi bu günkü hayvanat ve nebatatın izlerine de o vakit dünyanın üst tabakasını teşkil eden topraklarda tesadüf edilmiyor. Bu keşfiyata göre gayr-ı ihtiyari olarak o vakit yaşayan hayvanların bu günkülerin hâline tegallüb etdiklerini kabul etmekliğimiz lazım gelir.

[336] Naci Fikret, "Kûnî ve Fikrî Tekâmül", **Yeni Fikir**, 1, 01.01.1925, s. 5.
[337] Naci Fikret, "Beşeriyat (Anthropologie)", **Yeni Fikir**, 6, 01.04.1925, s. 12.

> Hakikaten paleontolojiye nazaran dünyanın en eski tabakalarında (Eozoyik devrinde) nebat ve hayvanata tesadüf edilmiyor. İhtimal ki cehül birtakım hadesatın tesiriyle tahrib edilmiş ve bize yaşadıklarını anlatacak hiç bir iz bırakmamışlar."[338]

Yıldız dergisinin 1 Ağustos 1925 tarihli 12. sayısında Muhammed Said tarafından kaleme alınan ve "İki Tesadüf" başlığını taşıyan yazıda Lamarck ve Darwin üzerinden Evrim Kuramına temas edilmiş ve insandan da hayvan olarak bahsedilmiştir:

> "Bundan sonraki tedkikat-ı ilmiye bize bu hususda daha bir çok şeyler öğretecekdir. Yukarıda dediğimiz gibi (Lamarck) ile (Darwin)'in ʿulûm-ı tabiʿiyyede vücuda getirdikleri inkılâb ilk zamanlarda eski zihniyetlerinde inad edenleri şaşırtmışdı. Bilâhare hayvanatın ruhiyatını tedkik ile uğraşarak ruhiyat ʿilminde de yeni bir inkılâb vücuda getirmeğe başlayan müdekkıkların mütalağaları da şimdi bir kısım inadcıları şaşırtabilir. Ancak düşünmeli ki ʿilm, kendisine çizdiği tekamül yolunu taʿkibden bir an hâli kalmamakdadır. Biz hayvanatın da bizimle müşterek noktaları bulunduklarını kabule ve onları asla istihkar etmemeğe mecburuz."[339]

Namdar Rahmi [Karatay] (1896-1976) tarafından 15.08.1925 tarihli *Millî Mecmua* dergisinin 43. sayısında yayımlanan "Kudretiyata nazaran usül" başlıklı yazıda materyalizm ve spiritüalizm karşılaştırması yer almış, her iki gelenek de okuyucuya tanıtıldıktan sonra spiritüalizmin karşısında bulunan bilim insanları olarak Lamarck, Darwin ve Haeckel gibi isimlere değinilmiştir:

> "İlim ve felsefe sahasında hüküm süren iki farklı fırkanın eskiden beri bitib tükenmek bilmeyen mücadele mevzularından biri de 'hakikatin tahrîsinde usül' meselesidir. Bu iki fırkadan biri, metafiziği, maʿneviyatı inkâr ile madeden başka bir şeye kıymet vermeyen materyalistler; diğeri, maddeyi zahiri bir görünüşden ʿibaret ad ederek asıl bunun mavrasındaki mahiyete vasıl olmaya çalışan spiritüalistlerdir.

[338] "Amerika'daki Maymun Davası Münasebetiyle: Maymunlar Babalarımız Değil Olsa Olsa Amcalarımızdır", **Son Saat**, 29.07.1925, s. 29.
[339] Muhammed Said, "İki Tesadüf", **Yıldız**, 01.08.1925, s. 14.

> Bilhassa maddeye ehemmiyet verenlerin maʿrifet sahasında usülleri tecrübe ve müşahedeye; bilakis metafiziğe kıymet verenlerin usülleri batını faaliyete, mürakebeye, hisse istinad eder.
>
> …
>
> Darwin, Lamarck, Spencer, Comte, Haeckel, Büchner, Letourneau… gibi isimler spiritüalizme karşı yapılan cihadın zırhlı kahramanları gibidir. Bilhassa tıbda 'Tababet-i tecrübiyeye medhal' ʿunvanlı eseriyle bir inkılâb meydana getiren büyük ʿâlim 'Claude Bernard'ın faaliyeti katʿi bir muzafferiyet oldu."[340]

Mustafa Şekib [Tunç] (1886-1958) tarafından 1928 yılında yayımlanan *Terakki Fikrinin Menşe' ve Tekâmülü*[341] adlı eser, 1927-1928 yılları arasında *Hayat* dergisinde bölümler hâlinde yayımlanmıştır. İlerleme kavramına odaklanan çalışmanın araştırmamız açısından önemi, doğa bilimleri ile ilgili bölümleridir. Mustafa Şekib, derginin 17 Kasım 1927 tarihli 51. sayısındaki bölümde Linnaeus, Buffon, Lamarck, Darwin gibi isimlerden bahsetmiş ve türlerin ortak bir kökene sahip olduğu düşüncesini bu tarihsel perspektiften açıklamıştır:

> "(Linné), aynı zamanda bir cinsden olan bütün nebatat nevʿlerinin menşe'de tek bir nevʿ olub ve asırlardan sonra istihale etdiklerini ileri sürüyor. (Linné)den sonra (Buffon) [1707-1778] da nevʿlerin gerek hayvanat ve gerek nebatatdaki tahallüflerinin bir tekâmül eseri olduğu reyinde bulunuyor. Yalnız taʿassub bunların ikisine de çıkışarak ''arz ile semadan sonra her mahlukun daha dünya başlangıcında hep birden Allah tarafından halk edildiklerini' ihzar etmek suretiyle fikirlerini geri aldırıyor. Bunlardan daha sonra gelen (Lamarck) [1744-1829] da (1809)da neşr etdiği 'Philosophie Zoologique' nam şaheserinde aynı kanaatleri neşr etdikden sonra yine aynı taʿassubun tehdidlerine uğruyor. Yalnız bu tehdid evvela hep aristoktrat zümreden veya bunların bendelerinden geliyor. (Cuvier) [1769-1832] ise (Lamarck) ve (Buffon)a nam maʿrız bir telakki taşıdığı için zamanın erkân ve müteneffizatı

[340] Namdar Rahmi, "Kudretiyata nazaran usül", **Millî Mecmua**, 15.08.1925, s. 694, 695.
[341] Mustafa Şekib, **Terakki Fikrinin Menşei ve Tekâmülü**, İstanbul, Âmedî Matbaası, 1928.

> nazarında pek şöhretli bir mevkıʿ alıyor. İşte bütünbu sebebler tekâmül nazariyesinin (Darwin) gelinceye kadar tevkife uğramasında mühim bir ʿamel oluyor."[342]

29 Aralık 1927 tarihli 57. sayıda ise Alman İdealizmi ele alınırken, Hegel'in bu geleneğin en gelişkin temsilcisi olduğu ve bunun, Lamarck ve benzeri doğa filozoflarının dinamik sistemlerini mantık ve felsefeye uyarlamış olmasından kaynaklandığı belirtilmiştir: *"Alman İdealizmi en mütekamil şeklini (Hegel) [1770-1831]de buldu. Çünkü ancak (Hegel)dedir ki (Lamarck) ve emsali tabiat filozoflarındaki dinamik görüşün mantık ve felsefeye sistematik bir suretde idhal edilmiş olduğunu görürürüz."*[343]

Derginin 5 Nisan 1928 tarihli 71. sayısında yayımlanan bölümde ise materyalizmin doğadaki fenomenleri açıklama görevini üstlenen doğa bilimcileri arasında Darwin ve Lamarck örnek gösterilmiştir:

> "Bunları gördükden sonra materyalizmin arkasını birakmak artık elde olmadığından onun prensip ve akidelerini hayat hadiseleri sahasında da tecrübe ve tatbik etmek lazımdı. 19.cu asrın tabiatcıları işte buna çalışdılar. (Darwin)e gelinceye kadar tabiatcıların bu babdaki başlıca cihed ve mesailerini sırasıyla görmüşdük. Bunlardan bilhassa (Lamarck), bütün zevilhayatın harici yani maddi tesirler neticesinde teşekkül ve tenevvüʿ etdiklerini izaha çalışmış ve bu izah tarzına tabiat felsefesinde 'transformizm' denmişdi. (Locke)un 'zihni hayatı' ihsaslar yani harici ʿalemin tesir ve intibaʿlarıyla izah etmesine mukabil bu tabiatcılar 'bütün hayatı' aynı bir nesip ve zihniyetle izah etmek istiyorlardı."[344]

İsmail Hakkı tarafından Milliyet gazetesinde "Dil" başlığıyla kaleme alınan yazıda Lamarck'tan şu şekilde söz edilir:

> "F – Tekâmül tedriçle olur, diyenler var, ne düşünüyordunuz?

[342] Mustafa Şekib, "Terakki fikrinin menşe' ve tekâmülü", **Hayat**, 51, 17.11.1927, s. 485.
[343] Mustafa Şekib, "Terakki fikrinin menşe' ve tekâmülü", **Hayat**, 57, 29.12.1927, s. 83.
[344] Mustafa Şekib, "Terakki fikrinin menşe' ve tekâmülü", **Hayat**, 71, 05.04.1928, s. 365.

> B – Tedriçle olmaz; tedriçsizce olur. Tedriç hayalî Lamarck nazariyesi kadar eskidir. Nebatçılardan De Vries, filozof Bergson tekâmülün birden, yaratıcı olduğunu gösterdiler. Tekâmülün vetiyresi birikme değil, sıçramaktır."[345]

S. Ali tarafından Maz Kemmerich'in "Tarihdeki garib vakalar" başlığıyla çevrilen yazısında Hıristiyanlığın Darwin'e ve Lamarck'a karşı tepkisi dile getirilmiştir:

> "Bugün proteston olsun, katolik olsun, ortodoks olsun bütün kiliseler, aynı sebebleri ileri sürerek, tekâmül nazariyesine Darvin ve Lamarck mezheblerine hücum ediyorlar. Fakat buna hayret edilmez. Bütün dünya tarihinde ruhanîler tarafından hücuma uğramıyan yeni bir keşif ve icad, yeni bir hakikat yoktur. Kilise hattâ kitabımukaddesin asıl yazılı olduğu ibrani ve yunan dillerinin öğrenilmesine bile muhaliftir. Onun bu hakikat karşısında duyduğu ürküntüyü Chamberlain şu şekilde pek güzel ifade etmiştir: 'Roma kilisesini *İncil* kadar korkutan hiçbir kitab yoktur!'"[346]

Tan gazetesinin 26 Ocak 1937 tarihli sayısında ilk Basın ve Yayın Genel Müdürü Rauf A. Hotinli (1874-1952) tarafından kaleme alınan "İnsan hangi sulbden geliyor?" başlığının altında "Neo-Darvinizmde yeni bir faraziye" alt başlığı görülmektedir. Yazının başlığına konu olan gelişme, Pekin'de Çinli jeolog W. C. Pei tarafından bulunan, tanımlama çalışması Davidson Black tarafından yapılan ve sonra kazının ve araştırmaların Dr. Franz Weidenreich'a devredildiği; 1 milyon yıla tarihlendirilen Pekin Adamı ya da *Sinanthropus pekinensis*'e dairdir. Hotinli, yazısına öncesinde *Tan* gazetesinde yayımlanan "Darwin faraziyesi hortladı mı?" başlıklı haber üzerine değerlendirmede bulunarak başlamıştır. İlgili haberde, Darwin nazariyesi için "insanın aslını maymun olarak farz ve hatta kabul eden Darwin faraziyesi bugün ilmi kıymetini kaybetmiş vaziyettedir; fakat hâlâ Darwin'in düşüncelerini doğru gibi sayıp bunlara sapanlar da yok değildir." ifadesinin kullanıldığını belirten Hotinli, meslektaşının, bunu habis bir ruhun hortlamasına

[345] İsmail Hakkı, "Dil", **Milliyet**, 19.03.1933, s. 5.
[346] Maz Kemmerich, "Tarihdeki garib vakalar", Çev. S. Ali, **Ulus**, 05.10.1936, s. 5.

benzettiğini, ceddimizin maymun olması havadisinden hoşnut olmadığını dile getirmiş ve tekâmül nazariyesinin ölmediğini ve tekemmül etmeye devam ettiği için hortlayamayacağını belirtmiştir.[347]

Hotinli, Darwin'in Evrim Kuramını şu şekilde özetlemiştir: *"Yaşıyan uzviyetler muhitlerindeki şeraitle daimî mücadele halindedir. O şeraitin tesiri altında, veyahut başka bir ifadeyle, o şeraite mukavemet ve mutabakat için istihaleye uğrarlar. Yaşamıya en uygun şekilleri alanlar kalırlar. Bu ıstıfanın müterakim kuvvetleri tekâmülün başlıca amilleridir. Bu suretle, basitten mürekkebe doğru, bugün yaşıyan bütün zümreler ve neviler vücude gelmiştir. Böyle bir ıstıfa ve istihale makanizması olmasa yaşıyan neviler de nihayet fertler gibi ölürler."*[348]

Çalışmada, Darwin'in Evrim Kuramının ardından bu kez Haeckel'ın evrim üzerine araştırmalarına yer verilmiştir:

> "Darwin'den sonra Haeckel ortaya, aynı bakımdan bir tez atmıştır ki tekâmülün biyolojik bir delili gibi telâkki edilir. Bu teze göre yaşıyan bütün mahlûklar, tohumlarının inkişafa başlamasından itibaren yetişmiş hale gelinciye kadar, mensup bulundukları tekâmül silsilesinin geçirmiş bulunduğu devreleri hulâsa suretile tekrar ederler…
>
> Mesela insan cenini ana rahminde inkişaf ederken bir aralık boynunda balıklarda kulak denilen teneffüs uzuvlarına benzer yarıklar görülür. Bundan, Haeckel'ın tekrir (Recapitulation) kanununa göre, ecdadımızın milyonlarca sene evvel kurbağa veya balıkların hayatına benzer bir hayat sürdükleri istidlâl olunur…"[349]

Ardından, Hotinli, Haeckel'ın kuramına gelen itirazları ele almış ve bu konuda Sir Gavin Rylands de Beer'in (1899-1972) çalışmaları üzerinden Neo-Darwinizm ve Darwin'in Evrim Kuramı arasındaki fark okuyucu ile paylaşılmıştır: *"Dikkat edilmiş olacağı üzere Darwin'in ilk faraziyesi ile bu Neo-Darwinistlerden sayılan âlimin nazariyesi arasındaki bariz fark şudur: Darwin tekâmülde en müessir amil olarak harici şartları kabul ettiği halde bu faraziyede başlıca*

[347] Rauf A. Hotinli, "İnsan hangi sulbden geliyor", **Tan**, 26 Ocak 1937, s. 5.
[348] **A. g. m.**, s. 5.
[349] **A. g. m.**, s. 5.

amil dahîdir. Darwin istihalenin gayrimahsus denebilecek surette tedricen vukua geldiği zehabında idi; yeni faraziyeye göre ecdadın cenin devresine ait bazı evsafının yetişmiş ahfatta zuhûru birdenbire olur. Tekâmül zincirinde bazı halkaların eksik zannedilmesi bundan ileri gelmektedir."[350]

Hotinli, önce Darwin'in Evrim Kuramını ardından Haeckel'ın ve de Beer'in araştırmalarını paylaştıktan sonra son olarak anatomist Lodewijk "Louis" Bolk'tan (1866-1930) söz etmiş ve yazısını sonlandırmıştır.[351]

Ulus gazetesinin 16 Kasım 1937 tarihli "Fikir Âlemi" köşesinde *Le Mois* dergisinden Delevsky[352]'nin yazısının Türkçe tercümesine yer verildiği görülmektedir. "İnsanlık yeniden bir barbarlığa dönüş tehlikesi mi geçiriyor?" başlıklı yazıda, Stanley Casson'un (1889-1944) mutlak medeniyete ulaşılmadığı ve uygar toplumların zaman zaman gerileyebileceği düşüncesi üzerinde durulmuştur. Casson'a göre "'daimi inkişâf' nazariyesi Darwin ve Juxley[353]'in biyolojik nazariyelerinden ortaya çıkmış yeni bir görüş tarzı"dır.[354] Eskiler "terakki kanunu"ndan bunu anlamamaktadır.[355] Belirtmek gerekir ki elbette Darwin de mutlak gelişmiş bir uygarlık düşüncesinden söz etmemektedir. Yazar burada, Darwin'in Evrim Kuramından türetilen bir görüş tarzını eleştirmektedir.

2.1.12. Romanlar

Peyami Safa (1899-1961) tarafından 1924 yılında yayımlanan *Mahşer* adlı roman, I. Dünya Savaşı sonrasında İstanbul'un içinde bulunduğu hâli, ahlâki ve toplumsal bakış açılarıyla değerlendirmektedir. Romanın ana karakteri Nihad adında, I. Dünya Savaşı sonrası İstanbul'a

[350] **A. g. m.**, s. 5.
[351] **A. g. m.**, s. 5.
[352] Jacques Delevsky (1868-1957).
[353] Thomas Henry Huxley.
[354] Delevsky, "İnsanlık yeniden bir barbarlığa dönüş tehlikesi mi geçiriyor?", **Ulus**, 16.11.1937, s. 5.
[355] **A. g. m.**, s. 5.

dönen bir ihtiyat zabitidir. Nihad, yozlaşmış bir toplumda buhran, yabancılaşma ve bir yaşam mücadelesi içindedir. Bu ortamda Nihad, karamsar bir ruh hâli içerisindeyken kendisine ihtilal fikri hasıl olur. Gerçekleştirilen ihtilal toplantısının ardından gözaltına alınan Nihad, bodruma atılır. Orada polise karşı gerçekleştirdiği şiddet nedeniyle bulunan "doktor" ile aralarında bir ahbaplık gelişir. Doktor, Nihad'a hayatın basit zevklerine odaklanmasını ve ihtilal gibi konularla uğraşmamasını öğüt verdiği esnada Darwin'den alıntı yapar:

> "Yanlış. Yanlış.. isminiz neydi? Nihad Bey yanlış. Yanlış iki gözüm yanlış. Meşhur Darvin kanununu unutmamalı: Muhite tatbik ediniz. Mükemmel bir cümleyi asabiyeniz var, cümleyi asabiyenizin vazifesi nedir? Siz muhitinize intibak ettirmek. Asabi tuğyanlar, muvazenesizlik ve isyan, fena. Hayatınızın tadını kaçırır. Cemiyetin fevkine çıkmak istiyorsanız, bazı böyle zir-i zemine inersiniz. Şimdi, yukarı odalardan birinde, metresine telefon eden şube müdürünün keyfini düşününüz. Bir de, buradaki rutubeti. Hanginiz daha akıllısınız?"[356]

Doktor, Nihad'a mevcut koşullara boyun eğmesi ve hayatın zevklerini kaçırmaması gerektiğini anlatabilmek amacıyla Darwin'in adaptasyon ilkesinden yola çıkmakta ve çevreye uyum sağlaması gerektiğini dile getirmektedir.

Eserin başka bir bölümünde ise Nihad çürümüş topluma ve bu cemiyet içinde bizzat yaşadığı olumsuzluklara karşı eleştirilerini Darwin üzerinden gerçekleştirmektedir:

> "Kim ne derse desin, bedbinlik ister geçen asırdan kalma adî bir moda, ilk gençliğe mahsus bir sinir buhranı, inkırazı, nesillern mefkûresizliği olsun: isterse vakit geçmiş bir felsefe akîdesi, oldukça zırva bir telâkki, bir safsata... Nihad, kelimenin en haşin mânâsıyla bedbin. Ona göre yaşamak, büyük bir fenalık şirketine ortak olmaktır ve fazilet, kuyruklu bir yalandır. Homer'den bugüne kadar, kim bunun tersini düşünebildi? Kuvvetin bir diğer ismi cinayet ve zekânın bir diğer ismi dolandırıcılıktır. Nihad, yaşamanın sırlarını anlamak için, her yeni hakikati yutmaya hazırlanmış aç bir tecessüsle, bugüne kadar, hayatta ve kitaplarda, şu basit

[356] Peyami Safa, **Mahşer**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 194.

> mânânın anahtarını aradı ve buldu: yeryüzü, rezillerindir! Ve Darvin'in bulduğu hakikat yabana atılamaz, hiçbir gün bayatlayamaz, bu ezelî boğuşmada hak, kuvvetliyedir. Kuvvet nedir? Ötekini ezmek için her vasıta. Eski Yunanlılar bunu anlamışlardı. Hâlbuki bugün, kanun da kuvvetlileri himâye ediyor. Sırası gelince kanun bir dolandırıcıya şeref, bir kaatile nişan, bir hırsıza pâye veriyor."[357]

Burada Nihad'ın yaslandığı "güçlü olanın hayatta kalması" prensibi, Darwin'in sonradan *Türlerin Kökeni*'nde de yer verdiği[358], Spencer'ın doğal seçilimi tanımlarken kullandığı ifadedir.[359] Nihad karakteri özelinde, bu ifade Sosyal Darwinist bir bakış açısından yorumlanmıştır.

Hüseyin Rahmi [Gürpınar] (1864-1944) tarafından ilk olarak 1924 yılında *Son Telgraf* gazetesinde tefrika edilen *Ben Deli miyim?* adlı eser, o dönemde ahlâka aykırı olduğu iddiasıyla yazarın mahkemeye sevk edilmesine sebep olmuştur. Çalışma, 1925 yılında kitap olarak basılmış ve sadeleştirilmiş ikinci baskısı ise 1954 yılında yayımlanmıştır. Sırasıyla 1965, 1967 ve 1972 yıllarında eserin üçüncü, dördüncü ve beşinci baskıları yapılmıştır. 2021 yılında ise Türk Dil Kurumu tarafından 1925 yılındaki aslına uygun olarak yeniden basılmıştır.[360]

Roman, toplumsal normları "akıllılık" ve "delilik" kavramları üzerinden sorgulamaktadır. Romanın iki ana karakteri birbirleriyle çok yakın arkadaştır. Bunlardan biri "yarım şuurlu"[361] Şadan ve diğeri, deli olarak kabul edilen Kalender Nuri'dir. İkilinin toplumun dayattığı ahlâk ve terbiye kurallarına karşı eylemlerini konu edinen romanda, Evrim Kuramına dair pasajlara da rastlamak mümkündür. İnsanın yozlaşması, ahlâkî köhneliği ve aynı zamanda evrimi temaları kimi zaman bir arada işlenmektedir: *"Hilkat mikyasının en üstünde zannolunan insan tereddiyle yine*

[357] **A. g. e.**, s. 222.
[358] Charles Darwin, **The Origin of Species by Means of Natural Selection, or The Preservation of Favoured Races in The Struggle For Life**, John Murray, London, 1876, s. 49.
[359] Herbert Spencer, **The Principles of Biology, vol I**, Williams and Norgate, London, 1864, s. 444-445.
[360] Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Ben Deli miyim?**, Haz. Ahmet Koçak, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2021, s. 31.
[361] **A. g. e.**, s. 59.

hayvanlığa yaklaşıyor… Biz tekemmül bekledikçe aşağılaşıyoruz. Çünkü tekâmülün de şartları vardır. Onlar bozulunca tereddi başlar…"[362]

Çürümüş ve yozlaşmış bu dünyada insanın gelecekte nasıl bir evrimsel değişime uğrayacağına dair de öngörüde bulunulmaktadır:

> "İşte görüyoruz ki aramızda hiç melek yok. Bu dünya, şeytanı utandıracak azgınlar, ahlaksızlarla dolu… Bütün mahlukat birbirini yiyerek tagaddi ediyor. Eğer diğer türlü bir kazaya uğramazsa küremizin iki yüz milyon seneden ziyade ömrü var. Bu pek uzun müddet zarfında Âdemoğlu büyük bir tekâmüle erecek, tabiatımız, bünyemiz, şeklimiz değişecek, büsbütün başka bir mahlukat olacağız. Bağırsaklarımız küçülecek, dimağımız büyüyecek, bugün malik olduğumuz beş histen başka altıncı, yedinci, sekizinci ve daha ziyade kuvvetlerle tecehhüz olunacağız. Artık et yemeyeceğiz, yemek için öldürmeyeceğiz. Kan kokusundan istikrah edeceğiz. Elektrik, telsiz, telgraf vesair tesisatına hacet kalmayacak. Kafalarımız hesaba gelmez dinamoda kuvvetlerle işliyormuş gibi mucizeler gösterecek. Uzaktan göreceğiz, işiteceğiz. Bilhusus aşk, başka bir savlet ve lezzetine doyulmaz cavidani bir suret alacak. Vefasızlık, iğfal, hıyanet olmayacak. Çünkü itirafat dil ile vuku bulmayacak. Mıknatısi hararetleri birbirine müsavi gelen iki gönül, derhâl yekdiğerini cezbedecek. İki sevdazede vücut temastayken sinirlerden sinire geçen cereyanla her hakikat iki tarafa vazıhan münkeşif olacak. Çünkü lems kuvvetimiz şâyân-ı hayret bir keramet harikaları gösterecek… Aşk, bütün kainata kuvvetini veren bu ilahi kelimenin kutsiyeti, hiçbir cani ağızda ifsada uğramayacak."[363]

Hüseyin Rahmi Gürpınar tarafından 27 Eylül 1934 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde 113 sayı sürecek bir tefrika hâlinde yayımlanan *İnsan Önce Maymun muydu?* adlı çalışma ilk kez 1968 yılında Atlas Kitabevi tarafından derlenip sadeleştirilerek roman olarak basılmıştır.[364] Daha sonra Kemal Bek'in sadeleştirmesi ile Özgür Yayınlarından çıkan kitap, Ocak 2012'de ise Everest

[362] **A. g. e.**, s. 281.
[363] **A. g. e.**, s. 140.
[364] Murat Bıçakkaya, "İnsan Önce Maymun muydu?", Kitap Tanıtımı, **Dört Öge**, 7, Haziran 2018, s. 187.

Yayınları tarafından 113 sayılık tefrika esas alınarak yeniden yayımlanmıştır. Son olarak ise 2022 yılında Erhan Kıvanç tarafından 1934 yılındaki aslına dayanarak hazırlanmış ve Türk Dil Kurumu Yayınları tarafından çıkarılmıştır.[365]

Romanın ana teması, bilim ve gelenek çatışmasını içermektedir. Gelenek kısmında önyargılar, bâtıl inançlar, ahlâk öğretileri işlenmekte ve bu anlayış özellikle Enis Buhari ve Ruşen Zamir karakterleri üzerinden işlenmektedir. Çatışmanın bilim kısmında ise karşımıza Evrim Kuramı çıkar. Başkarakter filozof Mualla Lahuti Efendi'nin *Dikkat* gazetesinde yazdığı "İnsan Önce Maymun muydu?" başlıklı yazıda, her ne kadar tamamı okuyucuya verilmese de, Evrim Kuramından bahsedilmektedir.[366] Böylece çalışmada, bilim-gelenek çatışması, Evrim Kuramının toplumda yarattığı yanlış anlaşılmalar ve bundan kaynaklı önyargı ve acımasız tepkiler yer almaktadır. Romanda bu çatışma açık bir biçimde aktarılmaktadır:

> "… Darwinizmden sonra insanın hangi asıldan hudus ettiğine dair ortaya bir nazariye konuldu mu? Hilkat mikyasında bizim alt tabakamızda maymunlar var. Bazı uzviyetlerimizce onlara çok benziyoruz. Bu akrabalığımızı tetkike kalkışınca 'Vay biz maymun muymuşuz? Haşa sümme haşa!' nidalarına küfürler karıştırılarak kıyametler kopuyor. Dur behey kan dökücü insanoğlu! Maymunun bu işe erecek kadar aklı ve nutuk kudreti olsa bu akrabalığı ret için senden evvel o hayvan telaşa düşer. Maymunlar bu kan kardeşliğini şeref bilmeyecek kadar kendilerini ahlaken insanlardan yüksek addetseler sezadır. İnsanoğlu sen ne patırtı edip duruyorsun? Bu nispetten hazer bizden önce o hayvanlara düşer…"[367]

Eserde özellikle Java'da keşfedilen *Pithecanthropus erectus*'tan bahsedilmesi romanın bilimsel faaliyetlerden de doğrudan yararlandığını göstermektedir. Gazete ekibinde yer alan Ali

[365] Hüseyin Rahmi Gürpınar, **İnsan Önce Maymun muydu?**, Haz. Erhan Kıvanç, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2022, s. 31.
[366] Doğanay Eryılmaz ve İnan Kalaycıoğulları, "Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Eserlerinde Bilimsel ve Felsefi Unsurlar", **Dört Öge**, 13, Haziran 2018, s. 134.
[367] Hüseyin Rahmi Gürpınar, **a. g. e.**, s. 39-40.

Salahi ve Latif Sezai karakterleri arasında geçen diyalogta, Mualla Lahuti Efendi'nin dünyayı baştan sona dolaşıp "Pitekantrop"u arayan derin bir bilim insanı olduğundan bahsedilmekte, bunun üzerine "Pitekantrop"un ne olduğunu soran Latif Sezai'ye, Ali Salahi tarafından "Maymun adam" cevabı verilmektedir. Latif Sezai, çekinerek "maymun adam"ın "Âdem babamız" mı olduğunu sual etmekte, Ali Salahi ise maymundan insana dönen ilk mahluk olduğunu bildirmektedir. Bunun üzerine ekibin bir diğer üyesi Atıf Nuri, "Pitekantrop"un Mualla Lahuti Efendi'nin dedesi olduğunu ima ederek bulabilmiş mi diye sormakta ve yine ekipten bir başka isim Fikret Şükrü, onun dedesinin hepimizin ceddi sayıldığını ve aynı kökten geldiğimizi dile getirmektedir.[368]

Filozof Mualla Lahuti Efendi'nin Evrim Kuramını detaylı açıkladığı bölümde ise *Pithecanthropus erectus* ile ilgili tarihsel bilgiler okuyucuyla paylaşılmaktadır:

> "Yeryüzünde hayat en basitten, en küçükten başlıyor. Uzviyette gittikçe tekemmül ederek nevlere, cinslere ayrılıyor. Böyle böyle insan vücuda geliyor. Biz bu iptidai adamları yaşadıkları mağaralarda bıraktıkları eserlerden, kullandıkları şeylerden ve bulduğumuz iskeletlerinden tanıyoruz. Bu bahse girişmek için insanla maymun uzviyet ve iskeletlerinin teşrihî farklarını, ana rahmindeki ceninlerin teşekkül ve birbirine benzerliklerini, kanların tabiatlarını iyice bilmeliyiz. Tabiat mikyasında maymun, insana en ziyade benzeyen mahluktur. Muhtelif nevler arasında insana en çok yaklaşan maymun tipine de *anthropoide* denilir ki manası âdeta 'yarım adam' demektir. Biz bu antropoitlerden tekemmülen ayrılıp da mı insan olduk? Mesele bu vadide iken 1891'de Eugène Dubois isminde Hollandalı bir asker doktoru Java Adası'nda ve üçüncü ile dördüncü devir arasındaki toprakta, bir kafatasıyla bir uyluk kemiği ve üç diş keşfeder. Yapılan tetkiklerde bunların antropoit maymunuyla insan arasındaki mtavassıt üçüncü bir mahluka ait olduğu anlaşılır. Ve buna da *pithecanthropus erectus* yani 'iyi ayak üzerinde dik yürüyen maymun adam' namı verilir."[369]

[368] **A. g. e.**, s. 37-38.
[369] **A. g. e.**, s. 54.

2.2. Halkevleri ve Evrim Kuramı

Halkın içinden gelen bir önder olarak Atatürk, doğrudan hiçbir akımın ve ideolojinin etkisi altında kalmadan yeri geldiğinde Fransız Devrimi'nden, yeri geldiğinde Rusya'daki Narodnik hareketinden yararlanmış ve bunları Türkiye gerçekleri ile sentezleyerek özgün bir halkçılık anlayışı geliştirmiştir.[370]

Atatürk, 14 Ağustos 1920 tarihinde, Erzurum Milletvekili Durak Bey ve arkadaşlarının soru önergesi hakkında mecliste yaptığı bir konuşmada halkçılık anlayışından şu sözlerle bahseder: *"Bizim itikadımıza göre, milletimizin temin-i hayat ve tealisi kendi kabiliyet-i hazmiyesiyle mütenasip olan nokta-i nazarlardır. Fakat esas itibarıyla tetkik olunursa bizim nokta-i nazarlarımız -ki halkçılıktır- kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine şüphe yok ki, bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensiptir."*[371] Bu söylevden de anlaşıldığı üzere O'nun için halkçılık, milletin bizzat kendi üzerinde söz hakkı sahibi olması[372] yani bir anlamda, Aydınlanma'nın temel düsturu olan bireyin kendi aklını kullanmasına teşvik etmektir. Bunun için halkın geniş bir eğitim ve öğretime tabi tutulması elzemdir. İşte halkevleri, tam da bu anlamda çok büyük bir önem arz etmektedir.

İlk kez 1925 yılında Türk Ocakları'nın halkevlerine dönüştürülmesi gerektiğine dair fikirler öne sürülmüş, Ocakların devrinin geçtiği, gerçekleştirilen inkılâplar doğrultusunda çalışacak yeni bir kuruma ihtiyaç olduğu savlanmıştır.[373] Halkevleri ile ilgili ilk haberler ise Türk

[370] Doç. Dr. Anıl Çeçen, **Atatürk'ün Kültür Kurumu: Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s. 59.
[371] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 1**, Editör: Yüksel Özgen, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2024, s. 164.
[372] **A. g. e.**, s. 250.
[373] Dr. Yavuz Özdemir, Elif Aktaş, "Halkevleri (1932'den 1951'e)", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 45, Erzurum, 2011, s. 243.

Ocakları'nın kapanmasından hemen hemen üç ay; halkevlerinin açılışından ise bir yıl önce çıkmaya başlamıştır.[374] Halkevlerinin açılması teklifi ise CHF'nin III. Büyük Kongresi'nde gündeme gelmiş ve teklif 17 Mayıs 1931 tarihinde oy birliği ile kabul edilmiştir. Halkevlerini kurma görevi, 19 Eylül 1932'de Maarif Vekilliğine atanacak olan Reşit Galip Bey'e (1893-1934) verilmiştir.[375]

İlk etapta 14 şehirde[376] birer şube olarak açılan[377] halkevlerinin sayısı birinci yılın sonunda 34'e ve kapandıkları 1952 yılında ise 478'e ulaşmıştır.[378] 17 Nisan 1940'ta ise Halkevleri örneğine göre düzenlenen ve daha küçük yerleşim yerleri için planlanan halkodaları 141 şubesiyle faaliyete geçirilmiştir.[379] 1950 yılına geldiğimiz halkodalarının sayısı 4322'yi bulmuştur.[380]

Halkevlerinin açıldığı 19 Şubat 1932 gününe ait gazeteler bu gelişmeyi manşetlerinden duyurmuşlardır. *Vakit* gazetesi, "Halk Evleri Bugün Merasimle Açılıyor: Gençler, A'za Yazılınız!" başlıklı haberde, halkevlerinin on dokuz şehirde saat 15.00'te açılacağı, Ankara Halkevi'nin açılışında CHF Umumî Kâtibi Recep [Peker] Bey'in (1889-1950) bir konuşma yapacağı, Reşit Galip Bey'in halkevlerinin amaçlarından söz edeceği bildirilmiştir. Ardından, Türklerin Anadolu'ya gelişlerini gösteren, Münir Hayri [Egeli] (1903-1970) ve Behçet Kemal [Çağlar] (1908-1969) Beyler tarafından hazırlanan Çoban piyesinin sahneleneceği haber verilmiştir. İstanbul Halkevi'nin açılışında ise Yusuf Ziya [Ortaç] Bey'in (1895-1967) yazdığı bir

[374] **A. g. m.**, s. 243-244.
[375] **A. g. m.**, s. 245.
[376] Bu şehirler; Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, İstanbul, Eskişehir, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun'dur.
[377] **CHF Halkevleri Talimatnamesi**, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1932, s. 25.
[378] Doç. Dr. Anıl Çeçen, **a. g. e.**, s. 128-129.
[379] Dr. Mustafa Oral, "Halkevlerinin Toplumsal ve Kültürel İşlevleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 53, 01.07.2002, s. 265.
[380] Cavit Orhan Tütengil, **100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları**, Ankara, 1971, s. 87. Aktaran: Nurhan Tekerek, "Halkevleri (1932-1951), Temsil Şubeleri ve Bir Örnek: Halkevi Temsil Şubesi", **Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, 43, 01.05.2005, s. 20.

manzum hikâye ile Faruk Nafiz [Çamlıbel] Bey tarafından yazılan Akın piyesinden bazı sahnelerin canlandırılacağı söylenmiştir.

Son olarak haberde, CHF binasında fırkanın daveti ile tanınmış ressam, heykeltıraş, mimar ve müzisyenler ile bir araya gelindiği ve Güzel Sanatlar şubesinin teşekkülü ile ilgili görüşüldüğü ve neticede toplantıya katılan kırk kadar sanatçının tamamının aza olarak ilgili şubeye kaydedildiği belirtilmiştir. İçlerinden bazı isimler şunlardır: "Güzin Fahim Hanım, Namık İsmail, Çallı İbrahim, Ali Sami, Sadi, Sami, Şevket, Fahiman, Hikmet, Vecih, Elif Naci, Mitat, Arif Dino, Abdülkadir Ziya, Cemal Nadir, Hasan Rasim, Celâl Esat, Ratip Tahir, Muhittin, Rauf Yekta, Ekrem Besim, Iyhap Hulûsi, Muhittim Sadık, Mesut Cemil, Konservatuvar müdürü Yusuf Ziya, heykeltıraş Nejat, Kenan Ali, ressam Ziya, Ressam Hadi Beyler."[381]

Yine o güne dair *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan "Gençlerin, münevverlerin evi: Halkevleri bugün büyük merasimle açılıyor" başlıklı haberde, İstanbul Halkevi açılışında CHF'nin İstanbul İdare Heyeti Reisi Cevdet Kerim [İncedayı] (1893-1951) tarafından bir konuşma gerçekleştirileceği ardından Halkevi bünyesindeki dokuz şube ile ilgili talimatnamenin açıklanacağı bildirilmiştir.[382]

Halkevlerinin açıldığı gün çıkan bir başka gazete haberinde ise konu ile ilgili bir köşe yazısı ile karşılaşılmıştır. Nezihe Muhiddin [Tepedelengil] (1889-1958) tarafından *Milliyet* gazetesinde "Halkevleri" başlığıyla yayımlanan yazıda, yeniden canlanan Türk milletinin halkevleri sayesinde vatan şümul bir çatı altında toplanacağı, gençlerin ve münevverlerin halkevleri sayesinde bilimlere ve sanatlara dair en derin ihtiyaçlarını karşılayabileceği, bu nedenle halkevlerinin gelişmesine yardımcı olmanın milletin boynunun borcu olduğu dile getirilmiştir.[383]

[381] "Halk Evleri Bugün Merasimle Açılıyor: Gençler, A'za Yazılınız!", **Vakit**, 19.02.1932, s. 1.
[382] "Gençlerin, münevverlerin evi: Halkevleri bugün büyük merasimle açılıyor", **Cumhuriyet**, 19.02.1932, s. 1.
[383] Nezihe Muhiddin, "Halkevleri", **Milliyet**, 19.02.1932, s. 1.

Yine konumuz ile ilgili olarak o dönemde çıkan bir çalışma dikkat çekicidir. Dr. Stephan Ronart'ın 1936 yılında yayımladığı *Die Türkei von Heute* adlı eseri, Dr. B. T. Şaman tarafından 1937 yılında *Bugünkü Türkiye* başlığıyla dilimize kazandırılmıştır. Kitabın konusu, Türkiye'yi gezmiş olan Ronart'ın Türk devrimine ve Yeni Cumhuriyet'e karşı değerlendirmelerinden oluşmaktadır. Bir noktada konu halkevlerine de gelmiş ve Ronart, halkevleri ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır:

> "Halkevleri içtimâi anlaşma, ve millî benlik şuuru, ekonomiyi kavrama ve san'atı duyma noktasından karakteri terbiye, yurt sevgisini ve vazife aşkını aşılama bakımından bir mana alıyorlar. Bütün bunları bir arada başaran Türk halkının yarattığı birer düşünce duygu yuvaları olmak itibarile ehemmiyet kazanıyorlar. Şu da var ki, bu yuvalar çok daha bir mana ifade ediyorlar: Bütün Türk kanında, bütün Türk toprağında, boyuna kaynaşan besleyicisi, bağlayıcı, birleştirici Türk kuvvetinin, boyuna süren birer tohumu… Ankara'da, kayalardan yontulmuş, kunt kaidesi üstünde duran, halkevinin mana işte budur."[384]

Halkevleri dokuz şube ile kurulmuştur: "1 – Dil, Edebiyat, Tarih, 2 – Güzel Sanatlar, 3 – Temsil, 4 – Spor, 5 – İçtimâi yardım, 6 – Halk dersaneleri ve kurslar, 7 – Kütüphane ve neşriyat, 8 – Köycülük, 9 – Müze ve sergi."[385] Reşit Galip, bu şubelerden bazılarının amaçlarını açıklamış, güzel sanatların toplumun kalkınmasında ehemmiyet ihtiva ettiğini, Türk sanatlarının halkevleri çatısı altında hak ettiği değeri kazanacağını, temsil şubelerinin tiyatronun toplum için yaygınlık kazanmasını sağlayacağını, piyeslerin tüm Anadolu halkına ulaştırılacağını ve en önemlisi, bu oyunlarda ulusal konulara temas edilerek tiyatroların toplumda ulusal bilinci uyandırma hususunda bir vazife üstleneceğini, spor şubelerinin ise yine tüm toplumda bedensel gelişimi sağlayabilecek bir role sahip olabileceğini belirtmiştir.[386]

---

[384] Dr. Stephan Ronart, **Bugünkü Türkiye**, Çev. Dr. B. T. Şaman, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937, s. 113.
[385] **Cumhuriyet Halk Partisi Halkevleri 1940**, Ulusal Matbaa, Ankara, 1940, s. 3.
[386] Doç. Dr. Anıl Çeçen, **a. g. e.**, s. 114.

Dokuz şubenin başında gelen dil, edebiyat ve tarih kollarında ise bu üç alan bir arada ele alınmış ve Cumhuriyet'in uluslaşma sürecinde ulusal bütünlüğü sağlamak için oldukça önem arz etmiştir.[387] İçtimâi yardım şubeleri, gerçekten yardıma gereksinimi olan bulup onlara yardım sağlamayı hedeflemektedir. Bunun dışında bu şubelerde halkın sağlık bilgisini artıracak çalışmalar yapılması amaçlanmıştır. Halk dersaneleri ve kurslar şubelerinde ise tamamıyla halk eğitimine yönelik çalışmaların yapılması arzulanmış, her türlü okuma ve yazma eğitimlerinin verilmesi düşünülmüştür.[388] Kitaplık ve yayın şubelerinde, büyük kitaplıkların kurulması ve halkın kitap, dergi, gazete gibi matbuata ulaşarak okuma imkânının artırılması hedeflenmiştir.[389] Bu amaçla halkevlerinin kütüphane sisteminde eserler sınıflandırılırken bilimler on sınıfa ayrılmış ve her biri bir rakam ile gösterilmiştir. Sıralama şu şekildedir: "*0 – Umumî eserler, 1 – Felsefe, 2 – Dinler, 3 – Sosyal ilimler, 4 – Filoloji, 5 – Nazarî ilimler, 6 – Tatbikî ilimler, 7 – Güzel sanatlar, 8 – Edebiyat, 9 – Tarih, coğrafya."*[390] *Köycülük şubeleri; köyleri, sosyal, sağlık ve estetik açılardan kalkındırmak için çalışacak; son olarak müze ve sergi şubeleri ise zengin bir tarihsel birikime haiz olan ülkemizin bu kültürel hazinelerini ortaya çıkarma ve koruma vasfını yüklenecektir.*"[391]

2.2.1. Ankara Halkevi Konferansları

Verasetin Biyolojisi (05.03.1938)

İstanbul Üniversitesi Genel Fizyoloji Doçenti Sadi Irmak tarafından 5 Mart 1938 tarihinde verilen "Verasetin Biyolojisi" konferansı, dönemin genetik bilimi konusunda halkı bilgilendirmeyi

[387] **A. g. e.**, s. 124.
[388] **A. g. e.**, s. 126.
[389] **A. g. e.**, s. 127.
[390] Uluğ İğdemir, **Halkevleri Kütüphaneleri için Rehber**, Matbaai Ebüzziya, İstanbul, 1939, s. 40.
[391] Doç. Dr. Anıl Çeçen, **a. g. e.**, s. 127.

amaçlamıştır. Konferansın başlıkları; "Usûl", "Verasetin tecrübî esasları", "İrsî hastalıklar", "İrsiyet ve deha", "İrsiyet ve terbiye" şeklindedir.

Konferansta, önce Mendel'in hayatı anlatılmış ardından da genetik üzerine çalışmalarına değinilmiştir.[392] Mendel ile birlikte Rudolf Virhow'un (1821-1902) çalışmaları da dinleyicilerle paylaşılmıştır.[393]

Konferansın bir diğer dikkat çekici kısmı, "İrsiyet ve deha" bölümünde, dâhilere verilen örneklerdir. Bunlar "Muhammet, Mevlâna, Abdülhak Hamit, Goethe, Napoleon, Kant, Darvin" olarak gösterilmiştir.[394] Bu Doğu ve Batı sentezini, konferansın son kısmı olan "İrsiyet ve terbiye" bölümünde Erzurumlu İbrahim Hakkı üzerinden de görürüz: "Yine bir köylü olan Erzurumlu 'İbrahim Hakkı'nın Darvinden yüz elli sene evvel tekâmül nazariyesini sezdiğini anlatmıştık."[395] İbrahim Hakkı'nın Evrim Kuramını önceden "sezdiğini" dile getirmek ancak naif bir bakış açısı ile yapılacak bir değerlendirmenin sonucu olabilir. Lâkin bu, ülkemizde, İbrahim Hakkı ve Evrim Kuramı arasında bu şekilde ilişki kurmanın ne ilk ne de son örneğidir. Bunun altında yatan temel sebep, Batı'da gelişen ve zamanla toplumsal değerlerle de ilişkilendirilen Evrim Kuramının, bu yönü sayesinde ülkemizde daha kolay kabul görmesi ve anlaşılması olabilir.

Genetik Bilgisinin Biyolojik, Ekonomik ve Ulusal Bakımdan Ehemmiyeti (27.05.1938)

Türkiye'nin ilk kadın botanikçilerinden biri olan, İstanbul Üniversitesi Nebatat Doçenti Sara Akdik (1897-1982) tarafından 27 Mayıs 1938 yılında "Genetik Bilgisinin Biyolojik, Ekonomik ve Ulusal Bakımdan Ehemmiyeti" başlıklı konferansta Mendel genetiğine, Correns'e, de Vries'e, Tschermak'a ve Lamarck'ın ve Darwin'in evrim kuramlarına temas edildiği görülmektedir. Konferansta Lamarck ve Darwin için şu ifadeler kullanılır:

[392] Sadi Irmak, **Verasetin Biyolojisi**, Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, Ankara Halkevi, 05.03.1938, s. 10-14.
[393] **A. g. e.**, s. 14-17.
[394] **A. g. e.**, s. 20.
[395] **A. g. e.**, s. 23.

> "Bugün yaşıyan muhtelif hayvan ve nebat tipleri tetkik edilecek olursa, biribirinden çok büyük fark gösterenleri, mamafi bunlar arasında umumiyetle mutavassıt vaziyette olanları vardır. Bu müşahede bizi âdeta dünyamızdaki bütün uzviyetlerin müşterek bir noktadan başlıyarak ve farklı değişmeler sayesinde bu noktadan daima biraz daha uzaklaşarak dallandığı fikrini hasıl eder. Başta Darwin ve Lamarck olmak üzere bütün tekâmül nazariyeleri de, bugün yaşayanların tedrici bir tekâmül neticesi meydana gelmiş olduğunu kabul etmişler, fakat çok tecrübelere istinat etmeyen izahlarında umumiyetle yanlış yola sapmışlardır. Gerek Darwin, gerek Lamarck, haricî muhitin uzviyet üzerinde husule getirmiş olduğu değişikliklerin nesle intikalini kabul ederler; halbuki bugüne kadar genetik tecrübeleri bu fikrin hatalı olduğunu göstermiştir. … tekâmül nazariyelerinde kabul edilen müktesep vasıfların nesle intikali, yani anada ve babada muhit tesiri ile husule gelmiş olan vasıfların evlâtlarında da görüleceği bugünkü bilgilerimize nzaran gayri vârit görülmektedir."[396]

2.2.2. Ankara Halkevi Dergisi: *Ülkü*

Ankara Halkevi'nin bir yayını olarak *Ülkü* dergisi, Şubat 1933-Ağustos 1950 tarihleri arasında toplam 272 sayısı olarak çıkarılmıştır.[397] Şubat 1933'ten Ağustos 1936'ya kadar dergide imtiyaz sahibi köy sosyolojisinin ilk temsilcilerinden Nusret Kemal [Köymen], genel yayın yönetmeni ise Necip Ali [Küçüka]'dır. Eylül 1936'da ise bu ekibe direktör olarak M. Fuad Köprülü katılmıştır. Mart 1937'ye geldiğimiz imtiyaz sahibi değişerek Fevziye Abdullah Tansel olmuş, Haziran 1937'de Necip Ali'nin yerine Hasan Âli Yücel, Nisan 1939'da ise Hasan Âli Yücel yerine Cevdet Kerim İncedayı getirilmiştir.[398]

---

[396] Sara Akdik, **Genetik Bilgisinin Biyolojik, Ekonomik ve Ulusal Bakımdan Ehemmiyeti**, Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, Ankara Halkevi, 27.05.1938, s. 15.
[397] Alim Kahraman, "Ülkü", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/ulku (son erişim tarihi: 07.08.2025).
[398] Çilem Tercüman, "Ülkü Mecmuası", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 7, 2006, s. 564.

Ülkü Halkevleri Mecmuası adıyla derginin Şubat 1933 tarihli ilk sayısında Nusret Kemal [Köymen] (1903-1964) tarafından kaleme alınan "Halk Kuvveti" başlıklı yazıda Darwin'in Evrim Kuramı, toplumsal yaşama uyarlanmış yani Sosyal Darwinizm olarak ele alınmıştır. Yeni Türkiye'nin müesseseleşme ve toplumsal alt yapısının oluşturulmasında Evrim Kuramına temas edilmesi, evrimin Cumhuriyet tarafından kapsamlı bir biçimde benimsendiğine dair önemli bir örnek teşkil etmiştir.

Yazıda, Evrim Kuramının temelini teşkil eden "en uygun olanın hayatta kalması" kaidesine temas edilerek doğa şartlarına ayak uyduramayan hayvan ve insan türlerinin yok oldukları izah edilmiş ve toplumda ise cemiyet yasalarının ortaya koyduğu "toplumsal yasalar"ın geçerli olduğu bildirilmiştir. İnsan birey olarak yaşam mücadelesine tabi olduğu gibi toplumsal olarak da bir grup hâlinde ayakta durmaya çalışmaktadır.[399] Böylece Nusret Kemal tarafından çok düzeyli seçilim mekanizmasının ele alındığı ve bireysel seçilim ile grup seçilimine dolaylı olarak temas edildiği görülmüştür.

Derginin Mayıs 1933 tarihli 4. sayısında Aydoslu Sait tarafından kaleme alınan "Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat 2" başlıklı yazıda, milliyetçi ve korporatif bir iktisat modeli izah edilmiş ve ilk olarak birey-toplum ilişkisi bağlamında bireyselcilik ve evrenselcilik akımları incelenmiştir.[400]

Evrenselcilik akımının inkişaf ettiği dört yönden bahsedilmiş ve bunlardan ilki olarak "muhit" gösterilmiştir. Muhit nazariyesine göre, insan tek yönlü ve çevrenin etkisine tabidir. Lamarck bu fikri biyolojiye uyarlarken, Marx ise sosyolojiye tatbik etmiştir.[401] Böylece "çevre" ya da "muhit" bağlamında Lamarck ve Marx arasında bir ortaklık kurulduğu görülmüştür.

[399] Nusret Kemal, "Halk Kuvveti", **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, 1, Şubat 1933, s. 50-51.
[400] Aydoslu Sait, "Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat 2", **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, 4, Mayıs 1933, s. 276-282.
[401] **A. g. m.**, s. 279.

Ülkü Halkevleri Dergisi adıyla yayımlanan mecmuanın Aralık 1934 tarihli 22. sayısında, "İktisat" köşesinde Aydoslu Sait tarafından kaleme alınan "İktisadî Devridaim II" başlıklı yazının bir bölümünde, her insanın kendi memleketinde her şeyin bulunmasını istediği, ulusların diğer milletlerin ensesinden para kazanmayı arzuladığı ve bu kaba ve egoist tutumun aslında insanî olduğu ifade edilmiş; ayrıca bu düşüncenin büyük âlim Darwin'in insan ve onun yaşam tarzına dair tanımıyla da örtüştüğü belirtilmiştir. Darwin'in bu tarifi ile ilgili olarak ise *İnsanın Türeyişi* adlı eserinin Almancası (*Die Abstammung des Menschen*) kaynak gösterilmiştir.[402]

Derginin Temmuz 1935 tarihli 29. sayısında "Felsefe" köşesinde Ahmed Nesimi tarafından kaleme alınan "Kip ve Devrim (Enmuzeç ve İnkılâb)" başlıklı yazıda seçilim mekanizması felsefî bir bakış açısı ile değerlendirilmiştir. Yazının girişinde seçilim şu şekilde tanımlanmıştır: *"Asırlar arasında ilerleyici bir seçkinleşme (ıstıfa) ile her nevide, her ırkta en yararlı karakter ve kaliteleri, en başlı temayül ve yönleri gösteren genel ve terkibî bir şekil belirir ki ferdî varlıklar onun devamlı cazibesinden kurtulamazlar."*[403]

Yazının bir bölümünde, Darwin, Spencer, Modley ve Huxley gibi isimlerin canlı ve bilinçli varlıkları yalnızca mutlu tesadüflerin yardımıyla, dış çevrelere karşı meydana gelen adaptasyon fenomeni ile sınırladıkları ve bireyin psikolojik açıdan özellikle de bilinç düzeyinde ele alınmadığı dile getirilmiştir.[404] Bu eleştirinin özellikle de Darwin'in çalışmalarını hesaba kattığımızda haksızlık olduğunu savlamak yanlış olmayacaktır.

Derginin Ekim 1936 tarihli 44. sayısında "Antropoloji" köşesinde Şevket Aziz Kansu tarafından kaleme alınan "İnsan Beyninin Kaynakları ve Tekamülü (Müterakki Dimağlaşma" başlıklı çalışmada, insan zihninin evrimine temas edilmiştir. İnsan zihninin yetilerinin onu diğer

[402] Aydoslu Sait, "İktisadî Devridaim II", **Ülkü Halkevleri Dergisi**, 22, Aralık 1934, s. 265.
[403] Ahmed Nesimi, "Kip ve Devrim (Enmuzeç ve İnkılâb)", **Ülkü Halkevleri Dergisi**, 29, Temmuz 1935, s. 330.
[404] **A. g. m.**, s. 331.

hayvanlardan ayırt eden karakteristik özelliği olduğu ve beşerin evrimini anlayabilmenin yolunun insan zihninin gelişimi üzerine çalışmaktan geçtiği bildirilmiştir.[405]

Derginin Nisan 1937 tarihli 50. sayısında Cumhuriyet dönemimizin önemli coğrafyacılarından Mehmet Besim Darkot (1903-1990) tarafından kaleme alınan "Memleket Coğrafyası Hakkında Bazı Görüşler" başlıklı makalede, Türkiye'nin bitki ve hayvan coğrafyalarına temel teşkil edecek bilgi birikiminden eksik olduğu dile getirilmiştir. Darkot konu ile ilgili şöyle bir örnek vermiştir:

> "Meselâ, memleketin herhangi bir mıntıkasında nebatî mecmuayı (flora) terkib eden unsurları -ilmî manasile- bilmiyoruz; bu unsurların toprak, iklim, âvariz gibi âmillerin tesiri altında meydana getirdikleri toprakları (associations) yine o şekilde, bilmiyoruz. Bunları tabiî ve beşerî tesirlerle nasıl değiştiklerini, menşe ve tekâmülleri de bilmiyoruz; yani, ksıacası, bazı mühim, umumî, yahut hiç olmazsa sahası mahdud malûmat haricinde, hiçbir şey bilmiyoruz. Memleketimizde nebatlar ve hayvanlar âlemini tetkik edebilecek mütehassıslar yok olmadığına göre, böyle bir vaziyet karşısında kalanlar iç üzüntüsü duymaktan kendilerini alamazlar."[406]

Derginin *Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi* adıyla yayımlanan Haziran 1940 tarihli 88. sayısında "Antropoloji" köşesinde Muzaffer Süleyman Şenyürek tarafından kaleme alınan "İnsan Menşe' ve Tekâmül Tarihinde Pitekantropu'un Yeri" başlıklı makale ile karşılaşılmaktadır. Çalışmanın Dr. Franz Weidenreich'ın "Man or Ape?"[407] [İnsan ya da Maymun?] başlıklı, keşfedilen *Pithecanthropus* örneğinden bahsedilen makaleyi esas aldığı bildirilmiştir. Ayrıca, 1891 yılında Dubois'in keşfettiği Java insanından ya da *Pithecanthropus erectus*'tan, 1929 yılında

[405] Dr. Şevket Aziz Kansu, "İnsan Beyninin Kaynakları ve Tekamülü (Müterakki Dimağlaşma), **Ülkü Milli Kültür Dergisi**, 44, Ekim 1936, s. 111.
[406] Besim Darkot, "Memleket Coğrafyası Hakkında Bazı Görüşler", **Ülkü Milli Kültür Dergisi**, 50, Nisan 1937, s. 99-100.
[407] Franz Weidenreich, "Man or Ape?", **The Magazine of the American Museum of Natural History**, January 1940, s. 32-37.

Pekin'de ortaya çıkarılan ve Davidson Black tarafından incelenen (kazısının daha sonra Weidenreich'a devredileceği) Pekin Adamı'ndan ya da *Sinanthropus pekinensis*'ten, 1937 yılında Java'da G. H. R. von Koenigswald tarafından bulunan ikinci bir *Pithecanthropus* kafatasından, 1938 yılında Sangiran bölgesinde bulunan *Homo erectus* kafatasından ve 1939 yılında keşfedilen yeni bir *Pithecanthropus* üst çene ve beyin kutusu parçalarından bahsedilmiştir.[408]

Şenyürek, *Pithecanthropus* üzerine gerçekleştirilen çalışmaları okuyucuya aktardıktan sonra sonuç değerlendirmesinde insanın bir maymun soyundan geldiğinin ispat edildiğini bildirmiştir. Şenyürek, ayrıca "Maymundan geldiysek, şimdiki maymunlar neden insan olmuyorlar?" gibi safiyane ifadelere de cevap niteliğinde bir açıklama getirmiş ve nihayetinde Darwin'den söz ederek onun Evrim Kuramının kanıtlandığını belirtmiştir:

> "Pitekantrop'un, hâlihazır insandan farklı olmakla beraber, iptidaî bir insan nümunesi olduğunu ve kafasında ve dişlerinde birçok maymun karakterleri taşıdığını gördük. İşte bu hakikat insanın bir maymun cedden geldiğini isbat etmekdedir.
>
> Fakat burada şunu zikretmek isterim ki biz insanın hâl-i hâzırda yaşayan bir anthropoïde'den geldiğini iddia etmeyoruz. Biz yalnız insanın ve hâl-i hâzır anthropoïde'lerin, sonradan münkariz olan, müşterek bir maymun cedden geldiğini kabul ediyoruz. Bu müşterek cedden ayrıldıktan sonra, hâlihazır anthropoïde'ler de değişmişlerdir.
>
> Meşhur Darwin 'The Descent of Man' adlı eserinde insanın bir maymun cedden geldiğini iddia etdiği zaman, Darwin'in gösterdiği bütün deliller, tatmin edici olmakla beraber, zamanımızda yaşayan hayvanlara istinad ediyordu. Fakat Darwin'den sonra keşfedilen ve mutavassıt safhaları temsil eden müteaddid fosil iskeletler Darwin nazariyesinin doğru olduğunu isbat etmişdir. Şimdi bütün tabiiyeciler tekâmülü (évolution) kabul etmekdedir.
>
> Bütün tabiiyeciler insanın bir maymun cedden geldiğini kabul etmekdedir. Pitekantrop, Sinantrop ve Afrikantrop gibi birçok maymun karakterleri taşıyan fosil iptidaî insan

[408] Dr. M. Süleyman Şenyürek, "İnsan Menşe' ve Tekâmül Tarihinde Pitekantropu'un Yeri", **Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi**, 88, Haziran 1940, s. 347-352.

> nümuneleri insanın bir maymun cedden geldiğini isbat eden delillerdir. Paleontolojik delillere ilâveten, embryoloji, mukayeseli anatomi, ve fizyoloji de insanın bir maymun cedden geldiğini isbat etmekdedir.
>
> İnsanın iptidaî bir maymun cedden geldiğine hiç şüphe yokdur. Bu her entelektüelin kabul etmesi lâzım gelen bir hakikattır."[409]

Derginin Ocak 1941 tarihli 95. sayısında "Felsefe" köşesinde, Ernst von Aster'in (1880-1948) "Bugünkü Almanya'da Felsefî Cereyanlar: Vitalizm ve Geştaltcılar" başlıklı makalesinde yeni vitalizm akımının karşısında mekanik düşüncenin yeniden baş göstermesinde Darwin'in Evrim Kuramının etkili olduğu vurgulanmıştır. Ancak Evrim Kuramı da en başta "can" kavramı üzerinden yola çıkmış, bu ön kabulden sonra "başkalaşma"yı izah etmiştir.[410]

Derginin -daha önce temas ettiğimiz- Şubat 1941 tarihli 96. sayısında Şenyürek tarafından Darwin'in doğumunun 132. yılı münasebetiyle kaleme aldığı "Charles Robert Darwin (1809-1882)" başlıklı biyografisinde Darwin, şu sözlerle tanıtılmıştır: *"XIX. asrın en büyük simâlarından birisi de Darwin'dir. Darwin tekâmül nazariyesini isbat ederek XIX. asrın tefekkür âleminde büyük bir inkılâb yapan âlimdir. Doğumunun 132 nci yıldönümü münasebetiyle bu âlimi anmak bir vazifedir."*[411]

Çalışmada, Darwin'in öncesinde evrimi ileri süren biyologlardan bahsedilmiş, Buffon, Erasmus Darwin, Lamarck gibi isimler anılmıştır. Bu bilim insanları evrim fikrini ileri sürseler de bunu kanıtlamayı başaramamışlar ve çağdaşlarını ikna edememişlerdir. Öte yandan, Cuvier'in evrimi reddettiğinden bahsedilmiştir. Şenyürek'e göre, Cuvier'in karşılaştırmalı anatomi gibi

[409] **A. g. m.**, s. 355.
[410] Prof. von Aster, "Bugünkü Almanya'da Felsefî Cereyanlar: Vitalizm ve Geştaltcılar", **Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi**, 95, Ocak 1941, s. 430.
[411] Muzaffer Şenyürek, "Charles Robert Darwin (1809-1882)", **Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi**, 96, Şubat 1941, s. 493.

evrimin en önemli kanıtlarından birini teşkil eden bir alanda gerçekleştirdiği önemli katkıları hesaba kattığımızda onun bu idrak noksanlığını anlamak güçtür.[412]

Bunun dışında yazıda, Darwin'in *Türlerin Kökeni*, *Evcilleştirme Altında Hayvan ve Bitkilerin Değişimi*, *İnsanın Türeyişi*, *İnsanda ve Hayvanlarda Duyguların İfadesi* eserlerinden söz edilmiş, Robert Edmond Grant (1793-1874), William MacGillivary (1796-1852), John Stevens Henslow (1796-1861), Adam Sedwick (1785-1873), Josiah Wedgwood II (1769-1843), Sir Charles Lyell (1797-1875), Sir Joseph Hooker (1817-1911), Alfred Russel Wallace (1823-1913), Thomas Henry Huxley, August Weismann gibi önemli isimlerden bahsedilmiştir.[413]

Biyografinin dışında, esasen makalenin en önemli kısmı Şenyürek'in Darwin ve Lamarck arasında gerçekleştirdiği karşılaştırmadır. Karşılaştırmanın sonunda Şenyürek, Lamarck'ın ve Darwin'in kuramları henüz bir karara varılamadığını bildirerek evrimsel sentez öncesi bilimsel atmosferi okuyuculara yansıtmıştır[414]:

> "Darwin haklı olarak kendinden evvel gelen Buffon ve Lamarck gibi tekâmülcülerden daha büyük bir şöhret kazanmışdır. Darwin'den evvel gelen tekâmülcüler tekâmülü isbâta ve meslekdaşlarını iknâa muvaffak olamamışlardı. Yalnız Lamarck tekâmülün sebeblerini iyzah için muhite istinad eden bir nazariye ileri sürmüşdü. Weisman'danberi Lamarck nazariyesi umumiyetle biyolojistler tarafından reddedilmekdedir. Yalnız bâzı paleolontolojistler henüz daha Lamarck'ı tâkibeder. Fakat bu mesele kapanmış addedilemez. Lamarck'a mukabil Darwin gayr-ı kabil-i inkâr deliller göstererek tekâmülü isbât etdi ve tekâmül doktrinini dünyaya kabul etdirdi. Darwin'in tekâmülün sebeblerini iyzah için ileri sürdüğü tabiî seleksiyon nazariyesi, çok mâkul olmakla berâber, kabul edilmese bile bu Darwin'in şöhretini azaltmaz. Çünki Darwin'in şöhretinin ve ebedîliğinin asıl sebebi tekâmül doktrinini dünyaay kabul etdirmiş olmasıdır.

[412] **A. g. m.**, s. 493.
[413] **A. g. m.**, s. 494-497.
[414] Yazım ve imlâ hatalarına dokunulmamıştır.

> Biyolojist olmayan birçok müellifler ve gattâ bu iş üzerinde uğraşmış bâzı biyolojistler tekâmülü bir nazariye olarak alırlar. Bunlarca tekâmülcülük Lamarck'ın, Darwin'in (tabiî seleksiyon), De Vries vesâirenin tekâmülün sebeblerini iyzah için ortaya atdıkları nazariyelerin tedkiykinden ibâretdir. Bu müellifler hakıykatde bu hakıykatin sebeblerini iyzah için ileri sürülen nazariyeleri karışdırmakdadırlar. Bu çok büyük bir hatâdır. Tekâmül yâni hayvanların değişerek yeni hayvan türleri meydana getirmeleri bir hakıykatdir. Fakat bu hakıykatin sebebleri, yâni hayvanların değişmesini mucib olan sebebler, hakkında henüz daha bir fikir birliği yokdur. İşte Lamarck nazariyesi, tabiî seleksiyon vesâire bu ikinci kategoriye dâhildir."[415]

Şenyürek son olarak 1859'dan itibaren 82 yıllık süre zarfında evrimi yanlışlayacak tek bir delilin bulunmadığı gibi evrimi kanıtlayacak yüzlerce yeni keşfin olduğunu ve bunun birçok disiplinde gerçekleştiğini bildirmiş ve bu hakikati keşfeden Charles Darwin'e teşekkür borçlu olduğumuzu dile getirmiştir.[416]

Derginin yeni seriye geçtikten sonraki 16 Mayıs 1942 tarihli 16. sayısında botanikçi Hikmet Birand (1904-1972) tarafından kaleme alınan "Sanatçı Hücre" başlıklı yazıda, mikroskobun keşfinden sonra gerçekleşen hücre düzeyindeki araştırmalara değinilmiş ve bunlardan oluşan ilkel canlı varlıkların sanat eserleriyle boy ölçüşecek kadar mükemmel olduğu savlanmıştır. Yazının giriş kısmında Hikmet Birand, yaz tatilinde gittiği Göztepe'de aralarında heykeltıraş, sanat tarihçisi, biyolog, doktor, felsefeci ve dilci gibi türlü meslek sahibi arkadaşları ile toplandığını söylemekte ve doktor ile sanat tarihçisi arkadaşları arasında cereyan eden evrim tartışmasına değinmektedir:

> "Dilcinin yazısındaki türlü kavimlerin ses ve dil hususiyetlerinden, hayvanların ses ve dilleri yüzünden çıkan münakaşada söz evrime (tekâmül) sıçradı. Nihayet doktor sanat tarihçisini sordu:

[415] **A. g. m.**, s. 497-498.
[416] **A. g. m.**, s. 498.

- Öyle ise sen evrime de inanmaz mısın?

Münakaşayı uzatmak istemiyen sanat tarihçisi kısa keserek:

- Evet öylesi evrime de inanmam, dedi. Sanat tarihçisinden yana çıkan heykeltraş da:

- Tabii, insan öyle 'eşrefi mahlûkat' falan değil, bambaşka bir şeydir, meselâ sanatçıdır. İnsandan başka hangi mahlûkun sanat eseri yarattığı görülmüştür? Vakit geçmişti. Daha okunacak ve konuşacak başka şeyler de vardı. Bahsi kapadık.

…

Aradan bir yıl ve bir yaz geçti. Göztepe'de yine buluştuk. Bu sefer ben sordum:

- Nasıl evrime hâlâ veya sahiden inanmıyor musun?

Müstehzi bir eda ile:

- Canım evrimin benim hoşuma gitmiyen yani ahlâkî yönüdür. Bazı dinlerin telkine çalıştıkları gibi insanların Allah'ın oğlu olduklarına mı inanmak daha asil, yoksa ağababalarının maymun olduğuna mı?

Dostumun evrim hakkındaki endişesini öğrendikten sonra benim de onun hakkında evrim yüzünde endişem kalmamıştı artık!..."[417]

Bu hatıranın ardından konuya geçilmiş, mikroskobun keşfinden sonra hücre düzeyinde yapılan çalışmalara değinilmiştir. Burada örnek olarak ise Haeckel'ın araştırmalarına yer verilmiştir. Haeckel'ın ilkel canlı varlıkların sanatına vurgun olduğu belirtilmiş ve kendisinin o zamanlarda Almanya'da, Darwinizmin peygamberi sayıldığı dile getirilmiştir.[418]

Haeckel'ın araştırmalarına kısaca temas edildikten sonra 1899-1904 tarihleri arasında yayımlanan ve litografiler içeren *Kunstformen der Natur* [Doğanın Sanat Biçimleri] adlı eserinden *Hücrenin Sanat Şekilleri* adıyla bahsedilmiş ve Haeckel'ın bir sanat tarihçisi ile diyaloğu okuyucuyla paylaşılmıştır[419]:

[417] Hikmet Birand, "Sanatçı Hücre", **Ülkü Milli Kültür Dergisi**, 16, 16 Mayıs 1942, s. 14.
[418] **A. g. m.**, s. 15.
[419] Yazım ve imlâ hatalarına dokunulmamıştır.

"Darwin meşhur seyahatinde edindiği bilgilerden çıkardığı teorisine biyolojilik bir mahiyet vermekten ileri gitmeyecek kadar temkinli davranmıştı. Bu nazariyenin, hele insanlarla da ilgilendirildiği takdirde, dünya görüşümüzde büyük bir devrim yapacak kadar önemli olduğunu ilk sezen Haeckel oldu. İnsanlara maymunlara benzemesi lâzımgelen memeli hayvanlardan türediklerini ilkönce ileri süren de odur. Bu zat ömrünün mikroskop başında geçen 60 yılının 12 sini ilkin canlılar için harcadı. Gerek kendisinin ve gerekse başkalarının topladığı, ve 1874-1876 da Hallenger araştırma gezisinde Okyanusların en derin yerlerinden çıkarılıp ona gönderilen ilkel canlılardan zengin bir koleksiyonu vücuda getirdi. Bu koleksiyona dayanarak o yalnız başına 4000 tür tavsif etti. Haeckel ilkel canlılardan beğendiği ve seçtiği 1000 çeşidin resmini çizmiş ve bunları 'Hücrenin Sanat Şekilleri' adlı bir kitapta neşretmiştir. Dostlarına, misafirlerine, ilgilenenlere bunları gösterdikçe hep olurlarmış, ama mikroskopta asıllarını değil de yalnız kitaptaki resimleri görenler içinde bunları kendisinin uydurduğunu sananlar (hem de aydınlardan) ve bunların arasında da Münihli bir sanat tarihi profesörü varmış. Haeckel bu zatı lâboratuvarına davet ederek koleksiyondan resimlerin sahiplerini çıkarıp mikroskopla göstermiş. O zamanlar pek çok gibi kendi de mikroskopa pek güvenemiyen sanat tarihi profesörü:

- İmkânı yok, böyle şeyler olamaz, bu optik bir aldanma olsa gerek!

demiş. Haeckel, bu münasebetle: 'Profesörün sözleri ve hali bana hayvanat bahçesini gezen köylünün hikâyesini hatırlattı, diyor: Berlin hayvanat bahçesini gezen ve orada ömründe görmediği, duymadığı ve tahayyül edemediği acaip hayvanları görerek şaşıp kalan bir köylü köyüne dönünce hemşerilerine demiş ki aman çocuklar, gidin görün, orada dünyada gerçekten olmıyan canlı mahlûkları dolaşıp duruyor'"[420]

Derginin 16 Ocak 1946 tarihli 104. sayısında Prof. Dr. Sadi Irmak tarafından kaleme alınan "Sosyal Politika ve Çalışma Davalarımız" başlıklı yazıda, toplumda herkesin birbiriyle barışık olduğu bir düzen kurmanın öneminden bahsedilmiş ve bunun için bir sosyal politika geliştirmenin önemi vurgulanmıştır. Ancak hâlâ sosyal politikaya karşı olan kesimlerin olduğu belirtilmekte ve

[420] **A. g. m.**, s. 15.

bunlar ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan biri, ekonomi politikası dışında bir sosyal politikayı gereksiz bulanlardır. Diğer grup ise Darwin ve Nietzsche etrafında bir dünya görüşüne sahip olanlardır. Bu görüşe sahip olanlar, sosyal politikanın yaşam mücadelesine ve seçilime engel olacağını ve böylece insan türünün gelişmesine zarar vereceğini düşünmektedirler. Sadi Irmak, bu görüşün modern bilimin keşfiyatıyla gözden düştüğünü, nitekim sert yaşam mücadelesinin zayıflardan ziyade birçok defa en kuvvetli bireyleri olumsuz etkilediğini dile getirmiştir.[421] Esasında Irmak'ın bu düşüncesi, tam da Darwin ve Nietzsche'nin düşünceleriyle paralel seyretmektedir. Nitekim bu sav, Darwin'in doğal seçilimin medeni uygarlıklarda ikinci plana düştüğüne dair tasavvura[422] ve Nietzsche'nin sürü ahlâkı üzerinden toplumda zayıf bireyin korunması üzerine getirdiği eleştiriye[423] oldukça benzerdir. Bu nedenle Sadi Irmak'ın bu yaşam görüşünü bu fikri destekleyecek bir argüman üzerinden eleştirmesi makul görünmemektedir.

Derginin 16 Eylül 1946 tarihli 120. sayısında Mehmet Emin Erişirgil'in (1891-1965) "Demokrasi ve Teşkilâtlanma" başlıklı nutkunda demokrasi ve özgürlük teması işlenmiştir. Söylevde, 18. yüzyılın genel düşünce yapısı ortaya konmuş ve o dönemde, ilk olarak, Newton'dan beri süregelen doğadaki düzen ve uyum görüşünün insanın manevî hayatı için de geçerli olduğu ancak insan eliyle kurulan kurumlarla bu düzenin bozulduğu fikrinin hakim olduğu dile getirilmiştir. Ancak müesseselerin ortadan kaldırıldığı ve herkesin hür olduğu bir toplumda düzen yeniden inşa edilebilecektir.[424] Erişirgil burada muhtemelen Locke, Hobbes, Rousseau gibi sözleşmeci filozofları kastetmektedir.

[421] Prof. Dr. Sadi Irmak, "Sosyal Politika ve Çalışma Davalarımız", **Ülkü Milli Kültür Dergisi**, 104, 16 Ocak 1946, s. 5
[422] Charles Darwin, **The Descent of Man and Selection in Relation to Sex**, John Murray, London, 1877, s. 143.
[423] Friedrich Nietzsche, **Güç İstenci**, Çev. Nilüfer Epçeli, Say Yayınları, İstanbul, 2014, §685.
[424] Emin Erişirgil, "Demokrasi ve Teşkilâtlanma", **Ülkü Milli Kültür Dergisi**, 120, 16 Eylül 1946, s. 1.

Erişirgil'e göre, Fransız Devrimi'nin ardından demokrasi ve özgürlük rejiminin teşkilatlanarak birtakım istekler ve arzularlar mücadeleye girişmesi bu iyimser görüşü ortadan kaldırmıştır. Dönemin sosyal bilimcileri, artık 18. yüzyıl düşünce yapısını çocukça bulmakta, nitekim Darwin'in biyolojik Evrim Kuramındaki yaşam mücadelesi ve seçilim yasaları, insan ve insan toplumunun canlı bir varlık olarak ele alınıp sosyal yaşama uyarlanmasıyla bu düşünce desteklenmiştir. Fakat bu görüş de neticede ahlâk inanlarına uygun düşmemiştir. Neticede arzu ve istekler söz konusu olduğunda çoğunluğun düşüncesine bakılmalı yani demokrasi tesis edilmelidir. Erişirgil'e göre demokrasinin tanımı, millet içinde teşkilatlanmadır.[425]

Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi adıyla yayımlanan derginin Ağustos 1948 tarihli 20. sayısında halkevlerinde ve halkodalarında yaşanan gelişmelerin anlatıldığı "Halkevlerinde-Halkodalarında" köşesinde Ankara Halkevi'nde gerçekleşen bir konferanstan bahsedilmiştir. İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından "Kalkınma Dâvası" başlığıyla verilen konferansta, Türkiye'nin kalkınma gereksinimi üzerinde durulmuş ve bunun için gerekli temel prensipler tartışılmıştır. Bu prensipler arasında biyolojik evrimin topluma uyarlandığı göze çarpmaktadır. Nitekim önerilen ilk ilke, yaratıcı tekâmülün imkânına inanmaktır. "Yaratıcı tekâmül" ile toplumda gerçekleşecek ani tekâmül kastedilmiştir ve karşıtı olarak tedricî evrim gösterilmiştir. Tedricî evrimin Lamarck tarafından savunulduğu ve artık bu anlayışın eskiyip yanlışlandığı belirtilmiştir. Başka bir deyişle Sosyal Lamarckizm eleştiriye tabi tutulmuştur. Atatürk devrimi gibi misaller toplumda gerçekleşen ansızın evrimin çağdaş örnekleri arasında yer almaktadır.[426]

2.2.3. Balıkesir Halkevi Dergisi: *Kaynak*

[425] **A. g. m.**, s. 1.
[426] Hakkı Baltacıoğlu, "Kalkınma Dâvası", **Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi**, 20, Ağustos 1948, s. 45.

Balıkesir Halkevi'nden çıkan *Kaynak* dergisi Şubat 1933-Ocak 1935 yılları arasında toplam 168 sayı yayımlanmıştır.[427] İmtiyaz sahibi Tevfik Fikret [Sılay], neşriyat müdürü ise Esat Âdil'dir.[428]

Derginin 19 Mayıs 1939 tarihli 76. sayısında A. Zeki Ökmen tarafından kaleme alınan "19 Mayıs ve Gençliği" başlıklı yazıda, fiziksel sağlığın öneminden bahsedilirken Evrim Kuramının ve özellikle yaşam mücadelesinin ehemmiyet arz ettiği ve bunları idrak etmek gerektiği dile getirilmiştir. Metnin belki de en kayda değer kısmı ise Evrim Kuramının ve yaşam mücadelesinin Haeckel tarafından ortaya atıldığının belirtilmesidir:

> "Lâtince bir söz vardır: Tabiat hiçbir zaman sıçrayışlar yapmaz. Bunda yeni zaman inkişaf tekâmül nazariyesi gizlidir. Hacekel[429]'in ortaya attığı bu inkişaf ve tekamül nazariyesine göre her münferit varlık inkişaf halinde kısa ve sıkışık bir şekilde nev'inin inkişafını tekrarlar bir tek gayesi vardır: Hayat mücadelesinde muvaffak olmak: Biz bu tabiî tekâmüle ne kadar uygun bir surette hareket edersek gerek ruh canlılığı o kadar korumuş oluruz.. Buda evvelâ tabiat kanunlarını tanımak ve sonra ona göre hareket etmekle mümkündür."[430]

Derginin Mart-Nisan 1946 tarihli sayısında "Fikirler" köşesinde Nurettin Ünen tarafından kaleme alınan "Harp Hakkında Düşünceler" başlıklı makalede Darwin, doğal seçilim ve felsefe tarihi üzerine gerek felsefî ve gerekse de bilimsel açılardan zayıf karşılanabilecek düşüncelere rastlanmaktadır.

Örneğin, Darwin ve Marx arasında enteresan bir üslupla bağlantı kurulmuş ve "yaşam mücadelesi" yüzeysel bir biçimde ele alınmıştır: "*Darvin, hayvan ve bitkilerin hayatı idama mücadelesinde tekevvün ettiklerini söyledi diye materyalist Marks da insanlar arasındaki hayat*

[427] Mahmut H. Şakiroğlu, "Halkevi Dergileri ve Neşriyatı", **Kebikeç**, 3, 1996, s. 139.
[428] Zeynep Berre Özçelik Damlapınar, "Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Yayımlanan Dergiler Envanteri: 1923-1938", **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, 65, 2023, s. 115.
[429] Haeckel.
[430] A. Zeki Ökmen, "19 Mayıs ve Gençliği", **Kaynak**, 76, 19 Mayıs 1939, s. 51.

mücadelesi seyrinde çeşitli sosyal sınıfların meydana geldiğini izah etmiş, galiba cemiyetin bir şuuru olduğunu unutmuş, tabiatı cemiyetle kıyaslamak olur mu?"[431]

Yazının başka bir paragrafında ise doğal seçilim bir ideoloji olarak tanımlanmış ve Nietzsche'nin "güç istenci" ile karşılaştırılmıştır: "*Doğal ıstıfa ideolojisine göre yaşamak kuvvetlinin hakkı imiş, kavi, kuvvetini harcamakla yaşayabilirmiş, bu tabii bir ihtiyaçmış. Niçeye soralım. Kudret, ancak savaşla mı harcanabilir?*"[432]

Son olarak çalışmada, savaş karşıtı bir tema üzerinden filozoflara dair genel bir değerlendirmeye gidilmiştir[433]:

> "Ne garip kendi malüllüklerini unutan bazı filozoflar, zayıfları hastaların mahvına engel olduklarından tıbba, ahlak emreden dine hayır cemiyetlerine ve hatta demokrasiye bile diş biliyorlarmış. Zayıfları yok eden alkol, veren, firengi gibi ırkları temizleyen kötülüklerle mücadeleyi istemiyorlarmış. Hayat mücadelesini, tabii ıstıfa prensiplerini biyolojiden sorna politikaya uygulıyan bu filozoflara soralım. Bütün malüller yok edilseydi dünya dehalardan mahrum kalırdı, unutmayalımki bir çok dehalar maluliyetin verimidir. Onlar harp istiyorlar bilmiyorlarmı ki harp malûllari değil sağlamları eritiyor.
>
> Hayatı güçleştirdiğinden, mücadeleyi çoğalttığından dolayı nüfus artımını istiyen karı koca kavgalarını çoğaltmak için birden fazla karı almağı tabii ıstıfa için luzumlu gören filozoflar, şu ihtiyar dünya daha ne kadar zaman bu gülünç saçmalıklarınızın esiri olacaktır."[434]

Metin, savaşın karşısında duran iyi niyetli bir düşünceyi tema olarak edinse de ne yazık ki felsefî ve bilimsel açıdan derinleşmeyi başaramamış görünmektedir.

2.2.4. Çorum Halkevi Dergisi: *Çorumlu*

[431] Nurettin Ünen, "Harp Hakkında Düşünceler", **Kaynak**, 158-159, Mart-Nisan 1946, s. 13.
[432] **A. g. m.**, s. 13.
[433] Yazım ve imlâ hatalarına dokunulmamıştır.
[434] **A. g. m.**, s. 13.

Çorum Halkevi'nden çıkan *Çorumlu* dergisi, 1938-1946 seneleri arasında toplam 58 sayı yayımlanmıştır.[435] Bir başka kaynakta ise son yayın Ağustos 1946 tarihli 61. sayıdır.[436] Halkevi başkanı Bedri Bilginer derginin imtiyaz sahibidir.[437] Derginin çalışmalar yapacağı bildirilen araştırma konuları ağırlıklı olarak Çorum'un sanat ve kültür geçmişine ilişkindir.[438]

Derginin 1 Ekim 1943 tarihli 41. sayısında Kemal Onsun tarafından kaleme alınan "Muasir Ahlâkın Men'şei Üzerinde Bir Tetkik" başlıklı yazıda ahlâk kavramı üzerinde durulmuş ve ahlâkın birey ve toplumdaki vasfına temas edilmiştir. Ahlâk üzerine düşüncelere felsefe tarihinden örnekler verilirken Darwin'den de bahis açılmıştır. Darwin'in biyolojik evrimi aşarak ahlâk konusuna da evrimsel açıdan baktığı belirtilmiştir. Darwin'in doğada gerçekleşen "yaşam mücadelesi" tanımı izah edilmiş ancak toplumlarda zayıfların ortadan kalkmadığı nitekim karşılıklı yardımlaşmanın ön plana çıktığı savlanmıştır. Öyle ki toplumda, egoizmden ziyade analık hissi gibi özgeci duygular baskın gelmektedir. Özgecilik, sempati gibi duygular, Darwin'de ahlâkın ortaya çıkışını ve vicdanı izah etmektedir.[439] Buradan da anlaşıldığı üzere esas olarak Darwin'in *İnsanın Türeyişi* adlı eseri üzerinde durulmuştur. Darwin'in ahlâk üzerine yaklaşımı şu ifadelerle dile getirilmiştir[440]:

> "Darvin inkişaf ve tekemmül nazariyesini kurduğu zaman hatıra defterine 'benim bu nazariyem, felsefi düşüncelere yol açacaktır' diye yazmıştı vakıa öyle oldu: yalnız biyolajik bakımdan nazariyesini ileri süren Darvin bilâhare kendisi de 'ahlâk hislerinin menşei'ne dair yazdığı eserinde ahlâkın menşeini tetkik ve Sheftesbury ve arkadaşlarının açtığı çığırda

[435] Mehmet Altınova ve Nurdan Yeşilyurt Gümüşkaya, "Çorumlu Halkevi Dergisinde Yer Alan Yazıların Tematik Bibliyografyası", **ÇAKÜTAD**, 3, 2023, s. 101.
[436] Semavi Eyice, "Çorumlu", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/corumlu (son erişim tarihi: 11.08.2025).
[437] Asuman Gürman Şahin, "İzmir Millî Kütüphane'de 1923-1938 Yılları Arası Yayın Hayatında Olan Edebiyat, Fikir, Kültür Süreli Yayınları", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Eylül 2015, s. 368.
[438] Semavi Eyice, "Çorumlu", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/corumlu (son erişim tarihi: 11.08.2025).
[439] Kemal Onsun, "Muasir Ahlâkın Men'şei Üzerinde Bir Tetkik", **Çorumlu**, 41, 1 Ekim 1943, s. 14.
[440] Yazım ve imlâ hatalarına dokunulmamıştır.

> yürümüş ve vazifeyi uzun uzun anlatmıştır. Darvine göre ahlâk hislerinin menşei cemiyettir. Bir insan doğduğu zaman ahlâk hisleriyle mütehassis değildir. O, ancak cemiyetten bu hisleri alır. Bu noktadandırki, Darvin Kantdan ayrılıyor ve babalık ve analık duyguları gibi zekâ ve lisan duygu ve melekeleri de her hangi bir hayvandan insan kadar tekemmül edebilseydi ahlâk hisleri de o derece insana yaklaşırdı diyor. Zira; Darvine göre: hayvanlar arasında bile topluluk bir teavün ve binnetice ahlâkı doğuruyor. 'Toplu bir halde yaşayan hayvanlar belki eğlence zamanında birbirlerine yardım etmezler fakat tehlike ve felâket esnasında birbirlerinin yardımına koşarlar.' Diyor ve av vesair hallerde müteaddit hayvanların vaziyetlerini izah ve tahlil ediyor bununla toplulukta yaşayan hayvanlarda bile müşterek bir vicdan ve hissin ve binnetice ahlğkın mevcudiyetini anlatmak istiyor."[441]

Çalışmada, Spencer'ın *The Principles of Ethics* [Ahlâkın İlkeleri] adlı eserinden de söz edilmiştir. Eserde, hayvanların vicdanından uzun uzun bahsedildiği, insanın ahlâk anlayışının da hayvanlara benzer olduğunun izah edildiği bildirilmiştir. Nitekim hem hayvanlar hem de insanlar ahlâkın kökenini toplumdan almaktadırlar. Bu kısımda örnek olarak ise Darwin'in işçi arıları üzerine araştırması gösterilmiştir. Neticede Darwin'in, ahlâkın kökenini ve gelişimini toplumsal içgüdüde bulduğuna dair isabetli bir açıklama verilmiştir.[442]

2.2.5. Denizli Halkevi Dergisi: *İnanç*

Denizli Halkevi'nden çıkan *İnanç* dergisi Mart 1937-Eylül 1946 yılları arasında toplam 106 sayı olarak yayımlanmıştır.[443] Derginin imtiyaz sahibi Nisan 1939'a kadar avukat Ethem Mutlu'dur. Ardından bu göreve Hulusi Oral üstlenmiştir.[444]

---

[441] **A. g. m.**, s. 15-16.
[442] **A. g. m.**, s. 16.
[443] Mahmut H. Şakiroğlu, **a. g. m.**, s. 139.
[444] Süleyman İnan, "Denizli Halkevi Dergisi: İnanç (1937-1946), **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 15, 2004, s. 125.

Derginin Mart 1941 tarihli 49. sayısında o dönem Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde doçent olan, Antropolog Ord. Prof. Dr. Muzaffer Süleyman Şenyürek'in "Tekâmül ve Delilleri" başlıklı yazısı ile karşılaşılmaktadır. Evrim ve Evrim Kuramından söz edilen makalede, Evrim Kuramının tarihçesine de değinilmiştir. "Darwin ve tekâmül doktrini" alt başlığında evrim düşüncesinin Antik Yunana kadar uzandığı ancak ilk esaslı sistemlerin 18. yüzyılın sonunda ortaya çıktığı bildirilmiştir. Örnek olarak ise Buffon, Erasmus, Geoffroy-Saint Hillaire ve Lamarck sayılmış ancak bu bilim insanlarının hiçbirinin evrimi kanıtlayacak ispatlar ortaya koyamadığı ve Cuviér gibi çağdaşlarını ikna edemedikleri dile getirilmiştir. Böylece XIX. yüzyılın başında dahi biyologların büyük bir kısmı türlerin sabit ve değişmez olduklarını kabul etmişlerdir. [445]

Evrimi kanıtlayarak bilim dünyasına kabul ettiren ilk isim ise *Türlerin Kökeni* eserini yayımlayan ve burada doğal seçilim mekanizmasını izah eden Charles Darwin'dir. Ancak doğal seçilimden de öte, Darwin'in hayvanların değiştiğine yönelik sunduğu deliller, bilime karşı gerçekleştirdiği asıl hizmeti vurguladığı gibi onun Lamarck'tan daha büyük bir şöhret kazanmasını da açıklamaktadır. Nitekim Lamarck evrimi kanıtlayamamışken, Darwin kanıtlamayı başarmıştır.[446]

Evrimin ispatları arasında Hugo de Vries sayesinde keşfedilen mutasyonlarla hayvanların değişmekte olduklarını göstermesi yer almış; insanların da jeolojik devirler boyunca değişime tabi olduklarının kanıtlandığı bildirilmiştir.[447] Paleontoloji alanında tetkik edilen fosiller evrimin diğer bir ispatıdır ve örnek olarak at ve insan fosilleri gösterilmiştir.[448]

[445] Dr. Muzaffer Şenyürek, "Tekâmül ve Delilleri", **İnanç**, 49, Mart 1941, s. 7-8.
[446] **A. g. m.**, s. 8.
[447] **A. g. m.**, s. 8-9.
[448] **A. g. m.**, s. 10-12.

Makalenin devamı derginin Nisan 1941 tarihli 50. sayısında "Tekâmül ve Delilleri II" başlığıyla yayımlanmıştır. Burada fosiller üzerinden izahat devam ettikten sonra evrimi ispat eden bir diğer disiplin olarak karşılaştırmalı anatomi alanında yapılan çalışmalar verilmiştir.[449]

2.2.6. Edirne Halkevi Dergisi: *Altıok*

Edirne Halkevi'nden çıkan *Altıok* dergisi Ekim 1933-Nisan 1936 tarihleri arasında toplamda 26 sayı olarak yayımlanmıştır. Derginin sahibi ve neşriyat müdürü İbrahim Akıncı'dır. Yazı işleri sorumlusu ise C. Ruhi Günalp'tir.[450]

Derginin 15 Ocak 1936 tarihli 23. sayısında Garp Edebiyatı köşesinde Nobel ödüllü Fransız yazar Anatole France'ın (1844-1924) *La vie littéraire* [Edebî Hayat] adlı eserinin 1892 tarihli üçüncü cildinde yer alan "M. Paul Bourget" maddesinin bir bölümü Zafer Taşlıklıoğlu tarafından "Ahlâk ve İlim" başlığıyla çevrilmiştir. İlgili kısımda France, Darwin'in bütün eserlerini o dönemlerde kutsal kitap olarak saydıklarını bildirmiştir.[451]

2.2.7. İstanbul (Eminönü) Halkevi Dergisi: *Yeni Türk Mecmuası*

Yeni Türk Mecmuası, Eminönü Halkevi tarafından Ekim 1932'den Nisan 1943'e kadar toplam 125 sayı yayımlanmıştır.[452] Yazı işleri müdürlüğü başta ismi verilmeden Abdülhak Hâmid [Tarhan] (1852-1937) yürütmüş, 46. sayıdan itibaren bu vazife Agâh Sırrı Levend (1893-1978) tarafından ifa edilmiş ve 95. sayıdan sonra ise Yavuz Abadan (1905-1967) görevlendirilmiştir.[453]

---

[449] **A. g. m.**, s. 10-13.
[450] Gökhan Durak, "Trakya Bölgesi Halkevi Faaliyetleri", **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006, s. 158.
[451] Anatole France, "Ahlâk ve İlim", Çeviren: Zafer Taşlıklıoğlu, **Altıok**, 23, 15 Ocak 1936, s. 27.
[452] Mustafa Gündüz, "Yeni Türk Mecmuası'nda İdeal İnsan, Eğitim ve Toplum", **Millî Eğitim Dergisi**, 216, 2017, s. 190.
[453] Alim Kahraman, "Yeni Türk Mecmuası", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/yeni-turk-mecmuasi (son erişim tarihi: 10.08.2025).

Derginin Kasım 1932 tarihli 2. sayısında Nusret Kemal [Köymen] tarafından kaleme alınan "Dil İnkılâbı-Gençlik-Neşriyat" başlıklı çalışmada, 26 Eylül 1932-5 Ekim 1932 tarihleri arasında gerçekleşen I. Türk Dil Kurultayı'na dair bir değerlendirme yapılarak dil devrimi konusu üzerinde durulmaktadır. Nusret Kemal, inkılâplara dair üç büyük meydan harbi benzetmesi yapılmıştır. İlk meydan harbi yazının değişimidir, ikincisi tarihin yeniden yazılması ile kazanılmıştır, sonuncusu ve en önemlisi de millî bir seferberlik gerektiren dil devrimidir.[454]

Yazıda, dil devriminin önemine temas edildikten sonra bu konunun nasıl ele alınması gerektiğine dair verilen öneride, ilk olarak dilin gelişim sürecinin evrimsel bir hadise olduğu vurgulanmıştır. Nusret Kemal bu hususta, Evrim Kuramının geniş ve genel anlamda tamamıyla doğru bir nazariye olduğunu bildirmiştir. Bununla beraber, bir itiraz noktası söz konusudur:

> "Bizim itiraz ettiğimiz bu nazariyenin yanlış tefsiridir, tekâmülden bahsederken yalnız yavaş tekâmülün kastedilmesi, hızlı tekâmülün kale alınmaması, şuursuz tekâmülün kuvvetli görülmesi, şuurlu tekâmüle yer verilmemesidir. Tekâmülü iki bakımdan sınıflayabiliriz: yavaş veya hızlı, şuursuz veya şuurlu. Hızlı ve şuurlu tekâmülü yavaş ve şuursuz tekâmülden ayırmak için buna 'inkilâp' ismini veririz. Yani, demek olur ki hızlı ve şuurlaşmış bir tekâmülden başka bir şey olmıyan inkılâp tekâmül şartları olmadıkça vukua gelmez, fakat bu şartlar olunca inkılap için de engel kalmaz."[455]

Buradan Evrim Kuramının Cumhuriyet döneminde benimsendiği sonucunu çıkarmak yanlış olmayacaktır. Nitekim "şuursuz tekâmül" ile yavaş yavaş cereyan eden biyolojik evrime vurgu yapılırken toplumda gerçekleştirilen ani ve bilinçli inkılâplar "şuurlu tekâmül" olarak kavramlaştırılmıştır. Böylece Evrim Kuramı kapsamını aşarak, Yeni Türkiye'nin inkılâplarını ifade etmekte esinlenen bir düşünce kaynağını teşkil etmeye başlamıştır.

[454] Nusret Kemal, "Dil İnkılâbı-Gençlik-Neşriyat", **Yeni Türk Mecmuası**, 2, Kasım 1932, s. 108.
[455] **A. g. m.**, s. 109.

Evrim Kuramının benimsenmesine dair benzer bir örnek, bu kez Aralık 1932 tarihli 3. sayıda Kâzım Nami'nin Şevket Süreyya [Aydemir] tarafından kaleme alınan *İnkılap ve Kadro* eserine dair gerçekleştirdiği kitap tahlilinde görülmektedir. Burada, I. Türk Dil Kurultayı'nda farklı anlamlarda kullanıldığı belirtilen "inkılâp" kavramının tartışıldığı bölümde, Evrim Kuramından hareketle kullanılacak "tekâmül" terimi, tedrici ve yavaş bir süreç olarak değil de milletlerin gerçekleştirdiği bir hayat hamlesi olarak yorumlandığında, "inkılâp" ile "tekâmül" kavramları arasında anlam bakımından bir fark kalmayacağı belirtilmiştir.[456] Böylece Cumhuriyet'in gerçekleştirdiği inkılâpların tanımlanmasında ve anlaşılmasında biyolojik tekâmülden (evrim) türetilen tekâmül kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Lâkin, bu tekâmülün yavaş yavaş değil ancak ani ve bilinçli olduğuna inkılâpların gerçekleşme tarzını vurgulayabilmek adına özellikle dikkat çekilmiştir.

Derginin -daha önce değindiğimiz- Ocak 1933 tarihli 4. sayısında İsmail Hakkı tarafından kaleme alınan "Tekâmül Vetiresi ve Pedagoji" başlıklı yazıda bir pedagoji alanı psikoloji disipliniyle beraber ele alınmış ve bu ikisini bir arada anlayabilmek için evrimi hesaba katmak gerektiği üzerinde durulmuştur. Evrim Kuramı ile ilgili olarak ilk önce Lamarckçılık'tan söz edilmiş ve Lamarck'ın dönüşümcülüğüne dair detaylı bir açıklama yapılmıştır.[457] Son kısımda ise Lamarck'ın kuramı şu sözlerle özetlenmiştir:

> "Lüzumlu fiilleri vücuda getiren ferdin iradesidir. İtiyatlar bu iradenin mahsulleridir. Lamark nazariyesinin temeli, iste budur. Bu nazariye ne derece iptidaî ve masum olursa olsun, içerisinde tekâmülün ezelî bir hakikatini taşımaktadır ki o da şudur: Tekâmülde haricî, mihanikî unsurların, kör ve bilgisiz inkiyatların tabiati haricinde çalışan bir şuur amili, ruhî

[456] Kâzım Nami, "İnkılâp ve Kadro", **Yeni Türk Mecmuası**, 3, Aralık 1932, s. 250.
[457] İsmail Hakkı, "Tekâmül Vetiresi ve Pedagoji", **Yeni Türk Mecmuası**, 4, Ocak 1933, s. 314-316.

> bir kuvvet vardır: Muhitine irtibat zaruretine karşı kendi iradesile çalışan bir fert, ferdin iradesi."[458]

Lamarck'tan sonra ise Darwin'in Evrim Kuramına geçilmiştir. Başta doğal seçilim ve cinsel seçilim olmak üzere seçilim mekanizmalarının detaylı bir biçimde izah edildiği bu bölümün sonunda günümüzde hem Yeni Lamarckçılık hem de Yeni Darwincilik üzerinde durulmuş ve bu iki kuram karşılaştırılarak ortak oldukları ve ayrı düştükleri hususlar izah edilmiştir:

> "Bu nazariyeler vazılarının zamanındaki mahiyerlerile kalmamışlar, değişmişlerdir. Hatta asıl Lamark ve Darvin mekteplerini ayırmak için 'Yeni Lamarkçılık' ve 'Yeni Darvincilik' tabirlerini kullanıyorlar. İki nazariyede bir ve ayni olan noktalara dikkat etmek lâzımdır. Hakikatte bu iki zat bir meselenin muhtelif safhalarından yahut bir hâdisenin muhtelif sebeplerinden bahsetmişlerdir. Bundan başka gerek Darvin'cilik gerek Lamark'çılık nev'î ve cinsî, yani aslî olan seciyelerin irsiliği bahsinde ayrılmıyorlar. En kaba bir ifade ile iki mektep de insandan insan, hayvandan hayvan doğacağını kabul ediyorlar. Hatta aslî seciyelerin irsîliği Darvin nazariyesinde bir kanundur. İki mektebin ayrılık noktası şudur: Bir ferdin hayatında kazandığı seciyelerin çocuğuna geçip geçmiyeceği. İki nazariye bu meselenin her noktasında da ayrılmıyorlar. Nitekim uzvî olan kazançların çocuklara geçebileceğini kabul ediyorlar. Meselâ bazı hastalıkların uzviyet tarikile tevarüs edebileceğini Darvin'ciler de kabul ediyorlar. Fakat büsbütün ruhî olan kazançlar için irsiliği kabul etmiyorlar."[459]

"Tekâmül Vetiresi ve Pedagoji"nin sonraki sayfalarında, Weismann'ın Lamarckçılığa yönelik eleştirilerine ayrıntılı bir biçimde değinilmiştir. Sonrasında konu pedagoji yönünden ele alınmaya başlamıştır.[460] Çalışmanın sonunda ise müracaat edilen eserlerin listesi kaynak olarak verilmiştir. Eserlerden bazıları şunlardır: "*Lamarck, Philosophie Zoologique; Lamarck, Introduction à l'histoire natürelle des animaux sans vertèbres; Lamarck Systèmes des connaissances positives; Darwin, Origine des Espèces; Darwin, Les Variations des Animaux et*

[458] **A. g. m.**, s. 316.
[459] **A. g. m.**, s. 317.
[460] **A. g. m.**, s. 318-327.

des Plantes; Darwin La Descendance de l'Homme ... Weissmann, Essai sur l'Hérédité et la Sélection Naturelle."[461]

Derginin Şubat 1933 tarihli 5. sayısında Hilmi Ziyâ tarafından kaleme alınan "İptidaî Cemiyetlerde Cinsî Hayat" başlıklı makalede, ilkel toplumlarda cinsel yaşam üzerine gerçekleştirilen birtakım tetkiklerin özet hâlinde bir açıklaması yapılmıştır. Ağırlıklı olarak Freud'a ve onun *Totem ve Tabu* adlı eserine yer verilen çalışmada, bu konuda yapılan ilk araştırmaların Darwin ve Havelock Ellis'e (1859-1939) ait olduğu bildirilmiştir.[462]

Mart 1933 tarihli 6. sayısında ise Müderris Münir tarafından kaleme alınan "Harpten Sonraki İktısadî Cereyanlar" başlıklı makale, Büyük Savaş (I. Dünya Savaşı) sonrası meydana gelen ekonomik modeller üzerine değerlendirmelerde bulunan bir inceleme yazısıdır. Çalışmanın bir bölümünde XIX. yüzyıldan itibaren Sosyal Darwinizm üzerinden şekillenen bir iktisadî anlayış üzerinde durulmuştur. Özellikle insanın eşrefi mahlûkat statüsünün elinden alınmasına temas edilmiş; nitekim hayvana yaklaştırılan ve coğrafi çevrenin esiri olan, imansızlık ve mefkûresizlik içinde bulunan insanın, devletin iktisadî hayata karışmasını nasıl tasavvur edebileceği konusunun tartışmalı bir hâl aldığı belirtilmiştir.[463]

Darwin'in yaşam mücadelesi ilkesinin ekonomiye uygulanmasının neticesinde iki büyük neticenin ortaya çıktığı savlanmış, birisinin mevcut sanayi diğerinin ise sosyalizm olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öyle ki artık patronla patron ve patronla amele arasında başlayan bir mücadele söz konusudur. Sermaye sahiplerini sınaî zaferlere ulaştıran esasen bu rekabettir. Kâr dışında bir kutsalı olmayan bu düzenin adı ise kapitalizmdir.[464] Bu düzenden son derece olumsuz

[461] **A. g. m.**, s. 327.
[462] Hilmi Ziyâ, "İptidâi Cemiyetlerde Cinsî Hayat", **Yeni Türk Mecmuası**, 5, Şubat 1933, s. 420.
[463] Müderris Münir, "Harpten Sonraki İktısdî Cereyanlar", **Yeni Türk Mecmuası**, 6, Mart 1933, s. 462.
[464] **A. g. m.**, s. 462.

etkilenen işçilerin durumuna isyan eden aydın sınıfına ise sosyalist ismi verilmiştir.[465] Böylece Sosyal Darwinizmin kapitalizme ideolojik bir kaynak olduğu ve olgunlaşan bu kapitalist düzenin sosyalizmi doğurduğu sonucuna varılmıştır.

Yeni Türk adıyla çıkmaya başlayan derginin 1 Ekim 1937 tarihli 58. sayısında Necib Abdullah tarafından kaleme alınan "Tabiatın Esrarı Nereden Geldik… Nereye Gidiyoruz?" başlıklı makalede felsefe, fizik, kimya, biyoloji gibi çeşitli alanlara dair seçme bilgiler verilmiştir. Biyoloji kısmında ise Evrim Kuramına temas edilmiş, gerek Darwin'den gerekse de Lamarck'tan bahsedilmiştir. Ardından, mekanizm ve vitalizm akımlarına değinilmiş ve Darwin'in Evrim Kuramının mekanizm tarafında yer aldığı dile getirilmiştir.[466]

2.2.8. İzmir Halkevi Dergisi: *Fikirler*

1 Temmuz 1927-Haziran 1950 tarihleri arasında 23 yıl süreyle 370 sayı olarak çıkan ve İzmir'de en uzun süre basılan bilim ve sanat dergisi olan *Fikirler*, ilk olarak dönemin Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey'in (1894-1929) uğraşları neticesinde İzmir Mıntıkası Maarif Eminliği tarafından Haziran 1927'de yayımlanmasına karar verilerek yayın hayatına başlamıştır.[467] Mustafa Necati Bey'in ani ölümünden sonra dergi önemli bir sayıda destekçisini kaybetmiş ve 133. sayıdan itibaren 1936'da İzmir Halkevi bünyesine geçmiştir.[468]

Derginin 1 Kasım 1929 tarihli 45. sayısında eğitimci Mustafa Rahmi [Balaban] (1888-1953), "M. Rahmi" ismiyle "Muasır medeniyete göre hayatın manası" başlıklı bir yazı kaleme almış, çalışmanın içeriğinde ahlâk konusuna temas edilirken gerek Spencer'ın gerekse de

[465] **A. g. m.**, s. 463.
[466] Necib Abdullah, "Tabiatın Esrarı Nereden Geldik… Nereye Gidiyoruz?", **Yeni Türk**, 58, 1 Ekim 1937, s. 1174.
[467] Mustafa Özsarı, "Ege Bölgesi Ege Bölümü Halkevleri ve Yayın Çalışmaları", **Atatürk Yolu Dergisi**, 23, 01.03.1999, s. 409.
[468] Mustafa Özsarı, "Cumhuriyet Döneminde İzmir'de Bir Pedagoji Okulu: Mustafa Rahmi ve Çevresi", **Akademik Kaynak**, 10-11, 15.12.2019, s. 28.

Darwin'in görüşlerine yer vermiştir. Balaban hem Spencer'a hem de Darwin'e göre ahlâkın doğa tarihinin, yani biyolojinin bir aşaması olduğunu belirtmiştir.[469]

Spencer'a göre yaşam, bireyin ya da topluluğun içinde yaşadığı çevreye uzun sürede gerçekleşecek adaptasyonudur. Ahlâk da bu esasa göre kurulmalıdır. Başka bir deyişle, bireysel ve toplumsal yaşam becerilerini geliştirmek ve daha iyi yaşamayı temele almak ahlâkın esası olmalıdır.[470]

Darwin'e göre yaşamın yasası ise hayatını sürdürebilmek için çalışmak ve yaşam mücadelesinde faydalı olan özellikleri çoğaltmak ve korumaktır. Ancak Mustafa Rahmi Bey, Darwin ilkelerine göre düzenlenen bir ahlâk yasasının nihayetinde insanların birbirleriyle boğaz boğaza gireceği bir dünya yaratacağını belirtmiştir. Dolayısıyla henüz bilimlere dayalı bir ahlâk yasası inşa etmek mümkün değildir. Mustafa Rahmi Bey, bunun sebeplerini şu şekilde izah eder[471]:

> "Çünkü fen, önünde olan şeyi mütalea eder. Ahlâk ise (olması lâzım gelen) şeylerdir. Şüphe yokki birincinin usuli, ikincisine tatbik edilemez, (Ahlâk) fenlerden istifade edebilir. Fakat fenlerin usuli, ona temamı temamına tatbik edilemez. Belki istikbalin ahlâk ve fencileri fen usulini ahlâka tamamı tamamına getireceklerdir. İşte hayata verilen riyazi, fizikî, biyolojik mana."[472]

Yine derginin halkevine bağlanmadan önceki 1 Şubat 1931 tarihli 65. sayısında Dr. Jean Friedet'in bir konferansından tercüme olduğu belirtilen "Materyalizm ve Hayatiyat ilimlerinin hali hazırdaki mutaları" başlıklı yazıda, materyalizm tarihi Antik Yunan'dan itibaren ele alınmış, konu biyolojiye geldiğinde ise organizmaların çevreye adaptasyonu konusu işlenmiştir. Bu noktada Lamarck ve Darwin iki karşıt kuram sahibi olarak değerlendirilmiş ve konu ile ilgili iki isme de temas edilmiştir:

---

[469] M. Rahmi, "Muasır medeniyete göre hayatın manası", **Fikirler**, 45, 1 Kasım 1929, s. 3.
[470] **A. g. m.**, s. 3.
[471] Yazım ve imlâ hatalarına dokunulmamıştır.
[472] **A. g. m.**, s. 3.

> "Herkes bilir ki uzviyetler yaşadıkları muhite intibak ederler. Suda yaşayan kuşların kürek teşkil eden gışalı ayakları vardır. Çöl nebatatı fevkalâde mukavemet edecek bir şekilde yaradılmışlardır. Bu müspet hadise yani muhite intibak muhtelif surette izah edilebilirler. Lamarck intibakı 'uzviyetler mevzu bulundukları şerait dahilinde hayata en muvafık şekil almak için tabii bir temayüle maliktirler ve muhit onları doğrudan doğruya tebdil eder" diye tarif eder. Bu muhit tesirile uzviyetlerin tahavvülü nazariyesidir. Darvin ise buna muhahlif olarak muhitin yalnız ıstıfayı mucip olacak bir surette tesir ettiğini farzeder. Bulundukları muhitin şeraitine intibak etmiyen mevcudat ölürler. Ancak her hangi bir sebeple intibak edebilenler yaşayabilirler ve en eyi intibak edenler diğerlerine tefevvuk ederler. Bu tabii ıstıfa nazariyesidir. Görüyoruz ki ayni hadise muhalif nazariyelerle izah edilebiliyorlar."[473]

Derginin halkevine bağlandıktan sonraki yayınlarından Kasım 1946 tarihli 324-325. sayısında Balaban tarafından kaleme alınan "İngiliz Felsefesi" başlıklı yazıda, Francis Bacon'ın felsefesinden bahsedilmiş ve Darwin'in Bacon'dan 200 yıl sonra hiçbir teoriye gerek duymadan yalnızca Bacon ilkeleriyle veriler topladığını söylediği iddia edilmiştir.[474]

2.2.9. Malatya Halkevi Dergisi: *Derme*

Malatya Halkevi'nden çıkan *Derme* dergisi Mayıs 1938-Temmuz 1947 yılları arasında toplam 20 sayı yayımlanmıştır.[475] Başka bir çalışmada bu tarih 1950 yılına kadar götürülmektedir.[476] *Derme*'nin mesul müdürü ise Faruk Yankı'dır.[477]

Derginin 1939 yılına ait 12. sayısında Fethi Gözler tarafından kaleme alınan "Güzel Sanʿatların Menşei" başlıklı yazıda, güzellik teması üzerinde durulmuştur. Süslenme ve güzellik

---

[473] Dr. Jean Friedet, "Materyalizm ve Hayatiyat ilimlerinin hâli hazırdaki mutaları", **Fikirler**, 65, 01.02.1931, s. 7-8.
[474] Rahmi Balaban, "İngiliz Felsefesi", **Fikirler**, 324-325, Kasım 1946, s. 39.
[475] Mahmut H. Şakiroğlu, **a. g. m.**, s. 137.
[476] Zeynep Berre Özçelik Damlapınar, "Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Yayımlanan Dergiler Envanteri: 1923-1938", **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, 65, 2023, s. 108.
[477] Asuman Gürman Şahin, "İzmir Millî Kütüphane'de 1923-1938 Yılları Arası Yayın Hayatında Olan Edebiyat, Fikir, Kültür Süreli Yayınları", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Eylül 2015, s. 368.

arzusu üzerine sarf edilmiş olan kuramlardan bahsedilirken en başta Darwin ve cinsel seçilim yer almıştır. Yazar, cinsel seçilimin insan için medeni toplumlarda geçerli olduğuna dair bir savunma yapmıştır[478]:

> "1 – Darvinin cinsiyet nazariyesi. Bana göre, bedii hayat, hayvanî bir esastan çıkmıştır. Cinsi temayüllerin mahsulüdür. Burada bir seçme işi vardır. Dişi, hanki erkeği cazip görürse, ona temayül edecek, dolayisile aşk başlayacak ve sonunda güzellik doğacak. Meselâ, kuşların öterek, dansederek hem cinslerini cezbetmesi bundan ileri gelir. Hayvanlarda olduğu gibi insanlarda da böyledir. İptidî insanlar, halkalarla, vücutlarını süslerler.
>
> Fakat, şu şekilde bir itirazda bulunabiliriz:
>
> Eski insanların, süslenmesi acaba kendilerini beğendirmek arzusundanmı neşet ediyor? Böyle olsaydı, cemiyette fert değiştikçe bu süsler değişmiyecekmi idi? Bunun için bu süsler güzel göstermek arzusundan da doğmamıştır. Sonra eski insanlar arasında 'aşkta' yoktur. Darvinin nazariyesi ancak medeniyet itibarile daha ilerlemiş olan kavimlere göredir."[479]

2.2.10. Samsun Halkevi Dergisi: *19 Mayıs*

Samsun Halkevi'nden çıkan *19 Mayıs* dergisi 1935-1950 yılları arasında toplamda 114 sayı olarak yayımlanmıştır. Derginin imtiyaz sahibi Dr. Ertuğrul Baykal, neşriyat müdürü ise Cemal Gültekin'dir.[480]

Derginin Nisan 1940 tarihli 44. sayısının "İçtimaiyat" köşesinde, Samsun Lisesi felsefe ve sosyoloji öğretmeni Hazım Berge tarafından kaleme alınan "İş Bölümü" başlıklı yazıda, toplumda iş bölümünün gelişimini filozofların ve bilim insanlarının konu ile ilgili çalışmaları üzerinden izah edilmiştir. Adam Smith, Émile Durkheim gibi isimlere temas edilen yazıda, birey ve grup ilişkisi

[478] Yazım ve imlâ hatalarına dokunulmamıştır.
[479] Fethi Gözler, "Güzel Sanʿatların Menşei", **Derme**, 12, 1939, s. 16.
[480] Zeynep Berre Özçelik Damlapınar, **a. g. m.**, s. 119.

ele alınırken biyolojiden faydalanılmasının gerekliliği üzerinde durulmuş ve söz Darwin'e gelmiştir[481]:

> "Darvin beraber yaşayan ayni cinsten canlılar arasında rekabetin daha şiddetli olduğunu isbat etmiştir. Nebatlar ve hayvanlar dar bir yerde çoğaldılarmı ancak biri birinden başka olmak şartile yaşamağa devam edebilirler. Ayni neviden [On] böceğin yaşayamadığı yerde başka başka nevilerden yüzlerce böcek barınabilir. Canlılar arasındaki şiddetli rekabet farklılaşmağı icap eder. Dar bir yerde tekâsüf eden insan topluluğuna Dürkheim tarafından tatbik olunan kanun budur."[482]

Derginin Eylül 1948 tarihli 95. sayısında M. İsa Karaca tarafından şiir formatında kaleme alınan "Hatıralar – I" başlıklı köşe yazısında bir dize de Darwin'e ayrılmıştır. Gündelik şiirlerde dahi Darwin'e rastlamak Evrim Kuramının halk üzerindeki popülerliğini anlamak konusunda bizlere müspet bir ipucu vermektedir:

> "Bir kafa tasıdır ki; bütün âlem içinde..
> Düşünür varlığını; boş hayat gerçeğinde!
> Âdem ile Havva'ymış; hilkât-i mebdeimiz..
> Efsânevî bir isim, aslı meçhul bir mevcut..
> Bu çift muhayyel insan; namevcuttur, namevcut.
> Darwin der ki: 'Maymundur, hep bizim menşeimiz.'"[483]

2.3. Değerlendirme

Bilim Cumhuriyeti'nin aklın ve bilimin rehberliğinin yönetsel bir ilke olarak uygulanabilir olması konusunda önemli bir yönetsel araç olarak değerlendirdiği Evrim Kuramı, doğal olarak,

[481] Yazım ve imlâ hatalarına dokunulmamıştır.
[482] Hazım Berge, "İş Bölümü", **19 Mayıs**, 44, Nisan 1940, s. 9.
[483] M. İsa Karaca, "Hatıralar – I", **19 Mayıs**, 95, Eylül 1948, s. 7.

popüler yazında oldukça geniş bir yer işgal etmiştir. Bunu üç örnek üzerinden değerlendirmek mümkündür: Wells figürü, Scopes-Maymun davası ve Darwin'in etkisi.

Atatürk'ün *Nutuk*'ta yer ayırdığı tek yabancı yazar olan Wells'in *Cihan Tarihinin Umumî Hatları* adlı eserinin Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayımlanması Evrim Kuramının geniş okur kitlelerine ulaştırılmasında aracı bir rol oynamıştır. Nitekim, Cumhuriyet'in tarih anlayışının içeriğinden -başta insanın türeyişi konusu olmak üzere- dinî ve metafiziksel unsurların ayıklanması ve yerine Evrim Kuramının konulması Atatürk'ün ve "Bilim Cumhuriyeti"nin bu bilimsel kuramı laiklik ilkesinin uygulanabilirliği açısından bir araç olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Scopes'un cezalandırılmasıyla sonuçlanan Scopes-Maymun davasının Cumhuriyet basınında ekseriyetle büyük tepkilerle karşılanmasının ve eleştirilmesinin temel sebebi de aynı şekilde, Bilim Cumhuriyeti'nin Evrim Kuramını, aklın ve bilimin yönetsel ilke olarak uygulandığı çağdaş bir ulusun ayrılmaz bir aygıtı olarak görmesidir. Amerikan kamuoyunda din ile bilim arasındaki gerilim üzerinden şekillenen bu davanın haberleştirilme biçimi, Evrim Kuramının, eğitim sistemi, hukuk düzeni ve kamusal değerler bağlamında değerlendirildiğini göstermiştir. Özellikle okullarda evrim öğretiminin yasaklanması meselesi üzerinden yürüyen tartışmalar, bilimin eğitim politikalarındaki yeri ve devletin bilimsel bilgiye yaklaşımı gibi konularla ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda Scopes-Maymun davası, Cumhuriyet basınında, evrimin çağdaşlaşma, laiklik ve eğitim ile ilişkisi üzerinden değerlendirilmiştir.

Cumhuriyet dönemi basınında Evrim Kuramı, büyük ölçüde Darwin üzerinden değerlendirilmiştir. Bunun üç nedeni olabilir. İlki, bu dönemlerde olgunlaşmaya başlayan Evrimsel Sentez ile birlikte Lamarck'ın geri planda kalması ve Darwin'in uluslararası boyutta kabul görmeye başlamasıdır. İkincisi, Darwin ve Lamarck'ın evrim kuramlarının dinî düşünceyle

kurdukları ilişki arasındaki farktır. Lamarck'ın canlılığın basitten karmaşığa doğru ilerleyen yönlü tasarımı "eşref-i mahlûkat" fikriyle daha kolay bağdaştırılabilirken, Darwin'in doğal seçilim mekanizması doğada önceden belirlenmiş bir mükemmelleşme hedefi öngörmemektedir. Üçüncüsü, Darwinci Evrim Kuramının insanın türeyişine ve toplumsallaşmasına dair doğal bir açıklama getiriyor olmasıdır. Bu nedenler, Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının laiklik ilkesi etrafında şekillenen bakış açılarıyla uyumludur.

Dolayısıyla Bilim Cumhuriyeti'nin Evrim Kuramını Darwin üzerinden temellendirmesi şaşırtıcı değildir.

Evrim Kuramının toplumsallaştırılmasında ve halka tanıtılıp öğretilmesinde Halkevleri merkezî bir konuma sahiptir. Bu kurumlar, yalnızca birer eğitim merkezi olmamış, aynı zamanda devletin modernleşme ve kültür politikasının topluma aktarıldığı kültürel-kamusal alanlar olarak işlev görmüştür. Halkevlerinde verilen konferanslarda ve yayımlanan dergilerde başta akademisyenler olmak üzere birçok araştırmacı ve yazar tarafından ülkenin birçok bölgesinde -özellikle Darwin'in- Evrim Kuramının tanıtımı ve öğretimi temaları üzerinde durulmuştur. Böylece, Bilim Cumhuriyeti'nin laik ve çağdaş bir ulus inşa etme hedefinde, Evrim Kuramının oldukça önemli bir araç olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

3. CUMHURİYET DÖNEMİ BİLİMSEL YAZININDA EVRİM KURAMI

Cumhuriyet'in ilanından sonra, bilimsel eğitimi ve üretimi mümkün kılabilmek adına birtakım düzenlemeler yapılmıştır. 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile gerçekleştirilmiştir. Bu kanunla birlikte eğitim sistemi Maarif Vekâleti'ne bağlanmış, öğretim programlarının ve okutulacak ders kitaplarının merkezî biçimde belirlenmesi mümkün hâle

gelmiştir.[484] 26 Aralık 1925 tarihinde kabul edilen "Takvim, Saat ve Ölçülerde Uluslararası Esasların Kabulüne Dair Kanun" ile Rumi takvim kaldırılarak Miladî takvim benimsenmiş 24 saat esasına dayalı saat sistemi kabul edilmiştir. 20 Mayıs 1928 tarihinde kabul edilen "Uluslararası Rakamların Kabulü Hakkında Kanun" ile uluslararası rakam sistemi yürürlüğe konmuştur. 1 Kasım 1928 tarihli "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun" ile Latin esasına dayanan yeni Türk alfabesi kabul edilmiştir. 26 Mart 1931 tarihinde kabul edilen "Ölçüler Kanunu" ile geleneksel ölçüler kaldırılarak metre ve kilogram esasına dayalı uluslararası ölçü sistemi benimsenmiştir. 31 Mayıs 1933 tarihinde kabul edilen "İstanbul Dârülfünûnunun İlgasına ve Maarif Vekâletince Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun" ile Dârülfünûn kaldırılarak yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuş ve yükseköğretim modern bilim anlayışı doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. Bu reform kapsamında Avrupa'dan birçok bilim insanı Türkiye'ye davet edilmiş ve öğrenciler eğitim amacıyla yurt dışına gönderilmiştir. Bu düzenlemelerin ardından, eğitim-öğretim faaliyeti, Cumhuriyet'in "Bilim Cumhuriyeti" anlayışı bağlamında çağın bilimi ile uyumlu bir içeriğe kavuşmuştur.

Böylece, bilim, Batılılaşma ve çağdaşlaşma hedeflerinin temel dayanaklarından biri olarak görülmüştür. Akılcı ve bilimsel yaklaşımın laik bir çerçevede uygulanabilmesi içinse Evrim Kuramı eşsiz bir yere sahip olmuştur. Özellikle insanın türeyişi, tarihi, toplumsallığı, ahlaklılığı gibi konularda dinî yoruma karşı doğal ve bilimsel bir açıklama gücü ile alternatif sunması, kuramın Bilim Cumhuriyeti'nin laiklik ilkesini benimsetebilmesi ve yaygınlaştırabilmesi açısından çok önemli bir araç görevi görmesini sağlamıştır. Bu nedenle Evrim Kuramı, bilimsel yazının her aşamasında etkin bir biçimde öğretilmiş; eğitim müfredatlarında, telif-tercüme

[484] Hayrünisa Alp, "Tevhid-i Tedrisat Kanunu", **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/tevhid_i_tedrisat_kanunu, (son erişim tarihi: 20.12.2025).

eserlerde merkezî bir yere sahip olduğu gibi başat inkılâpların tartışıldığı bilimsel toplantılarda da kendine geniş bir yer bulmuştur. Millî Türk Tıp Kongreleri, Türk Tarih Kongreleri ve Türk Dil Kurultayları gibi toplantılarda kuram, biyoloji, tıp, tarih, antropoloji ve dil gibi alanlarda başvurulan temel bilimsel disiplin olmuştur.

3.1. Ders Kitaplarında Evrim Kuramı

Cumhuriyet döneminde çalışmamızın zaman aralığı içerisinde, ortaöğretim ve yükseköğretim ders kitaplarında Evrim Kuramına ayrılan yer "Bilim Cumhuriyeti" hedefine uygun düşecek bir biçimde kapsamlıdır. Genel itibariyle ders kitapları, Cumhuriyet'in bilime atfettiği merkezi rolün açık bir yansımasıdır. Bu bağlamda Evrim Kuramı, Cumhuriyet'in muasırlaşma amacı içinde doğayı, insanı ve toplumu açıklamada başvurulan bilimsel bir referans noktası hâline gelmiştir.

Ders kitaplarında evrimin ele alınış biçimi, Osmanlılardan devralınan bazı kavramsal alışkanlıkların izlerini taşımakla birlikte, giderek daha belirgin bir biçimde bilimsel terminolojiye ve modern biyolojik açıklamalara yönelmektedir. Ayrıca evrim teması yalnızca biyoloji dersleriyle sınırlı kalmamış; felsefe, psikoloji, sosyoloji gibi sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında farklı bağlamlarda ele alınmıştır. Bu durum, evrimin Cumhuriyet dönemi eğitim hayatında disiplinlerarası bir açıklama modeli olarak benimsendiğini ve bilimsel düşünme biçiminin farklı alanlara yayılmasının amaçlandığını göstermektedir.

Evrim Kuramının ders kitaplarında yer alması, onun artık dar bir entelektüel çevre içeriside tartışılan bir fikir olmaktan çıkarak, devletin onayladığı ve düzenli biçimde öğretilen bir bilimsel bilgi statüsü kazandığını göstermektedir. Bu durum, "Bilim Cumhuriyeti" kavramıyla ifade

ettiğimiz epistemik düzenin, eğitim alanında nasıl somutlaştığını ortaya koyan en güçlü göstergelerden biridir.

Bu bölüm, Evrim Kuramının, Cumhuriyet'in bilimi toplumsallaştırabilme gayesi üzerinden nasıl kurumsallaştırıldığını ders kitapları üzerinden izlenebilir hâle getirmektedir.

Felsefe Dersleri: Rûhiyyat (1924)

Mustafa Şekib [Tunç] tarafından 1924 yılında liselerin ikinci döneminde okutulmak üzere kaleme alınan *Felsefe Dersleri: Rûhiyyat* adllı eserde, Lamarck ve Darwin ile birlikte kazanılan alışkanların verasetle kalıtsal alışkanlıklara dönüştüğü konusuna değinilmekte ve Darwin ve Spencer tarafından içgüdünün, alışkanlıkların verasetle aktarımı sonucu oluştuğu düşüncesi dile getirilmektedir. Böylece içgüdü, kalıtsal alışkanlıklardan başka bir değildir:

> "(Lamarck) ve (Darwin) gibi târih-i tabiʿî filozofları iʿtiyâd nazariyesini ırsî iʿtiyâda tahavvül etmek sûretiyle inkişâf etdirmek istediler. Gerek (Darwin) ve gerek buna peyrev olan (Spencer) eserlerinde sevk-i tabiʿîyi, ağır ağır iktisâb olunan iʿtiyâdların verâsetle intikâli mahsûlü ad edilir. Yalnız bu iktisâb, sadece bir ferdin kısacık hayatında olmayıb aynı nevʿe mensub hayvanların asırlarca süren nesillerinde peyderpey ve aheste aheste vakıʿ olmuşdur. Bir kelime ile söylemek lâzım gelirse (Lamarck) ve (Darwin)e göre sevk-i tabiʿî, ırsi bir iʿtiyâddan başka bir şey değildir."[485]

İlm-i Hayvânât Dersleri Mebhas-ı Evvel, Ahvâl-i Umûmiyye (1925)

Muallim Ali İsmail Bey (1877-1928) tarafından 1925 yılında F. K. T. (Fizik, Kimya, Tabiat) tasdiknamesi programına uygun olarak hazırlanan *İlm-i Hayvânât Dersleri Mebhas-ı Evvel Ahvâl-i Umûmiyye İlm-i Hayvânât Dersleri Mebhas-ı Evvel Ahvâl-i Umûmiyye* adlı eserin zooloji

[485] Mustafa Şekib, **Felsefe Dersleri: Rûhiyyat**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1924, s. 266.

disiplinine ait bir çalışma bulunmamasından dolayı bu amaçla bir ders kitabı formatında hazırlandığı bildirilmektedir.

Eserde teşrih-i tatbikî (uygulamalı anatomi) konusundan bahsedilirken Lamarck ve Darwin gibi isimlere temas edilmektedir:

> "Geoffroy Saint-Hilaire, Henri Milne-Edwards, Lamarck de Duatrefages, Onen, Agassiz de Lacaze-Duthiers, Blanchard vesair birtakım Principes fondamnetaux[486] vaziʿ ederek ve tesirât-ı muhîteyi nazâr-ı itibare alarak şerâît-i hayâtiyye nâmını verdiğimiz Conditions d'existence[487]'ı fixer ederek[488] Variation[489] ve Adaptations[490] esaslarını tesis etmekle Lamarck bu hususda çok çalışmışdır. Teşrih-i tatbikî bu sayede ʿulûm-u hayâtiyyenin tepesinde ahz-ı mevkıʿ eylemişdir. Ezcümle Remy Perrier teşrih-i tatbikî için şu ifadeyi dermiyân eder.
>
> L'anatomie comparée prend la place qu'elle doit occuper á ala tête des sciences Naturelles.[491]
>
> Darwin üçüncü perdeyi açmışdır. Bu da nazariye-i tekâmül Théorie de l'évolutiondur. Doctrine transformiste teşrih-i tatbikîne yeni istikametler vererek husûle getireceği netâyîc hakkında yeni malumat cemʿ eylemişdir."[492]

Eserde ayrıca dönüşümcülükten, seçilimden ve *Menşe-i Hayvaniyye* adıyla *Türlerin Kökeni* eserinden bahsedilmektedir.[493] Ayrıca eserde bir bölüm "Darwin ve Darwinizm" başlığı ile tamamen Darwin ve Darwinciliğe ayrılmıştır. Bölümün ilk paragrafında Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı eserinin öğrencileri tarafından abartılıp çarpıtıldığından, onun Evrim Kuramının yetersiz kalan kısımlarını dahi anlamamız gerektiğinden bahsedilmekte ve bu yetersiz kısımların

[486] Temel ilkeler
[487] Yaşam koşulları
[488] Belirleyerek
[489] Değişim
[490] Uyum
[491] Karşılaştırmalı anatomi, doğa bilimlerinin başında yer alması gereken konuma yerleşmektedir.
[492] Ali İsmail, **İlm-i Hayvânât Dersleri Mebhas-ı Evvel, Ahvâl-i Umûmiyye**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1925, s. 6-7.
[493] **A. g. e.**, s. 225-226.

Lamarckçılık ile düzeltildiği belirtilmektedir. Böylece Darwin ve Lamarck arasında bir çeşit evrimsel sentezden söz edilmektedir:

> "Darwin'in sistemi ile bu sistemin Paris Fen Fakültesince kabul ve telakki edilen şeklini göreceğiz. Çünkü Darwin'in Origine des espèce hakkında verdiği izâhât ve mütalaat Darwin'in telâmizi tarafından mübalağa ve mügalata derecelerine çıkarıldığından elyevm Darwin nazariyesinin Variation des espèces yâni envaʿ-ı hayvâniyyenin tebdilâtı meselesinde kifâyetsiz noktalarını dahi anlamaklığımız icâb eder. Bu kifâyetsiz noktaları Lamarkisme taʿmir ve taʿvîz etmekdedir."[494]

Teşrih ve Fizyoloji-i Hayvanî ve *Teşrih ve Fizyoloji-i Nebatî* (1926)

Kabataş Erkek Lisesi ve Erkek Muallim Mektebi Tabiat öğretmeni Sıraceddin tarafından Versailles Lisesi doğa bilimleri öğretmeni[495] Eugéne Caustier'nin 1904 yılında basılan *Anatomie et physiologie animales et végétales à l'usage des lycées et collèges* adlı eseri iki kitap olmak üzere ilki *Teşrih ve Fizyoloji-i Hayvanî* adıyla liselerin ikinci dönem sınıflarında, ikincisi *Teşrih ve Fizyoloji-i Nebatî* adıyla liselerin ikinci dönem birinci ve ikinci sınıflarında okutulmak üzere çevrilmiştir. *Teşrih ve Fizyoloji-i Nebatî*'nin "Hayvanat ve nebatatda tekâmül-ü umûmi fikri" başlıklı kısmında hayvanlarda ve bitkilerde evrime temas edilmektedir: *"Hayvanat ile nebatat arasında bir teselsül ve bir temâdi Continuité olduğunu göstermek için bir tarafda aynı devr-i jeoloji esnasında nebatatın ve hayvanatın tekâmülünü ve diğer tarafda canlı ʿalemin muhtelif şuubatı arasında mevcud olan teşrihi ve ruşeymi rabıtayı mutalağa edeceğiz."*[496]

Kitabın devamında dönüşüm, adaptasyon, seçilim gibi konuların detaylandırıldığı kısımda evrim düşüncesinin geçmiş dönemlerde Lucretius'ta da görüldüğü vurgulanmaktadır:

> "Tahavvülatın esbabı, intibak, ıstıfa, tebeddül-ü ânî – Fikri tatmin etmek için bu istihsâlatın mehanikatını izah etmek, bu esbabı bulmak ve meşâbih mahlûklar insâlinin nasıl olub da

[494] **A. g. e.**, s. 231.
[495] Kitabın kapağında Caustier için St. Louis Dördüncü Henri Liseleri Muallimi ifadesi geçmektedir.
[496] Eugéne Caustier, **Teşrih ve Fizyoloji-i Hayvanî**, Çev. Sıraceddin, Milli Matbaa, İstanbul, 1926, s. 236.

müstakil bir nevʿ vücuda getirecek derecede değişdiklerini biltecrübe göstermek iktiza eder. Bundan dolayı ekseriyâ ecnâsın tahavvülü tarafdarlarına muttasıl tekrar ederler: 'Gözümüzün önünde yeni bir nevʿ vücuda getirin. O zaman tamamıyla kaniʿ oluruz.' Uzun müddet bu suale karşı ancak musannaʿ müşahedeler üzerine müessis faraziyatdan başka bir şeyle cevab verilemiyordu. Bu faraziyeler muhtelif nazariyelerin zuhuruna bais olmuşdur ki başlıcaları: İntibak adaptation ıstıfa Sélection tebeddül-ü ânî mutationdur.

İntibak adaptation – Fransız tabiʿîyyûnundan 'Lamarck' nevʿlerin teşekkülü hususunda icraî tesir eden yegâne ʿamel olarak 'intibak'ı kabul ediyordu. Eğer canlı bir mahlûk uzun müddet büsbütün yeni şerait altında tutunmağa muvaffak olursak onun şekli ve intisâcı düçâr taʿdil olur.

…

Istıfa Sélection – Meşhur İngiliz tabiʿat şinasi 'Darwin' mevcudâtın bütün istihalatı ıstıfa esası ile izah edilebileceğini zan etmişdi. Bu prensib ezmine-i mütekâdimede 'Lucretius' tarafından bir dereceye kadar hissedilmiş ve ne Buffon'un, ne Lamarck'ın gözünden kaçmamış olub bir vakıʿa üzerine istinad etmekdedir ki bu vakıʿa: Mücadele-i hayat Lutte pour la vie'dir.

…

Tebeddül-ü ânî Mutation – Tebeddül ânı o zamana kadar yek-nesak olan bir nevʿde beriden beri zuhur eden az veya çok bir tahavvüldür: tebeddül-ü ânînin hassası; bilânoksan olarak intikâl kabiliyetini haiz olmasıdır."[497]

Asr-ı Hâzır Tarihi (1926)

Sabık maarif müsteşarı ve Dârülfünûn müderrisi tarihçi Ali Reşad (1877-1929) tarafından ilk kez 1911/2 [H. 1330] yılında yayımlanan *Asr-ı Hâzır Tarihi* 1926 yılında liselerin ikinci dönem son sınıfları için okutulmak üzere hazırlanmıştır.

[497] Eugéne Caustier, **Teşrih ve Fizyoloji-i Nebatî**, Çev. Sıraceddin, Milli Matbaa, İstanbul, 1926, s. 241-243.

Eserin "On dokuzuncu asrın birinci nısfında Avrupa'da harekât-ı fikriyye" başlıklı dördüncü bölümünün "Tabiʿat ʿAlimleri" alt başlığında Lamarck'tan, Darwin'in Evrim Kuramının gerçek mucidi olarak bahsedilmektedir:

> "On dokuzuncu asrın ilk nısfında yetişmiş olan birçok tabiʿat ʿalimleri arasında üç Fransız ʿulûm ve fünûn tarihinde büyük bir mevkıʿ tutmuşdur: Lamarck, Geoffroy Saint-Hilaire, Cuvier.
>
> Lamarck [1744-1829] Philosophie zoologique ʿunvanlı eserinde izah etdiği nazariye ile meşhurdur. Bu nazariyeye göre muhitin tesiri altında bütün mevcûdat ve bütün cinsler değişir, tahavvülata uğrar. Lamarck elli sene sonra Darwin'in meydana koyduğu meşhur nazariyenin hakiki mûcididir."[498]

Kitabın "ʿUlûm-u tabiʿîyye" alt başlığında ise Darwin'in Evrim Kuramından şu şekilde bahsedilmektedir:

> "1809 tevellüd ve 1882 senesinde vefât eden İngiliz ʿulemasından Darwin ıstıfaî tabiʿî nazariyesini vazʿ ve tesis ederek o zamana kadar tarih-i tabiʿî hakkında mevcud olan efkâr ve nazariyatı tebeddül etmişdir. Darwin nazariyatı bidâyeten Avrupa'da Katolik ve Protestan rahiblerinin, Cuvier'nin şakirdleri olan tabiʿîyyunun iʿtirâzâtına hedef olmuş ise de yavaş yavaş nebatat ve hayvanata aid karışık hadesatın esbabını kolayca izah için bu nazariyelerin kabûlü cihetine gidilmişdir."[499]

Çocuk Ruhu (1926)

İbrahim Alâeddin [Gövsa] tarafından 1926 yılında kaleme alınan ve alanında oldukça erken dönemde yazılmış bir çalışma olan *Çocuk Ruhu* adlı eser, Maarif Vekilliği tarafından İbrahim Alâeddin'e verilen talimatla öğretmen okullarında okutulmak üzere ders kitabı olarak hazırlatılmıştır. Sonrasında *Çocuk Psikolojisi* adıyla yayımlanacak olan kitabın konusu, ruhsal

[498] Ali Reşad, **Asr-ı Hâzır Tarihi**, Milli Matbaa, İstanbul, 1926, s. 86.
[499] **A. g. e.**, s. 280.

hadiselerin çocuklarda görülen çeşitlerini ve değişikliklerini tetkik eden bir psikoloji disiplini olarak çocuk psikolojisine yoğunlaşmaktadır.[500]

Eserin dördüncü bölümünde "Verâset ve Çocuk Ruhu" alt başlığında Lamarck'ın ve Darwin'in evrim kuramlarından söz edilmekte ve meşhur zürafa örneğine başvurulmaktadır. Ayrıca, yazar, Lamarck'ın kuramı kanıtlanıncaya kadar Darwin'in evrim kuramını kabul etmenin daha bilimsel bir yaklaşım olacağını bildirmekte ve bir paragrafta Darwin'in takipçisi olarak Weismann'dan bahsetmektedir:

> "(Lamarck) ve tarafdarları 'Tabiʿatın sevkiyle ve muhite intibak ihtiyacıyla uzun bir zaman zarfında hasıl olan kesbi vasıfların ırsen geçebileceğini iddia ederler. Ve zürafayı uzun boyunlu yapan muhitindeki ağaç yapraklarını yemek ve düşmanlarını uzakdan seçmek gibi ihtiyaclar olduğunu, hülâsa bütün mahlûkatın aldıkları tesir ile değişdiklerini ve bu tahavvülleri bilâhare nesillerine geçirdiklerini misalleriyle şerh ederler. (Vazifenin aʿzayı husûle getirmesi), (işlemeyen bir uzvun zumüre uğraması) gibi eski hayatiyyat kanunları da onları takviye eder.
>
> Fakat (Darwin) ve mütaʿâkıbeleri 'Bütün mahlûkatdaki tahavvüllerin ve tekâmüllerin ancak ıstıfa ile, muhtelif şerâ'it tahtında tesalüb ile husûle geldiğini, muhitin efrâd üzerinde çok müessir olmakla beraber insan üzerinde pek naçiz bir ʿamel olduğunu' ileriye sürerler. Zürafanın veya herhangi bir hayvanın muhit tesiriyle o şekilde bulunduğunu kabul etmezler ve o şekilde bulunduğu için bu muhitde yaşayabildiğini ve nitekim muhite intibak edemeyen birçok mahlûkların da ıstıfaya uğrayıb mahv olduklarını söylerler.
>
> Lamarck nazariyesi birçok tecrübelerle sabit oluncaya kadar Darwincilerin bu hususdaki telakkiyatını kabul etmek ve bazı müstesnalardan katʿ-ı nazar sûret-i ʿumûmiyede kesbi ve arazî vasıfların intikâl etmediğine hüküm eylemek ʿilmin hakikatlerine daha uygun bir nokta-i nazardır.

[500] Zeki Gürel, **İbrahim Alâettin Gövsa**, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1995, s. 165-167.

> … Yukarıki izâhâtdan da anlaşıldığı vecihle gerek maddî, gerek manevî sahada müktesib vasıfların evlâda verâsetle geçib geçmediği meselesi bir türlü hal edilememişdir. (Lamarck)ın muhitin verasetler üzerinde müessir olacağı hakkındaki iddiasına mukâbil (Darwin) ve mütaʿâkıbeleri veraset üzerine ancak ıstafânın müessir olacağını iddia ediyorlar.
>
> Bilhassa Darwin'in mütaʿâkıbelerinden (Weismann)ın fen mahfillerinde büyük nüfûz ve ehemmiyet kazanan (plasma germinatif) nazariyesi; kesbi vasıfların verâsetle geçmeyeceği hakkındaki kanaatleri takviye ediyor."[501]

Felsefe Dersleri: Rûhiyyat (1926-1927)

Liselerin ikinci devresi ikinci sınıfına mahsus okutulmak üzere Maarif Vekaleti sabık müfettiş-i umumîsi muallim Mustafa Namık [Çankı] (1883-1965) tarafından 1926-1927 yıllarında hazırlanan *Felsefe Dersleri: Rûhiyyat* adlı ders kitabında tıpkı Mustafa Şekib'in aynı isimle 1924 yılında çıkardığı kitapta olduğu gibi içgüdülerin alışkanlıkla kazanılması ve verâsetle aktarılması konusu üzerinde durulmuştur:

> "Garize, Lamarck ile Darwin tarafından bilakis tamamen bir iʿtiyâd gibi mülâhaza olunmuşdur. Çünkü iʿtiyâd ile hayât, onlara göre, esâsen aynı şeydir. Her yaşayan vücûd hareket eder, vazifede bulunur. Binâenaleyh birtakım iʿtiyâdlar kazanır. Bunlar, ırsen intikâl ederek garizeleri teşkil eder."[502]

Nebatlar Âlemi (1927)

1927 yılında, Dârülfünûn tabiʿî coğrafya ve Galatasaray lisesi tabiʿat öğretmeni İbrahim Hakkı'ya, liselerin birinci dönemleri, orta mektebler ve muallim mekteblerinde okutulmak üzere Maarif Vekâleti Tâlim ve Terbiye Kurulu tarafından hazırlatılanan *Nebatlar Âlemi*, botanik konusunda temel bir ders kitabı olmakla birlikte eserin önsöz kısmında genel biyolojiden söz edilmekte ve bu hususta Cuvier, Lamarck ve Darwin gibi isimlere temas edilmektedir:

[501] İbrahim Alâeddin, **Çocuk Ruhu**, Milli Matbaa, İstanbul, 1926, s. 86, 92.
[502] Mustafa Namık, **Felsefe Dersleri: Rûhiyyat**, Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1926-1927, s. 237.

> "Biyoloji ve ale'l-ʿumûm tabiʿî mevcûdat ve hadesâtın tedkîkatı ile terbiye-i fikriye hizmet etmiş olmanın tarih-i şerefi Cuvier'e aid ad olunabilir. Fakat Lamarck ve muasır bazı ʿalimler nebatların şekilleri ile tarz-ı hayatları arasındaki münasebetleri daha etraflıca tedkik ederek Cuveri nokta-i nazarını tevsiʿ ve takviye etmişler ve muhit-i harici ile uzviyet arasında daha sıkı birtakım münasebetlerin mevcûd olduğunu meydana çıkarmışlardır. 1851 tarihinde Leucart hayat-ı tezahürat ile bünye arasındaki münasebetin bir muʿâdelenin tarafeyni arasındaki münasebet mahiyetinde olduğunu tebarüz etdirmişdir. Nihâyet Darwin'in mesaînin inzımâmiyle hadesât-ı hayatiye tedkikatı neticesinde hayatı hadiselerin esbab ve tahavvül şeraiti hakkındaki fikirler kısmen tevsiʿ ve tenvir etmiş ve hayatî ʿilimlerde bi inkişâf hareketi başlamış ise de bu hareket ancak mekteb kapılarına kadar gelmiş ve talebe hayat-ı fikriyesinde mühim inʿikâslar yapamamışdır."[503]

Tecrübî Pedagoji (1928)

Fransız sosyolog ve eğitimci Gaston Richard'ın (1860-1945) 1911 yılında yayımlanan *Pédagogie expérimentale* adlı eseri 1928 yılında Maarif Vekâleti tarafından eğitimci ve siyasetçi Kazım Nami [Duru] (1875-1967) çevirisiyle *Tecrübî Pedagoji* ismiyle basılmıştır. Eserde işlevselcilik ve ilerlemecilik kuramlarının Lamarck ve Darwin transformizmi altında birleştiği vurgulanmakta, transformizmin ise temelde işleve sahip olan uzvun gelişeceği düşüncesine dayandığı belirtilmektedir.[504]

Surî ve Tatbikî Mantık (1928)

Ankara Erkek Lisesi felsefe ve ictimaiyat muallimi Ağaoğlu Tezer (Tezer Taşkıran) [1903-1979] tarafından 1928 yılında lise son sınıflar için hazırlanan *Surî ve Tatbikî Mantık* ders kitabının "Hayatiyat tarihine bir nazar" başlıklı bölümü, Le Dantec'in (1869-1917) 1915 yılına ait Larousse'un "la science française" (Fransız bilimi) serisindeki *La biologie* [Biyoloji] adlı eserinin

[503] İbrahim Hakkı, **Nebatlar Âlemi**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1927, s. 6-7.
[504] Gaston Richard, **Tecrübî Pedagoji**, Çev. Kazım Nami, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, s. 41.

bir kısmının aktarımından oluşmaktadır. Dantec'e göre, biyolojinin üç büyük kurucusu vardır. Bunlar, Lamarck, Claude Bernard (1813-1878) ve Louis Pasteur'dür (1822-1895). Bu isimlere ek olarak oksijeni keşfetmesi nedeniyle Antoine-Laurent de Lavoisier'in (1743-1794) de ismi sayılmaktadır:

> "'Hayatiyat' bir ʿilim olarak vücûd buluncaya kadar birçok ʿalimlerin hayat ve mesaîsinden kudret imtisas etmişdir. Fakat bu günkü biyolojinin çatısı üç büyük ʿalim tarafından kurulmuş ad olunabilir. Bunlar da (Lamarck) (Claude Bernard) ve (Pasteur)dür. Bununla beraber bir az aşağıda kayd edeceğimiz gibi zevilhayatda teneffüs hadisesini keşf etmiş olmak itibariyle biyoloji ʿilminin hayat ve mevcudiyet kesb etmesinde (Lavoisier)nin mesaîsinin de hizmetini ilâve etmek icâb eder."[505]

Hayvanların sınıflandırması üzerine ise ciddi bir biçimde çalışan üç isim vardır. Bunlar: "Lamarck (1744-1829), Geoffroy Saint-Hilaire (1772-1844), George Cuvier'dir (1832-1869)."[506] Ancak gerek Saint-Hilaire'nin gerekse de Cuvier'nin o dönemki bilimsel hakimiyeti Lamarck'ın bilim öğretisi karşısında uzun vadede arka planda kalmıştır:

> "19ncu asırda hayatiyat, Geoffroy ve Cuvier mektebinin hakimiyet-i ʿilmiyesi altında kalmış ise de Lamarck'ın muzafferiyet-i ʿilmiyesi karşısında bu mekteb uzun müddet kuvvet ve azametini idâme edememişdir. Lamarck zevilhayatın eşkâl-i hazırasını, müstehâselere terk etmiş olan kadim-i eşkâl ile mukâyese ederek 'şekil forme'un 'vazife fonction' neticesi olduğunu anlamışdır."[507]

Lamarck'ın dönüşümcülük öğretisinden bahsedilen bölümde, Lamarck'ın bu keşfi sayesinde bir dehâ ve bir bilim abidesi olduğu ancak kıymetinin Darwin'den sonra anlaşıldığı dile getirilmektedir:

---

[505] Ağaoğlu Tezer, **Surî ve Tatbikî Mantık**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, s. 170.
[506] **A. g. e.**, s. 171.
[507] **A. g. e.**, s. 172.

> "İşte Lamarck'ın hayvanat-ı eşkâl-i hazırasının, envaʿ-ı şecere tarihlerinin bir neticesi olduğu fikrine istinâd etdirdiği bu faraziye, 'istihâliye Tranformisme' nazariyesini meydana getirmişdir. Lamarck kendi nazariyesini 1809 tarihinde neşr olunan 'Felsefe-i hayvanat Philosophie zoologique' nâmındaki eserinde etrafıyla izah etmişdir. Bütün bu muazzam ve dehâ-i beşer nâmına bir ʿilim abidesi kıymetini haiz olan keşfiyatının sahibini kendi devri anlayamamışdır. Lamarck birçok seneler unudulduktan sonra Darwin'in mesaisi bu nazariyenin canlanmasını ve enzâr-ı dikkâtin Lamarckizm üzerine yeniden ve ciddiyetle teveccühünü mûcib oldu."[508]

İlerleyen kısımlarda Lamarck'ın dönüşümcülük öğretisinde "kullanılan organ güçlenir, kullanılmayan organ körelir" prensibindeki "kullanılmayan organın körelmesi" ve "kazanılmış özelliklerin aktarılması" konuları izah edilmekte, ardından Lamarck'ın kuramının İngiltere'de Darwin tarafından ele alındığı dile getirilmektedir. Dahası, Darwin'in bu fikre yabancı olmadığı, nitekim dedesi Erasmus Darwin'in (1731-1802) de bu konuyla meşgul olduğu belirtilmektedir. Son olarak ise Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı eserinden ve Lamarck'ın izah edemediği seçilim mekanizmasından bahsedilmektedir:

> "'Lamarck' bu telâkkiyatını iki kanunda hülâsa ediyordu:
>
> 1- Uzviyetleri husûle getiren muhtelif aʿza, faaliyetleri nisbetinde inkişâf eder. Muhitin tesiri ve ihtiyacların sevkiyle ʿâtıl kalır ve faaliyetden düşerse dumûra uğrar, zaafa düçâr olur.
>
> 2- Muhitin tesiriyle uzviyetlerin bünye ve vezâife husûsunda iktisâb veyâ kayb edikleri şeyler nesilden nesile intikâl eder.
>
> Envaʿ-i hayatiyyenin tedricî olarak bazı ibtidaî ve basit enmûzeclerden neşet etdiklerini iddia eden bu nazariyeye hayatiyatda 'istihaliye Transformisme' derler. Lamarck'ın istihale nazariyesi İngiltere'ye geçince (Darwin)in dehâsı ve ʿamîk tedkikâtıyla istihaleye uğradı. Bu fikir zaten İngiliz muhit-i ʿilmiyyesine yabancı değildi. Darwin'in büyük babası 'Erasmus Darwin' insanların kolları ve bacakları, balıkların müsabahaları, kuşların kanadları

[508] **A. g. e.**, s. 172.

arasındaki karâbeti görmüş ve istihale fikrini pek vaziʿ bir şekilde benimsemişdi. Torunu, Lamarck'ın fikrini esas itibariyle kabul ediyordu. Fakat onun izâh etmediği noktayı, yani istihalenin mihanikiyet ve tarz-ı husûlünü izâha çalışıyordu. Darwin 'Envaʿın menşe'î – L'origine des espéces' namındaki muhalled eserinde bütün ehlî hayvanların sınaʿî ve tedrici bir tesir ile gayr-ı ehlî nevʿlerden hâsıl olduğunu iddia eder. … İşte gayr-i ehlî bir nevʿden, teviye ve diğer muhtelif sebeb ve tesirlerle başka başka envaʿın tehassülüne, nevʿlerdeki bu tebeddüle hayatiyatda 'ıstıfâ – sélection' denildi."[509]

"Hayatiyyatda Kanunlar ve Nazariyeler" başlıklı bölümde türlerin sabit olduğunu savunan Cuvier gibi isimlerin karşısında evrim ve transformize yer verilmekte, bu hususta, Lamarck'tan ve Darwin'den söz edilmektedir:

"Diğer istikraîʿilimlerde olduğu gibi hayatiyyatda tecrübî kanunlara müncer olur. Hayatiyyat kanunları fizikî ve kimyevî kanunlara nazaran, daha zorlukla riyazî bir şekil alabilir. Mesela: Hayatiyyatın en meşhur kanununa intibak diniyor. İntibak zihayatın içinde bulunduğu muhite uymak için değişmesidir. Bu kanunu ise şimdiki halde riyazî hadlerle ifade edemeyiz.

Bundan maʿda hayatiyyat büyük nazariyelere müncer olur. Bu nazariyelerin en meşhurları miyanında zihayat nevʿlerin tekâmülüneʿaid nazariyeleri zikr edebiliriz. Zihayat nevʿler hakkında başlıca iki nazariye vardır:

(1) Nevʿlerin ayrı ayrı halk edildiğini kabul eden fixcisme = bekaî nevʿ nazariyesi (Cuvier).

(2) Nevʿlerin bir istihâle ve tekâmül ile birbirlerine merbut olduklarını kabul eden istihâle ve tekâmül évolutionisme, transformisme nazariyeleri (Lamarck, Darwin)."[510]

Yazar bundan sonra ise Lamarck'ın tranformizmini, Lamarckizmi ve Darwinizmi anlatmaktadır:

"Lamarck ve tilmizlerine göre hayvan muhitine intibak için cehd eder. Muhit tahavvül ederse hayvan da yeni şeraite intibaka çalışır. İhtiyacı taʿyin eden muhitdir. İhtiyac uzvu tahavvül etdirir veya yaratır. Binaenaleyh nevʿler arasında tahavvülü mucib olan muhite intibak

[509] **A. g. e.**, s. 204-205.
[510] **A. g. e.**, s. 134.

> meselesidir. Bu nazariye 'Lamarkizm' namını alır. 'Darwinizm'e göre ise hayatdaki tenevvüʿ ve tahavvül hayat mücadelesine ve tabiʿî ıstıfaya kabil-i ircaʿdır. Her nevʿ fevkalade bir suretde tekessür etmeğe müsteʿiddir. Fakat mekân ve gıda mahduddur. Bu suretle bir mücadele başlar. Zayıf olanlar mücadelede ölür. Kuvvetli olanlar galib gelir, yaşar. Tabiʿat gözdeleri, kuvvetlileri seçer ve bir ıstıfa olur. Ferdde husûle gelen tahavvüller verasetle yeni kısımlara geçer. Binaenaleyh canlı mahlukatdaki tebeddül ve tahavvül müvadele-i hayatın ve tabiʿî ıstıfanın neticesidir. (Bu hususda felsefe derslerinde daha çok tafsilat verileceğinden burada kısaca geçiyoruz.)"[511]

Biyoloji ve İnsan Hayatı (1932)

Maarif Vekâleti tarafından 1932 yılında basılan *Biyoloji ve İnsan Hayatı* adlı ders kitabında, "Yaşamaya liyakat" başlığı altında canlıların kendilerini olumsuz etkileyecek etkenlere karşı bir tepki verdiklerinden söz edilmektedir. Örneğin köpek, kuyruğu çekildiğinde ya kaçmakta, ya havlamakta ya da saldırmaktadır. Bu kendini kurtarma çabası, canlıların nesillerini devam ettirme gayesinden kaynaklanmaktadır.[512] Burada bir çeşit yaşam mücadelesi tasviri yapıldığı ve yaşamın korunması olgusu üzerinde durulmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir.

"Menşe" bölümünde ise yeryüzünde hayatın ilk ortaya çıkışı ile ilgili bir bilgimizin olmadığı ancak günümüzde yaşayan her bitki ve hayvanın başka bir bitki ve hayvandan türediği açıklanmaktadır.[513]

"Heyecanların ifadesi" başlığı altında ise Darwin'in *İnsanda ve Hayvanlarda Duyguların İfadesi* adlı eserinden yararlanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Heyecanların ifadesi, insanın simasında ruh hâli ile ilgili gerçekleşen değişimlere denmektedir.[514] Bu başlığı, "Heyecanların uzvî tesirleri", "Heyecan itiyatları", "İtiyatların teşekkülü" başlıkları takip etmektedir.[515]

---

[511] **A. g. e.**, s. 134-135.
[512] Komisyon, **Biyoloji ve İnsan Hayatı**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932, s. 24-25.
[513] **A. g. e.**, s. 25.
[514] **A. g. e.**, s. 299
[515] **A. g. e.**, s. 300-304.

Biyoloji ve İnsan Hayatı I (1933)

Ortaokullar için hazırlanan bu ders kitabı, Benjamin C. Gruenberg'in 1925 yılında Amerika'da yayımladığı *Biology and Human Life* adlı eserinin tercüme ve kısmen tatbikidir. Kitabın amacı, hayvanlar, bitkiler ve sağlık bilgisi konularında öğretici olmaktır. İki cilt hâlinde hazırlanan çalışmanın ilk cildi 1933 yılında, ikinci cildi ise 1934 yılında yayımlanmıştır. Kitabın ilk cildinin içindekiler kısmı şu şekildedir:

"Kısım I: Hayatı Öğrenmek

I. Biyoloji nedir?

II. Hangi şeyler canlıdır?

III. Bazı hayat münasebetleri

IV. Hayat dairesi: Çiçekler

V. Canlı madde

VI. Yaşam şartları, tohum

VII. Nebat ve hayvanların tasnifi

VIII. Toprak ana

Kısım II: Biyoloji ve Sıhhat

IX. Gıdanın manası

X. Gıda nereden gelir

XI. Gıda bedene nasıl alınır?

XII. Bedene giren maddelerin işlenmesi

XIII. Ne yemeli

XIV. Gıda ve tagaddi hıfzıssıhhası

XV. Hava

XVI. Teneffüs ve havalanma hıfzıssıhası

XVII. Malzemenin bedenin içinde dağılışı

XVIII. Kanın ve devranın hıfzıssıhası

XIX. Fazlalıkların tardı

XX. Deri ve istitaleleri

XXI. Hayatın birliği

XXII. Sinir sistemi

XXIII. Hususî hasse uzuvları

XXIV. Hasse uzuvlarının hıfzıssıhası

XXV. İnsiyaklar ve itiyatlar

XXVI. Heyecanlar (hisler)

XXVII. Sıhhatin manası

XXVIII. İnsan uzviyeti"[516]

Biyoloji ve İnsan Hayatı II (1933)

Ortaokullar için hazırlanan ders kitabının ikinci cildi *Biyoloji ve İnsan Hayatı II*'de "Varlık kavgası", "Yaşamağa liyakatin manası", "Bir ayıklama vetiresi", "İnsanın mücadelesi", "İntensif İstihsal" başlıkları altında Darwin'in Evrim Kuramının öğrencilere öğretildiği görülmektedir.[517] Kitapta "varlık kavgası" şu şekilde tanımlanmaktadır:

> "Ölümsüz hayat olamaz. Bedenin büyümesi bile kendi protoplasmasının istihlâk ve ifnası sayesinde vaki olmaktadır. Çünkü hayatın kudretleri protoplâsma maddesinin oksitleşmesinden hâsıl olur; ve yaşayan beden de diğer uzviyetlerin protoplâsmalarından hâsıl olan şeyleri almak suretile büyür. Bu münasebetlerin neticesi *varlık kavgası* denilen haldir."[518]

"Yaşamağa liyakatin manası" ise şöyle açıklanmaktadır:

> "Yaşamağa başlama safhasından kemal safhasına kadar olan yolda ölüp dökülmeye mahkûm olanlar ile hayatlarının normal olan nihayet safhasına kadar ermeğe kadir olanların bu talihlerini tayin eden keyfiyetler nelerdir? Bunun cevabını *en liyakatlinin yaşaması* tabiri hulâsa eder; lâkin bu tabir doğru olmakla beraber insanı şaşırtabilir. Çünkü liyakat kelimesini

[516] Komisyon, **Biyoloji ve İnsan Hayatı I**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933.
[517] Komisyon, **Biyoloji ve İnsan Hayatı II**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933, s. 268-279.
[518] **A. g. e.**, s. 269.

ahlâkî bir mana ile de kullanırız. Burada bahsedilen liyakatin bu mana ile hiçbir alâkası yoktur. Tazıların kovaladığı tavşanlar arasında en liyakatli olan en çabuk kaçandır."[519]

"Ayıklanma" ile ilgili olarak Darwin'den de söz edilerek şu ifadeler kullanılmaktadır:

"Her yeni neslin ancak küçük bir kısmı yaşıyabilir. Ekseriyeti daima mahvolur, gider. Bunların mahvolmasına sebep olarak bünyeye ait, muhite karşı mukabele etmek kabiliyetine ait, faaliyet kudretine ait birçok teferruat vardır. İşte bütün bu teferruatın yekûnu ferdin yaşamaya liyakatini ve liyakatsizliğini tayin eder. … Umumiyet itibarile, bir hayvan nev'inde mahvolan fertlerin bütün evsaflarının yekûnundan ziyade, ayni nevide yaşıyabilen fertlerin bütün evsaflarının yekûnudur ki o nev'e mahsus yaşama şartlarına uygun evsafın mecmuunu teşkil eder.

Bu keyfiyete Charles Darwin *tabiî seçim* adını vermiştir. Bu sözden maksat, yaşama şartlarına en az intıbak edebilen fertlerin mahvolup ortadan kalkarak bu şartlara en çok uyanların yaşamakta ve üremekte devam etmek üzere, tabiî olarak, bir nevi seçime uğradıklarının ifade etmektir. Hiç tasavvur edebilir miyiz ki en zayıf veya en yavaş hareketli, veyahut pek kolay sakatlanabilen fertler yaşamakta devam etsinler? Tabiî, hayır. Bu itibarla *tabiî seçim* sözü aklıselim icabı olarak tahmin ve kabul edebileceğimiz bir vakıanın kısaca ifadesinden başka bir şey değildir; ve Darwin bu sözü ile tabiat, uzviyetler içinde, diğerlerinin zararına koruyup yetiştireceği fertleri kendi seçer, demek istememiştir; belki, zaten meydanda olan bir keyfiyeti, böyle açık ve aşikâr olmıyan bir halin izahına imkân vermek için teyit ve tenkit ederek yeniden ortaya koymuştur."[520]

Darwin'in Evrim Kuramının dışında ise "Veraset", "Mendelin tecrübeleri", "Mendel'in birinci kanunu", "Ayrılım (segregation) kanunu", "Hususiyetlerin imtizacı", "Mendelizmin tatbikatı", "Muaflık temini", "Amelî yetiştiricilik" gibi konu başlıklarıyla Mendel genetiği

[519] **A. g. e.**, s. 270-271.
[520] **A. g. e.**, s. 271-272.

öğrencilere izah edilmektedir.[521] Ayrıca, "Seçme ile ıslah" gibi bölümlerde yapay seçilimin de açıklandığı anlaşılmaktadır.[522]

Yeni Biyoloji I (1934)

Devlet Matbaası tarafından 1934 yılında basılan *Yeni Biyoloji I* kitabının amacı giriş kısmında şu şekilde ifade edilmektedir:

> "Bu kitap geçen iki ders yılında ortamekteplerde okutulan *Biyoloji*'nin yerine kaim olmak üzere vücuda getirilmiştir. Eski itibarile ayni terbiyevî fikre istinat eden *Yeni Biyoloji*'nin eskisinden ayrılığı şu cihetlerde görülür: 1) Tertip ve tasnif itibarile yeni kitap ortamektep seviyesine eskisinden daha çok uygundur; 2) Biyoloji mütalâasına bir giriş teşkil eden birinci bölüm ynei başlıyan talebeyi evvelâ 'muhit' mefhumu ile iyice ünsiyet ettirmeğe yarayacak en esaslı malûmatı ihtiva etmektedir, ki ilk derslerde bu malûmatı alan talebe biyoloji bahislerini okuyup anlamaya lâyıkile hazırlanmış olur; 3) Bütün esas bahislere birçok temrinler ilâve edilmiş ve bu suretle lâboratuar işleri ve tecrübeler ile dersler arasında sıkı ve uzvî bir bağlılık tesis olunmuştur. Bu itibarla *Yeni Biyoloji*'nin amelî ve tedrisî kıymeti eskisininkinden daha üstündür."[523]

Eserin içindekiler kısmı şu şekildedir:

> "I İçinde yaşadığımız dünya
>
> II Gıdalarımız neden yapılmıştır
>
> III Nebatların gıda yapmaları
>
> IV Yaşayan şeyle iş yapmaya nasıl kadir olurlar
>
> V Yaşayan uzviyetler nasıl yapılmışlardır
>
> VI Ne yemeliyiz ve nasıl yemeliyiz
>
> VII İçkilerin ve keyfverici şeylerin tesirleri

[521] **A. g. e.**, s. 239-249.
[522] **A. g. e.**, s. 224.
[523] Komisyon, **Yeni Biyoloji I**, Devlet Matbaası, Ankara, 1934, s. VII.

VIII Gıdalar bedenin içerisinde nasıl tevzi olunur ve yaşayan şeyler gıdalardan nasıl istifade ederler

IX Nebatlar suyu ve diğer cisimleri nasıl massederler ve bunlar nebatların içinde ne suretle dağılırlar

X İnsan bedeninde gıdaların hazmı için nasıl cihazlar. Vardır

XI İnsan bedeninde deveran nasıl vaki olur

XII Yaşayan uzviyetler nasıl teneffüs ederler

XIII Yaşayan şeylerde üreme nasıl olur

XIV Çiçekli nebatlar nasıl ürerler

XV Nebatlar nasıl çoğalırlar

İlâve 1

İlâve 2"[524]

Biyoloji ve İnsan Hayatı II (1934)

1934 yılında yayımlanan *Biyoloji ve İnsan Hayatı II* ders kitabının "Arz ve insanlar" bölümünde yer alan "Varlık kavgası" alt başlığında yaşam mücadelesinin anlatıldığı görülmektedir. İlgili bölümde her hayvanın gelişip olgunlaşmasının imkânsız olduğu vurgulanmakta, nitekim gelişimin doğasında diğer hayvanları tüketmenin yer aldığı belirtilmektedir.[525]

"Varlık kavgası"nı takip eden bölüm "Yaşamağa liyakatin manası" alt başlığını taşımaktadır. Bölüm, konuya şu soru ile giriş yapmaktadır: "Yaşamağa başlama safhasından kemal safhasına kadar olan yolda ölüp dökülmeğe mahkûm olanlar ile hayatlarının normal olan nihayet safhasına kadar ermeğe kadir olanların bu talihlerini tayin eden keyfiyetler nelerdir?"[526]

[524] **A. g. e.**.
[525] Komisyon, **Biyoloji ve İnsan Hayatı II**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s. 268-269.
[526] **A. g. e.**, s. 268.

Bu sorunun cevabı olarak ise "en liyakatlinin yaşaması" gösterilir. Burada liyakat ile kastedilenin ahlâki bir içerik barındırmadığı, bunun yerine, "uzviyet ile bütün muhiti arasındaki bir münasebetin" kastedildiği vurgulanmaktadır. Konunun anlaşılabilmesi adına tazı ve tavşan arasındaki mücadeleye değinilmekte, tazıdan en çabuk kaçan tavşanın içlerinde en liyakatlisi olduğu aktarılmaktadır. Bu örnek dışında, büyük balıklardan en çabuk kaçan küçük balık, küçük balığı daha çabuk ve daha çok yakalayabilen büyük balık gibi örneklerle karşılaşılmaktadır.[527] Liyakat, canlıya çevrenin etkisi bağlamında düşmanlar, gıda, fizik, şartların değişikliği ve mevsimlerle ilgili münasebetlerinde sağladığı başarı ile ölçülmektedir.[528]

Bu konunun ardından gelen "Bir ayıklanma vetiresi" başlığında her bir türün ancak küçük bir kısmının yaşayabildiği, kalanların yok olduğu izah edilmektedir. Buna göre, bu yok oluştaki sebepler arasında başta organizmanın çevreye adaptasyon becerisi ve harekette bulunma gücü gösterilmektedir. İlgili bölümde şu örneklerle karşılaşılmaktadır:

> "Bir hayvan hareketi pek yavaş olduğu için öldürülür, diğer biri daha düşmanları ortadan çekilmeden yuvasından açılır, öldürülür. Bir hayvan barsaklarındaki şeritlerin, tahammül edemiyeceği derecede, çoğalması yüzünden ölür; başka biri ağaçta her taraftan kolayca seçilecek bir vaziyette bulunduğu için kuşların taarruzuna uğrar ve öldürülür. Umumiyet itibarile, bir hayvan nev'inde mahvolan fertlerin bütün evsaflarının yekûnundan ziyade, ayni nevide yaşıyabilen fertlerin bütün evsaflarının yekûnudur ki o nev'e mahsus yaşama şartlarına uygun evsafın mecmuunu teşkil eder."[529]

Bölümün devamında bu hadiseye Charles Darwin tarafından "tabiî seçim" adının verildiği belirtilmektedir. Tabiî seçimin yaşam şartlarına en az uyum gösterenin yok olduğu, en çok uyum

[527] **A. g. e.**, s. 268.
[528] **A. g. e.**, s. 271.
[529] **A. g. e.**, s. 271-272.

gösterenlerin ise hayatta kaldığı ve üremeye devam ettiği ve bu anlamda bir nevi "seçim"e uğradıkları aktarılmaktadır.[530]

İlerleyen kısımlarda Darwin'in doğal seçilim ile neyi kastettiği detaylandırılmaktadır: *"Darwin bu sözü ile tabiat, uzviyetler içinde, diğerlerinin zararına koruyup yetiştireceği fertleri kendi seçer, demek istememiştir; belki, zaten meydanda olan bir keyfiyeti, böyle açık ve aşikâr olmıyan bir halin izahına imkân vermek için teyit ve tekit ederek yeniden ortaya koymuştur."*[531] Doğal seçilim mekanizmasının ne olduğunu detaylandırabilmek adına yapay seçilim üzerinden de örnek verilmektedir. Bitki ve hayvan yetiştiricilerinin uzun yıllar boyunca evcilleştirilmiş organizmalarda kademe kademe değişiklikler meydana getirdiği ve bunun neticesinde bugün çeşit çeşit güvercinlere, tavuklara, kaliteli buğdaylara ve sebzelere sahip olduğumuz belirtilmekte, Darwin'in de bu yapay seçilim mekanizmasından hareketle doğada bir seçilim mekanizması olduğunu kabul ettiği izah edilmektedir.[532]

Söz konusu alt başlık şu ifadelerle sonuca bağlanır: "Fertler arasında daima tenevvü [çeşitlilik] vardır, ve daima da adedi, yaşayıp yetişecek miktardan, çok yüksek olmak üzere fertler hâsıl olur. Bunların içinde yalnız en liyakatliler yaşar, diğerleri ölür, gider. Nesilden nesle vaki olan ve pek uzun devirlerdenberi devam eden bu seçim her mahalde o mahallin yaşama şartlarına en uygun evsafta nevi ve çeşitlerin yerleşmesine sebep olmuştur."[533]

"İnsanın mücadelesi" alt başlığı ile devam eden kısımda, insanın da canlı bir varlık olarak yaşam koşullarına karşı mücadele içinde olduğu vurgulanmaktadır. Dahası, insan organizmasının diğer organizmalardan kimi yönlerden daha aşağı seviyede olduğu belirtilerek insanın doğada ayrıcalıklı bir konuma sahip olmadığı, eski tabirle "eşref-i mahlûkat" vasfını taşımadığı örneklerle

[530] **A. g. e.**, s. 272.
[531] **A. g. e.**, s. 272.
[532] **A. g. e.**, s. 273.
[533] **A. g. e.**, s. 273.

açıklanmaktadır: "İnsanın derisi kendi büyüklüğündeki diğer hayvanların çoğundan daha ince ve yumuşaktır. Fena havalarda kendisini korumak için kürkü olmadığı gibi kılları da pek azdır. Kavga için tırnakları, meselâ, kedinin tırnaklarından çok daha aşağıdır. Dişleri ise birçok küçük hayvanlarınki kadar bile korkunç değildir. Adalî kuvveti kendi cüssesindeki hayvanların çoğundan azdır; kaçmak veya kovalamak hususunda da yabanlarda yaşıyan hayvanlar ondan çok daha çabuk ve çeviktir."[534]

Öte yandan, insan tüm eksikliklerine rağmen sırf beynini kullanma becerisinden dolayı yeryüzünde yaşamını devam ettirebilmiş ve dünyanın birçok bölgesinin hakimi olmuştur. Düşünme becerisi sayesinde, bedeninin eksikliklerini tamamlamıştır.

Bir birey olarak insanın seçilim avantajı değerlendirildikten sonra bu kez grup düzeyindeki seçilim avantajının nedenleri tartışılmaktadır. Böylece ders kitabında, çok düzeyli seçilime yer verildiği görülmektedir. Buna göre, insanın yaşam mücadelesindeki başarısının bir diğer nedeni gruplar oluşturması ve bu gruplar içerisinde iş bölümü ve iş birliği yapmasıdır.[535] Daha aşağı düzeydeki insan topluluklarında bireyler arasındaki karşılıklı bağlılık ve yardımlaşma az bir seviyedeyken; yüksek düzeydeki insan topluluklarında bireyler arasındaki ünsiyet ve iletişim pek fazladır.[536]

Grup seçiliminin avantajlarının ardından dezavantajları da okuyucu ile paylaşılmaktadır. Yüksek mertebedeki topluluklarda yer alan ölmesi kuvvetle muhtemel olan insanlar kurtarılmakta ve yaşatılmaktadır. Zayıf doğan çocuklar, cılız, sakat bireyler ve yaşlılar iş birliği ile hayatlarını sürdürmektedirler. Bunun sonucunda medenî topluluklarda ölüm oranı azalmakta ve artan birey sayısı başına düşen besin sayısı azalmaktadır. Bu durum, insanı daha farklı bir yaşam mücadelesine

[534] **A. g. e.**, s. 274.
[535] **A. g. e.**, s. 275.
[536] **A. g. e.**, s. 276.

itmektedir. Bu mücadelede insan, fiziki avantajlardan ziyade zekâsını ve becerisini öne çıkarmaktadır.[537]

"İntensif İstihsal" başlığını taşıyan bir sonraki alt başlıkta ise insanın doğa ile mücadelesindeki başarısı örneklendirilmektedir. Başarının ilk adımı hayvanlar ve bitkiler yetiştirerek besini bunlardan elde etmektir. Sonrasında toprağın ve mahsulün ıslahının yanı sıra yabani hayvanlara karşı korunmak ve avlanmak için yapılan aletler insan inkişafını devam ettirmiştir. Makinelerin icadı ise insana daha az emek sarf ettiği ve aynı zamanda daha çok zaman kazandığı bir hayat sunmuştur. Nüfus arttıkça insan yeni inkişaf sahaları keşfetmiş, üretimini ve gelişimini sürdürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti ise çok geniş bir araziye haizken oldukça az bir nüfusa sahiptir ve millî emelimiz, nüfusumuzu çoğaltmak olmalıdır.[538]

Terbiyenin Biyolojik Temelleri (1934)

Yüksek Ziraat Enstitüsü, Baytar Fakültesi'nde Mukayeseli Anatomi, Histoloji ve Embriyoloji Enstitüsü Başasistanı olan Mahmut Şemsi tarafından 1934 yılında kaleme alınan *Terbiyenin Biyolojik Temelleri* adlı kitap, ders kitabı olmasının ötesinde orta öğretimde derslerin kaç saat işlenmesi gerektiği, hangi saatlerde başlaması gerektiği, kadınların eğitim süreci gibi konulara da değinmektedir. Eserin konumuz açısından önemi, henüz ilk sayfalarda ırk ve genetik üzerine bilim tarihindeki düşünceleri dile getirmesi ve sonunda Lamarck ve Darwin'e temas etmesidir. Mahmut Şemsi, açık bir ifade ile Lamarck'ın yanlışlandığını ve Darwin'in Evrim Kuramının umumiyetle kabul edildiğini bildirmektedir. Ardından Weismann'ın ve Mendel'in çalışmalarının önemini şu şekilde vurgulamıştır:

> "… Fakat 18 ci asrın biyolojisi dahi irsiyet farklarını ketmedemiyecek bir hale geldi. Irk fikri ı zaman uyandı. Bunu en evvel, modern bir surette tarif eden Kant ismindeki âlim olmuştur.

[537] **A. g. e.**, s. 276-277.
[538] **A. g. e.**, s. 278-279.

Kant'a göre: 'İnsan nevindeki sınıf farkları irsen intikal ederler.' Badehu Buffon ikisini birleştiren bir yol buldu: İnsan nevi esas itibarile birdir. Fakat muhitin şartları farklar yaratır ve bu farklar evlât evlâda irsen intikal eder. Zencilerin siyah rengini insanlar da, birçok nesillerde devam eden güneşten yanma neticesi husule geldiğini kabul ediyordu ve Buffon'a göre eğer zenciler güneşi az olan bir iklime getirilecek olursa, bir kaç yüz sene sonra beyaz derili olacaklardır. Şahısların hayatları esnasında iktisap ettikleri vasıfların irsiyeti meselesi, diğer bir Fransız biologu Lamark tarafından 19 uncu asrın bidayetinde ziyadesile ileri sürüldü. Lamark'a göre kispî vasıflar dahi irsîdirler hatta intibaklar nevilerde istihaleyi bile mucip olmaktadır. Meselâ zürafaların boyunlarının uzun olması, ağaç yapraklarile taayyüi etmelerindendir. Aşağıdaki otların gazaller tarafından yenilmesi de buna sebep olmuştur. Fakat biz bugün Lamark'ın hata etmiş olduğunu biliyoruz. Şahsî olan intibaklar tevarüs etmezler. İrsî olan intibakların ise büsbütün başka bir menşe'leri vardır. İrsî olan intibakların ve dolayisile ırkların muhitlerine tetabuklarının ne suretle husule geldiklerini 19 uncu asrın ortalarına doğru, büyük İngiliz âlimi Darwin göstermiştir: Canlı mahlûkların kütlei irsiyeleri bir takım tahavvüllere maruz kalmaktadır. Bu tahavvüllerin şahıslar için menfi ve müsbet bir kıymeti olabilir. Menfî tahavvüllere uğrayanlar hayat kavgasında muvaffak olmayarak mahvolurlar, müsbet tahavvüllere uğrayanlar hayat kavgasında galip çıkar ve neslini idame ettirir. İşte Darvin'in bu nazariyesi, ve son senelerin irsiyet hakkındaki araştırmaları biyoloji ilminin kuvvetli bir temelini teşkil etmektedir. Tekâmül nazariyesi bugün umumiyetle kabul edilmiştir. Ve umumî intibakların husule gelmesinde en büyük âmil ise ıstıfadır. Zira intibak edenlerde idamei mevcudiyet edebilmek hususundaki şans büyüktür.

Daha (Darvin) bile kütlei irsiyenin mütecanis bir şey olmadığını kabul etmişti. Kütlei irsiyenin, müstakillen mevcut olan bir takım irsî maddelerin birleşmesinden müteşekkil bulunduğu, 19 ncu asrın sonlarına doğru, nazarî veraset araştırıcılarının ileri gelenleri olan Weismann, ve Nägeli dahi kabul etmişlerdi. Kütlei irsiyenin mozayiki olan bünyesi ise tecrübevî olarak Mendel ve halefleri tarafından isbat edilmiştir. Bu muarefeden sonra 1900 senesinden itibaren verasetteki ilmî araştırmalar ve bunlarla beraber veraset ilmi çok

tekemmül etmiştir. Mendel kanunları verasetin esas düstürlarının ve kütlei irsiyenin ise mozayiki tabiatte olduğunun anlaşılması da bu dusturların çekirdeğini teşkil eder."[539]

Genel Biyoloji (1935)

A. Tevfik Esen tarafından liselerin on birinci sınıf tabiî ilimler dersi müfredat programına göre hazırlanan kitapta Evrim Kuramına teferruatlı bir biçimde değinildiği göze çarpmaktadır. Ayrıca, Lamarck ve Darwin gibi isimlerin biyografileriyle karşılaşılmaktadır.

Öncelikli olarak "Lamarck" başlığını taşıyan bölümde kendisinin yaşamına kısaca değinilmekte ve ardından çalışmalarına geçilmektedir. Lamarck'ın çalışmalarından söz edilirken "Line" (Linnaeus), "Buffon", "Güvye" (Cuvier) gibi isimlere temas edilmektedir.

Lamarck'ın yaşamı ve çalışmaları hakkında bilgi verildikten sonra "Lamarkizm" alt başlığı karşımıza çıkmaktadır. İlgili bölümde Lamarck'ın düşünceleri şu şekilde özetlenmektedir:

"1 - Her canlı cisim, içinde yaşadığı muhite uymak kabiliyetindedir.

2 - Bu uyuş sırasında fazla işçen olan örge fazla gelişir.

3- Bu suretle ferdin kazandığı bedenî vasıflar yavruya geçer.

4- Hayat şartları biteviye değişmekte olduğundan uzviyetlerde buna göre değişmektedir."[540]

Bölümün sondan bir önceki kısmında ise Lamarck'ın düşüncelerinin eleştirildiği görülmektedir. Buna göre, Lamarck'ın kazanılmış özelliklerin ve dönüşümün mekanizmasına dair yeterli bir şey söylemediği, en güçlü düşüncesi olan kullanılan ve kullanılmayan organlardaki değişimlerin çerçevesinin bile kesin olarak çizilemediği savlanmaktadır. Bu konuda, örnek olarak, ördek ve su kuşu karşılaştırılmakta, Lamarckçılara göre ördeğin ayak parmakları arasındaki perdesinin sebebinin yüzme ihtiyacı olduğu dile getirilmekte ancak benzer bir yüzme gayesi taşıyan su kuşlarında böyle bir perdeye rastlanılmadığı izah edilmektedir.[541]

[539] Mahmut Şemsi, **Terbiyenin Biyolojik Temelleri**, Çankırı Matbaası, Ankara, 1934, s. 11-12.
[540] A. Tevfik Esen, **Genel Biyoloji**, Akşam Matbaası, İstanbul, 1935, s. 156.
[541] **A. g. e.**, s. 156.

Bölümün son kısmında ise Yeni Lamarckçılık düşüncesinden söz edilmekte, "Kop" (Cope), "Dantek" (Dantec), "Vayisman" (Weismann) gibi isimlere değinilmektedir. Yeni lamarckçılık ilkeleri, ders kitabında şu şekilde özetlenmektedir:

> "1 – Her canlı cisim muhite, tabiat şartlarına az çok intibak eder.
>
> 2 – Faaliyet ve neşvünemasının gayesine vâsıl olmamış uzviyetlerde uzuvların büyümesi ve melekelerinin çoğalmasını mucip olur. Uzuvların kullanılmaması anın küçülmesini melekelerinin azalmasını intaç eder.
>
> 3 – Uzuvların çalıştırılması ve çalıştırılmaması ile kazanılan vasıflar eğer iki tarafta da varsa irsen intikal eder.
>
> Bu kanunlar yeni Lamarkizm nazariyesi diye tanınmıştır."[542]

"Lamarck"ın ardından bu kez "Darvvin" bölümüyle karşılaşılmaktadır. Lamarck'ta olduğu gibi benzer bir biçimde bu bölümde de önce Darwin'in hayatına ardından da çalışmalarına temas edilmektedir. Ancak önceki bölümden farklı olarak Darwin'in *Türlerin Kökeni* üzerinden geliştirdiği evrim kuramı, Lamarckçılık ile karşılaştırılmalı bir biçimde özetlenmektedir:

> "1 – Lamarkizmin dayandığı esaslar doğrudur. Fakat anlara şu motifleri ilâve etmek lâzımdır.
>
> 2 – Dünyada yetişen uzviyetler mevcut hayat imkânlarından fazladır.
>
> 3 – Bunun için uzviyetler arasında daimî bir yaşama kavgası vardır.
>
> 4 – Kavgada gücü yetenler üstte ve hayatta kalır, gücü yetmiyenler söner gider (ıstıfa).
>
> 5 – Bu suretle tabiat mütemadiyen ıstıfa yapmaktadır.
>
> 6 – Tabiatin yaptığı bu ıstıfa cemiyette de tatbik edilmelidir."[543]

Darwin'in kuramı özetlendikten sonra karşımıza "Darvenizm" alt başlığı çıkmaktadır. Darwinizm kısaca, kabiliyetli olanın yaşaması ve başarılı olması şeklinde özetlenmektedir. Seçilim [ıstıfa] ise canlılar içinde uyumlu olanın [mütevazin] yaşamını sürdürdüğü doğal bir kanundur.[544]

---

[542] **A. g. e.**, s. 157.
[543] **A. g. e.**, s. 160-161.
[544] **A. g. e.**, s. 161.

Belirtmek gerekir ki kitapta seçilim mekanizması oldukça çeşitli örneklerle açıklanmaktadır. Bu örnekler arasında dişi ringa balığı, istiridye, mantar (Lycoperdon Bovista), salepler, gül püseronu, bakteriler yer almaktadır.[545]

Darvenizm alt başlığının en dikkat çekici kısmının ise son paragrafı olduğu görülmektedir:

> "Birçok fikir adamları: tabiî ıstıfa ve hayat mücadelesinin Darvenin söylediği kadar her yerde şiddetli olmadığını iddia ederler: hayvanlar arasında bazan tam bir kaytsızlık hükmeder, bazan da biribirine karşı yardım bile yaptıkları olur. Binaenaleyh tabiî ıstıfa tam olarak tekâmül âmili sayılamaz."[546]

İlgili alıntıda Darwin'e yönelik eleştiriler arasında şu hususlara dikkat çekilmektedir:

1-) Doğal seçilim ve yaşam mücadelesi her yerde şiddetli değildir.

2-) Aksine, bazen tam bir kayıtsızlık ve karşılıklı yardımlaşma mevcuttur.

Belirtmekte fayda var ki bu eleştiriler bizzat Darwin tarafından fark edilmiş ve eserinde dile getirilmiştir. Kısacası, Darwin seçilimin ve yaşam mücadelesinin her yerde şiddetli olmadığını, dahası, medeni topluluklarda seçilimin askıya alındığını ve karşılıklı yardımlaşmanın bulunduğunu bilmekte ve bunu farklı düzeyde gerçekleşen bir seçilim mekanizması ile izah etmektedir.

Esasen yazarın Darwin eleştirilerindeki temel gaye ise Lamarckçı olmasından kaynaklanmaktadır. A. Tevfik Esen, devamında öncelikle "Uzvî Istıfa" alt başlığında Lamarck ve Darwin kuramlarını birleştirmeye çalışan görüşü ele almıştır. Bu görüşe göre ancak bu iki kuram bir araya getirilirse değişimin niteliği anlaşılabilecektir.[547] Doğal seçilim ve kazanılmış özelliklerin aktarımı hipotezi ancak bir arada izah edilebilir:

---

[545] **A. g. e.**, s. 161-162.
[546] **A. g. e.**, s. 162.
[547] **A. g. e.**, s. 162.

> "Eğer muhit şartları dolayısile vücuda gelen bir değişme, uzviyette kendiliğinden hâsıl olan bir değişme ile karşılaşırsa bu iki tarz değişmenin tesirleri her biri yalnız başına imişçesine görür. Kendiliğinden değişme faydalı olmak için kâfi derecede kuvveti haiz değildir. Müktesep bir değişme birkaç suretle izah olunabilir. Birbirile birleşen her iki değişme tabiî ıstıfaya karşı kuvvet vermek için kâfidir.
>
> Bu suretle vuka gelen değişimlerle tedricî surette hâsıl olan zam ve ilâveler çoğalır. Uzviyeti yavaş yavaş inkişafa doğru götürürler."[548]

Henüz evrimsel sentezin gerçekleşmediği bir dönemde iki kuramın karşılaştırılması doğal karşılanmalıdır. Ancak Esen, bir adım daha ileri giderek Lamarck'ın daha "büyük" bir isim olduğundan söz etmektedir. İlgili ifade "Her İki Meslekî Mukayese" alt başlığında kullanılmakta ve yazarın Lamarckçı olduğu tartışmasız bir biçimde görülebilmektedir:

> "Lamarkizm ve Darvenizm her ikisi de tekâmülü izah ederler. Yeni Lâmarkçılar Darven ıstıfasını kabul ettikleri gibi yeni Darvenciler de Lâmarkın doktrinlerini ıstıfa nazariyelerine zam ve ilâve etmek isterler.
>
> Hattâ Darven Lâmarkizmin tekâmül tarihinde oynadığı rolü zikrederek demiştir ki:
>
> 'Muhitin tesirine lâyık olduğu ehemmiyeti vermeği unutarak büyük bir hatada bulundum. Cinslerin menşeini tertip ederken muhitin tesirlerine dair pek az vak'a biliyordum.'
>
> Yeni Lâmarkçılardan Lödantek, Lâmarkizm ve Darvenizm ayrı ayrı iki noktai nazar olmayıp bir meselenin iki tarz izah ve telâkkisidir. Yalnız, Lâmarkizm tabiî müessirata, Darvenciler de Biyolojik vetireye dayanır demiştir.
>
> Lâmark büyün hayatî hâdiselerde bir vahdet kabul eder. Zaten Lâmarkın büyüklüğü asıl buradadır. Hayatî: 'Uzviyetin dahilî vetirelerile muhitin tesirleri arasında husule gelmiş bir muvazenedir.' diye tarif eder. Darven hayata dair hiçbir nazariye serdetmeden doğrudan doğruya nevilerin istihalesine geçer."[549]

[548] **A. g. e.**, s. 162.
[549] **A. g. e.**, s. 162-163.

Lamarck'ın yazar tarafından "büyük" sıfatıyla taktir görmesinin nedeni, onun monist olduğunu düşünmesidir. Böylece Esen, hem -muhtemelen Haeckel kökenli- bir monizmi hem de bunun üzerinden Lamarckçılığı destekliyor görülmektedir. Ayrıca Esen'in Lamarckçılığın çevrenin etkisi ve organizmada gerçekleşen değişim arasındaki uyum sürecini izah ettiği düşüncesi, doğal seçilim mekanizmasına bu süreçte neredeyse yer bırakmamaktadır.

Genel Biyoloji'nin devamında, Lamarck ve Darwin'in ardından Hugo de Vries'e de ayrı bir başlık ayrıldığı görülmektedir. Vries'in kademeli değişim üzerine çalışmalar yaptığı ve bu değişimlerin kalıtsal olduğu dile getirilmektedir:

> "Gerek Lamarkizm ve gerek Darvenizm'de izah edilen devamlı ve batî tegayyürattan başka bir de şiddetli yahut fasılalı bir tegayyür vardır. Birdenbire meydana gelir. Ve geçici eşkâl mevzuu bahsolmaksızın tabî galatları vücuda getirir. Bu çeşit tegayyürler irsîdir yeni neviler, nesiller hâsıl eder. Muhattat yapraklar, renkli yapraklar, muzaaf yapraklar, köpeklerin Buldok ve fino cinslerile Merinos emsali hayvan soyları tegayyür hâdisesinin neticesile meydana gelmişlerdir."[550]

Böylece Esen, ders kitabında, evrim ile ilgili olarak üç kuram tanıtmaktadır. Sonuç kısmında ise bu üç kuramı tartışmakta ve ilginç bir şekilde neticelendirmektedir. Nitekim, Esen'in, her ne kadar monist ve Lamarckçı bir bakış açısına sahip olduğu görülse de sonuç bölümünde gerek de Vries'i gerek Darwin'i gerekse de Lamarck'ı doğadaki evrimi açıklama hususunda yetersiz bulmaktadır:

> "Şimdiye kadar geçen nazariyelerden çıkarılan neticeler şunlardır:
>
> Bu nazariyelerden hiçbirisi şimdiki halde var olan tekâmülün neden ibaret olduğunu mihanikiyetini kâfi derecede izah edememiştir. Bunun için iki izah yolu vardır ki. Biri…. muhtelif nevilerin zuhurunu ve muhtelif gruplarda müşahede olunan şekillerin teferrukunu

[550] **A. g. e.**, s. 163.

uzviyetlerin artmakta olan karışmalarında… Yahut…. canlı mahlûkların kendilerini ihata eden muhitin icaplarına uymalarında aramalıdır.

Şimdiye kadar gözden geçirdiğimiz nazariyeler meselenin bazan bir tarafını bazan diğer tarafını tenvir ediyor.

Tegayyür nazariyesi: Muhit ve intibak meselesini bir tarafa bırakıyor, yeni şekillerin birdenbire zuhurundan başka bir mesele ile uğraşmayor. Darvenizm ise aksine yalnız mutabakat ve ıstıfa meselesini izah ederek değişikliklerin mihanikiyetine ve menşeine ait hiçbir malûmat vermiyor.

Lamarkizm ise ikmali lâzım muhit ve intibak nazariyesi halinde kalıyor. Örgelerin faaliyetleri, aksülâmelleri, anları istimal etmek ve etmemek meselelerini ve müktesep evsafın verasetinin mihanikiyetini de kâfi derecede izah edemiyor.

Var olan tekâmülün esas âmilleri henüz bulunamamıştır. Hakikat ne münhasıran tabiî ıstıfada, ne haricî muhitin tesirinde, ne tagayyürdedir. Bu âmillerin her biri şüphesiz kendi rollerini yapıyor. Fakat bunlardan başka daha birçok esasların yerleri boştur…"[551]

Esen, ders kitabının kaynakça kısmında ise şu eserlere yer vermiştir:

"Dr. Sadi *Umumî Fizyoloji*

Pr. Nuri *Nebatî Fizyoloji*

Desiré Tits *Initiation a la biologie*

A. Tevfik *Tabiiye dersleri*

Elie Lazerges *Les grandes Hypoteses de la science moderne*

Hulûsi *Hayvanat ve parazitoloji (928)*

Remi Perrier *Zoologie*

A. pizon *Botanique*

A. pizon *Hygiene*

Boulet *Anatomoe et phisiologi A.. et V..*

Boule *Anatomoe et phisiologi A.. et V..*

[551] **A. g. e.**, s. 164-165.

F. G-M *Anatomoe et phisiologi A.. et V..*

Dalbis *Anatomoe et phisiologi A.. et V..*

Dalbis *Geologie*

He. Sipencer *Perencipes Biyologie*

Rabaud. Generale *Biologie Generale*

Gresset *Biologie Humaine*

Le Dantec *Philosofi Bilogique*

Dr. Reşit Galip *Dört azılı canavar*

Dr. Muhip *Frengi*

Dr. Rıza *Zührevî hastalıklar*"[552]

Yetiştirme Biyolojisi (1935)

1935 yılında, Türk Baytarlar Cemiyeti tarafından, Carl Kronacher'in (1871-1938) 1929 yılında yayımladığı *Züchtungslehre* adlı eseri, Zooteknist Dr. Selahattin Batu'nun tercümesiyle *Yetiştirme Biyolojisi* başlığıyla dilimize kazandırılmıştır. Kitabın "Envaın zuhuru İlmi, Tekâmül" başlıklı bölümünde hem Lamarck'tan hem de Darwin'den detaylı bir biçimde bahsedildiği görülmektedir:

> "Bahsettiğimiz ilimlerin hakaiki tekâmülde kendi kendine muntazam ve makul bir (Ulûmu Tabiiye Nazaryesine) vasıl olduğu halde, envâın zuhurundaki esbab ve tabiatın bu esnada ihtiyar ettiği yollar ve kullandığı vasıtalar henüz çok karanlıktır.
>
> Lamirkizim envaın zuhurunu, asıl olarak, muhit, istimal ve ademi istimal tahtı tesirinde âzânın daima inkişafları ve hususileşmeleri ile izah etmek istiyordu. Bu suretle haricî tesirler altında (iktisab edilen evsaf)ın her hangi bir yoldan maddei irsiyeye nakledilebilecekleri tasavvur ediliyordu.
>
> (Eski Darvinizm), envaın teşekkülünü, muhitin tesiratı veya istimal ve ademi istimal suretile iktisab edilen evsafın irsiyetini kabul etmekle beraber, esaas itibarile (Tabiî ıstıfa) ile izah

[552] **A. g. e.**, s. 180.

ediyordu. Bu suretle her şekli hayatide gayesiz ve intizamsız zuhur eden varyantların (1) fazla miktarından, şeraiti muhitiyeye uyanlar (hayat mücadelesi) yaşayıp tekessür edebilirler ve bu esnada şahsın bazı evsafı ve teşekkülâtı uzviyesi ve meselâ muhite uyan renk ve teşekkülâtı, muhite tetabuk eden bu nümunelerin temadii mevcudiyetlerini, yani Tabiî Istıfanın icrayi hükmetmesini, kolaylaştırıyordu.

Yeni Darvinzim, sırf bedenî (Somatik) evsafı müktesebenin maddei irsiyeye intikalini tamamen reddederek, tekâmülde yegâne kudret olan Tabiî Istıfayı kabul ediyor ve hayat mücadelesindeki Tabiî Istıfaya, daimî surette zuhur eden yeni Faktör kombinezonlarının ve sebebi meçhûl, kendi kendine zuhur eden âni tahavvülâtın (Mutation) esas teşkil ettiklerini talim ediyordu.

Teferrüat ve diğer nazariyelere girmeden söylemek lâzımdır ki, bu iki esas nazariye (Lamarkizm ve Darvinzim), envâın teşekkülündeki sebep, vasıta ve yolları tamamen izah edememekte ve Ulumu Tabiiyenin inkişafındaki mühim ve müsmir tesirlerine rağmen biyolojinin tenkid ışığı önünde bünyei hususiyeleri itibarile (tarihî) addedilmek mecburiyetindedirler."[553]

Kronacher'e göre, gerek Lamarck'ın gerekse de Darwin'in evrim kuramları eksiklikler barındırsa da, türlerin oluşumunu ve canlıların yaşam sürecini açıklamada en geçerli mekanizmanın doğal seçilim olduğunu belirtmektedir:

"Bünyei irsiyenin daimî surette tebeddülü (Mutasyon), ve tekrar, kısır olmayan, mahsul veren varyete ve nevi Hibridasyonlarında yeni bir tarzda terekkübü (yani kombinezon), muayyen ve iyi tahdid edilmiş bir hudut dahilinde olmak üzre Tabiî Istıfa (Selektion), uzviyâtın yaşamasına veya yaşamamasına yaptığı tesir itibarile şeraiti hayatiye, ilmin bugünkü vaziyetine göre, envâın teşekkülünde esas rolu oynamakta, daha iyi ifade etmek icab ederse, envâın teşekkülünde vasıta olmaktadırlar."[554]

[553] Dr. u. Dr. h. c. C. Kronacher, **Yetiştirme Biyolojisi**, Çeviren: Zooteknist Dr. Selahattin Batu, Köyhocası Basımevi, Ankara, 1935, s. 14-15.
[554] **A. g. e.**, s. 15.

Yine de doğal seçilim, çeşitli eksikliklere sahiptir. Kronacher bu eksiklikleri şu şekilde dile getirir:

> "Lâkin bu avamil meseleyi umumiyet itibarile izah edememektedirler. Çünkü: en mühim mesele olan bünyei irsiyenin tenasül hücrelerinde ânî tebeddülündeki menba ve sebebler cevapsız kalmakta ve bunun gibi uzviyâtın tekâmülündeki muayyen ve sabir bir istikametin temadisi meselesi de izah edilmemektedir. Hali hazırda mutasyonlar, ekseriyeti itibarile bize (maksadsız) gibi görünmektedirler; lâkin envâın teşekkülü için icab eden büyük zaman merhalelerinde, bunların istikamet ve gayesiz addedilmiyecekleri mülâhazaya değer. Bir çok uzviyât guruplarında, edvarı arziye esnasında bazı âzânın basitleşmesi veya inkişafı istikametinde daima müterakki bir tekâmül tesbit ettiğimiz gibi, muayyen mutasyonların da muhtelif envâ ve tenevvülerde aynı tarzda daima tekerrür ettiklerini görüyoruz."[555]

Öte yandan, Kronacher, "Yetiştirme. Esas, vasıta ve yolları. Yetiştirme neden ibarettir?" başlıklı bölümde, yetiştiriciliğin iki yolu olduğunu dile getirmektedir. Bunlardan biri yavru yetiştirmesi, bakım, beslenme ve bedeni alıştırma gibi usülleri içerirken diğeri ise tamamen seçilim (ıstıfa) yoluyla sağlanmaktadır. Başka bir deyişle, Kronacher, yapay seçilimden söz etmektedir:

> "Istıfa, arzu edilen evsafı şekliye ve fiziyolojiyeyi mümkün mertebe mükemmel bir şekilde irae eden ve bu evsafı yavrularına nakl etmek kabiliyetinde olan şahısları tenasülde kullanmak demektir. Başka bir tabirle, ıstıfanın esası, tenasül ve veraset kanunlarını sistem dahilinde kullanmaktır."[556]

Kitabın dikkat çekici bir diğer özelliği, Gregor Mendel'in genetiğine özel bir bölüm ayırmasıdır. "Mendelisme" başlığını taşıyan bölümde, Mendel genetiği, değişimin (tahavvülün) nasıl gerçekleştiğine dair yeni bir yöntem olarak tanıtılmakta ve okuyucuya konu ile ilgili genel tarihsel bir bilgi verilmektedir:

[555] **A. g. e.**, s. 15.
[556] **A. g. e.**, s. 51.

> "Melezleme deyince, muayyen faktörler için muhtelif tenasül hücreleri, idiyoplasmalar husule getiren eşhasın birleşmeleri anlaşıldığından yeni kombinezonların husule getirdikleri tahavvüllerin mütaleası içinde melezlemeye müracaat edilmektedir.
>
> Bu istikamette ilk yol açan rahip Gregor Mendel'in tetkikleridir. Mumaileyhin oldukça gayri müsait bir muhitte 1865 de neşrettiği tetkikat netayici, uzun zaman unutulmuş ve 1960[557] senesinde C. Correns, E. Tschermak ve H. de Vries tarafından aynı zamanda yapılan tahariyat neticesi tekrar meydana çıkarılarak bu müellifler tarafından teyit edilmiştir. Bu tetkikler modern veraset ilminde ve bilhassa bu ilmin müstakil bir şubesi olan (melezleme tetkikatı), (Mendel tetkikatı)na esas teşkil etmiş ve bu sahalardaki geniş tetebbülere yol açmıştır."[558]

Eserin sonlarına doğru, "Modern Veraset İlmi ve Yetiştirme" başlıklı bölümde modern genetiğin son yirmi beş yıldaki ilerlemesine temas edilmekte ve Mendel'in genetiğinin bu hususta oynadığı role değinilmektedir:

> "Mendelizm de, intikal vetiresinde faktörlerin vaziyetini, nasıl ve ne şekilde tevezzü ve inşikak ettiklerini, yeni kombinezon imkânlarını gösterdiği gibi, sitologie de tecrübî tetkiklerden alınan neticeleri hücredeki maddî hadiselerle izaha çalışmakta ve idiyoplasmasının terkibi ve tenasül hücrelerinin normal teşekkül etmiş olmalarının ehemmiyetini meydana çıkarmış bulunmaktadır."[559]

Orta Mektep Fen Bilgisi Soruları – Lise Sınıfları için Tabiî İlimler Soruları (1935)

Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti tarafından 1935 yılında orta mektepler ve liseler için hazırlanan fen bilgisi ve doğa bilimleri soru havuzu kitapçığında evrime dair soruların hazırlandığı görülmektedir. Orta mektep ikinci sınıf öğrencilerine sorulması önerilen sorulardan biri şudur: "İstihale ne demektir? Çekirge, kelebek ve arıyı hayatına göre anlatınız. İş bölümü ne demektir? Arılara göre anlatınız?"[560]

---

[557] Burada belirtilen yılda bir yazım hatası mevcuttur.
[558] **A. g. e.**, s. 122-123.
[559] **A. g. e.**, s. 216.
[560] Türkiye Cümhuriyeti Maarif Vekâleti, **Ortamektep Fen Bilgisi Soruları**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1935, s. 5.

Liseler için hazırlanan doğa bilimleri sorularında ise üçüncü sınıflar için evrime dair daha net sorulara rastlanmaktadır: "Nevilerde değişme kabiliyeti ve sebepleri hakkındaki malûmatınız nedir? Darvin ve nazariyesi hakkındaki bilginizi anlatınız."[561] Bir diğer soruda ise Lamarck'a değinilmektedir: "Lamark ve nazariyesini anlatınız."[562]

Bu örnekler dışında evrimle ilişkili olarak aşağıdaki sorulara yer ayrılmıştır:

'"İptidaî hayvanlar:

a) İptidâi hayvanlarda taazzuv.

b) Taazzuv şekillerine göre nümuneleri, tavsifleri."[563] (Lise birinci sınıf için)

''Paleontoloji'nin tarifi. Faydası.

Fosil, tarifi fosilleşme ne suretle olur?

Fosil işi yapan daha başka şekilleri anlatınız.

Fosillerin faydaları.'[564] (Lise ikinci sınıf için)

'Arzın kışrının teşekkül ve tahavvül tarihi kaç zmana ayrılır? Bu *zaman*lardan her birini, aşağıdaki esaslara göre diğerinden ayıran ana vasıflarını anlatınız.

a) İltiva hareketleri bakımından, denizlerin ilerlemesi, gerilemesi bakımından.

b) Sahreleri bakımından.

c) Hayvan çeşitlerinin zuhûru ve kaybolmaları bakımından.

d) Nebat çeşitlerinin zuhûru bakımından.'[565] (Lise ikinci sınıf için)

'İlk maymun adı vasıfları zuhûr ettiği zaman ve devri.'[566] (Lise ikinci sınıf için)

'Hücrede tekâmül şeklini, kariyokinez hâdisesini anlatınız. Verasetin esası nedir?'[567] (Lise üçüncü sınıf için)

---

[561] Türkiye Cümhuriyeti Maarif Vekâleti, **Lise Sınıfları için Tabiî İlimler Soruları**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1935, s. 41.
[562] **A. g. e.**, s. 41.
[563] **A. g. e.**, s. 18.
[564] **A. g. e.**, s. 30.
[565] **A. g. e.**, s. 30-31.
[566] **A. g. e.**, s. 36.
[567] **A. g. e.**, s. 39.

‘Hayvan silsilelerinde muhtelif tiplerden birer nümune üzerinde hasse uzuvlarının muhit ve yaşayış şekillerine göre değişikliklerini misallerle anlatınız.’[568] (Lise üçüncü sınıf için)

‘Hayvanlarda muhit ve yaşayış tarzlarına göre intıbak keyfiyetini misallerle anlatınız.’[569] (Lise üçüncü sınıf için)

‘Nebatlarda muhit ve yaşayış tarzlarına göre intıbak keyfiyetini misallerle anlatınız.’[570] (Lise üçüncü sınıf için)

‘Nevi. Cins… esaslarına göre hayvanların ve nebatların tasnifini ana hatları ve misallarile yapınız.’ (Lise üçüncü sınıf için)

‘Hayvan ve nebat silsilelerinin jeoloji zaman ve devirlerindeki inkisaf ve tekâmülünü anlatınız.’[571] (Lise üçüncü sınıf için)”

Yeni Biyoloji (İkinci Kitap) (1936)

A. Tevfik Esen tarafından ilk ve orta okul öğretmenleri için kaleme alınan çalışmada mutasyona ayrı bir bölüm ayrıldığı görülmektedir. “Mutationisme” başlığını taşıyan ilgili bölümün giriş kısmında şu ifadeler kullanılmıştır: “Felemenkli nebatatçı âlim *Hugo de Vries* 1901-1903 de *Die Mutationstheorie* adlı bir eser neşretti. Bu kitab belki Darven ve Lamark dan ziyade Biyolojiye geniş adım attırdı.”[572]

İlk ve Orta Öğretim Biyoloji Terimleri: Türkçe-Osmanlıca, Osmanlıca-Türkçe, Fransızca-Türkçe (1937)

1937 yılında Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından hazırlanan *İlk ve Orta Öğretim Biyoloji Terimleri: Türkçe-Osmanlıca, Osmanlıca-Türkçe, Fransızca-Türkçe* adlı biyoloji terimleri sözlüğü evrimle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili herhangi bir terime rastlanılmamıştır.

---

[568] **A. g. e.**, s. 40.
[569] **A. g. e.**, s. 40.
[570] **A. g. e.**, s. 40.
[571] **A. g. e.**, s. 41.
[572] A. Tevfik Esen, **Yeni Biyoloji İkinci Kitap: İlk ve Orta Okul Öğretmenleri İçin**, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1936, s. 69.

Biyoloji I (1938)

Kültür Bakanlığı tarafından 1938 yılında birinci sınıf lise öğrencileri için basılan *Biyoloji I* ders kitabında Evrim Kuramına dair bir çalışmaya rastlanmamıştır.[573]

Yeni Biyoloji ve İnsan Hayatı II (1938)

Kültür Bakanlığı tarafından 1938 yılında yayımlanan *Yeni Biyoloji ve İnsan Hayatı II* adlı ders kitabında Evrim Kuramına dair bir çalışmaya rastlanmamıştır.[574]

Biyoloji II (1939)

Muhsin Adil Binal tarafından Maarif Vekâleti adına liselerde okutulması için 1939 yılında basılan *Biyoloji II* ders kitabının sekizinci bölümü Evrim Kuramına ayrılmıştır. "Türlerin değişmeleri ve evrim teorileri" başlığını taşıyan bölümün girişinde türlerin sabitliğini savunan görüşler ile Cuvier'nin katastrofizm hipotezine yer verilmiştir. Aynı dönemde Lamarck ve G. Saint-Hilaire gibi isimlerin türlerin birbirinden türediği fikrini savundukları ancak bu düşüncelerinin dikkate alınmadığı belirtilmektedir.[575]

Türlerin değişebilirliği ve birbirinden türediği konusunu tüm dünyaya anlatabilen isim ise Darwin olmuştur: "Ancak, uzun müşahede ve tetkiklerden sonra 1859'da *türlerin orijini* adlı bir eser yazan İngiliz tabiiyatçısı Darven (Darwin), türlerin değişebildiklerini ve biribirinden hâsıl olduklarını bütün dünyaya anlatmak imkânını bulmuştur."[576]

Kitapta Evrim Kuramı şu şekilde tanımlanmıştır:

> "Türlerin değiştiklerini ve biribirinden hâsıl olduklarını bildiren teorilere evrim teorileri derler.

[573] Komisyon, **Biyoloji I**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.
[574] Komisyon, **Yeni Biyoloji ve İnsan Hayatı II**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.
[575] Muhsin Adil Binal, **Biyoloji II**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939, s. 157.
[576] **A. g. e.**, s. 157.

> Bu teorilere göre, basitten mürekkebe doğru canlı tabiatte bir evrim vardır ve bu evrim daimîdir, Evrim teorileri karşılaştırmalı anatomi, ambriyoloji, biyojeoğrafi ve paleontoloji ilimlerine dayanmaktadırlar.
>
> Bütün hayvanlar serisindeki aygıtların tetkiki, bize basitten mürekkebe doğru bir vücut yapısı gidişini göstermiştir. Ayni zamanda her canlıda kendi hayat şartlarına ve ortamına uygun bir değişmenin meydana gelmiş olduğu anlaşılmıştır (balinalarda üyelerin yüzgeçlere, kuşlarda ön üyelerin kanatlara değişmiş olması gibi). Ekoloji bahsinde de kara ve su hayatına uyan canlılarda vücut anatomisinin nasıl tahavvüllere uğradığı açıklatılmıştır. Beslenme, korunma ve çoğalmada canlılar arasındaki bağıntılar araştırılırken, muhtelif türlerin hayat şartlarına uymak için nasıl değişmek mecburiyetinde kaldıkları söylenmiştir."[577]

Ayrıca, eserde, Evrim Kuramı ve paleontoloji arasındaki ilişkiye de temas edilmiş ve fosillerin Evrim Kuramına katkıları örneklerle açıklanmıştır.[578] Evrim Kuramı, canlıların basit bir organizmadan karmaşık bir yapıya doğru gelişmesi olarak tanımlandığından, paleontoloji ile olan ilişkisi de bu ilke etrafında kurgulanmıştır: "Bunlardan başka paleontoloji, meydana çıkardığı fosillerle yer tarihinde bitki ve hayvanların basitten mürekkebe doğru bir seyir takip ettiklerini ve binaenaleyh bunlar arasında bir tekâmül bağıntısı olacağını da açıklatmıştır."[579]

Kitabın dikkat çekici yönlerinden bir diğeri ise "türlerde değişmenin sebeplerini anlatan teoriler"[580] olarak "Lamarkçılık", "Darvencilik" ve "Değşinimcilik (Mütasyonizm)" başlıklarına yer verilmesidir. "Büyük Tabiiyatçılar" başlığıyla, Lamarck, Darwin, Weismann ve Mendel'in portrelerine yer verilen bölümde[581] Binal, türlerin değişimi ve yeni türlerin ortaya çıkışına dair yukarıda adı geçen her üç teoriyi bir arada değerlendirmek gerektiğini belirtse de, Lamarckçılığa

[577] **A. g. e.**, s. 158.
[578] **A. g. e.**, s. 159.
[579] **A. g. e.**, s. 159.
[580] **A. g. e.**, s. 161
[581] **A. g. e.**, s. 165.

daha yakın bir tutum sergilediğini dile getirmek yanlış olmayacaktır. Binal, Lamarckçılığı şu şekilde tanımlamıştır:

> "Fransız tabiat âlimlerinden olan Lamark (1744-1829) ilk defa türlerin değişme sebeplerini izah eden adamdır. Lamark'a göre bütün canlı türleri, içinde yaşadıkları ortamın sıcaklık, ışık, nem, iklim ve beslenme şartları gibi dış tesirleri altında değişmektedir. Genel olarak 'ortama uymak' diye tarif edilen bu teoriye göre, herhangi bir canlının yaşayış tarzı organlarından birinin fazlaca inkişafını icabettiriyorsa, bu organ zarurî olarak değişir. Buna karşılık yaşayış tarzı herhangi bir organın faydasız kalması neticesini veriyorsa bu organ vazife göremez veya önemsiz bir şekilde iş görmeğe alışır; ve bu işsizlikle körelir; şekli, boyu, muhtelif kısımları arasındaki tenasüp, rengi ve sairesi değişir. Lamark bu değişmelerin kalıtımda dölden döle geçtiklerini ve ortamın şartları değişinciye kadar, bütün sonraki döllerde göründüklerini de teorisine ilâve etmiştir. Kullanıldığı için körelen herhangi bir organda bu hâl, dölden döle bu organın kaybolmasına kadar daha şiddetli bir surette devam eder. Fakat bütün bu değişmeler uzun zamanlarda vukua gelmektedir. Lamark'ın olmadığı bir sırada, ortaya attığı ortama uymak teorisinin bugünkü taraftarları türlerde değişmenin, ortamın (iklim, sıcaklık ve ışık) ve beslenme tarzının tesirleri altında vukua geldiğini, birçok yeni müşahede ve deneylerle kabul etmektedirler."[582]

"Darvencilik" başlıklı bölüm ise Darwin'in evrimin kanıtlarını embriyolojide ve paleontolojide bulduğunu belirterek başlamakta ve Malthus'un Darwin'e olan etkisi okuyucuya aktarılmaktadır.[583] İlerleyen bölümler, yaşam mücadelesine, adaptasyona ve doğal seçilime ayrılmıştır. Binal'in Darwin'in Evrim Kuramına dair tanımı şu şekildedir:

> "Mücadele edenler içinde, herhangi bir sebeple, diğerlerinden daha zayıf olanlar, besin maddelerini tedarik etmeğe güçleri yetmiyenler ve nihayet düşmanlarına, asalaklara ve iklim şartlarına mukavemet edemiyenler inkıraza mahkûm olacaklardır. Fakat daha mukavemetli ve hayat mücadelesi için daha iyi teşkilâtlanmış olanlar yaşamakta devam edeceklerdir.

[582] **A. g. e.**, s. 161-162.
[583] **A. g. e.**, s. 162.

> Binaenaleyh hayat rekabetine iyi hazırlanmış bireylerde doğal bir seleksiyon belirecekdir.
>
> Dölden döle bu doğal seleksiyonun devam edeceğini söyliyen Darven, hayat mücadelesinde muvaffak olabilecek canlıları; bulundukları yerde hayat mücadelesine uyanlar, düşmanlarından kaçabilenler, besin maddeleri yeter derecede bol olan başka yerlere gidenler, beslenme tarzını değiştirenler (tırmanma ve yüzme kabiliyetini kazananlar) diye izah etmiştir. Buna karşılık yine Darven, hayat mücadelesinde zayıf olanların başka yerlere göç edebileceklerini ve yeni yerlerinde tekâmül ederek ilk şekillerinden farklı yeni şekiller alacaklarını kabul etmiştir."[584]

Binal ardından, Darwin'in açıklayamadığı birçok olaydan ötürü tenkit edildiğini ve onun ömrünün sonuna doğru türlerin değişimine dair yalnızca doğal seçilimin değil, bazı Lamarckçı faktörlerin de etkisini kabul ettiğini belirtmektedir. Ancak Weismann gibi yeni Darwinciler, Darwin'in kalıtım düşüncesine sadık kalmışlardır:

> "Bu ve buna benzer birçok misallerle Darven türlerde değişmeği doğal seleksiyona bağlamaktadır. Fakat Darvencilik birçok olayları (karanlık mağaralarda ve büyük derinliklerde yaşıyan hayvanların gözlerinin kısmen veya tamamen kaybolması, bazı kurbağalarda yaşadıkları yerde su kalmayınca solungaçlar yerine akciğerlerin meydana çıkması vesaire) düşünmediği için uzun uzadıya tenkit edilmiştir.
>
> Darven de hayatının son günlerinde türlerin değişmesinde yalnız doğal seleksiyonun değil Lamark faktörlerinin bazılarının da (iklim ve organları kullanma ve kullanmama) âmil olduklarını tasdik etmiştir.
>
> Fakat başlarında Vaysman bulunan yeni Darvenciler, Darven'in ilk fikirlerine sadık kalmış ve kalıtım bahsinde anlattığımız gibi türlerin değişmesinin ancak eşeysel plâzmanın değişmesiyle mümkün olabileceğini, eşeysel plâzmanın değişmesinin bir tek sebebinin de doğal seleksiyon olduğunu ileri sürmüştür."[585]

[584] **A. g. e.**, s. 162-163.
[585] **A. g. e.**, s. 163.

Binal, "Değşinimcilik" bölümüne geldiğimizde ise Hugo de Vries'in çalışmalarına yer ayırmakta ve bu çalışmaları Lamarckçılıkla karşılaştırmaktadır:

> "Holandalı bir botanik âlimi olan De Vries tarafından son zamanlarda bitkilerde de birdenbire yeni türlerin meydana geldiği müşahade edilince, türlerin değişmeleri hakkında değşinim (mütasyon) teroisi ortaya atılmıştır. … Mısırda, inkişaf halinde iken, sapın kesilmesi veya burkulması ile erselik çiçekler hâsıl olmaktadır (halbuki normal mısırda çiçekler bir eşeylidir; tepede erkek çiçekler, koçanlarda da dişi çiçekler) ve bu erselik çiçeklerin tohumlarından yine erselik çiçekli mısırlar meydana gelmektedir. Bu müşahadeler türlerin değişmelerinde, Lamarkçılığın düşündüğü ortam faktörlerinin hiçbir tesiri olmadığı ve bilhassa uzun zaman içinde türlerin değişebileceklerinin kabul edimiyeceği iddiasına yol vermiştir.
>
> …
>
> Buraya kadar verilen izahlara göre evrim teorilerinden hiç biri kat'î değildir. O halde muhakkak olan türlerin değişmeleri ve yeni türler meydana getirmeleridir. Bu olayı her üç teoriyi bir arada düşünerek kabul etmek doğru olur."[586]

Çocuklarda Biyolojik Bilgiler I-II (1941-1945)

Dr. Joachim Brock'un (1891-1969) ilk cildini 1932 yılında, ikinci cildini ise 1934 yılında yayımladığı *Biologische Daten für den Kinderarzt* başlıklı eser, Ord. Prof. Dr. İhsan Hilmi Alantar (1888-1959) ve Prof. Dr. Şevket Salih Soysal tarafından *Çocuklarda Biyolojik Bilgiler* başlığıyla ilk cildi 1941 yılında, ikinci cildi ise 1945 yılında olmak üzere tercüme edilerek yayımlanmıştır. Eserde Evrim Kuramına dair doğrudan bir anlatım yer almamaktadır.

Orman ve Park Ağaçlarımız Cilt I (1943)

Yüksek Ziraat Enstitüsü Orman Fakültesi Profesörü Esad Muhlis Oksal (1888-1970) tarafından 1943 yılında kaleme alınan *Orman ve Park Ağaçlarımız Cilt I: Oluş ve gelişimleri; kökensel soydaşlık ilgileri ve evrim yolları* başlıklı kitapta, Evrim Kuramına geniş bir yer ayrıldığı

[586] **A. g. e.**, s. 163-164.

görülmektedir. Eserin yazılış amacı yazar tarafından şu şekilde dile getirilmektedir: "Orman ve park ağaçlarını, modern kültür anlayışının ve modern botaniğin şümulünde, bütün aktüaliteleri ile tanıtabilmek için bugünkü Dünya bitkilerinin geçmişte geçirdiği gelişim safhalarını ve Evrim (Tekâmül) Nazariyelerine göre bütün bir evrim sistemini göz önüne koymam gerekiyordu."[587]

Evrim Kuramının mahiyetini ortaya koyabilmek adına önce yaratılış düşüncesinden söz edilen eserde, yaratılışçılar arasında Brunfels, Leon, Fuchs, H. Bock, Clusius, Linné gibi isimlerin çalışmalarına yer verilmiştir. Oksal, bu çalışmaların dinî dogmanın otoritesinden tam anlamıyla çıkılamayan ve dolayısıyla evrimsel düşünceyi içinde barındıramayan sistemler olduğunu belirtmekte ve XIX. yüzyıldan itibaren bu sistemlerin çağ dışı kaldığını dile getirmektedir.[588] Yaratılış düşüncesinin anlatıldığı kısmı takip eden bölüm, "Tekâmül nazariyesi ve belgeleri" başlığını taşımaktadır. Burada yazar, Evrim Kuramının tarihsel arka planını göstermekte, dinî otoritelerden bağımsız kalarak teknik olarak evrimden söz eden ilk isim olarak Lamarck'ı göstermektedir.[589] Darwin'in Evrim Kuramından da söz eden Oksal, bu iki bilimsel kuram ve diğer disiplinlerde gerçekleşen ilerlemenin yaratılış düşüncesini ortadan kaldırdığını savlamaktadır:

> "Canlılar aleminin doğuşu etrafındaki bu görüş değişikliğini yaratan, yalınız Lamark ve Darvin'in nazariyeleri ile (Lamarkismus, Darvinismus) buna benzer daha bir çok faraziyeler değildir.
>
> Bu ilerlemelerde; anatomi, fiziyoloji, Ontogenie (ferdî evrim – Embriyologie), Palaeontologi (eski varlıklar bilimi) ve bilhassa cinsiyet organları alanındaki incelemelerin geniş bir payı vardır.
>
> De Barys, Nâgeli, Payer ve bilhassa Hofmeister, bu biyolojik ilerlemelerin en kuvvetli simalarıdır.

[587] Esad Muhlis Oksal, **Orman ve Park Ağaçlarımız Cilt I: Oluş ve gelişimleri; kökensel soydaşlık ilgileri ve evrim yolları**, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1943, Önsöz.
[588] **A. g. e.**, s. 30-44.
[589] **A. g. e.**, s. 45-46.

> İlk zamanlarda geniş bir alaka uyandırmış olan Lamark ve Darvin nazariyelerinin belirttiği hakikatlardan ve biyolojik bir çok araştırmalardan sonradır ki, yeni tiplerin doğamadığını müdafaa eden yaratılış nazariyesi; kökünden sökülüp atılmış, dinî dogmanın makûs tezahürleri yenilmiş, bitkileri yalnız iç ve dış benzeyişlerine göre gelişi güzel sınıflandıran *sun'i sistemler*, tarihe karışmış, ve Botaniğin mukadderatı yeni baştan ve artık tekâmül prensipleri üzerinden düzenlenmeğe başlanmış idi."[590]

Bunu takip eden alt bölümde "Evrim nazariyesinin hükümlerini destekliyen belgeler" başlığı ile bu kez, Evrim Kuramının geçerliliğini belgelerle ortaya koyan disiplinler sırasıyla "Palaeontolojik, Biogeografik, Sistematik, Morfolojik, Ontogenik ve embriyolojik belgeler"[591] olarak sınıflandırılmış ve okuyucuya ayrıntılı bir biçimde tanıtılmıştır. Bu kısmı izleyen alt bölüm "Tekâmül yolları, amilleri ve neticeleri: Yeni ırk ve nevilerin doğuş ve oluş tarzları" başlığını taşımaktadır. Burada ayrıntılı bir biçimde Lamarck'ın, Darwin'in, Weismann'ın kuramları detaylı bir biçimde aktarılmakta ve ardından Mendel genetiğine önemli bir yer ayrılmaktadır.[592]

Oksal'ın eserinde en başta -nispeten erken sayılabilecek bir dönemde- "tekâmül" ile birlikte "evrim" teriminin kullanılması ve evrimsel biyolojinin sistematik ve detaylı bir biçimde Türkçe ele alınması bakımından bu çalışmanın bilim dilinin gelişimine katkıda bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.[593]

Liseler için Biyoloji Ders Kitabı Sınıf - I (1950)

1950 yılında Ankara Atatürk Lisesi tabiiye öğretmenleri Aliye Seren, Dr. Nezihe Alsaç ve Sağlık Bakanlığı mütehassısı Dr. Suat Seren tarafından birinci sınıftaki lise öğrencileri için hazırlanan *Biyoloji* ders kitabında Weissmann'a yer ayrıldığı görülmektedir. Kitapta Weismann şu şekilde tanıtılmaktadır:

---

[590] **A. g. e.**, s. 46.
[591] **A. g. e.**, s. 49.
[592] **A. g. e.**, s. 134-341.
[593] Remzi Demir ve İnan Kalaycıoğulları, **a. g. e.**, s. 124.

> "1834'de Almanya'nın Frankfurt şehrinde doğmuştur. Üreme hücreleriyle vücudü yapan diğer hücreler arasında bazı ayrılıklar bulunduğunu ilk olarak göstermiş ve kalıtsal karakterlerin dölden döle geçişinin hücre çekirdeğinde bulunan Kromozom'lar ve Kromatin daneleriyle ilgili olduğunu 1892'de yazdığı makalelerle ortaya koymuştur.
>
> Bu suretle, (Genetik = Kalıtım bilgisi)nin gelişmesine yardım etmiş ve biyoloji alanında yepyeni bir gelişmenin doğmasını sağlamıştır.
>
> Kalıtım hakkındaki modern bilgilerin çoğu Vaysman'ın eseridir."[594]

Genel Biyoloji III (1952)

İzmir Atatürk Lisesi Tabiîye öğretmeni Ahmet Kantar tarafından kaleme alınan ve Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi ve Yayım Müdürlüğü tarafından 19.04.1952'de lise üçüncü sınıflarda resmî ders kitabı olarak kabul edilen *Genel Biyoloji III* kitabının alt başlıkları şunlardır: Sınıflama, Sistematik, Karşılaştırmalı Anatomi, Biyocoğrafya, Genetik ve Evrim.

Ders kitabında, gerek genetiğe gerekse de Lamarckçı ve Darwinci Evrim Kuramlarına yer ayrılmıştır. Ancak Lamarck, Darwin, Weismann gibi isimler ve çalışmaları her ne kadar detaylı bir biçimde ele alınsa da, bunların türlerin kökeni konusunda, günümüzde, tarihi bir değer taşıması dışında bir öneminin kalmadığı vurgulanmıştır. Yazar, bu konuda, ancak mutasyonculuk teorisinin günümüzde kabul edilebileceğini bildirmiştir.[595]

Kitabın genetikten bahsedilen "Kalıtım ve Kalıtımla İlgili Esaslar" başlıklı bölümünde, "Eski Teori" alt başlığıyla William Harvey'nin (1578-1658) preformasyon üzerine çalışmalarına yer verilmiştir.[596] "Yeni Teori" alt başlığında ise Caspar Friedrich Wolff'un (1733-1794) epigenez üzerine araştırmalarından söz edilmiştir.[597]

Kitapta kalıtım şu ifadelerle tanımlanmıştır:

---

[594] Aliye Seren, Dr. Nezihe Alsaç ve Dr. Suat Seren, **Liseler için Biyoloji Ders Kitabı Sınıf - I**, 1950, s. 127.
[595] Ahmet Kantar, **Genel Biyoloji III**, Endüstri Basım ve Yayımevi, İzmir, 1952, s. 192.
[596] **A. g. e.**, s. 157-158.
[597] **A. g. e.**, s. 158.

> "… canlıların ana ve babaya benzemelerine veya eşey hücreleri vasıtası ile karakterlerin dölden döle geçmesine kalıtım denir. Kısaca, muhtelif organizmalarda döller arasındaki devamlılığa kalıtım denilir. Kalıtımdan bahseden bilime de genetik veya kalıtım bilgisi adı verilir. Fosil bilgisinden öğrenmekteyiz ki bütün bitki ve hayvan sınıfları Jeolojik zamanlarda bazı değişmeler ve evrim göstermelerine rağmen dölleri koruyabilmişlerdir."[598]

Ardından genetik üzerine daha yakın tarihli çalışmalardan, Mendel'in araştırmaları ve Mendel'in çalışmalarını doğrulayan Hugo de Vries (1848-1935), Carl Correns (1864-1933) ve Erich von Tschermak'tan (1871-1962) bahsedilmiştir.[599] Bölümün devamında, "Gregor Mendel'in deney ve kanunları" alt başlığı ile Mendelci genetiğe dair bütün çalışmalar teferruatlı bir biçimde öğrencilere aktarılmaktadır.[600]

Genetik ve evrim arasındaki ilişkiye ilk kez "Kalıtım, canlıların varlıklarını korumaları, devam ettirmeleri ve evrimleri" alt başlığı altında temas edilmektedir. Bu bölümde, fosillerden söz edilmekte ve fosiller sayesinde canlıların zamanla evrimleştiklerinin anlaşıldığı belirtilmektedir.[601] Bu evrimleşmenin nedenleri ise "Değişmeler (varyasyon)" başlığı altında ele alınmıştır. Varyasyon şu şekilde tanımlanmıştır:

> "Her ne kadar bir canlı üzerindeki en büyük etkiyi ana ve babadan alınan kalıtsal özellikler yaparsa da, diğer etkenlerin (faktörlerin) de canlının karakter ve yapısı üzerinde etkisi vardır. İşte çeşitli sebeplerle cnalıda meydana gelen bu farklılığa varyasyon (değişme) denir. Değişmelerden bir kısmı kalıtsaldır, bunlara Genetik değişmeler ve mutasyon denir. Bir kısmı da kalıtsal değildir, bunlara da modifikasyon denir. Bunlar ortamın etkisi ile meydana gelirler."[602]

[598] **A. g. e.**, s. 159.
[599] **A. g. e.**, s. 160.
[600] **A. g. e.**, s. 160-167.
[601] **A. g. e.**, s. 167-168.
[602] **A. g. e.**, s. 168.

"Kalıtsal değişmeler" başlığı altında "Genotip değişmeler" ve "Mutasyon" konuları ele alınmış ve ardından "Kalıtsal olmayan (Ortamın sebep olduğu) değişmeler" başlığına değinilmiştir.[603]

"Evrim, Evrim Teorileri ve Evrime Sebep Olan Etkenler" başlıklı sekizinci bölüm ise ders kitabında doğrudan evrimden söz edilen ilk ana bölümdür: "Evvelki konulardan bir kısmında da gördüğümüz gibi evrim, çok eski zamanlarda yaşamış bitki ve hayvanların döller boyunca ağır, ağır ilerleyici değişmeler göstermesidir. Nitekim bugünkü canlı varlıklar da çok eskiden yaşamış olan organizmaların evrimi ile meydana gelmişlerdir."[604]

Bölümün devamında evrim düşüncesine dair tarihsel bir giriş yapılmış ve XVII. yüzyılda Linnaeus, Cuvier gibi bilim insanlarının türlerin sabitliğini savunduğu belirtilmiştir.[605] Türlerin sabitliği üzerine sarf edilen düşünceler "eski kanaatler" olarak değerlendirilmiş ve bu eski düşüncelere ilk karşı gelen ismin Erzurumlu İbrahim Hakkı (1699-1770) olduğu bildirilmiştir. Kantarcı'ya göre, İbrahim Hakkı, *Marifetname* adlı eserinde, türlerin birbirine değişebileceğini savlamış ve bu evrimsel sürecin maymundan insanı meydana getirmiş olduğunu belirtmiştir.[606]

Batı'da ise "organik evrim" üzerine ilk araştırmalar Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) ile başlamış ancak bu konuda ilk sistematik araştırma Lamarck tarafından gerçekleştirilmiştir. Dahası, Lamarck, Cuvier ile aynı dönemde yaşamasına karşın türlerin birbirlerinden gelebileceklerini savunmuş ancak bu fikirleri gerekli ilgiyi çekmemiştir. Ancak Darwin'in 1859 yılında yayımladığı *Türlerin Kökeni* adlı eser ile birlikte evrim fikri, dünyaya yayılmıştır.[607]

---

[603] **A. g. e.**, s. 168-169.
[604] **A. g. e.**, s. 175-176.
[605] **A. g. e.**, s. 176.
[606] **A. g. e.**, s. 176.
[607] **A. g. e.**, s. 176.

"Evrimin delilleri ve belgeleri" alt başlığında, evrimi ispatlamaya çalışan disiplinler ve kavramlar okuyucuya aktarılmaktadır. Bunlar sırasıyla, embriyoloji, biyocoğrafya, paleontoloji, karşılaştırmalı anatomi, fizyoloji, morfoloji ve anatomi ile kalıtım, ortama uyma, seçim ve mutasyonculuk olarak ifade edilmiştir.[608]

Dipnot kısmında ise ilgili delil ve belgelere karşılık gelen disiplinlerin ve kavramların kurucuları listelenmiştir:

> "Organik evrimin olduğunu gösteren belge delillerle bunların başlıca kurucuları şunlardır: A- Belgeler: 1- Sınıflama (sistematik) – Line', 2- Karşılaştırmalı anatomi (ve dumura uğramış organlar) – George Cuvier, (corç küvye) 3- Eskivarlıkbilim (paleontoloji) – Darvin, 4- Embriyoloji – Harvey, 5- Fizyoloji – Harvey ve Klod Bernard 6- Coğrafik dağılış – Lamarck. Ayrıca, 7- Morfoloji, 8- Anatomi de evrimi gösterirler.
>
> B- Organik evrimin etkenleri (mekanizması) ise şunlardır: 1- Ortama uyma – Lamark, 2- Seçim (Seleksiyon) – Darvin, 3- Mutasyonculuk – Hugo de Vries, 4- Kalıtım – Mendel'dir."[609]

Yukarıda bahsi geçen ispatlar tek tek ele alınmakta ve sonuç olarak bu deliller bir araya getirildiğinde evrimin kesin olarak gerçekleştiğinin kabul edildiği belirtilmektedir.[610]

"Evrim Etkenleri ve Türlerin Orijini Teorileri" başlıklı dokuzuncu bölümde ise evrimi ispatlayan mekanizmalar olarak kalıtım, Lamarckçılık, Darwincilik ve mutasyonculuk ifade edilmekte ve kalıtım daha önce ele alındığı için Lamarckçılık ile bölüme başlanmaktadır.[611] Kitabın yayımlandığı yılı ve Mendel ve Weismann gibi Lamarck'ın hipotezini yanlışlayan isimlerden bahsettiğini hesaba katacak olursak, bu bölümde Lamarckçılığın "evrimi ispatlayan teorilerden biri" olarak yer alması tartışmalı bir hâl almaktadır. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın

[608] **A. g. e.**, s. 176-177.
[609] **A. g. e.**, s. 176.
[610] **A. g. e.**, s. 182.
[611] **A. g. e.**, s. 183.

evrimden söz eden ilk isim olduğu bilgisi ne kadar yanlışsa, Lamarckçılığın da o tarihte, özellikle evrimsel sentez sürecinden sonra, evrimi ispat eden güncel bir teori olduğu iddiasını doğru değerlendirmek mümkün değildir. Nitekim Lamarckçılığın esasları ve ilkeleri okuyucuya sunulduktan sonra, "Lamark teorisinin tenkidi" başlıklı bölümde Lamarck'a gelen itirazlar izah edilmektedir. Yer verilen itirazlardan biri de Weismann'ın çalışmalarıdır. Ayrıca eleştirilerin yer aldığı alt bölümün son kısmında Darwin'in de kazanılmış karakterlerin aktarımı hipotezine şüpheyle yaklaştığı bildirilmektedir.[612] Böylece, Lamarckçılık bir taraftan evrimi ispat etmeyi başaran güncel bir bilimsel kuram olarak değerlendirilmekte, diğer taraftan da kuramın yanlışlandığından söz edilmektedir. Bu bakış açısının, Evrim Kuramının artık geçersiz olduğu savıyla sonuçlandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

"Türlerin orijini hakkındaki ikinci teori" başlıklı alt bölümde ise Darwin'in Evrim Kuramı detaylı bir şekilde izah edilmiştir. Konu, sırasıyla, "Haddinden fazla çoğalma", "Hayat kavgası", "En uygunların devamı", "Varyasyonlar" alt başlıklarında ele alınmaktadır.[613] Darwin'in Evrim Kuramından bahsedilen bölümün son kısmı ise Lamarck'ta da görüldüğü gibi kuramın eleştirisine ayrılmıştır. "Darvin teorisinin tenkidi" başlıklı alt bölümde şu eleştiriler dile getirilmektedir:

> "Darvinin kurduğu teoriye itirazlar yapılmıştır. Bir kere, yalnız insanlar için düşünülmüş olan Malthus kanununun bütün organizmalara uygulanması yersiz olabilir. Aynı zamanda zayıf ile kuvvetlinin ayrılması için belirli bir ölçünün yapılmıyacağı kabul edilmektedir. Bazı hallerden zayıflarla beraber kuvvetliler de yok olduğu gibi, iki organizma arasındaki savaşı her zaman kuvvetli olanlar kazanmayabilir.
>
> Yine Darvin'in iddia ettiği gibi tabiî seçim, yeni türlerin meydana gelişine yeter bir olay değildir. Darvin, değişmelerin ağır ve ilerleyici olduğunu ve buna göre vücudun bazı organlarında üstünlük meydana gediğini iddia eder. Halbuki organların üstün bir özellik

[612] **A. g. e.**, s. 184-185.
[613] **A. g. e.**, s. 185-188.

kazanması, her zaman canlıların hayatının devamına yardım etmeyebilir. Meselâ bu gün rastlanmayan ve dördüncü zamanda yaşamış olan Mamut denen fillerin fazla kıvrılmış olan dişleri, asıl ödevinden uzaklaşmıştır. Çünkü bu kıvrık diş hayvanı yırtıcı olan düşmanına karşı koruyamaz. Bu da hayvanın korunma organından mahrum kalmasına sebep olmuştur … Bu sebepten birçok fosil bilginleri çok fazla özellik kazanmış organların, o türlerin mahvına sebeb olduğunu iddia ederler.

Yine Darvin, döller boyunca bazı uygun vasıfların yavaş yavaş devam ettiğini ve bunun faydalı olduğunu ileri sürmektedir. Bu da hatalıdır. Çünkü, bir organın işe yaraması için olgun hale gelmesi lâzımdır. Meselâ kanat, boynuz ve tırnak gibi organlar, ancak tam teşekkül ettikten sonra hayat savaşı için faydalı olurlar.

Darvin'in bu kazanılan üstün vasıfların (yani değişmelerin) kalıtsal olduğu iddiası ise, bilginin en büyük hatasını teşkil eder. Darvin'in bütün değişmelerin (varyasyonların) kalıtsal olduğu iddiası yanlıştır. Hakikatta kalıtsal olan ve jermen hücreleri ile dölden döle geçen değişmeler (kalıtım ve mutasyon) mevcut ise de bunların yanında bir de ortamın etkisi le meydana gelmiş somatik değişmeler (modifikasyon) vardır ki bunlar kalıtsal değildir. Darvin, kalıtsal değişmelerle kalıtsal olmıyanları birbirinden ayıramamıştır. Yine Darvin, Lamark gibi, kalıtımın döller üzerindeki etkisini hiç düşünmemiştir."[614]

Bilindiği üzere, Darwin'in kalıtım üzerine düşünceleri ve pangenesis hipotezi yanlışlanmıştır. Ancak doğal seçilim, tıpkı genetik sürüklenme, gen akışı vd. gibi bugün hâlâ geçerliliğini koruyan bir evrim mekanizması olarak değerlendirilmektedir. Evrimsel sentezin özü de, doğal seçilim ile Mendelci genetiğin bir araya getirilmesinde yatmaktadır. Dolayısıyla, Lamarck'ta olduğu gibi Darwin'in Evrim Kuramının yanlışlandığını söylemek doğru olmayacaktır. Nitekim yazar da, eleştirilerin devamında, "Yeni Darvinciler (Vayzman teorisi)"

[614] **A. g. e.**, s. 188-189.

başlığı altında Weismann başta olmak üzere Yeni Darwincilerin doğal seçilimi, farklı bir genetik modelle birleştirdiklerini belirtmiştir.[615]

Çalışmada, türlerin kökeni teorilerinin sonuncusu olarak mutasyonculuk yer almaktadır. Mutasyon teorisinin Hugo de Vries tarafından ortaya atıldığı belirtilmekte ve mutasyon şu ifadelerle tanımlanmaktadır:

> "Hügo de Vries görünüşte bir sebep olmadığı halde anî olarak meydana gelen ve doğrudan doğruya çoğalan bu yeni vasıflara Mutant demiştir. Bunların sebep olduğu değişmelere Mutasyon, hasıl olan yeni tiplere de Mutasyon tipleri adını vermiştir (eski Yunanca muto=değişmek demektir). Bu hayvanlarda eskiden beri bilinen anî değişmelerin (Hügo de Vries) tarafından bitkilerde de bulunduğu görülünce, türlerin değişmeleri hakkında mutasyon teorisi kurulmuştur."[616]

Yukarıda da belirtildiği üzere, "Evrim teorileri hakkında sonuç" alt başlığında türlerin kökeni hakkındaki üç kuram olan Lamarckçılık, Darwincilik ve mutasyonculuk arasında bir tek mutasyonculuğun kabul edildiği iddia edilmektedir: "Lamark ve Darvin, türlerin orijini hakkındaki sebep ve yolları lâyıkı ile ve tamamen izah edemediklerinden, teorilerinin sadece tarihi bir kıymeti vardır. Bu günkü bilgilere uygun olması itibariyle, türlerin orijini hakkında zamanımızda en fazla mutasyonculuk teorisi kabul edilmektedir."[617] Yazarın bu savının, bugün geçerli olduğunu dile getirmek mümkün değildir. Dile getirdiğimiz üzere çağdaş evrimsel biyolojide doğal seçilim bir evrim mekanizması olarak geçerliliğini korumaktadır.

Evolusiyon: I. Evolusiyonun İspat Materyeli (1966)

İstanbul Üniversitesi Radyobiyoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Atıf Şengün tarafından İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesinde okutulmak üzere 1966 yılında yayımlanan

[615] **A. g. e.**, s. 189.
[616] **A. g. e.**, s. 189-190.
[617] **A. g. e.**, s. 192.

Evolusiyon: I. Evolusiyonun İspat Materyali adlı eser, Evrim Kuramı hakkında müstakil bir ders kitabı olması nedeniyle önem teşkil etmektedir. Şengün'ün eserinin önsözünde belirttiği üzere kitap dört bölüm hâlinde planlanmıştır: "I- Evolusiyonun ispat materyeli, II- Evolusiyona sebep olan faktörler, III- Evolusiyon teorileri, IV- Descendens teorisi."[618] Ancak ilk iki bölümün tamamlandığı görülse de, kalan bölümler hakkında bilgimiz bulunmamaktadır.

Şengün, ders kitabının önsözünde evrimi şu şekilde tanımlamıştır:

> "Evolusiyon canlılığın Dünya yüzündeki tarihinden bahseder. Bugün yaşayan canlıların nasıl teşekkül ettikleri, geçirdikleri değişiklikler, bu değişikliklerin iç ve dış sebeplerini aramak ve bulmak evolusiyonun araştırma konusu içine girer. Bu yüzden evolusiyon ile meşgul olan bir kimse biyolojinin her çeşit branşından istifade etmek, onlardaki yenilikleri takip etmek zorundadır.
>
> İlim tarihine bir göz atılacak olur ise evolusiyon fikrinin doğmasına sistematik ve morfolojinin vardığı neticelerin sebep olduğu görülür. Bu yüzden uzun seneler evolusiyon araştırmaları bu sahalarda yürütülmüştür. Genetiğin gelişmesi ve kalıtım faktörlerinin değişmesi ile organizmaların değişebileceklerinin anlaşılması genetiği evolusiyonun temel taşlarından birisi haline getirdi. Son senelerde de biokimyanın ve onun ile ilgili ilim dallarının, molekular biyoloji, endokrinoloji v.s. gibi bilim kollarının evolusiyonda önemli bir rol oynamağa başladığı müşahade edilmektedir.
>
> Biyolojinin çeşitli sahalarında yapılan araştırmalar ile evolusiyon ve kısmen descendenz teorileri teorileri ispat edilmiş gibi görünüyor ise de, yine önemli bazı problemlerin henüz çözülmediği, hattâ tatmin edici bir şekilde açıklanmadığı bir gerçektir. Bu konulara evolusiyon teorileri bölümünde temas edilecektir."[619]

Şengün'ün evrim üzerine düşüncelerine göz attığımızda, özellikle son paragraf dikkat çekicidir. Birinci bölümün gerek 1966 yılındaki ilk baskısında, gerekse de 1971 yılındaki ikinci

[618] Prof. Dr. Atıf Şengün, **Evolusiyon: I. Evolusiyonun İspat Materyali**, Şirketi Mürettibiye Basımevi, İstanbul, 1971, Önsöz.
[619] **A. g. e.**, Önsöz.

baskısında Evrim Kuramına karşı mesafeli bir yaklaşıma sahip olunduğu anlaşılmaktadır. Ancak Evrim Kuramının eksikliklerini dile getirecek olan üçüncü bölümün yayımlanmaması da dikkate değerdir.

Biyoloji (Temel Bilgi) (1968)

1968 yılında, Ankara Üniversitesi Veteriner, Eğitim Fakülteleri ve Hacettepe Üniversitesi öğretim üyesi Dr. M. Mihri Mimioğlu tarafından kaleme alınan, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi yayınları tarafından yayımlanan *Biyoloji (Temel Bilgi)* ders kitabının beşinci bölümünün XIV. Alt başlığında "Evolüsyon" başlığı ile Evrim Kuramına yer ayrıldığı görülmektedir. Kitapta evrim şu şekilde tanımlanmıştır:

> "Evolüsyon, bitki ve hayvanların geçmiş zamanlardan şimdiye kadar değişikliğe uğramadan devam edip gitmediklerini ve bugünkü türlerin ecdatlarına kıyasla çok değişik tipte olduklarını ifade eder. Bu gelişme daha iyiye gidiş, tekâmül manasına gelir. Organik evolüsyonun esasları nelerdir? Bu sorunun pek çok anlatış tarzları vardır. Canlılar üzerindeki bilgiler ilerledikçe sınıflandırmaları da değişmiştir.
>
> Gerçek şudur ki bitki ve hayvanlar geçmişte değişmişler ve halen de değişmektedirler. Canlıların evolüsyonu çok yavaş olmuş ve aradan milyonlarca yıl geçmiştir. Bundan dolayı bir türün başka bir türe tam olarak geçişini müşahade etmek hiç kimse için mümkün olmamıştır.
>
> Bugünkü türlerin çoğu geçmişte yaşayanlara göre daha komplekstir. Eski nesiller daha primitif durumda idiler. Parazit canlılarda ise geriye gidici bir evolüsyon görülmektedir. Bundan dolayı parazitlerin ecdatları bugünkü şekillerden daha mütekâmildir. Bunlarda önemli bazı organlar, ecdatlarında bulunduğu halde, kaybolmuştur; çünkü fonksiyonları kalmamıştır.
>
> …
>
> Organik evolüsyonun en kuvvetli destecisi embriyolojik yapıdır. Meselâ balık, sürüngen ve memeli gibi çeşitli omurgalıların embriyoları belirli safhalarında birbirlerine o kadar benzerler ki ayırt edilmeleri mümkün olmaz. Farenkse ait keseler veya yarıkların embriyoner

gekişmesi buna örnektir. Bu strüktürlerin her biri gelişme esnasında, kendilerinden ince bir doku parçası ayrılıncaya kadar, genişler. Netice itibariyle bu doku balıklarda kopar ve solungaç yarıklarını meydana getirir. Memeli ve kuşlar gibi daha mütekâmil omurgalılarda kese ve yarıklar embriyonal safhada, tıpkı balıklarda olduğu gibi, şekillenir. Ama bunlarda birinci çiftin dışında kalanlar hemen dejenere olur. Birinci çift östaki borusunu, dış kulaığı ve erginlerde timpani zarını meydana getirir. Bu organizasyon da bir evolüsyonun işaretidir.

…

Evolüsyonda paleontoloji, fosiller ilminden de geniş ölçüde faydalanılmıştır. Fosil terimi herhangi bir bitki veya hayvanın geçmiş jeolojik devirlerde kaya tabakalarında muhafaza edilmiş olan izi manasına kullanılır. Fosil, organismasının gerçek bir kalıntısı, eseri ve kalıbıdır. Bu sayede bazan şekli hiç bozulmamış bir canlı keşfedilmiştir."[620]

Bölümün sonunda, Evrim Kuramı, genetik çeşitlilik ve mutasyonlar hakkında bir özet bilgi verilmekte ve ardından Lamarck ve Darwin'in kuramları öğrencilere tanıtılmaktadır:

"Genetik varyasyonlar evolüsyon mekanizmasının önemli bir safhası olarak bilinir. Çünkü bunlar bir türün fertlerinde müşahede edilen çeşitli farklar veya varyasyonlar meydana getirir. Uzun süre seleksiyon suretiyle faydalı mutasyonların toplanması sonucu evolüsyonda genel olarak dominant bir faktördür.

Bir Fransız zooloğu olan J. B. Lamarck (1744-1829) evolüsyonun modern teorisini ilk defa ortaya koymuştur. Lamarck'a göre bir organismada çevre şartlarının etkisi altında belirli strüktür değişiklikleri olur. Bundan dolayı organismada bazı yapılar ve değişiklikler meydana gelir. Bu yapı ilk organismada mükemmel olmasa bile, yavaş yavaş son şeklini alır. Organismanın çok çalışan kısmı gelişir, kullanılamayan kısmı dejenere ve atrofiye olur. Bu şekilde kazanılan karakterler, kalıtım yoluyla da intikal etmektedir. Lamarck'ın süre gelen değişiklik fikrini ortaya koyuşu evolüsyonun modern teorilerine esas teşkil etmiştir.

Darwin (1809-1882) tarafından ortaya konan tabii seleksiyon teorisi bazı değişikliklere uğramış olmakla beraber bugün en çok rağbet gören teoridir. Darwin bu sonuca dünya

[620] Dr. M. Mihri Mimioğlu, **Biyoloji (Temel Bilgi)**, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1968, s. 273-275.

> üzerinde yaptığı beş yıllık bir seyahattan sonra varmıştır. İngiliz donanmasına bağlı bir gemi ile geziye çıkan Darwin, uğramış olduğu limanlarda fauna ve flora'yı inceleyerek kolleksiyonlarını zenginleştirmiştir. Dünya'nın çeşitli bölgelerinden topladığı türleri karşılaştırmış, adalarda yaşayanlarla büyük kara parçalarındakilerin birbirlerine çok benzediği kanısına varmıştır. Darwin, İngiltere'ye döndükten sonra topladığı materyal üzerinde 20 yıl çalışmıştır. Evolüsyon hakkında edinmiş olduğu bilgileri 1859 yılında yayınlamıştır.
>
> İnsan nesli hakkında, Darwin teorisindeki fikirlerden biri, insan bu duruma gelmeden önce antropoit maymunların (ape'ler) özelliklerini göstermesidir. Bu düşünceyi destekleyen deliller bugün bir araya getirilmiş durumdadır. Bu devrenin, fosillere de istinaden, altmış milyon yıl öncesine ait olduğu tahmin edilmektedir. Serbest yaşayan bütün maymun türlerinde kuyruk vardır. İnsan ve ape'ler kuyruksuzdur; fakat gerek insan ve gerekse ape'lerde kuyruğun atrofiye olduğu kalıntılarından bellidir."[621]

Bölüm bitirilirken gazete ve dergilere yansımış olan insan türlerinden söz edilmekte, Güney ape insanından, Java insanından, Pekin insanından, Heidelberg insanından ve Neanderthallerden bahsedilmektedir.[622]

Evolusiyon: II. Evolusiyona Sebep Olan Faktörler (1969)

Prof. Dr. Atıf Şengün, dört cilt olarak planlanan serisinin ilkini 1966 yılında *Evolusiyon: I. Evolusiyonun İspat Materyeli* adıyla yayımladıktan sonra 1969 yılında *Evolusiyon: II. Evolusiyona Sebep Olan Faktörler* adlı ikinci cildi, öğrencileriyle ve okuyucularıyla buluşturmuştur. Daha önce de belirttiğimiz üzere, kalan iki cildin yayın aşamasına gelmediği anlaşılmaktadır.

İkinci cildin önsözünde Şengün, çalışmasının amacını şu sözlerle ifade etmiştir:

[621] **A. g. e.**, s. 277-278.
[622] **A. g. e.**, s. 278.

> "Bu kitap Evolusiyon adlı ders kitabının ikinci bölümünü teşkil etmektedir. I. bölümde olduğu gibi bunda da genel bilgiye yer verilmiş, bilhassa eski (klasik) bilgi ile yeni gelişmekte olan bilgiler arasında bir bağlantı kurulmasına çalışılmıştır. Bu yüzden, yer yer ilk bakışta konu ile ilgisi olmıyan bir takım bilgiler kitap içine alınmış, bazıları, meselâ sitoplazmaya bağlı kalıtım ihmal edilmiş gibi görünmektedir."[623]

Şengün, ilgili çalışmasında, evrimin temel prensibinin organizmaların morfolojik ve fizyolojik karakterlerinin değişmesine dayandığını bildirmiştir.[624]

Genetik (1969)

Prof. Dr. Emine Bilge (1926-1978) tarafından ilk baskısı 1969 yılında yayımlanan *Genetik* ders kitabının 1974 tarihli ikinci baskısının iç kapağında Gregor Mendel'i, Charles Darwin'i ve Hugo de Vries'i saygıyla andığı görülmektedir. Mendel için "Kalıtsal madde homojen bir ekstre değildir. Bağımsız ve değişmez ünitelerden ibarettir. Onlar yeniden gruplanabilirler."; Charles Darwin için "Spesiyeler sabit değildir. Değişebilirler ve yenilerini meydana getirebilirler."; Hugo de Vries için ise "Yeni ve farklı tipler mutasyonlarla meydana gelmektedir." alıntıları yapılmıştır.[625]

Eserin ilk kısmında "Genetiğin Tarihçesi" başlıklı bölümde, genetik üzerine araştırmalar bilim tarihinden örneklerle okuyucuya sunulmuştur. Mezopotamyalılar dönemine, Anaksagoras, Aristoteles, Hippokrates, Weismann, Darwin, Galton, Naegeli, Mendel, de Vries gibi isimlere temas edilen çalışmada genetik araştırmalar, ilk yazılı bilimsel faaliyetlerden günümüze kadar getirilmiştir.[626]

Kitabın "Evolüsyon" başlığında ise bu kez evrim üzerine araştırmaların tarihi Buffon, Lamarck, Darwin ve Weismann gibi isimler üzerinden izah edilmiştir. Darwin ile başlayan genel

[623] Prof. Dr. Emine Bilge, **Genetik**, Fen Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1974, VII.
[624] **A. g. e.**, VII.
[625] **A. g. e.**.
[626] **A. g. e.**, s. 1-7.

bir girişin ardından Lamarck'ın kazanılmış özelliklerin aktarımı hipotezi açıklanmış, meşhur Zürafa örneği verilmiş ve Weismann'ın fareler üzerinde gerçekleştirdiği deney okuyucuyla paylaşılmıştır:

> "Canlıların başlangıçtan beri ne şekilde geliştiğini ve farklı formların nasıl meydana geldiği izah edecek kuvvetli bir teori ancak 19. asırda Darwin tarafından ileri sürülmüştür. Darwin'e gelinceye kadar bu yönde gelişen fikirleri de burada kısaca hatırlayalım. Meselâ Buffon (1707-1798) spesiyeler içinde variyasyon mevcut olduğunu ve evvelce mevcut olan spesiyelerde tedrici değişmelerle yeni spesiyelerin meydana gelebileceği ihtimalini düşünmüştür.
>
> Charles Darwin'in dedesi olan Erasmus Darwin (1731-1802), organizma üzerine ortamın yaptığı etkilerin döle intikal edebileceğini düşünmekte idi. Bu teori daha sonra Lamarck (1774-1829) tarafından geliştirilmiştir. Gençliğini askerlikte geçiren Lamarck, sonradan botaniğe olan ilgisi sebebiyle tıp öğrenimini yaptı. Bir botanikçi olarak Fransa'nın florası üzerinde yazdığı bir kitap ile meşhur oldu. 50 yaşına yaklaşırken zoololojiye yöneldi ve omurgasız hayvanlar üzerinde çalışmaya başladı. 1809 yılında evolüsyonun mekanizması hakkındaki fikirlerini 'Philosophie zoologique' adlı eserinde geniş bir şekilde yazdı. Ona göre, bir hayvanın yaşadığı ortamda vaki olan değişme bazı organların değişikliğe uğramasına yol açar. Fazla kullanılan organlar fazla gelişir. Organların kullanılmaması ise onların körelmesine sebep olur. Lamarck, bu şekilde ortamın etkisiyle kazanılmış olan karakterleri yani modifikasyonların döle geçtiğini kabul ediyordu. Bu esasa dayanarak zürafanın evolüsyonunu şu şekilde izah etmiştir. Zürafanın atası geyiğe benzeyen ve boynu uzun olmayan bir tip idi. Ortamda kâfi miktarda ot bulunmadığından bu hayvan ağaç yaprakları yemeye mecbur kalmış ve alt yapraklar bittikçe daha yüksekteki yapraklara erişmek için çabalamıştır. Bunun sonucu olarak onun boynu uzamış ve bu uzama dölden döle daha fazla artmış, böylece bugünkü zürafa meydana gelmiştir. Karanlık mağaralarda yaşayan hayvanlarda ise, ihtiyaç olmadığından gözler gitgide körelir ve hatta kaybolur. Lamarck'ın teorisinin hatalı tarafı ortamdaki değişmelerin etkisiyle kazanılmış olan karakterlerin döle geçebileceğini kabul etmesi idi. Weismann arka arkaya birçok kuşakta farelerin kuyruklarını

> kesmiş fakat hiçbir zaman onların dölünde kuyruksuz fareler elde edememiştir. Bu ve buna benzer deneyler kazanılmış karakterlerin kalıtsal olmadığını kesin bir şekilde göstermiştir."[627]

Eserde Lamarck ile ilgili olarak yalnızca yukarıdaki paragrafın yer aldığını belirtmekte fayda vardır. Evrim Kuramı tarihi üzerine kaleme alınan bu paragraf dışında Lamarck'a dair başka bir ifadeye rastlanmamaktadır. Bölümün devamında, Darwin'in Beagle yolculuğuna değinilmiş ve doğal seçilim, okuyucuya detaylı bir şekilde aktarılmıştır.[628] Bilge, Darwin'in Evrim Kuramının bugün hâlâ geçerli olduğunu ancak o dönemde teorinin genetik konusundaki bilgi eksikliğinden dolayı kalıtım konusunda zayıf kaldığını belirtmiştir.[629] 20. yüzyılın başından itibaren ise kalıtımın prensipleri ve genetik çeşitlilik olmak üzere bu iki husus üzerine yapılan araştırmalarla Darwin'in Evrim Kuramının modern açıklaması yapılabilmiştir:

> "Bu asrın başından beri araştırıcılar tarafından yapılan geniş çalışmalar sayesinde bu iki husus hakkında yeterli bilgi elde edilmiş ve o sayede Darwin teorisinin modern açıklaması yapılabilmiştir. Böylece neo-Darwinizm ortaya çıkmıştır. Darwin zamanından beri büyük gelişmeler gösteren genetik, sitoloji, histoloji, taksonomi ve paleontolojinin neo-Darwinizm'e hizmeti büyük olmuştur."[630]

Ayrıca, Hugo de Vries'in mutasyon üzerine araştırmalarına yer verilmiş, seçilim, genetik sürüklenme gibi mekanizmalar hakkında detaylı açıklamalarda bulunulmuştur.[631]

3.2. Bilimsel Çalışmalarda Evrim Kuramı

3.2.1. Telif Eserler

[627] **A. g. e.**, s. 293-294.
[628] **A. g. e.**, s. 294-295.
[629] **A. g. e.**, s. 295.
[630] **A. g. e.**, s. 295.
[631] **A. g. e.**, s. 296-298.

Celal Nuri [İleri]'nin (1881-1938) 1923 yılında yayımladığı *Taç Giyen Millet* adlı eseri tarih ve milliyet, devlet şekilleri, Modern Türkiye ve tarihi, tanzimat, inkılap ve irtica, eski ve yeni din anlayışı gibi konuları ele almaktadır. Eserin "İrfân ve Milliyet" başlıklı bölümünde insan merkezli bakış açısı eleştirilmekte ve bu düşünceyi yıkanın XIX. yüzyılda Darwin ve Wallace olduğu bildirilmektedir. Bu iki ismin öncüsü ise Lamarck'tır:

> "İkinci bâtılaya göre insan denilen mahlûk bu mükevvenatın içinde etem mevcudatdır. Bütün kâinat insan için yaratılmışdır. Bu fikr-i sakîmi (Rönesans) devri yıkamamışdı. Merkeziyet-i insan menkûlâtını hedm eden on dokuzuncu asır olmuşdur. Bu feth-i mübine muvaffak olan İngiltereli (Darwin)dir. Aynı zamanda diğer bir İngiltereli ʿalim, (Wallace) da uzun tedkikatdan sonra aynı neticeye gelmişdi. Bir de bu her ikisinin pişdârı olan Fransız tabiʿîyyûnundan ve bir asır evveli ricalden (Lamarck)ı unutmayalım."[632]

Eserde ayrıca dehâ kavramı üzerinde durulan bir paragrafta önemli bilim insanlarından bahsedilmekte ve gerçekleştirdikleri keşifler üzerinden örnekler verilmektedir. Denis Papin (1647-1713), Isaac Newton, Émile Durkheim (1858-1917) gibi isimler arasında Darwin'den de şu şekilde bahsedilmektedir: "(Darwin)in keşfi, tabiʿî ıstıfa ile sunʿî ıstıfa arasındaki tatbik ve gizli münasebetleri meydana koymakdan ibaret değil midir?"[633]

Ruh ve sinir hastalıkları uzmanı ve ilk modern ruh sağlığı hastanemizin kurucusu Mazhar Osman [Usman] (1884-1951) tarafından ilk baskısı 1909/10 yılında yapılan *Tabâbet-i Rûhiyye* adlı eserin 1926 yılına ait baskısında Lamarck'tan ve Darwin'den şu sözlerle bahsedilmektedir: "Lamarck ile Darwin'den biri ırs meselesi biyolojinin en mühim bir bahsi olmuş, pek muzlim olan bu saha birçok çeşid mütehassısların bu hususa aid mesaîsi ile günden güne nurlanmışdır. Antropoloji, geneolojidir."[634]

---

[632] Celal Nuri, **Taç Giyen Millet**, Cihan Biraderler Matbaası, İstanbul, 1923, s. 61.
[633] Vilhelm Rasmussen, **Dört ile Yedi Yaş Arasındaki Çocuğun Ruhiyatı**, Çev. Abdüllatif Nevzad, Matbaʿa-i ʿAmire, İstanbul, 1925, s. 195.
[634] Mazhar Osman, **Tabâbet-i Rûhiyye**, Kader Matbaası, İstanbul, 1926, s. 117.

Eğitimci ve siyasetçi İbrahim Alâeddin [Gövsa] (1889-1949) başkanlığında toplanan heyet tarafından hazırlanan "Büyük Adamlar" serisinin kırk kadar biyografisinden biri de Darwin'e ayrılmıştır. Metin kısmı on bir sayfa olan bu küçük çalışmanın içindekiler kısmı şu şekildedir: "Darwin'i hazırlayan muhit", "Darwin'in hayatı", "Muâvin kanûnlar", "Darwin'in insan menşe'î hakkında tasvîri", "Darwin'in fikirleri ve sosyoloji."

Eserde, "Darwin'in insan menşe'î hakkında tasvîri" kısmında, Darwin'in insanın kökenine dair açıklamalarının dinlerdeki yaratılış anlatısıyla çeliştiği ve bu durumun büyük bir hiddet ile karşılandığı belirtilmekte, Java'da keşfedilen *Pithecanthropus erectus* örneğinde de görüldüğü üzere insanın da bir hayvan olduğu dile getirilmektedir:

> "Darwin insanın toprakdan yaradılıb esrârengiz bir nefis üfürülmesiyle hayata geçdiğine kâniʿ değildir. Mukaddes kitabların haber verdiği insanın hilkâti hakkında Darwin çok itirazlara, çok hücumlara mâʿruz kalan bir nokta-i nazar serd etdi, dedi ki:
>
> İnsan maymundan azmışdır. Filhakîkâ insanların izzet-i nefsi, asırlarca alınan terbiye, dinîʿâkidesi buna birden bire inanmaya mâniʿdi. Elânda Darwin'in insan menşe'î hakkındaki telakkîsine hiddet edenler pek çokdur.
>
> Fakat Darwin'in fikirlerinin, felsefesinin esâsını ırkların istikrarsızlığı, ve menşe'în vahdeti ve tekâmül teşkil eder. Bunu ileri veren Darwin'in tekâmülcü telakkilerini anladıkdan sonra onun insan hakkında ne diyeceğini kesdirmek güç değildir. Maymun insanın ceddidir sözü, Darwin'in ʿumûmî tekâmül fikrinin bir halkasını ifâde eder. Târih-i tabiʿâtın bir mevzûʿ olmakdan başka mâhiyeti olmayan insanın menşe'îni zikr etmemesi bile Darwin'in mantıkî insanı bulduğu neticeye götürecekdir. İnsan bir hayvandır her hayvan gibi, her nebat gibi tekâmülün bir safhâsını ifâde eder.
>
> Bilhassa Cava'da Dubois'in bulduğu 'şibh-i beşer – Pithecanthropus erectus' müstehasesinden sonra insanın menşe'î meselesi bir az daha vuzûhla görülebilecek bir hâle

> gelmişdi. Cava'da bulunan müstehâse kolları uzun, beyni insanınkinden küçük, ayakda durabilen maymunla insan arası bir nevʿi ifâde etmekdedir."[635]

Eserin "Darwin'in fikirleri ve sosyoloji" bölümünde ise önce Spencer'dan ve Sosyal Darwinizmden söz edilmekte, ardından Yeni Darwinciler ile Lamarckçılar arasında karşılaştırmalar yapılmaktadır. Lamarckçılar, Yeni Darwincilerin aksine toplumsal özelliklerin de kalıtım yoluyla aktarıldığını savunurlar. O dönemde bu görüşe inanan kimsenin kalmadığı dile getirilmektedir. Bir diğer husus ise yine kalıtım konusu etrafında cereyan etmektedir. Yazara göre, Lamarckçılar frengili bir adamın oğlunun da frengili doğduğunu iddia ederlerken, Yeni Darwinciler ise Çinli kadınların geleneksel olarak ayaklarını uzun yıllar demire bağladıkları halde çocuklarından hiçbirinin küçük ayaklı doğmadığını söylemektedirler. Bu durumda iki taraf da ifrat ve tefritten kurtulamamıştır:

> "Darwin'in tekâmül fikriyle ʿulûm-u tabiʿîyyede yeni bir ufuk açdığı gibi felsefede de bir çığırın mühim bir uzvu olmuşdur. Darwin'in fikirleri felsefe ve ictimaʿîyyatda bilhassa Spencer vâsıtasıyla hakim olmuşdur. Spencer'ın terakkî kanunu, Darwin'in tekâmül nazariyesinin daha vaziʿ, daha şümullü bir şeklinden başka bir şey değildir.
>
> Darwin'in fikirleri sosyoloji sahasında bazı sahalarda iyi feyzli tesirler bırakdı, bazı sahalarda ise adem-i muvaffâkiyete uğradı. Darwin'in sosyolojide bir hakîkât olan fikirleri:
>
> Basitin ibtidâî, mükemmelin gayr-i mütecânis olması, mütemadi bir tekâmülün mevcudiyeti cemʿiyyet içinde cidâlin devâmı ve mütemâdî tahavvül.. Fakat buna mukâbil Darwin'in mücadele nazariyesi yalnız ferdleri kasd etdiği hâlde onu menfî mâhiyetde görüyoruz. Ve bilhassa iş bölümü yapmak suretiyle insanlar ihtilaf yerine i'tilâfa geçerler.
>
> Elân sosyolojide 'Darwinizm-i sosyal' namını taşıyan bir mekteb sosyoloji tarihine karışmış olmakla berâber mevcûddur denebilir. Bilhassa 'yeni Darwinciler = neo Darwinienler' cemʿiyyet hayatında Lamarck'ın nazariyeleriyle karşı karşıyadırlar. Lamarck, uzviyetin ve nevʿin teşekkülünde ırsiyetin tesirini aʿzamî suretde kabul eder. Lamarckcılar ictimâʿî

[635] İbrahim Alâeddin, **Darvin**, Sebat Matbaası, İstanbul, 1927, s. 13-14.

vasıfların ırsiyetle intikâline kanʿîdirler. Bunun için bu iki hayâtiyata müstenid sosyoloji mektebi mücadelelerine devam edip gitmekdedirler.

İki tarafın da ifratla tefritden kurtulduğu yokdur. Bir taraf frengili adamın, frengili çocuğu olduğunu ileri sürerek ırsının tesirini izâha çalışıyor, diğer taraf Çinlilerin mütemadiyen kadınlarının ayaklarını demire koydukları hâlde hiç bir kadının çocuğu hâl-i tabiʿîsinden daha küçük ayaklı doğurmadığını söylüyorlar. Kulağı kesilen bir hayvanın çocuğu yine kulaklı doğuyor.

Darwincilerle, Lamarckçılar arasında uzun zaman sonra bir cidâl hâlini alan verâset meselesi iki tarafdan da haklı, haksız telâkkilerini meydana çıkaran ʿamelî bir görüşle hal edilmişdir. Uzuvlarda vazifesi tağyîr eden tahavvüller hâsıl olursa bu evvelada intikâl eder. O hâlde ne için Çinli kadınların çocukları hâlâ demire konuyor. Niçin frengili adamın çocuğu frengili doğuyor bu kendi kendine hal edilmiş oluyor. Tabiʿi artık ictimaʿî vasıfların da intikâl edebileceği efsanesine inanan kalmadı. Çünkü ictimaʿî vasıflar, uzvun vazifesini taʿdil edecek mahiyet alamıyor."[636]

Sosyolog ve felsefeci Mehmed Safvet [Arın Engin] (1897-1979) tarafından 1928 yılında yazılan *İspenser'in Felsefesi*, Sosyal Darwinizmin kurucusu Spencer'ın çalışmaları hakkında kaleme alınmış ilk derli toplu Türkçe eserdir. Yazar, önsözde eserden ve yazılış amacından şu sözlerle bahsetmektedir:

"Asr-ı hâzır felsefesine yeni bir mefhûmu kemâl-i muvaffakiyetle katarak felsefeye yeni bir vecihe daha veren Spencer'ın eserleri, Türk kârileri için istiğna kabul etmez bir ehemmiyeti haizdir. Onun felsefesini ihtivâ eden koca cildlerden felsefe kütübhanemizin henüz mahrûm bulunması cidden tesire şayandır. Zan ediyoruz ki Spencer'ın yalnız terbiye kitabı Türkçeye tercüme olunmuşdur. Ve felsefesinin en az ehemmiyetli kısmını ihtivâ eden bir eseridir.

Biz şimdilik Spencer'ın muazzam asârının Türk kârilerinin nazar-ı istifâdesine yavaş yavaş arz edilmesini temenni ederken, onun felsefesini hülâsa eden şu küçük kitabı neşre ictisâr etdik.

[636] **A. g. e.**, s. 14-15.

> Memleketimizde felsefeye şayan-ı şükrân bir alâka uyanıyor. Bu alâka irfan seviyemizin yükselmekde olduğuna alâmetdir. Bu cereyânı, eski ve yeni hayatî kıymeti haiz en nefis eserlerin tercüme ve nesşiyle kutlandırmak hepimizin vazifesidir. Bu hareketler Türkiye'nin yeni devrini yükselten ve yükseltecek olan en mühim farikalardır. 25 Temmuz 1928. Mehmed Safvet."[637]

Eserde Darwin'den ve onun Evrim Kuramından söz edildiği kısımda Darwin'in, Lamarck'ın yetersiz görülen sistemini başka temeller üzerinden açıklayabilmeyi başardığından bahsedilmekte ve ayrıca insanın da bir hayvan olduğu olgusu üzerinde durulmaktadır:

> "İşte yeni Avrupa felsefesindeki bu muhtelif cereyanlardan ve inkişaflardan sonra on dokuzuncu asrın sonlarına doğru ve hayâtî anlayış tarzı üzerinde müdhiş bir inkılâb oldu. Bu inkılâb 1859'da meşhur İngiliz tabiʿîyyatçısı (Charles Darwin) (1809-1882)in uzun tedkikât neticesinde neşr etdiği Nevʿlerin Menşe'î = Origin of species ʿunvanlı eseriyle başlıyor. Darwin bu eserinde o zamana kadar hemen hemen meçhûl kalan bir esas-ı ʿilmî üzerinde tekâmül nazariyesini izâh etdi. Tekâmül nazariyesi eskiden beri bazı mütefekkirleri işgal etmiş olmakla beraber hakîki mecraya dökülmüş olmadığından ve kanâat-bahş bir suretde izâh edilemediğinden daîma ehemmiyetsiz ve şübheli kalmışdı. Aristo'nun zikr etdiği bu fikir, yeni devirde Fransız tabiʿîyyatçısı Lamarck tarafından bir sistem hâline konmağa çalışılmışdı. Ve uzvî tekâmülün istiʿmâl-i esâsiyle izâh edileceği ileri sürülmüşdü. Bu da nakâfi görülmüş ve en nihâyet Darwin bunu gayr-ı kâbil-i inkâr bir sûretde ve başka bir esas üzerinde izâh etmişdir.
>
> Tekâmül nazariyesi mucibince insanlar birer hayvândırlar ve ibtidâî hayvânların bu kanuna tabiʿen uzun asırlar neticesi olarak inkişâf etmiş bir safhasıdırlar. Bu tekâmül 'mücâdele-i hayât' ve 'tabiʿî seçiş' kanunlarına tabiʿen vukuʿa gelmekdedir. ʿUmûmî bir mücadele-i hayât içinde daîma uzviyetlerin kuvvetli olanları payidar olmuş ve muhite intibâk hasıl etmişdir. Muhite uyamayanlar ve kuvvetsiz kalanlar mahv olmuşlardır. Ve böylece uzun bir silsile-i tekâmül neticesinde insanlar da meydana gelmişdir. Darwin bu nazariyesini dört esasa istinâd

[637] Mehmed Safvet, **İspenser'in Felsefesi**, Kütübhâne-i Sudi, İstanbul, 1928, s. 3.

> etdirerek isbât ediyor. Birincisi, aynı muhitde bulunan ve aynı zümreye mensub olan müstehaselerin irâe etdiği tekâmül; ikincisi, arzın muhtelif devirlerinde ve muhtelif iklimlerde yetişmiş olan uzviyatların irâe etdikleri tekâmül; üçüncüsü, dumûra uğramış bazı uzuvların bu gün yaşayan hayvânât zümrelerinde görünüşü; dördüncüsü, insanlar dâhil olduğu halde bütün zevilhayâtın teşekkülât ve yaşayış itibariyle arz etdikleri müşâbehetler. Darwin Origin of Species ve Descent of Man (Ademin Nüzûlü) ismindeki kitablarında bunları bir tafsil-i bütün elde etdiği delâîle istinad ederek izah etmişdir. Darwin'in bu nazariyesi tabiʿat ʿaleminde olduğu gibi felsefe ʿaleminde de bir inkılâb yapmışdır."[638]

Devamında, Spencer'dan Darwin'in Evrim Kuramına dayanan bir felsefe sisteminin kurucusu olarak bahsedilmektedir:

> "İşte meşhur İngiliz filozofu Herbert Spencer (1820-1903) Darwin'in bu nazariyatına istinâd ederek yeni bir felsefe sistemi kurmuşdur. Bu sistemin ismi Synthetic Philosophy = Terkibî felsefe yahûd Evolutionist Philosophy = Tekâmüliye felsefesidir. Spencer bu felsefe ile hayâtın bütün tecelliyâtının, bütün müesseselerin, câmid, uzvî her şeyin bir tekâmül neticesi olarak bu günkü hâle geldiklerini hatta fikirlerin ve mefhumların da bir tekâmül mahsûlü olduğunu izâh etmişdir. On dokuzuncu asrın sonlarına doğru yaşayan bu yeni felsefî cereyân birçok aksülameller uyandırmakla beraber elân fikir ve ʿilim ʿaleminin muhavver-i esâsiyesini teşkil etmekdedir."[639]

İzmirli İsmail Hakkı'nın büyük oğlu İstanbul Erkek Lisesi biyoloji öğretmeni Celâleddin İzmirli tarafından 1951 yılında kaleme alınan *İslâm Âleminde Yetişen Filosof, Tabip, Natüralist ve Biyoloğlar* adlı eserde İslâm Dünyası'nda biyoloji başta olmak üzere doğa bilimleri ile ilgilenen bilim insanları tanıtılmaktadır.

İbn Miskeveyh'in (932-1030) çalışmalarından bahsedilen bölümde, onun görüşlerinin hem Lamarckizm hem Darwinizm hem de Haeckel ile uyumlu olduğu belirtilmektedir:

---

[638] **A. g. e.**, s. 10-12.
[639] **A. g. e.**, s. 12.

> "Ebu Ali Miskiveyh, ahlâk âlimi ise de tekâmül nazariyesinden bahsetmesi itibariyle de tabiiyat ile meşgul olmuştur. (Ettahare) adlı eserinde hayvanların son mertebesini doğrudan doğruya maymunu gösteriyor. Bundan çok zaman sonra Hekkel ptekoit nazariyesinde antropoid maymunlardan şampanzeyi insana en yakın olduğunu gösteriyor ve insanların ceddi olarak kabul ediyor. Şu halde Ebu Ali Miskiveyh'in fikri bugünkü Darvinizm Lamarkizm ve ptekoid teorilerine de uygun görülmektedir."[640]

Ebu Süleymani Büstî ise Arapçada Evrim Kuramından bahseden ilk isim olarak tanıtılmaktadır:

> "İlk evvel arapça olarak tekâmül (evrim) teorisinden bahsetmiştir: İhvan-ı safa ve Hullânı vefa feylesofudur. Bu müellif insanın dört elemanın cüzlerinden meydana geldiğini söyliyerek madenden nebata nebattan hayvana geçtiği anlaşılıyor. (Böylece maden toprağa, toprak nebata, nebat hayvan üzerine istihale etmiştir. İnsan da histen ayrılarak meleklere ittisal kesbediyor). Ancak Darvin'in natürel seleksiyonu yerine Ebu Süleyman inayeti rabbanî'ye hikmeti ilâhiye kaydını koyuyordu [H. 400]"[641]

Yazara göre, İbn Haldun (1332-1406) da Evrim Kuramından söz eden bir diğer isimdir: "İbni Haldun tekâmül nazariyesinden de bahsederek tedricî tahavvül usulünü ve istihale (metamorfoz)yi anlatmıştır. Garpta mesâî felsefesine karşı içtimai felsefe mektebi açmıştır."[642]

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (1703-1780) tanıtıldığı bölümde, onun Türkçede ilk kez evrimden bahseden kişi olduğu bildirilmekte ve fikirlerinin Haeckel'a daha uygun olduğu belirtilmektedir:

> "Merhumun riyaziye, tabiiye ve ilâhiyattan bahseden meşhur Marifetnamesi vardır; bu eserinde istihaleden bahsediyor, madenden başlayarak, nebat ve hayvan mertebelerini geçerek insana yaklaşıyor ve hayvan ile insan arasında nesnas denilen yaban adamını ve

[640] Celâleddin İzmirli, **İslâm Âleminde Yetişen Filosof, Tabip, Natüralist ve Biyoloğlar**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1951, s. 25.
[641] **A. g. e.**, s. 27.
[642] **A. g. e.**, s. 44.

> maymunu koyuyor, bu suretle tekâmül nazariyesinden bahsediyor. Türkçe ilk defa tekâmülden bahseden bu zattır. [İbrahim Hakkı Efendinin tekâmül hakkındaki fikri Hekkel'in Pitekoit teorisine daha uygun görünmektedir.] İbrahim Hakkı'ya göre hayvanlar sırf şehvetten, melekler sırf akıldan yaratılmış insan ise akıl ile şehvetten halkedilmiştir. Aklı şehvete galebe edebilen insan melekler seviyesine yükselebilir."[643]

İzmirli, Kınalızade Ali Efendi'nin (1510-1572) de aynı şekilde, Türkçede ilk kez Evrim Kuramından bahsettiğini savlamaktadır: "En meşhur eseri *Ahlâkı alâî*'dir. Bu eserinde ilk evvel türkçe olarak tekâmül nazariyesinden bahsetmek suretiyle de tabiiyatla da meşgul olmuştur."[644]

Muhyiddin İbnü'l-Arabî (1165-1240) üzerine yazılan bölümde ise bir dipnotta tasavvuf konusunda Mevlânâ'yı anmak gerektiği ve Mevlânâ'nın Farsçada ilk defa Evrim Kuramından bahseden kişi olduğu bildirilmektedir: "Tasavvuftan bahsederken 672'de Konya'da ölen 47 bin beyti havi Mesnevi adlı eserinde ilk defa farsî lisaniyle tekâmül nazariyesinden bahseden mevlevî tarikatının piri ilmü gazliyle meşhur Mevlânâ Celâlettini Rumi'yi de hatırlatırım."[645]

Veteriner hekim Subhî Edhem Bey'in anlatıldığı bölümde, onun *Lamarckizm* (İstanbul 1914) adlı eserinden övgüyle söz edilmekte ancak *Darwinizm* (Manastır 1911) adlı çalışmasının bahsi geçmemektedir:

> "Askerî baytar mektebi nebatat müderris muavini olan Suphi Ethem Bey mektepten neş'etinden itibaren pek sevdiği tabiiyat ilmiyle meşgul olmuş ve bu sevgisini Birinci Cihan harbinde askerlikle harp sahasında bulunduğu zamanla bile eser yazmakla geçirmiş ve Nebatat tarihi adlı eserini harp içinde 1916'da yazmıştır.
>
> Çok çalışkan ve mütetebi olan Suphi Beyin başlıca eserleri şunlardır:
>
> 1- Lamarkizm, bu eserde Lamarkın muhite intibak kanunlarından mükemmelen bahsetmiştir.

[643] **A. g. e.**, s. 52.
[644] **A. g. e.**, s. 63.
[645] **A. g. e.**, s. 65.

2- Nebatat tarihi, bu eserinde de garp ve kısmen de şarkta yetişen nebatat âlimlerinin kısaca hal tercümeleriyle eserlerinden bahsetmiştir.

3- Tıbbî ve ziraî nebatat dersleri, bu eseri 1332'de Askerî matbaada basılmış olup iki cilttir. Burada tıpta kullanılan ve ziraatte bir mevki işgal eden nebatlar ile kriptogamlar ve hastalık yapan parazit nebatlar (fitoparazit) hakkında mufassal malûmatı havidir. Suphi Bey az zamanda çok eser yazmıştır. Allah rahmet eylesin."[646]

Yazarın ayrıca Doğu'da ve Batı'da evrim üzerine çalışan bilim insanlarının düşüncelerini ele aldığı 1949 yılında yayımlanan *İhvan-ı Safa Felsefesi ve İslâmda Tekâmül Nazariyesi*[647] adlı bir eseri bulunmaktadır.[648]

3.2.2. Tercüme Eserler

Pedagog ve siyasetçi Niels Jørgen David Vilhelm Rasmussen (1869-1939) tarafından Danca kaleme alınan eser[649], 1924 yılında Bayan E. Cornet tarafından *Psychologie de l'enfant: L'enfant entre quatre et sept ans*, *traduit du danois* başlığıyla Fransızcaya çevrilmiştir. Türkçeye ise Abdüllatif Nevzad [Ayasbeyoğlu] (1889-1966) tarafından bu Fransızca metinden *Dört ile Yedi Yaş Arasındaki Çocuğun Ruhiyatı* başlığı ile tercüme edilmiştir.[650]

Eserde yeniliklere karşı gösterilen dirençlere örnek verilmiş ve bilim sahasındaki yenilikçiler arasında Lamarck'ın ve Darwin'in isimleri tercih edilmiştir:

"Eski devirlere gitmeğe ne hâcet, daha geçen asrın sonunda hayatiyatda tekâmülü ve ecnâs-ı hayatiyedeki istihaleyi bir nazariye hâlinde meydana atan (Lamarck), meşhûr Napolyon

[646] **A. g. e.**, s. 71-72.
[647] Celâleddin İzmirli, **İhvan-ı Safa Felsefesi ve İslâmda Tekâmül Nazariyesi**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1949.
[648] Celâleddin İzmirli, **İslâm Âleminde Yetişen Filosof, Tabip, Natüralist ve Biyoloğlar**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1951, s. 76.
[649] Tercümesi yapılan bu eser büyük ihtimalle Rasmussen'in 1913 yılında kaleme aldığı *Barnets sjælelige udvikling i de første fire år* [Çocuğun İlk Dört Yıldaki Ruhsal Gelişimi] adlı eserinin ikinci baskısı olan 1921 tarihli Hjemme-Barnet [Ev Çocuğu]'dir.
[650] Vilhelm Rasmussen, **Dört ile Yedi Yaş Arasındaki Çocuğun Ruhiyatı**, Çev. Abdüllatif Nevzad, Matbaʿa-i ʿAmire, İstanbul, 1925, s. 4.

> tarafından ʿadi ve bir şarlatan ad edilmemiş mi idi? Yine o devirde Fransız halkcısı (Camille Jordan) bir mecnûn, beşerin tekâmülü hakkındaki nazariyesi tehzîl edilen büyük ʿalim (Darwin)in telakkîleri bi eser-i cinnet olarak teşhir olunmamış mıdır?"[651]

Dört ile Yedi Yaş Arasındaki Çocuğun Ruhiyatı'nda dehâ kavramı üzerinde durulan bir paragrafta da önemli bilim insanlarından bahsedilmiş ve gerçekleştirdikleri keşifler üzerinden örnekler verilmiştir. Denis Papin (1647-1713), Isaac Newton, Émile Durkheim (1858-1917) gibi isimler arasında Darwin'den de şu şekilde bahsedilmektedir: *"(Darwin)in keşfi, tabiʿî ıstıfa ile sunʿî ıstıfa arasındaki tatbik ve gizli münasebetleri meydana koymakdan ibaret değil midir?*"[652]

Abdullah Cevdet'in 1925 tarihli Le Baron Motono çevirisi olan *Bir zekâ-i feyyaz Doktor Gustav Le Bon: İlim ve tefekkür aleminde gördüğü iş* adlı eser konusu itibariyle oldukça geniştir: "*Japonya hariciye nazırı Le Baron Motono'nun L'œuvre de Gustave Le Bon ʿunvanlı risalesiyle*, *Fransız*, *İngiliz*, *Alman rical-i ʿilmiyyesinin mütalağalarından müfrez fıkraları*, *mütercimin dibacelerini*, *(Gustave Le Bon) ile mülâkatı*, *hazret-i hekimin müteʿaddid fotoğrafını vesaireyi havidir.*"[653]

Eserin evrim ile ilgili kısmında Gustave Le Bon'un (1841-1931) kimi zaman Darwin'le, kimi zaman da Lamarck ile karşılaştırıldığı görülmektedir:

> "(Gustave Le Bon)un eserlerini tedkik etmiş olan muhtelif memleketler ʿuleması, müşârunileyhi kâh (Darwin)e kâh (Lamarck)a benzetiyorlar. 11 Şubat 1905 tarihli la Revue des Ideés mecmuasında profesör (Georges Bohn) şu satırları yazıyordu: '(Gustave Le Bon), (Darwin)le mukayese olundu; Mutlaka bir mukayese yapmak istenilirse, ben onu daha ziyade (Lamarck) ile mukayese etmek isterim; (Lamarck), mevcudat-ı zevi'l-hayatın istihalesi hakkında en evvel vaziʿ bir fikre malik olmuşdur. Maddenin imkân-ı istihalesi ve sayesinde

[651] **A. g. e.**, s. 197.
[652] **A. g. e.**, s. 195.
[653] Le Baron Motono, **Bir zekâ-i feyyaz Doktor Gustav Le Bon ilim ve tefekkür aleminde gördüğü iş**, Çev. Abdullah Cevdet, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1925.

> [Evanouissement de la matiére]in yani tegayyüb maddenin mütecelli olduğu faaliyet-i inşaʿiyye Radioactivitéyi ilk anlayan da (Gustave Le Bon)dur.'"
>
> 15 Şubat 1907 tarihli İngilizce (Cihân-ı Edebi Literary World) mecmuası (Gustave Le Bon)'un L'Evolution de la Matiére yani (istihâle-i madde) ʿunvanlı kitabının İngilizceye tercümesinden bahs ederken diyordu, ki (Darwin)in (Menşe-i Envaʿ Origin of Species) ʿunvanlı kitabının intişarından beri bu kadar inkılâbkâr hiç bir eser neşr olunmamışdı ve hakikat halde bu kitab, netâyicin ehemmiyeti iʿtibariyle (Darwin)inkini fersah fersah geçer. 1907'de intişarından (İstihale-i kuvva L'Evolution des Forces namındaki eseri (İstihale-i madde) ʿunvanlı kitabında tafsil olunan fikirlerin bir mütemmimi ad edilmelidir."[654]

Fransız düşünür Émile Boutroux'nun (1845-1921) 1908 yılında yayımlanan *Science et Religion dans la philosophie contemporaine* adlı eseri 1927 yılında Hüseyin Cahid [Yalçın] (1875-1957) tarafından *İlim ve Din* başlığıyla çevrilmiştir.

Eserin ilk ana bölümünün başlığı "Tabi'îyyâtcılık Temâyülü"dür. Ana bölümün alt başlıkları sırasıyla şöyledir: "Auguste Comte ve din-i beşeriyet", "Herbert Spencer ve 'Nâkâbil-i İdrak'", "Haeckel ve Monizm", "Psikolojicilik ve Cem'iyyetcilik"tir. İkinci ana bölümün başlığı "Rûhiyyecilik Temâyülü" başlığını taşımaktadır. Ana bölümün alt başlıkları sırasıyla şöyledir: "Ritschl ve Cezrî İkilik Mesleği", "İlmin Hudûdları ve Din", "Felsefe-i Faal ve 'Amel", "William James ve Tecrübe-i Diniyye"dir.

Çalışmanın, araştırmamızın konusu açısından öneme sahip olan kısmı ilk bölümüdür. İlk bölümün "Herbert Spencer ve 'Nâkâbil-i İdrak'" kısmında bilim ve din ilişkisine dair çarpıcı bir yoruma rastlanılmaktadır. Buna göre, bilim ve din aynı kökene sahiptir; ikisi de insan zihninde, onun dış dünyayla olan ilişkisi sonucunda doğal olarak ortaya çıkmıştır. Her ikisi de aynı derecede gerçektir ve doğanın kendiliğinden tezahürleridir. Dolayısıyla, bu iki alanın birbiriyle uyumlu olup olmadığını sormak anlamsızdır; çünkü hâlihazırda birlikte var olmaktadırlar. Asıl mesele, bu

[654] **A. g. e.**, s. 11-13.

birlikte varoluşun nedenini ve anlamını araştırmaktır.[655] Spencer'ın dine karşı agnostik görüşü üzerine yapılan açıklamalarla devam eden bölümde, dinin metafizik varsayımlarını akılla temellendirmenin imkânsız olduğu, nitekim akıl ile tasavvur edilemez çelişkiler içerdiği belirtilmekte, benzer bir husus bilim için de söz konusu olmaktadır. Örneğin, varoluşun gerektirdiği bir biçimde kesinlik ve açıklıkla kavrayarak düşünmeye çalıştığımızda, uzayı ya da zamanı zihninizde canlandırmayı denediğimizde, eğer uzay ve zaman gerçekten varsa, doğaları hakkında yalnızca üç hipotez öne sürülebilir: Ya bunlar birer varlık ya bir varlığın niteliği ya da öznel gerçekliklerdir. Ne var ki Spencer için bu üç hipotezin her biri çelişkisiz biçimde geliştirilememektedir. Spencer'ın burada Kantçı bir perspektife sahip olduğu görülmektedir. Ona göre, eşyanın özü, kökeni ve nihai amacı bize açık değildir. Dolayısıyla tüm bilimimiz, en sonunda bir muammaya varmaktadır.[656]

"Haeckel ve Monizm" başlıklı alt bölümde ise Haeckel'ın bilimin doğadaki olgulara indirgendiğine yönelik eleştirisine yer verilmektedir. Metafizikçiler, metafiziğin konusunu oluşturan kavramların bilimi ilgilendirmediğini, bunların bilimin araştırma alanını aştığını söylemeyi alışkanlık hâline getirmişlerdir. Bilim insanları da, laboratuvar çalışmalarından memnun bir şekilde, aletlerle ve hesaplamalarla çözülemeyen bu tür sorunlara karşı ilgisiz kalmakta ve yalnızca olguları bildiklerini dile getirmektedirler. Böylece, Haeckel'a göre bilim insanları, "ağaçlar yüzünden ormanı göremezler."[657] Bilim insanlarının çekingen, küçümseyici ya da kayıtsız tutumları, teologların ve metafizikçilerin bu alanda dogmatik şekilde konuşmalarını kolaylaştırmaktadır. Başka bir deyişle, bilim insanları deneysel araştırma alanına hapsoldukça felsefî sorunları ele almaktan geri duracak ve bu sorun varlığını sürdürmeye devam edecektir.

[655] Émile Boutroux, **İlim ve Din**, Çev. Hüseyin Cahid, Akşam Matbaası, İstanbul, 1927, s. 112.
[656] **A. g. e.**, s. 114-116.
[657] **A. g. e.**, s. 161.

Bilim, doğal olarak ayrıntıların incelenmesiyle işe başlamaktadır ancak bu noktada kalmamalı, genelleştirmelere yönelmelidir. Yani, bilim, metafiziğin sonuçlarını rasyonel bir biçimde yorumlayan bir bilimsel felsefe oluşturmalıdır. Bu husus, Haeckel'a göre, Lamarck, Goethe ve Darwin gibi büyük bilim insanlarının çalışmalarıyla oluşan modern bilimin genel ahvalinden ortaya çıkan bir neticedir. Nitekim adı geçen bilim insanlarının keşifleri sayesinde artık doğanın temel yasalarının ne olduğu ve ne anlama geldiği açıkça görülebilmektedir.[658]

Haeckel'a göre, bilimden doğan felsefe iki kelimede özetlenebilir: Monizm ve Evrimcilik. Bir yandan, varlık tektir ve tüm varlıklar aynı doğaya sahiptir; bu nedenle aralarındaki tüm farklılıklar sadece niceliksel derece farkıdır. Diğer yandan, varlık durağan değildir, içinde bir değişim ilkesi barındırır. Bu değişim, kendi içinde tamamen mekanik olup, değişmeyen yasalara bağlıdır. Bu değişim süreci, varlıkların çeşitliliğinin kaynağıdır ve böylece tüm canlılar tamamen doğal bir yaratılışın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bilim, artık bu felsefenin bakış açısından, dinin uğraştığı meseleleri değerlendirmelidir.[659]

Haeckel'a göre, dinsel dogmaların genel prensibi insanbiçimcilik, yoktan yaratma, doğaüstü güçtür. Buna karşın, bilimin öne sürdüğü kavramlar ise doğalcılık, süreklilik ve doğal yaratmadır. Nitekim doğanın doğadan başka bir şey ile açıklanmasını gerektiren hiçbir şey yoktur. Evrim ve doğal seçilim yasalarının anlamını gerçekten kavrayan biri için doğa, hem kendi yaratılışının hem de kendi gelişiminin nedenidir. Haeckel için tam da bu bakımdan bilim dine ne ise Darwin de Musa'ya odur.[660]

Öte yandan, Haeckel'a göre, bilim ve din kesinlikle çelişmektedir. Bugünkü bilimin temellerinin Lamarck ve Darwin tarafından atıldığı düşünülürse bilimin savlarıyla dinin savları

[658] **A. g. e.**, s. 162.
[659] **A. g. e.**, s. 163.
[660] **A. g. e.**, s. 164.

arasında özellikle de varlık ve bilgiye dair temel sorunlar konusunda doğrudan bir çelişki ve mutlak bir bağdaşmazlık söz konusudur. Bu nedenle, aydınlanmış ve tutarlı bir zihnin, aynı anda hem bilime hem de dine bağlanması düşünülemezdir. Tam da burada, kaçınılmaz olarak bir seçim yapma zorunluluğu doğmaktadır. İşte, monist evrimci felsefe, eşdeyişle, bilimsel felsefe hem bu çatışmayı açığa çıkarır hem de onu çözmenin yolunu sunamaktadır. Buna göre, böyle bir çatışma ile muhatap olan insan, bilimsel yöntemlerle eğitilmiş bir zihne sahipse, tereddüt etmez. Bilgi, yalnızca deneyim ve akıl yürütme ile elde edilmekte, bu ikisinin birleşimine de akıl denmektedir. Ancak akıl, her insanda eşit derecede bulunmamakta, kültür ile tanışmamış bir insan aklının, en yakın akrabalarımız olan maymunların aklı ile eşit olduğu söylenebilmektedir. Neticede, bilimin, dinlerin doğaüstü tutumuna karşın ortaya koyduğu evrensel doğalcılığı bir varsayımdan ziyade doğrudan olgusal bir gerçekliktir.[661] Bilimin vasıfları arasında şeylerin kökeni ve gelişimi gibi insan düşüncesini en çok meşgul eden konuları ele alması gerekmekte ve bu konunun çözümünün Lamarck ve Darwin'in öğrettiği "tekâmül" denilen sihirli bir kelimede yattığı dile getirilmektedir:

> "Mâʿmâfîh ʿilim, eşyânın menşe'î ve inkişâfı gibi müfekkire-i beşeri en çok meşgûl eden en geniş ve müşekkil mesele ile işgâl etmezse hiç bir şey yapmış olmaz. Halbuki bu meseleyi hal için ʿilimde Lamarck ile Darwin'in öğretdiği tılsımlı bir kelime vardır: Tekâmül. Tekâmül kanunları mûcibince mevcûdât tabiʿî sûretde birbirlerinden gelir. İnkişâfları, hâlk ve icâdları yeknesâk ve muttarid bir mekanizmanın tesiriyle izah edilir."[662]

Fransız edebiyat eleştirmeni Émile Faguet (1847-1916) tarafından 1912 yılında yayımlanan *Initiation philosophique* [Felsefeye Giriş] adlı eser, öykü ve roman yazarı, gazeteci Ahmed Hidayet [Reel] (1895-1971) tarafından *Yeni Felsefe Tarihi: Meşhur Filozoflar* başlığıyla 1927 yılında dilimize kazandırılmıştır. Eserin sekizinci bölümünde "On dokuzuncu asırda

[661] **A. g. e.**, s. 165-166.
[662] **A. g. e.**, s. 170-171.

İngiltere: Tekâmül ve İstihâle nazariyesi: Lamarck, Darwin, Spencer" alt başlığında Evrim Kuramından ve temsilcilerinden bahsedilmektedir. Konu bir noktada evrim ve ahlâk ilişkisine gelmekte ve insanın evrimsel sürece tabi olmasının ona özgeci bir tutum kazandırdığı, böylece evrimin insanı ahlâklı bir canlıya dönüştürdüğü savunulmaktadır:

> "On dokuzuncu asırda İngilizlerin (tarih-i tabiʿî)ye istinad ederek icâd etdikleri nazariye kainatda hilkât meselesinin mevcûd olmadığı meselesi idi. … On sekizinci asırdaki Fransız filozoflarından (Lamarck) bu fikre zâhib idi. (Darwin) sırf tabiʿîyyeci olarak bunu daha mevzıʿ bir şekle koydu. (Spencer) ise bundan ʿumûmi bir felsefenin netâyicini istihrâc etdi. İşte bundan dolayıdır ki, Spencer'a nazaran tekâmül nazariyesi gayr-i ahlâki bir nazariye değildir. Bilâkis cins-i beşerin böyle müteâlî bir istihâleye tabiʿ olması onu 'ahlâk'a doğru yükseltmekdedir. Meselâ 'hodbinî'den 'diğerbinî'ye geçmek.."[663]

3.2.3. Sözlükler

Erkân-ı Harbiye-i Bahriye'den Binbaşı Ahmed Vâhid [Moran] (1882-1945) tarafından Maarif Vekalet-i Celîlesi Telif ve Tercüme Heyeti'nin onayıyla 1924 yılında yayımlanan *İngilizce-Türkçe Mükessif Lûgat* adlı sözlükte: "Evolution" kelimesinin karşılığı olarak "tekyâmül" (tekâmül), "inkishâf" (inkişâf); "theory of evolution" için "tekyâmül nazariyyesi" (tekâmül nazariyesi); "evolutionary" için ise "inqilâbî" (inkılâbî), "tekyâmülî" (tekâmülî) kelimeleri verilmektedir.[664] "Change" sözcüğünün karşılığı olarak ise "tebeddül", çoğul hâli olarak "tehavvülat" kelimeleri gösterilmektedir.[665] "Metamorphosis" kelimesine mukâbil "istihâle"

[663] Émile Faguet, **Yeni Felsefe Tarihi: Meşhur Filozoflar**, Çev. Ahmed Hidayet, Kütübhâne-i Sudi, İstanbul, 1927, s. 164; 165-166.
[664] Binbaşı Ahmed Vâhid, **İngilizce-Türkçe Mükessif Lûgat**, Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul, 1924, s. 173.
[665] **A. g. e.**, s. 72.

verilmektedir.[666] "Transform" kelimesinin karşılığı olarak "tahvil", "tehavvül"; "tranformation" için "tehavvül", "istihâle" kelimeleri önerilmektedir.[667]

İsmail Fenni [Ertuğrul] (1855-1946) tarafından kendi yorumlarıyla birlikte André Lalande'ın *Vocabulaire technique et critique de la philosophie* başlıklı çalışmasından yararlanılarak hazırlanan *Lûgatçe-i Felsefe*, Evrim Kuramına dair birçok madde içermektedir. Fransızca terimlere Türkçe tanımlar verilen sözlükte sırasıyla "adaptation" (uyum), "Darwinisme" (Darwinizm), "Évolution" (Evrim), "lutte pour la vie" (yaşam mücadelesi), "sélection" (seçilim), "Tranformisme" (Dönüşümcülük) başlıkları mevcuttur:

> Adaptation
>
> "(Darwin) nazariyesine ve istihâliye (Transformisme) mezhebine göre aʿza muhitlerine tevâfuk ederek anda yaşarlar. Ve mütemadiyen tezâyüd ve ecdâddan ahfâda yâhûd en mükemmel suretde teşekkül eden efraddan nevʿe intikâl eden birtakım tebeddülât mütevaliye ile tekâmül ederler. İşte bu tebeddüle tatbik, intibak ve tetâbuk tesmiye olunur."[668]
>
> Darwinisme
>
> "(Darwin)in mezheb-i ʿilmü'l-hayatı ve felsefesidir ki (istihaliyye) mezhebidir. Bu kelime bundan başka iki husus manada kullanılır:
>
> Birincisi suret-i ʿumumîde tekâminiyye (évolutionnisme) mezhebinin mukâbili olarak istihaliyye (transformisme) manasında kullanılır. Bu mezheb envaʿın yekdiğerlerinden çıkdığını ve bilhassa nevʿ-i beşerin. envaʿ-ı hayvaniyyeden neş'et eylediğini iddia ederse de hayatın menşe'î ve cihet-i ʿumûmiyye-i tekâmül ve inkişâfı hakkında bir farz dermiyan etmez.
>
> İkincisi (Lamarck) ve (Spencer)ın istimal ve veraset vasıtasıyla mutabık (aʿzanın vazife-i husul mutabakatı) hakkındaki nazariyelerine mukabil olarak istihale-i envaʿın (nevʿlerin tebeddül-ü şekil etmelerinin) esasen ıstıfa-i tabiʿî sayesinde husule geldiği hakkındaki

[666] **A. g. e.**, s. 336.
[667] **A. g. e.**, s. 604.
[668] İsmail Fenni, **Lûgatçe-i Felsefe**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1925, s. 19.

nazariyeyi beyan eder. Vasıl bu mana haiz-i ehemmiyetdir. Çünkü Darwin mezhebinin sıfat-ı mümeyyizesidir."[669]

Évolution

"İnkişâf, inbisat, neşvünemâ (Déveoloppement) ve terakki, irtika (Progrès) demekdir ki bundan 'ilmü'l-hayatda şiddetle ve bağteten inkılâb demek olan Révolution mukâbili olarak nev'lerin tedrîcen tebeddül-ü şekl ve sûret ve istihâle etmeleri murâd olunur."[670]

Lutte pour la vie

"Mücâhede-i hayâtiye, mücâdele-i hayâtiye, tenâzu'-u bekâ, yâhâd rekâbet-i hâyatiye (Concurrence vitale) ki (Darwin) tarafından vaz' olunmuş bir kanundur. Bu kanun mûcibince insan dâhi dahil olmak üzere 'ilm-i tabi'îdeki mevcûdâtın cümlesi biri birinin zararına olarak yaşarlar."[671]

Sélection

"İntihâb. Neticesi sûret-i 'umûmiyede aynı nev'den olan hayvânât ve nebâtât ve eşyâ miyânında yalnız gerek sûret-i mutlakâda ve gerek hususî bir nokta-i nazardan sıfat-ı matlûbe bi haiz olanlar muhafaza etmek olan ihiyârî ve sun'î veyâhûd tabi'î intihâb."[672]

Transformisme

"İstihâle mezhebi, zihayat envaʿın evvelden kabul edildiği vecihle sabit ve muhtelif olmayıb mütebeddil ve yekdiğerine istihâle etmeğe müsteıd olduğunu kabul eden nazariye-i ilmü'l-hayatiyye. Bu nazariye (Lamarck) tarafından tekâlif ve (Darwin) tarafından tafsil edilmişdir."[673]

Gazeteci, yazar Diran Kelekyan (1862-1915) tarafından kaleme alınan ve ilk kez 1911 yılında baskısı yapılan *Kamûs-ı Fransevî, Musavver, Türkçe'den Fransızca'ya Lûgat* adlı sözlüğün 1928 yılına ait baskısında tebeddül, tahavvül ve tekâmül kelimelerine rastlanmaktadır:

[669] İsmail Fenni, **Lûgatçe-i Felsefe**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1925, s. 163.
[670] **A. g. e.**, s. 253.
[671] **A. g. e.**, s. 403.
[672] **A. g. e.**, s. 623.
[673] **A. g. e.**, s. 727.

Tebeddül kelimesine karşılık olarak Fransızca sırasıyla "değişim" ve "değişke" manalarında "changement", "modification" kelimeleri verilmektedir. Doğa tarihindeki karşılığı olarak ise şekl-i tebeddül kelimesine mukâbil, moleküler düzeyde değişim gösteren bir mineral olarak "allomorphie" gösterilmektedir.[674]

Tahavvül kelimesine karşılık olarak Fransızca sırasıyla "değişim" ve "dönüşüm" manalarında "changement", "transformation" ve bir mineralin iç yapısındaki dönüşümü anlamına gelen "métaschématisme" kelimeleri verilmektedir.[675]

Tekâmül kelimesinin karşılığında ise bir dizgi hatasıyla karşılaşıldığını söylemek mümkün gözükmektedir. Nitekim bu kelimeye karşılık olarak bir bit hastalığı olan "Phthiriase" verilmiştir.[676]

3.3. Bilimsel Toplantılarda Evrim Kuramı

3.3.1. I. Millî Türk Tıp Kongresi (1-3 Eylül 1925)

Millî Türk Tıp Kongreleri, Cumhuriyet'in ilk yıllarında tek tıbbi cemiyet olan Türkiye Tıp Encümeni tarafından, ülkenin sağlık sorunlarını tartışmak, toplumun uğraştığı salgın ve bulaşıcı hastalıklara çözüm bulmak, çağdaş tıptaki gelişmeleri takip etmek ve bununla ilgili bilgi alışverişinde bulunabilmek maksadıysa düzenlenmiştir.[677] 1925 yılının 1-3 Eylül tarihlerinde toplanan I. Millî Türk Tıp Kongresi'nde Asaf Derviş ve Hamid Osman tarafından "Süt Çocuklarında Vefiyat" başlıklı bildiri, kongrenin amacını gösterebilmek adına ideal bir tebliğ örneğidir. Bu bildiride, yenidoğanlarda görülen ölüm fazlalığı, Malthus'un Nüfus Teorisi

[674] Diran Kelekyan, **Kamûs-ı Fransevî, Musavver, Türkçe'den Fransızca'ya Lûgat**, Âmedi Matbaası, İstanbul, 1928, s. 340.
[675] **A. g. e.**, s. 352.
[676] **A. g. e.**, s. 392.
[677] Ayten Arıkan, "Milli Türk Tıp Kongrelerinin Cumhuriyet Dönemine Katkısı", **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, 29, 2024, s. 89.

üzerinden değerlendirilmiştir. Buna göre, Malthus, doğanın halk kitlesinin gıda ihtiyaçlarını dengelemeye çalışırken bir tedbir uyguladığını bildirmiştir. Sonrasında ise Darwin bu durumu kendi kuramında doğal seçilim üzerinden anlatmaya çalışmıştır. Malthus için herhangi bir yerde doğum oranı, o bölgedeki toprağın verimiyle doğru orantılıdır. Ancak Anadolu örneği, Malthus'un düşüncelerini yanlışlamaktadır. Nitekim Anadolu gibi verimli topraklara sahip bir bölgede nüfusun birçok yerden daha kalabalık olması gerekmektedir. Ancak durum bunun tam tersidir. Süt çocuklarının ölümünün asıl sebebi beslenme biçimidir:

> "Nevzâdda vefiyâtın kesretini Malthus evvelâ kitle-i ahâlinin ihtiyacat-ı gıdaiyyesini muhafazaya sâî tabiîyatın bir tedbir-i vâkîsi gibi, sonraları Darwin nazariyesiyle izâh etmek istemişdir. Malthus'a nazaran her hangi mahalde tevellüdatın mikdarı o mahaldeki arazi ile mütenasipdir. Malthus kanunu pek mühimdir. Bu kanuna bakılırsa meseleyi tabiîyat ıstıfâ sûretiyle hal etdiğinden süt çocukları vefiyâtına karşı mücadelede bî-sûddur. Fakat Malthus kanununu tekzîb eden birinci derecede memleketimizdir. Filhakîka Malthus kanunu doğru olsaydı Anadolu'da nüfusun her yerden fazla olması icâb ederdi. Halbuki süt çocuklarında vefiyâta sebeb olan en mühim âmil tarz-ı tagaddidir. Bu hakîkât her günkü müşâhede-i tıbbiye ve yüzlerce istatistiklerle teyid ederek adeta kanun mahiyetini almışdır."[678]

Bu yaklaşım, Türkiye'de halk sağlığı ve demografik planlama çalışmalarının bilimsel bir çerçeveye oturtulması açısından dönemin zihniyetini yansıtan önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir.

3.3.2. Türk Tarih Kongreleri

Atatürk'ün Türk Tarih Tezi'nin ortaya çıkışında özellikle Wells ve Eugène Pittard (1867-1962) etkili olmuşlardır. Nitekim, laiklik ilkesi etrafında kurulan yeni ulusun tarih anlayışının

[678] Asaf Derviş, Hamid Osman, "Süt Çocuklarında Vefiyat", **Birinci Milli Türk Tıp Kongresi (1-3 Eylül 1925) Müzâkeratı**, Kader Matbaası, İstanbul, 1926, s. 36.

gelenekle ilintili her türlü mitten, efsaneden ve dinî unsurlardan arındırılarak doğal bir biçimde açıklanması gerekmiştir. Bu hususta, 1930'lu yıllarda Wells'in ve Pittard'ın çalışmalarının öncülüğünde antropoloji ve arkeoloji disiplinleri önem kazanmıştır.[679] 1932 yılındaki ilk Türk Tarih Kongresi'nde bu etki açık bir biçimde görülmüş ve Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin asbaşkanı olan Afet Hanım'ın başlığı "Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde"; alt başlığı "Dünyanın Yaşları – Orta Asya'nın Topoğrafyası – Dünya Üzerinde İnsanların Yayılması ve Yerleşmesi – Irk Meselesi – Orta Asya'nın Otokton Halkı Kimdir?" olan bildirisi bu atmosferde hazırlanmıştır.[680]

Türk Tarih Kongrelerini Evrim Kuramına temasları açısından değerlendirdiğimizde, ilk üç kongrede üzerinde durulmasını gerektirecek tebliğlere rastlanmaktadır. İlk üç kongrenin amaçlarına baktığımızda, I. Türk Tarih Kongresi, Millî Eğitim Bakanlığının teşebbüsünde ve Gazi Mustafa Kemal'in inisiyatifleriyle, Türk Tarih Tezi'ni tanıtmak amacıyla 2-11 Temmuz 1932 tarihleri arasında Ankara Halkevi'nde toplanmıştır.[681] Tarih yazımı üzerinde de durulan bu kongrede "ilerleme" gibi kavramların incelenmesi bağlamında Evrim Kuramına temas edildiği görülmektedir.

II. Türk Tarih Kongresi, Türklerin tarih öncesi devirlerden itibaren varlığı ve diğer milletler üzerindeki etkisinin bilimsel kanıtlarla ispatlanması amacıyla 20-25 Eylül 1937 tarihleri arasında Dolmabahçe Sarayı'nda toplanmıştır. Bu kongreye, özellikle Türklerle ilgili asılsız iddiaları yanlışlayabilmek maksadıyla, yabancı uzmanlar da davet edilmiştir ve kongre uluslararası bir kimlik kazanmıştır.[682] Türklerin tarih sahnesindeki yerinin tespit edilebilmesi adına verilen tebliğlerde özellikle İsmail Hakkı İzmirli'nin "Peygamber ve Türkler" başlıklı bildirisinde Evrim

[679] Zafer Toprak, **a. g. e.**, s. 364.
[680] **A. g. e.**, s. 364-365.
[681] Sezai Öztaş, "Atatürk Dönemi Tarih Anlayışı ve Tarih Öğretimi", **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2, Haziran 2009, s. 99.
[682] **A. g. m.**, s. 100.

Kuramının düşünsel kaynağını Türk kökenli olduklarını iddia ettiği isimlere dayandırdığı gözlemlenmektedir.

III. Türk Tarih Kongresi, Atatürk'ün vefatından sonra gerçekleştirilen ilk kongre, 1943 yılının 15-20 Kasım tarihleri arasında II. Dünya Savaşı'nın zorlu atmosferinde bir sene gecikmeli toplanmıştır.[683] Kongrede toplam 85 bildiri yer almıştır. Bunlardan 37'si doğrudan tarihe ilişkinken, 25'i arkeoloji, 4'ü dilbilim ve 4'ü antropolojiye dairdir.[684] Konumuz bağlamında göreceğimiz üzere, özellikle Şevket Aziz Kansu'nun gerek insanın evriminde gerekse de medeniyetin evriminde Anadolu'nun yerini tespit etmeye çalıştığı bildirisi önem arz etmektedir.

3.3.2.1. I. Türk Tarih Kongresi (2-11 Temmuz 1932)

1932 yılının 2-11 Temmuz tarihleri arasında gerçekleştirilen I. Türk Tarih Kongresi'nde Sadri Maksudi tarafından tebliğ edilen "Tarihin Âmilleri" başlıklı bildiride insanlık tarihinde ilerleme fikrine temas edildiği bölümde Evrim Kuramına ayrı bir başlık ayrılmakta ve Lamarck, Darwin ve Spencer gibi isimlerden söz edilmektedir:

> "Tekâmül Kanunu (Evolution)
>
> Beşeriyet tarihinde terakki (Progrés) fikri eskidir. Bu fikrin tekâmül kanunu ismile bir ilmi mahiyet iktisap etmesi Laplace, Lamarck, Darwin ve Spencer sayesindedir. Laplace ecramı semaviyenin tekevvününe dair nazariyesinde, bütün ecrami semaviyenin bidayette şekilsiz, heyulâî mahiyette olan maddeden ayrılarak şekil almış olduklarını ileri sürdü. Lamarck bütün hayvanat nevilerinin bidayette mahdut birkaç neviden neşet ettiğini, hayvan nevilerinin çoğalmasında üç âmilin (muhitin, muhite intibak ve itiyadın) tesiri olduğunu ileri sürdü. Diğer tabirle istihale (transformisme) nazariyesini ortaya attı. Darwin ise hayvani ve nebati nevilerin çoğalmasında bilhassa tabiî ıstıfa (Selection naturelle) ve hayat mücadelesinin âmil

[683] Mert Pakır, "İsmet İnönü Dönemi Tarih Kongreleri (1938-1950)", **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2020, s. 60.
[684] **A. g. e.**, s. 66.

olduğunu ispat etti. Bütün bu nazariyelere istinat ederek Herbert Spencer tekâmül (évolution) fikrine müstenit bir felsefe sistemi tesis etti. Laplace ancak ecramı semaviye tekevvününde tekâmülden bahsediyordu. Lamarck'la Darwin'e göre istihale zihayat uzviyetlerin inkişafında da esas oldu. Spencer tekâmülün (évolution) umumi bir tabiat ve hayat kanunu olduğu fikrini ileri sürdü. Bu évolution kanunu ancak ecramı semaviye yahut zihayat uzviyetlerin inkişafında değil, bütün hayatta, maddî ve manevî bütün sahalarda tecelli eden bir kanundur. Her şey bu kanuna tâbidir, her şey bu kanuna göre inkişaf eder, dedi. Spencer bu kanunun mahiyetini de izah etti, Burada uzun uzadiye évolution kanununun mahiyetinden bahsedecek değilim. Biliyorsunuz, Spencer'e gore her şey inkişaf etmek kabiliyetini haizdir, Bu inkisaf ta dağınıklıktan topluluğa (intégration), mütecanislikten (Homogéne), gayri mütecanisliğe (Hétérogéne), müphemlikten muayyenliğe istihaleden ibarettir. Tekâmül bu istihale ve tahavvüllerin mahsulüdür. Bizim Darwin'in Transformizm kanunile Spencerin evolution kanununa nazarımız ne dir? Beyler, biz Transformizmi kabul etmiş bulunuyoruz; évolution'a gelince umumî tekâmül temayülü manasında biz évolution'u da kabul ediyoruz. Fakat bu évolution muhakkak surette Spencer'in tarif ettiği şekilde mi cereyan ediyor? Beşeri camialar için évolution zaruri bir hâdise midir, bir kanun mudur? Bu meseleler bugün ilmen tamamile halledilmiş meseleler olmadığından biz de Spencer'in tekâmül kanununu kabul etmiş değiliz; fakat uzviyetler için transformizmi kabul ettiğimiz gibi, beşeriyetin içtimaî ve tarihi hayatında da bir tekâmül hadisesi müşahede olunduğunu gayri kabili inkâr telâkki ediyoruz. Beşeri camialardaki bu tekâmül bir zaruri kanunu mudur, yahut beşeriyetin fikrî inkişafı gibi muhtelif âmillerin muhassalası midir? Bu mesele bugün halledilmiş sayılamaz."[685]

3.3.2.2. II. Türk Tarih Kongresi (20-25 Eylül 1937)

1937 yılının 20-25 Eylül tarihleri arasında gerçekleşen II. Türk Tarih Kurultayı'nda İsmail Hakkı İzmirli (1869-1946) tarafından "Peygamber ve Türkler" başlığıyla sunulan tebliğ temelde

[685] Sadri Maksudi, "Tarihin Âmilleri", **Birinci Türk Tarih Kongresi, 2-11 Temmuz 1932, Ankara: Konferanslar Müzakere Zabıtları**, T.C. Maarif Vekaleti, Ankara, 1932, s. 351-352.

Hz. Muhammed'in bir Türk kökenine sahip olup olmadığı üzerine yoğunlaşan bir araştırmayı ihtiva etmektedir. Bununla birlikte "Türk Evlâdı ve çıraklariyle Avrupa" alt başlığında Francis Bacon (1561-1626) ve Descartes ile başlayan yeni felsefesinin kökeni, yalnızca akıl ve mantık kuralları ile yola çıkan Türklere dayanmaktadır.[686] Bu isimlerden biri, İhvân-ı Safâ topluluğundan Ebû Süleyman Muhammed b. Ma'şer el-Büstî el-Makdisî'dir. İzmirli'ye göre, Ebû Süleyman Büstî, bilimsel bir üslupla Evrim Kuramından söz ederek Darwinizmi çok daha öncesinde ortaya koymuştur:

> "VI — Ebu Süleyman Büstî
>
> Basra'da dinî, felsefî ve siyasî cemiyet teşkil eden 'İhvân-ı Safâ' kardeşler grubunun risâlelerini kaleme alan Ebu Süleyman Büstî şu görüşleri ortaya koymuştur:
>
> a) 'Hasseler doğrudan doğruya idrâk ettiği şeyde hata etmeyip, vasıtalar ile idrâk ettiği şeyde hata eder.'
>
> Kant da ayniyle böyle diyor.
>
> b) İlim dünyasında en evvel ilmî bir üslûpla tekâmül nazariyesini bildiriyor. Böylece Darvinizmi çok zaman evvel ortaya koymuştur."[687]

İzmirli'nin sözünü ettiği isimlerden bir diğeri İbn Miskeveyh'tir. İzmirli'ye göre, Auguste Comte'un bilimlerin sınıflandırılmasında kullandığı ilke daha önceden İbn Miskeveyh tarafından gözetilmiştir. Ayrıca İbn Miskeveyh, Darwinizmi, Ebu Süleyman Büstî'ye göre daha çok geliştirmiştir. İbnü'l-Heysem de İbn Miskeveyh'ten sonra Darwinizmden bahseden üçüncü isimdir:

> "X. — Miskeveyhî Râzî (421 hicrî) İki vasıta ile Farâbî'nin şakirdi olan Mesai sâliklerinden meşhur ahlâkçı feylesof Miskeveyh şu sözleri beyan ediyor: a) "Basitten mürekkebe gittikçe güçlükler hâsıl olur." Ogust Kont da ulûmu tasnifte bu esası gözetmiştir.
>
> b) Mabedettabiada üç ahlâkî sıfat isbat ediyor: Cud, kudret ve hikmet.

[686] İzmirli İsmail Hakkı, "Peygamber ve Türkler", **II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri**, 20-25 Eylül 1937, s. 1026.
[687] **A. g. m.**, s. 1029.

Lâypniç de ayniyle bu üç sıfatı isbat etmiştir.

c) Tekâmül nazariyesinde maymunu tasrih ederek "insanın ilk mertebesiyle hayvanın son mertebesi arasında ittisal vardır." diyor. Darvinizm'i Ebu Süleyman Büstî'den daha ziyade inkişaf ettiriyor.

ç) Fert için bir meseli âlâ, nümunei imtisal arıyor, ona erişmek için çalışıyor. Amel ile ona erişince, kemalin en son derecesini bulmuş oluyor."[688]

"d) Draper, 'İlim ile din kavgaları' adlı eserinde, Darvinizm nazariyesi münasebetiyle bahsettiği Elhâzin, bir çok Avrupa müelliflerinin zanlarına göre, İbni Heysem'dir. Draper da bu reyde bulunmakla ibni Heysem Miskevey'den sonra üçüncü olarak Darvinizm nazariyesinden bahsetmiş oluyor."[689]

İzmirli'nin örnek gösterdiği bir diğer isim, Nasîrüddin Tûsî'dir. Nasîrüddin Tûsî, Batlamyus'u Kopernik'ten önce eleştirmiş ve bunun dışında, Darwin'in Evrim Kuramını detaylı bir biçimde açıklamıştır:

"XXII. — Nasir Tusî (Hicrî 672)

İbn Sînâ'nın manen şakirdi olan Nâsır Tûsî Batlamiyos nazariyesini Kopernik'ten evvel tenkit ediyor. Şakirdi Kutbettini Şirazî de (710 hicrî) bu iki nazariyeyi tenkit etmiştir.

Nasir Tusî Darvinizm nazariyesini uzun uzadıya izah etmiştir."[690]

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, İzmirli'nin Evrim Kuramının Türk öncülleri konusunda örnek verdiği bir diğer isimdir. Mevlânâ, Darwinizmden Farsçada ilk defa söz eden isimdir. Burada Mevlânâ, yaşam mücadelesinden, doğal seçilimden ve en uygun olanın hayatta kalmasından bahsetmektedir:

"XXIII. — Celâlettini Rumî (672 hicrî).

[688] İzmirli İsmail Hakkı, "Peygamber ve Türkler", **II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri**, 20-25 Eylül 1937, s. 1030.
[689] İzmirli İsmail Hakkı, "Peygamber ve Türkler", **II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri**, 20-25 Eylül 1937, s. 1036.
[690] İzmirli İsmail Hakkı, "Peygamber ve Türkler", **II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri**, 20-25 Eylül 1937, s. 1040.

> Celâlettini Rumî ilk defa Darvinizmi fars diliyle manzum olarak haber veriyor. Bu meyanda hayat mübarezelerini de bildirmekle binnetice tabiî ıstıfa ve en lâyık olanların bakasını söylemiş oluyor.
>
> Bu düsturu Darvin, Spenser, Hegel de ortaya koymuşlardır. Hayat mübarezesi kaidesini Hobes keşfetmiş, Darvin pek ziyade tenvir etmiş; Hegel de bu yolda bulunmuştur."[691]

İzmirli'ye göre Farsçada Evrim Kuramından ilk kez söz eden Mevlânâ iken, Türkçede Evrim Kuramından ilk defa Kınalızade Ali Efendi (1510-1572) bahsetmiştir: "*Kınalızade, ilkönce türkçe olarak Darvinizm nazariyesini Türkler'e beyan ediyor."*[692]

İzmirli'nin Evrim Kuramının öncülleri bağlamında bahsettiği bir diğer isim olan Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi ise *Marifetname* adlı eserinde Darwinizm için ayrı bir bölüm açmış, sınıflandırmasında, hayvan türleri ile insan arasında nesnas ile maymunu koymuştur:

> "XXIX. — Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi (1186 hicrî).
>
> Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi, Marifetname'sinde Darvinizm için ayrı bir bap açıyor; uzun uzadıya tafsilât veriyor.
>
> Yaptığı cetvelde, hayvan nevileri ile insan mertebesi arasında nesnas ile maymunu koyuyor."[693]

İzmirli tarafından Darwin'in Evrim Kuramından söz ettiği iddia edilen son isim olan Bîdil-i Dihlevî (1642-1720), bir beyti ile Darwinizme temas etmiştir: *Türk mensufesi şairlerinden Bidil 'hiç şekli biheyulâ kabili sudet neşun - âdemî hem pişezan âdem pujine but' beytiyle Darvinizmi bildiriyor."*[694]

3.3.2.3. III. Türk Tarih Kongresi (15-20 Kasım 1943)

[691] **A. g. m.**, s. 1041.
[692] **A. g. m.**, s. 1041.
[693] **A. g. m.**, s. 1042.
[694] **A. g. m.**, s. 1042.

1943 yılının 15-20 Kasım tarihleri arasında gerçekleşen III. Türk Tarih Kongresi'nde Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu tarafından tebliğ edilen "İnsan ve Medeniyet Tekâmül Tarihinde Anadolu'nun Yeri" başlıklı bildiride, Franz Weidenreich'ın Pekin Adamı ya da *Sinanthropus pekinensis* keşfine dair verdiği konferanslarda polisantrik evrim bakımından Küçük Asya'nın muhtemelen Avrupalılarla ilgili bir "orijin merkezi" gibi kabul edildiği dile getirilmiştir. Ancak bu görüşün bugün kesin bir kanıta dayanmadığı, buna karşılık Anadolu'da en eski antropoid maymunlara ve insanlara ait kemiklerin bulunmasının beklendiği ifade edilmiştir.[695]

3.3.3. Türk Dili Kurultayları

Türk Dili Kurultayları'nda Evrim Kuramının yeri ve önemi özellikle ilk altı kurultayda görülmektedir. Türk Dili'nin inkılâbı tartışmalarında Evrim Kuramı kimileri için bir rehber olmuştur. Aşağıda detaylı göreceğimiz üzere özellikle 1932-1949 yılları arasındaki I., IV., V. ve VI. kurultaylarda taraflar arasında şöyle bir anlayış hâsıl olmuştur: İnkılâp, devrim, de Vries'in Mutasyon Kuramı, Bergson'un yaratıcı evrim anlayışı ve sıçramalı evrim bir taraf hâlinde bir arada değerlendirilirken; Darwinci Evrim Kuramı ve tedricî evrim diğer tarafta bulunmaktadır. Lamarck'ın kuramı ise istisnai olarak birer kez olmak üzere iki tarafta da konumlandırılmaktadır.

Böylece, dört kurultaydaki algı, aşağı yukarı şu şekildedir: Dilde inkılâbı yani dil devrimini destekleyen bir grup, bu devrimin bir anda gerçekleşmesi gerektiğini, sürece yayılmasının doğru olmayacağını savunmaktadır. Özellikle "dilimiz öyle bir hale geldi ki evlât babanın, baba oğullarının dilinden anlamaz oldu."[696] tarzındaki itirazlara karşı devrimin "aniden" gerçekleşmesinin elzem olduğunu savlayan bu ekip, "sıçrama" tabirini kullanmış, "sıçramalı

[695] Şevket Aziz Kansu, "İnsan ve Medeniyet Tekâmül Tarihinde Anadolu'nun Yeri", **III. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Tebliğler**, 15-20 Kasım 1943, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1948, s. 309.
[696] **Altıncı Türk Dil Kurultayı 1949: Birleşimler Tutanaklar**, Yeni Matbaa, Ankara, 1950, s. 174.

evrimi" rehber edinerek, de Vries'in, Bergson'un ve istisnai olarak Lamarck'ın çalışmalarından örnekler vermiştir.

Aynı grup, kendi görüşlerini desteklemeyenleri ise dilde inkılâbı; yavaş yavaş, uzun vadede, tedricî bir evrime mahkûm edenler olarak tanımlamakta ve bu görüşün fikir kaynağının Darwin'in Evrim Kuramı olduğunu iddia etmektedir. Yine, istisnai olarak Darwin ile birlikte Lamarck da bu grupta anılmaktadır. Kısacası, dil devriminin anî, bir anda, sıçramalı gerçekleşmesi gerektiğini savunanlar bu inkılâbın bir süreç işi olduğu yönünde değerlendirmede bulunanları Darwincilikle "yaftalamakta" ve bu itibar ile Darwin'in Evrim Kuramını da eleştirmektedir.

Bu tartışmanın dışında II. ve V. kurultaylarda dilin evrimine yönelik teknik araştırmalara rastlanmakta, III. Kurultay'da ise Güneş-Dil Teorisi'nin Evrim Kuramı üzerinden değerlendirildiği görülmektedir. İlk altı kurultaydan sonra araştırmamızın kapsamı içine giren sekiz kurultayda (1954-1974) Evrim Kuramı ile ilgili bulgulara rastlanmamıştır. Aşağıda ilk altı kurultayda sözü edilen konular detaylı bir biçimde yer almıştır.

3.3.3.1. I. Türk Dili Kurultayı (26 Eylül 1932-5 Ekim 1932)

1932 yılının 5 Ekim 1932-26 Eylül tarihleri arasında gerçekleşen I. Türk Dili Kurultayı'nda Faik Âli [Ozansoy] (1876-1950) ile Hüseyin Cahit [Yalçın] (1875-1957) tarafından gerçekleştirilen inkılâp ve tekâmül ayrımı ve inkılâptan ziyade "dilde tekâmül" yapılması gerektiği vurgusu, kurultayı uzun bir süre meşgul etmiştir.

Faik Âli Bey, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın dilde inkılâbı amaçlamadığını, nitekim dilimiz için asıl hedefin tekâmül olması gerektiğini belirtmektedir.[697] Burada Faik Âli Bey tarafından gerçekleştirilen inkılâp ve tekâmül ayrımının kökeninde; inkılâp anî, bir anda, hızlı bir biçimde

[697] **Birinci Türk Dili Kurultayı: Tezler Müzakere Zabıtları (26 Eylül 1932)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2024, s. 266.

gerçekleşen değişimi ifade ederken, tekâmül ise sürece yayılan, tedricî ve yavaş değişimi işaret etmektedir.

Faik Âli Bey'den sonra söz alan Hüseyin Cahit Bey de benzer bir yaklaşımı savunmuş ve dile bireysel ve yapay müdahalede bulunulamayacağını, dildeki değişimlerin ancak tekâmül ile meydana geldiğini savlamıştır.[698] Bununla birlikte, Hüseyin Cahit Bey, bu bakış açısı ile hiçbir şey yapmamayı kastetmediğini, doğanın veya tekâmülün işleyişinin bir zorunluluk doğurduğunu böylece gerçekleşen bir şeyin bu zaruret ile vuku bulduğunu, insanın ise bu zaruri durum karşısında sınırlı bir canlı olduğunu ve ancak tekâmülün seyrini kolaylaştırıp hızlandırabileceğini kastettiğini dile getirmiştir.[699]

Bu iki söylevden sonra sırasıyla Hasan Âli [Yücel] (1897-1961), Ali Canip [Yöntem] (1887-1967), Fazıl Ahmet [Aykaç] (1884-1967), Dr. Mehmet Şükrü [Akkaya] (1895-1971), Sadri Etem [Ertem] (1898-1943) ve Namdar Rahmi [Karatay] (1896-1953) söz almışlardır.

İlk sözü alan Hasan Âli Bey, Hüseyin Cahit Bey'in "bir şeyler olduysa öyle olması zorunludur" minvalindeki argümanını fatalizm olarak değerlendirmiş ve Hüseyin Cahit Bey'i fatalist olarak itham etmiştir.[700] Hasan Âli Bey'e göre Hüseyin Cahit Bey'in dilin, doğal bir evrim sonucu geliştiği yönündeki fikri doğru değildir: *"Kendi kendine terkedilmiş – Hüseyin Cahit Beyefendinin buyurdukları gibi – tabiî bir tekâmül ile hiç el sürülmeden ve bir rüşeymin ana karnında büyüyüşü gibi mi büyümüştür? Vakialar ve tarih bunun da böyle olmadığını bize gösteriyor."*[701]

Hasan Âli Bey'e göre, dilin değişimi ve gelişimi yalnızca doğadaki evrim ile açıklanamamaktadır. Bu konuda ilk önce "insan iradesi" gelmektedir. Örneğin, Luther'in halkın

[698] **A. g. e.**, s. 274-275.
[699] **A. g. e.**, s. 275-276.
[700] **A. g. e.**, s. 280.
[701] **A. g. e.**, s. 281.

kendi dinini kendi dilinde öğrenmesi gerektiğine dair yaklaşımı buna basit bir örnektir. Nitekim Luther, bu düşüncesini gerçekleştirmek için işi evrime bırakmadan, bunu halkın arasına girerek ve onlarla birebir iletişime geçerek gerçekleştirmiştir.[702]

Hasan Âli Bey'den sonra söz alan Ali Canip Bey'e göre, Faik Âli Bey ile Hüseyin Cahit Bey'in söylevlerinin ortak noktası dilin evrime tabi olması fikridir.[703] Ali Canip Bey, edebiyat alanında tekâmül tartışmalarının yeni olmadığını bildirmektedir: Bu tartışmaların kökeninde Edebiyat-ı Cedidenin temsilcilerinden Süleyman Nazif (1870-1927) ve Cenap Şahabettin (1870-1934) Beyler yer almış ve bu isimler, dilde sadeleşme hareketini; dilin güzelliğini azaltmak ve dili yapay bir tekâmüle tabi tutmak olarak değerlendirmişlerdir.[704] Süleyman Nazif ve Cenap Şahabettin Beyler tarafından eleştirilen "tekâmül", esasen, Ali Canip Beylerin savunduğu inkılâp/devrim/sıçrama ile eş anlamlı kullanılmaktadır. Başka bir deyişle, bu isimler dilde doğal bir evrimi yani "tabiî tekâmül"ü savunarak "sıçramalı evrim"e karşı gelmişlerdir.

Buna karşın, Ali Canip Bey, Edebiyat-ı Cedide temsilcilerinin bu düşüncelerini -ve dolayısıyla onların fikirleriyle paralellik taşıyan Hüseyin Cahit Bey'i- eleştirmektedir. Ona göre, tabiî tekâmül kavramı, Edebiyat-ı Cedide lisanında bir tekerleme hâlini aldığını belirtmekte ve bu düşünceyi ciddiye almamaktadır: *"Efendim; meselâ, şapka inkılâbı olmadan fesin tekâmülünü düşünseydik bu olur mıydı? Fesin kenarlarından filiz salıvermesini mi bekliyecektik!... İnkılâbımız olmadan bunu nasıl inkişaf ettirebilirdik?"*[705] Bir kez daha görüldüğü üzere tekâmül ve inkılâp terimleri birbirinin karşıtı olarak kullanılmıştır.

[702] **A. g. e.**, s. 281.
[703] **A. g. e.**, s. 285.
[704] **A. g. e.**, s. 289.
[705] **A. g. e.**, s. 290.

Ali Canip Bey'den sonra söz alan Fazıl Ahmet Bey, öncelikle tekâmül kavramının anlaşılır kılınması gerektiğini savunmuş ve inkılâp yoluyla tekâmülün mümkün olduğunu benzetmelerle izah etmiştir:

> "Şimdi farzediniz ki önümüzde bir yol vardır, bu yolun üzerinde bir adam yaya yürüyebilir, bu yoldan öküz arabasiyle gitmek mümkündür, otomobil de geçer ve bunların geçmesi tekâmül kaidesine uygundur; piyade giden bir yolun üzerinden kağnı arabası nasıl gider denemez. Sonra farzediniz ki önümüzde bir nehir vardır. Bu nehrin üzerine köprü yapmak tekâmüle mugayir olur diyip yüzerek mi geçeceğiz? Karşıda yüksek bir dağ var. Tünel yapmak tekâmüle mugayir olur diye etrafında mı dolaşacağız?"[706]

Kısacası, Ali Canip Bey'e göre, tekâmül illaki yavaş ve tedricî olmak zorunda değildir; anî, hızlı, sıçramalı değişimler tekâmüle aykırı olmayacaktır. Nitekim gücümüzün yetmediği bir noktada daha kuvvetli bir desteğe başvurmak doğaldır. Ancak bunun karşısında tekâmülü öne sürmek ona zarar vermek demektir.[707] Burada ise tekâmülden kastedilen tedricî evrimdir.

Ali Canip Bey'den sonra sözü alan Dr. Şükrü Bey, dilin doğal seyrindeki tekâmülüne müdahale etmenin Hüseyin Cahit Bey'in sandığından daha esaslı ve geniş bir surette etkili olduğunu dile getirmiştir.[708] Dr. Şükrü Bey'e göre bunun en büyük nedeni ise sürecin başında Atatürk'ün bulunmasıdır:

> "Bizim Dil Kurultayının başında ise cihan tarihinin şimdiye kadar görmediği inkılâpları yaratan Yüce Gazimiz var. Yüce Gazinin emri altında, yüreğinden Türk dilinin emsalsiz inceliğine ka'iyetle kani' olan bir ilim ordusu var. Bunun için dilimizin tabiî tekâmülüne yapılan şu kudretli müdahale buna tekaddüm eden inkılâplar gibi en bedbinleri hayretlere, takdirlere düşürecek, feyizli mahsuller verecektir."[709]

[706] **A. g. e.**, s. 293-294.
[707] **A. g. e.**, s. 294.
[708] **A. g. e.**, s. 296.
[709] **A. g. e.**, s. 299.

Dr. Şükrü Bey'den sonra sözü alan Sadri Ethem Bey, toplumda gerçekleşen tekâmül üzerinde durmuştur. Ona göre, tekâmülden kastedilen birbirini takip eden benzer şeylerin giderek mükemmelleşmesi ise Türkiye'de 1918 ile 1932 yılları arasındaki ciddi bireysel ve toplumsal fark, bu şekilde tanımlanan tekâmülle açıklanamamaktadır.[710] Yeni bir dil telâkkisine de bu tekâmül yoluyla değil ancak bir inkılâp hamlesiyle geçilebilir.[711]

Sadri Ethem Bey'in ardından söz sırası Namdar Rahmi Bey'e geçmiştir. Namdar Bey, Anadolu'da yıllardan beri bir felsefe öğretmeni olarak çalıştığını belirttikten sonra tartışmanın "tekâmül" üzerine cereyan eden kısmını "fikir esareti" olarak değerlendirmiş ve bu konuda bilim tarihinden yanlış örnekler vermiştir:

> "Batlamyosun dünya güneş etrafında döner nazariyesinden harice çıkmak imkânı yoktur. Ayni suretle, arkadaşlar Darvin tekâmül nazariyesi de uzun zaman bütün mütefekkir memleketleri, mütefekkir kafaları esir etmiştir. Bugün artık Darvinizim kıymetini kaybetmiştir. Darvinizim iflâs etmiş demiyorum, kıymetini kaybetmiştir diyorum. Amerika biyoloji âlimlerinden Vener diyor ki 'Darvinizm nazariyesi hakikatin ancak yarısını ifade edebilir.'"[712]

En başta belirtmek gerekir ki Batlamyus, Güneş Merkezli Evren Modelini ortaya atmamış aksine Aristoteles'in Yer Merkezli Evren Modelini, "episikl" ve "eksantrik" modelleri ile yeniden düzenleyerek korumuştur. Ardından, Darwin'in Evrim Kuramının kıymetini kaybettiğine yönelik yapılan yorum da başta "doğal seçilim" mekanizmasının bugün hâlâ evrimsel biyolojide seçilim mekanizmaları içinde yer almasından ötürü ne kurultayın toplandığı 1932 yılı için ne de günümüz için geçerli olarak değerlendirilebilir. Atıfta bulunulan Vener'in kim olduğu ise tespit edilememiştir.

[710] **A. g. e.**, s. 300.
[711] **A. g. e.**, s. 300.
[712] **A. g. e.**, s. 303-304.

Namdar Rahmi Bey devamında, "tekâmül ve inkılâp", "tedricî ve sıçramalı" karşıtlığında inkılâp ve sıçrama taraftarı olarak tekâmül nazariyesinin karşısında de Vries'in ve Bergson'un çalışmalarını konumlandırmaktadır. De Vries'in *Oenothera lamarckiana* bitkisi üzerinde yaptığı deneylerde yavruların ebeveynlerden beklenmedik, ani ve büyük farklılıklarla ortaya çıktığını gözlemlemiş ve bu değişimlere mutasyon adını vermiştir. Modern Sentez öncesi, de Vries'in ani ve sıçramalı değişimi vurgulayan Mutasyon Teorisi, Darwin'in kademeli Evrim Kuramının karşısında değerlendirilmiştir. Ancak sentez sonrası anlaşılmıştır ki de Vries'in mutasyonculuğu, Darwin'in Evrim Kuramının tamamlayıcı bir unsuru olmuştur.

Öte yandan, Namdar Rahmi Bey, doğal seçilimin yerine Bergson'un yaratıcı evrim anlayışının bir parçası olan hayat hamlesini (élan vital) yerleştirmiştir. Böylece Bergson'un yaratıcı evrim anlayışı, kurultayın konusu bağlamında dilde tedricî evrim fikrinin düşünsel kaynağı olan Darwin'in Evrim Kuramının karşısına dilde ani, sıçramalı, hızlı değişimi savunanlar tarafından referans olarak alınması gereken bir felsefe sistemi olarak değerlendirilmiştir.

Namdar Rahmi Bey'e göre, Darwin'in kuramı "yaşam mücadelesi" ile asırlarca fikir hayatında hakimiyet sağlamış ve milletlere kendini beğenmişliği aşılamıştır. Ancak bugün bu görüşün iflası beklenmektedir. Nitekim artık tekâmülün hamlelerle, sıçrayışlarla hayat bulduğu ve ancak bu kuvvet ile yeni bir yaşam meydana getirebildiği gösterilmiştir.[713]

Hüseyin Cahit Bey, bu söylevlere toplu bir cevap üzere söz almıştır. İlk olarak Hasan Âli Bey'in fatalist ithamını reddeden Hüseyin Cahit Bey, kendisini determinist olarak tanımlamıştır.[714] Bunun dışında dilde evrimin niteliklerinden birinin de insanın iradesini olduğunu hiçbir zaman reddetmediğini belirtmiş, doğa karşısında insan mücadelesinin sınırlı olduğunu, yapay araçlarla bunun aşılabileceğini ancak toplumsal işlerde ve özellikle dil alanında bunun geçerli olmadığını

[713] **A. g. e.**, s. 304.
[714] **A. g. e.**, s. 307.

dile getirmiştir. İnsan, dilin evriminde bir etken olabilse de yapabilecekleri sınırlıdır ve ancak doğal süreci kolaylaştırabilir.[715]

Ali Canip Bey'e cevaben ise kelimelerin yalnızca kendi zamanında ihtiyaç duyulduğu halde yaşayabileceğini, başka türlü yaşamasının mümkün olmadığını belirtmiş, Fazıl Ahmet Bey'e ve Dr. Şükrü Bey'e verdiği kısa cevaplardan sonra Sadri Ethem Bey'in eleştirilerine geçmiştir. Bu fasılda, Hüseyin Cahit Bey, dilde acele bir biçimde gerçekleştirilmesi gereken düzenlemenin karşısında yer almadığını ancak ortada somut ve uygulanabilir bir teklif olmadığından teorik tartışmalara sıkıştıklarını iddia etmiştir.[716]

Hüseyin Cahit Bey son olarak Namdar Rahmi Bey'in nutkuna cevap vermiş ve kendisine kinayeli bir karşılıkta bulunmuştur: *"Sözlerinden öyle anlaşılıyor ki bendenizi bu yeni hareketlerin, ilerlemenin aleyhtarı gibi göstermek istiyorlar. Halbuki lakırdı arasında, fes değiştiği zaman eza duyduğunu söyleyen bir felsefe mualliminin şimdi benden ziyade atlama taraftarı olması bir az gülünç oluyor."*[717]

Akabinde söz alan Sâmih Rıfat Bey (1875-1932) Hüseyin Cahit Bey'in doğal evrimin dil üzerindeki tesiri bağlamında tam bir Darwinci ve evrim taraftarı olduğunu belirtmiştir: *"Yani, bütün uzvî tekâmüllerin tedricî bir cereyanla yavaş yavaş vukua geldiğine taraftardır."*[718] Ancak ona göre, Hüseyin Cahit Bey, Evrim Kuramını pek yanlış bir surette tatbik etmiştir. Nitekim dilde önemli olan Evrim Kuramı ya da dil kuramları değildir; mühim olan tıpkı bireyde görüldüğü üzere toplumda da mevcut bulunan bir kelimeyi kullanma ya da kullanmama yönündeki tercih hakkıdır.[719]

---

[715] **A. g. e.**, s. 308.
[716] **A. g. e.**, s. 310.
[717] **A. g. e.**, s. 310.
[718] **A. g. e.**, s. 311.
[719] **A. g. e.**, s. 314.

Böylece ilk dil kurultayında, iki cephe ile karşılaşıldığını belirtmek mümkündür. İlk cephe, dilde yapılacak düzenlemenin dilin doğal seyrindeki evrimine karşı ancak kısıtlı bir müdahale içerebileceğini savunmuştur. İkinci cephe ise bu düşünceyi, kökenini Darwin'in Evrim Kuramından alan kademeli evrim anlayışı olarak değerlendirmiştir. "İnkılâp" bu manadaki tekâmülün tam tersi bir anlama sahiptir. Bunun karşısına ise sıçramalı, ani, hızlı evrimi vurguladıklarını düşündükleri de Vries'in ve Bergson'un çalışmaları örnek gösterilmiştir.

3.3.3.2. II. Türk Dili Kurultayı (18-23 Ağustos 1934)

1934 yılının 18 Ağustos-23 Ağustos tarihleri arasında gerçekleşen II. Türk Dili Kurultayı'nda Dr. Saim Ali Dilemre (1880-1954) tarafından ortaya konan dil tezinde, eski dil araştırmalarının bir milletin ırkının, folklorunun, eski sanatlarının öğrenilebilmesi açısından önem taşıdığı belirtilmiştir.[720] Eski dilin hakiki önemini ortaya koyma işi bilimsel açıdan biyolojinin alanına girmekte ve dolayısıyla Lamarck'ın transformizmi ile Darwin'in Evrim Kuramına temas etmek gerekmektedir:

> "Eski dil mefhumunu bir biyoloji gibi tetkik edecek olursal umumî transformisme ve Darvin nazariyeleri içine girer. Bu kadar diller içerisinde en eski dil, hayvanat silsilesi içerisindeki naimelere benzetilebilir. İlmen bunlar en eski zevilhayattırlar ve bugün yaşıyorlar. Bu iptidaî zevilhayat doğurdukları en mükemmel hayvanlarla beraber bugün kürei arz üzerinde mevcutturlar. Eski dilin mevkii tamamiyle bu naimelerin mevkiine teşpih edilebilir. *Mütekâmil ve gayrı mütekâmil diller hep sinnen birdirler. Birbirinin temadisidirler.*
>
> O halde bugün kürei arz üzerinde eski dil mefhumu acaba bu noktai nazardan düşünülse daha iyi olmaz mıydı? Çünkü bazı dillere ölmüş dil diğer bazılarına yaşayan dil veya yeni dil demekle bir şey kazanmıyoruz. Burada eski ve yeni tabiri aldatıcı tabirlerdir. *Eskilik, yenilik yoktur. Ancak şekil tebeddülleri vardır. Meselâ Japonca bir Tunguz dilidir. Bu iki dil en yakın*

[720] **İkinci Türk Dili Kurultayı: Tezler, Müzakere Zabıtları (18 Ağustos 1934)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2024, s. 73.

akrabadırlar. Biri çok iptidaî, diğeri çok mühim bir medeniyet dilidir. Eskilik murat olundukta Japon diline yeni mi diyeceğiz? Bu, gayet aldatıcı bir mülâhazadır."[721]

Dilemre'ye göre, dillerde eskilik-yenilik söz konusu değildir. Dilde yalnızca değişim ve evrim vardır. Bu nedenle "ölmüş dil", "yaşayan dil", "yeni dil" ifadeleri hem bilime katkı sağlamamaktadır hem de yanıltıcıdır.

Ardından Şevket Aziz Kansu, Saim Ali Dilemre'nin dilin biyolojik temelleri üzerine tezini teyit maksadıyla söz almış, bir İngiliz bilim insanının insan ırklarının evrimi hakkında zamanında vermiş olduğu bir konferanstan bahsetmiş ve kültürel antropoloji tetkilerinin dil araştırmalarına yardımını izah etmiştir.[722]

3.3.3.3. III. Türk Dili Kurultayı (24-31 Ağustos 1936)

1936 yılının 24-31 Ağustos tarihleri arasında gerçekleştirilen III. Türk Dili Kurultayı'nda Agop Dilâçar (1895-1979) Güneş-Dil Teorisini antropoloji perspektifinden incelemiştir. Bu teorinin dünya kültüründe Türk dili hâkimiyeti ilkesini doğurduğu belirtilmiş[723] bu prensibin antropolojik esaslarına geçilmiştir. Dilin temel niteliğini ve işlevini ortaya çıkaran şey, evrenin kuruluşunda en temel ve köklü ilke olan yaşam mücadelesidir: *"Darwinin 'struggle for existence' prensipi hayat varlığı ile yoğrulmuş en iptidaî mebde, onun bütün hareketlerini sevkeden amil ve onun bütün tezahüratının biricik anahtarıdır. Hayat tezahuratlarından biri olan dil de, bugün psikolojik ve sosyolojik bir kurum olmakla beraber, başlanhıcı itibarile doğrudan doğruya bu esasa tâbidir."*[724] Dilâçar, yaşam mücadelesi ile Güneş-Dil Teorisi arasında şu şekilde ilişki kurmuştur:

[721] **A. g. e.**, s. 74.
[722] **A. g. e.**, s. 64; 71.
[723] **Üçüncü Türk Dil Kurultayı: Tezler, Müzakere Zabıtları (24-31 Ağustos 1936)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2024, s. 241.
[724] **A. g. e.**, s. 242.

> "Hayat mücadelesinin de iki yüzü vardır, müspet ve menfi, taarruzî ve tedafuî. Birinci kategoriye organizmin iki aktif fonksiyonları girer: Yaşıyabilmek için gıda arayıp elde etmek, gailei maişet ve soyun temadisi için de nesil yetiştirmek, yani tegaddi ve tenasül ve bunlardan doğan biyo-fizik hisler. Mücadelenin pasif tarafı da müdafaa, yani maddî ve manevî her türlü hücumlardan korunma fonksiyonudur. Buna göre, Güneş-Dil Teorisi 'Dilin fonksiyonu, açlığı bildirmek, kuvveti göstermek, zevk hislerini ifade etmek ve bütün fena hislerden ve hayat tehlikesinden nefsi vikaye etmektir' kaziyesiyle, dilin mahiyetini kâinatın ültim teleolojik hakikatine, bir finaliteye vardırabilmiş oluyor. Böylece biyolojik varlığa bağlanan dil, hayat membaını teşkil eden, ve gıda, ışık, sıcaklık bahşeden ve insanın görebileceği en azametli cisim olan güneşe de bağlanıyor."[725]

Ayrıca Dilâçar, ilk sözün ortaya çıkışı ile ilgili olarak ses organlarının evrimine temas edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bunun için ise bakılması gereken ilk insana ait fosillerdir. Konuşma beyin, ağız, dil ve gırtlakla yakından bağlantılıdır. Bu nedenle ilk insan kemik kalıntılarından, örneğin, kafatasının büyüklüğü ve kıvrımlığı, çene kemiğinin yapısı gibi detaylardan onların konuşma yeteneği hakkında bir tahmin yapılması mümkün görünmektedir.[726] Dilâçar, bu noktada Haeckel'ın 1874 tarihli *Anthropogenie* adlı eserine referans vermiş ve onun maymun ile insan arasındaki ilk insanımsı türü; 'Homo primegenius *alalus*'u yani 'dilsiz ilk insan'ı tanımlandığını bildirmiştir.[727]

3.3.3.4. IV. Türk Dili Kurultayı (10-14 Ağustos 1942)

1942 yılının 10-14 Ağustos tarihlerinde gerçekleştirilen IV. Türk Dili Kurultayı'nda, ilk kurultayda da gördüğümüz gibi dil inkılâbının uygulanma tarzı ile ilgili olarak tedricî evrim ve sıçramalı evrim karşılaştırmasına rastlanmaktadır. Prof. Dr. Kemal Cenap Berksoy (1875-1949)

[725] **A. g. e.**, s. 243.
[726] **A. g. e.**, s. 253.
[727] **A. g. e.**, s. 253.

bu konuda, Lamarck'ın ve Darwin'in kuramlarını karşı karşıya getirmiştir. Darwin, kesiksiz ve tedricî evrimden bahsederken, Lamarck kesikli ve sıçrayıcı evrimden söz etmektedir:

> "Sözüme biyolojinin bir kanuniyle başlamak isterim. Dünyada yaşıyan çeşit tipte bütün mahlûklar, muhitlerine uya uya gelişmişlerdir. Lamarck ve Darwin bu olayı, neticede birleşmek üzere ayrı iki görüşle ifade ettiler.
>
> Muhite uyma denilen bu kanuna göre en basit veya en karmaşık yapılı canlılarda organik yapı ve ona bağlı olarak organik ödevler sabit değildir. Muhit şartı değiştikçe hayat belirtisinin tarzı ve organların şekli değişmiştir. Fakat istenirse bu kanun, dil evriminde hızlıcılık ve yavaşçılık şeklinde birbirine karşı iki cereyan lehinde kullanılabilir. Darwin 'e göre tekâmül ve evrim kesiksiz ve tedricî, Lamark'a göre kesikli ve sıçrayıcı olmuştur. Her hangi oluş kabul edilirse edilsin netice aynı olmuş ve canlılar alemi bugün bile durmadan inkılâbetmekte bulunmuştur.
>
> Sevgili arkadaşlarım,
>
> Biz, tabiattan, tabiatın gidişinden örnek almış bir milletiz, onun içindir ki, inkılapçıyız. Şimdi dava, gelip şuna dayanıyor: bu inkılapta Darwin'ci mi, yoksa Lamark'çı mı olalım? Yani inkılâp yavaş mı yürüsün, yoksa hızlı ve hamleli mi? Bu meseleyi yıllardan beri evirdik, çevirdik, düşündük, taşındık, nihayet Türkün yavaşa tahammül etmiyen birlik vicdanı haykırdı: 'Acele et, hamle yap, değiş, durmadan değiş, istikrar ölüye, hareket ve değişim canlıya yakışır, didin, tâ ki sen, bugünün ve yarının hızla değişen hayat şartlarına daha önceden uyabilesin.' Bunun içindir ki, her ferdin ancak saygıyla karşılıyacağımız kanaati ve görüş ayrılığı, dil inkılâbında da birliğe çevrildi. Filhakika, burada bana bakan gözlerinizde 18 milyon Türkün ve köylünün tasvipkâr ifadesini görüyor gibiyim."[728]

Berksoy, açık bir biçimde inkılâbın hızlı ve sıçramalı gerçekleşmesi gerektiğini savunmuş ve bu fikrin düşünsel kaynağı olarak da Lamarck'ı referans göstermiştir. Böylece ilk kurultayda de

[728] **Dördüncü Türk Dil Kurultayı: Toplantı Tutulgaları, Tezler (10-12 Ağustos 1942)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2024, s. 86.

Vries'e ve Bergson'a dayandırılan hızlı ve sıçramalı evrim fikri, bu kez Lamarck'a kadar götürülmektedir.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978) ise Berksoy'un bu ayrımına temas ederek aksine Lamarck'ı tedricî evrimciler arasında göstermiş ve karşısına tıpkı ilk kurultayda olduğu gibi de Vries'yi ve Bergson'u yerleştirmiştir:

> "Karşılaştığımız itirazlardan biri de şudur: 'Bu işlerde tedrice riayet edilmiyor.' Fakat dil devriminde tedriç istiyenler bu salâhiyeti hangi bilimsel görüşten ve hangi felsefi kavrayıştan alıyorlar? Canlı varlıklarda tekâmülün vetiyresi nedir? Profesör Kemal Cenab'ın demin bahse mevzu ettiği gibi Lamark'çılık ve Darwin'cilikte kendini bulan bu tedriçli tekâmül teorisi doğru değildir. Hayat, evrimini tedriçle değil, âni ve yaratıcı atılımlarla yapar. De Vrie'nin âni tekâmül teorisi ve Descartes'tan sonra Fransa'nın en büyük filosofu sayılan Henri Bergson'un 'évolution creatrice' teorisi bu iddiayı doğruluyor.
>
> Hayat geometrik ve mekanik bir oluş değil, bir atılım, yaratıcı bir atılımdır. Tedriç teorisi bir atalet ve bataet teorisidir! Hele bizim devrimizin ruhuna hiç de uygun değildir. Biz devrimimizi bu tedriç kafasiyle başarmaya kalkışsaydık hiçbir iş başaramazdık."[729]

İsmail Hakkı Baltacıoğlu da görüldüğü üzere dil inkılâbının tatbik tarzı hususunda "sıçramalı evrim" taraftarıdır.

3.3.3.5. V. Türk Dili Kurultayı (26-30 Kasım 1945)

Baltacıoğlu, 1945 yılının 26-30 Kasım tarihleri arasında gerçekleştirilen V. Türk Dili Kurultayı'nda da kademeli evrim eleştirilerine devam etmiştir. Dil inkılâbının tedricen ve yavaş yavaş gerçekleştirilmesi fikrinin yanlış olduğunu belirten Baltacıoğlu, canlılar dünyasında hep ani devrimlerin söz konusu olduğunu bildirmiştir. Bu hâliyle kademeli evrim fikri eski ve itiraza

[729] **A. g. e.**, s. 98-99.

açıktır. İleri sürülen mutasyon nazariyesinin kökeni ise Darwin'e ve Bergson'a dayandırılmıştır.[730] Burada da Darwin'in ve Bergson'un aynı tarafta değerlendirildiği göze çarpmaktadır.

Besim Atalay (1882-1965) da Baltacıoğlu gibi tedricî evrim anlayışını eleştirmiş ve dil inkılâbının Tanzimat zamanında başlatılması gerektiğini dolayısıyla çok geç kalındığını ve artık zaman kaybedilmemesinin elzem olduğunu vurgulamıştır.[731]

Ayrıca kurultayda, Saim Ali Dilemre dilin kökeni (Glottogonie) ve dik durum (Orthostatisme integral) konularına değinmiş ve dik durum bölümünde *Pithecanthropus erectus* türüne temas etmiştir.[732]

3.3.3.6. VI. Türk Dili Kurultayı (19-23 Aralık 1949)

1949 yılının 19-23 Aralık tarihlerinde gerçekleştirilen VI. Türk Dili Kurultayı'nda Besim Atalay tıpkı V. Kurultay'da olduğu gibi tedricî evrim eleştirisine devam etmiştir:

> "Dil devriminin şimdiye kadar karşısına çıkan adamlar, bize belli başlı iki şey söylüyorlar!
>
> Bir kısmı 'dilimiz öyle bir hale geldi ki evlât babanın, baba oğullarının dilinden anlamaz oldu' diyorlar.
>
> İkinciler 'tekâmül tabiî var. Bu, birden bire olmaz, yavaş yavaş tekâmül eder' diyorlar.
>
> …
>
> Arkadaşımızın fikrine hürmet ederim. Fakat kadın meselesini, harf meselesini tekâmüle bıraktık mı? Atatürk bunları tekâmüle bırakmadı. Atatürk, dilini Türk ili gibi kurtarmak için bu Kurumu kurmuştur arkadaşlar."[733]

[730] **Beşinci Türk Dil Kurultayı: Birleşimler, Tutanaklar, Tezler (26 Kasım 1945)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2024, s. 124-125.
[731] **A. g. e.**, s. 147.
[732] **A. g. e.**, s. 278.
[733] **Altıncı Türk Dil Kurultayı 1949: Birleşimler Tutanaklar**, Yeni Matbaa, Ankara, 1950, s. 174; 175.

Böylece 1932 yılındaki ilk kurultaydan 1949 yılındaki VI. Kurultay'a kadarki süreçte, dil inkılâbının uygulanma tarzı açısından ortaya konan tedricî evrim ve sıçramalı evrim karşıtlığının devam ettiği görülmektedir.

3.4. Değerlendirme

Atatürk, aklı ve bilimi rehber edinen laik ve çağdaş yeni bir toplumun inşasını hedeflemiştir. Bu doğrultuda özellikle bilim ve kültür alanlarında yukarıda saydığımız birçok inkılâp ve reform gerçekleştirmiştir. Özellikle dil ve tarih alanlarında seküler ve bilimsel yaklaşımın ulusun bekası ve çağdaşlaşması için kıymetini fark etmiş ve bu amaçla modern bilimden yararlanmayı ihmal etmemiştir. Burada ise temelde Evrim Kuramı önemli bir araç vazifesi görmüştür. Özellikle insanın türeyişi, tarihi, toplumsallığı, ahlaklılığı gibi konularda yerleşik inancın ve geleneklerin dogmalarına karşı Evrim Kuramının bilimsel açıklama gücü, aklın ve bilimin yönetsel ilke olarak uygulanabilirliğini mümkün kılan seküler bir model sunmuştur.

Evrim Kuramının ders kitaplarında yer alması, Bilim Cumhuriyeti'nin yeni kuşakların doğa ve insan anlayışını bilimsel temeller üzerine inşa etme hedefini göstermektedir. Bu doğrultuda Evrim Kuramı, doğa bilimleri dışında farklı disiplinlerde de ele alınmış; felsefe, mantık, sosyoloji ve psikoloji gibi alanlarda da insan doğası, toplumsallığı, bilinç ve davranış tartışmalarıyla ilişkilendirilmiştir. Sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında kendine yer bulan Evrim Kuramının, Cumhuriyet döneminde disiplinlerarası bir açıklama modeli olarak görüldüğünü ve bilimsel düşüncenin bütüncül bir dünya görüşü içinde yerleştirilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Evrim Kuramının sahip olduğu açıklama gücü, Türk Tarih Kongreleri'nde de merkezî bir yer edinmiş; tarih, antropoloji ve medeniyet tartışmaları çerçevesinde; gerek insanlık tarihini gerekse de medeniyet tarihini doğal süreçlerle anlayabilmek adına ve dahası, tarih yazımında

ilerleme fikri bağlamında önemli bir rehber olarak değerlendirilmiştir. Böylece Türk Tarih Kongreleri'nde Evrim Kuramı, hem metodolojisi üzerinden tarih biliminin kendisine dair tartışmalarda hem de insanlık ve medeniyet evrimi üzerine tebliğler aracılığıyla tarihin içeriği ile ilgili araştırmalarda kendine yer bulmuştur.

Türk Dil Kurultayları'nda ise Evrim Kuramı, birçok açıdan önem kazanmıştır. Örneğin, Güneş-Dil Teorisi üzerine yapılan münazaralarda, dilin evrimi üzerine gerçekleştirilen söylevlerde önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. Dil inkılâbının nasıl uygulanması gerektiğine dair tartışmalarda dahi taraflar Evrim Kuramının iki farklı yönünü tercih etmiştir. İnkılâbın zamanla, yavaş yavaş olması gerektiğini savunanlar dilde tedricî evrimi öne çıkarmışlar; ani ve hızlıca gerçekleşmesinin önemini vurgulayanlar ise sıçramalı evrim üzerinden hareket etmişlerdir. Böylece Evrim Kuramı, "Bilim Cumhuriyeti"nin güçlü ve kalıcı olmasını amaçlayan kongrelerde ve kurultaylarda oldukça çeşitli ve farklı açılardan yararlanılan bir rehber görevi görmüştür.

SONUÇ

Evrim Kuramının Türkiye'deki alımlanma süreci Osmanlılardan başlamaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla Evrim Kuramından doğrudan ilk kez söz eden çalışma, Ahmed Midhat'ın, imtiyaz sahibi olduğu *Dağarcık* dergisinde yayımlanan "İnsân: Dünyâda İnsânın Zuhûru" başlıklı makalesidir. Lamarckçı Fransız hekim, fizyolog ve popüler bilim yazarı August Debay'ın çalışmasının derlemesinden ve yorumlanmasından müteşekkil olan bu makale ile birlikte Osmanlılar Evrim Kuramını ilk kez Lamarck üzerinden algılamışlardır. Sonrasında, zamanla, Darwin'in ve Haeckel'ın çalışmaları da ülkemizde tanıtılmış ancak Lamarck'ın kurucu etkisi devam etmiştir. Bu etkiyi ve Osmanlıların genel itibariyle Evrim Kuramına dair alımlama sürecini esas itibariyle "Aktarma" ve "Benimseme" olmak üzere iki dönem üzerinden incelememiz mümkündür.

Aktarma Dönemi (1873-1908), Evrim Kuramının ana hatlarıyla tanıtıldığı, toplumsal gelenek ve dinî inanç ile uyumlu kılınmaya çalışıldığı süreci ihtiva etmiştir. Bu noktada Darwin'in, Haeckel'ın ve Lamarck'ın çalışmaları ön plana çıkmıştır. Ancak bu alımlama, doğrudan ilgili bilim insanlarının ana eserleri üzerinden gerçekleşmemiştir. Osmanlı yazarlarının Evrim Kuramına dair yaklaşımları, temelde, bu konuda çalışan ikincil isimlerden gerçekleştirilen aktarmalar veya dolaylı temaslar üzerinden şekillenmiştir. Ahmed Midhat, dile getirdiğimiz üzere, Debay üzerinden Lamarckçılığı tanıtmış ve ardından onun kuramını anlamlandırmaya çalışmıştır. Şemseddîn Sâmi antropoloji alanındaki gelişmeleri ve insan toplumlarına dair gerçekleşen araştırmaları Blumenbach'a dayandırarak izah etmiştir. Hoca Tahsin Efendi ise temelde evrimsel yaratılışçılık olarak adlandırabileceğimiz bir yaklaşım sergilemiş ve Tanrı'nın yüceliğini Evren'in

yaratılış biçimi bağlamında mümkün olan evrimde aramıştır. Bu noktada da çok büyük bir oranda Haeckel'ı yorumlamış ve nispeten daha az da olsa Spencer'dan yararlanmıştır. Abdullah Cevdet de Evrim Kuramı üzerine araştırmalarında, örneğin Darwin'e dair fikirlerinde özellikle Büchner'den istifade etmiştir. Bu çalışmalarda Darwin'in, Haeckel'ın ve Lamarck'ın kuramları tekniğinden ziyade temel kavramları üzerinden tanıtıcı bir tarzda değerlendirilmiştir. Yalnızca Ahmed Midhat'ın, Lamarck'ın "kazanılmış özelliklerin aktarımı" hipotezine yönelik eleştirileri ve önerdiği insan taksonomisi bu hususta istisna sayılabilir.

Bu dönemde Osmanlı yazarları, Evrim Kuramını ekseriyetle bilim-din uzlaştırması çerçevesinde ele almışlar ve bu amaçla çatışmadan kaçınma ve uzlaştırma olmak üzere birbirini tamamlayan iki yol izlemişlerdir. İlk olarak Evrim Kuramının özellikle insanın kökeni ve türeyişi üzerine getirdiği bilimsel açıklamayı İslâm geleneğindeki yaratılış inancı ile açık bir çatışma içinde sunmamaya özen göstermişlerdir. Ardından burada bir terkip düşüncesi hakim olmuş ve evrim, yaratılışı ortaya koyan bir değişim yasası olarak değerlendirilmiştir. Günümüzde evrimsel yaratılışçılık olarak değerlendirebileceğimiz bu düşünce, Evrim Kuramının Osmanlılarda kalıcılık kazanabilmesi adına olumlu bir işlev görmüştür.

Evrimsel yaratılışçılık üzerinden gerçekleştirilen bu uzlaştırma faaliyeti özellikle Şemseddîn Sâmi'nin "*insanı çok büyütmek isteyenlere küçüklüğünü ve kusurlarını ve bu yaratılmışın değerini büsbütün küçültmek isteyenlere de üstün özelliklerini göstereceğiz.*" sözü ile Hoca Tahsin Efendi'nin en üstte yüce yaratıcının yer aldığı varoluş merdiveninde karşımıza çıkmaktadır.

Aktarma Döneminde evrimsel yaratılışçılık sayesinde entelektüel çevrede kalıcılık kazanan Evrim Kuramı, II. Meşrutiyet'ten sonra ortaya çıkan görece özgürlük ortamının etkisi ile

bir benimsenme aşamasına girmiştir. Cumhuriyet'in ilanına kadar devam eden bu süreç için kullandığımız Benimseme Dönemi (1908-1923) ibaresi, bu özgürlük ortamının yayın faaliyetlerine de yansımasını ve doğal olarak bu süreçte Evrim Kuramı üzerine gerçekleşen çalışmalarda görülen artışı; bu bilimsel kuramın artık müstakil ve telif eserlerle üzerinde tartışılan, derslerde öğretilen bir konu haline geldiğini ifade etmek için kullanılmaktadır.

Osmanlılarda evrimsel yaratılışçılık ile başlayan süreç, II. Meşrutiyet'ten itibaren bakış açısı değiştirmiş; Evrim Kuramı, Subhi Edhem, Baha Tevfik, Ahmed Nebîl, Memduh Süleyman gibi materyalist isimlerin çalışmaları etrafında şekillenmiştir. Böylece Benimseme Döneminde bilim-din terkibi yorumu yerini maddeci ve natüralist bir bakış açısıyla bilim-din tefrikine bırakmıştır.

Bu dönemde özellikle Subhi Edhem'in çalışmaları Evrim Kuramının Osmanlılarda benimsenmesi açısından kıymetli olmuştur. Nitekim Subhi Edhem, *Darwinizm* (1911) ve *Lamarckizm* (1914) başlıklarıyla Darwin ve Lamarck üzerine ayrı müstakil eserler kaleme almıştır. Onun Lamarckçı bir bakış açısına sahip olması, Benimseme Döneminin Evrim Kuramı karakteristiğinin bu yönde şekillenmesinde etkili olmuştur. Benzer bir biçimde Edhem Necdet'in de bu döneme denk gelen *Tekâmül ve Kanunları* (1913) adlı eserinde Lamarckçı temayı öne çıkarması, Aktarma Döneminde Evrim Kuramının Ahmed Midhat'la başlayan Lamarckçı kurucu etkisini Benimseme Döneminde kuvvetlendirmiştir.

Osmanlıların Lamarck'ı benimsemelerinin ardında birden fazla etken ileri sürülebilir. Bunlardan ilki, diğer etkenlere nazaran önemi daha az olsa da Lamarck'ın *Zooloji Felsefesi* (1809) eserinin, Darwin'in *Türlerin Kökeni* (1859) adlı çalışmasından elli yıl önce yayımlanması, yani Lamarck'ın bir kronolojik önceliğe sahip olmasıdır. İkincisi, Osmanlıların büyük ölçüde frankofon

bir entelektüel çevreye mensup olmalarıdır. Üçüncüsü, doğal seçilim mekanizmasındaki "belirsizlik" olgusunun "rastlantı" olarak yorumlanması nedeniyle hem felsefî hem de dinî bakımdan daha sarsıcı bulunması, Lamarck'ın Evrim Kuramındaki canlılığın basitten mükemmele doğru ilerlemesi anlayışının Aktarma Dönemindeki bilim-din uzlaşmasını sağlayabilecek bir düşünsel arka plan teşkil etmesidir. Dördüncüsü, Lamarckçılığın "kullanılan organın güçlenir ve kullanılmayan organ körelir" prensibinin gündelik gözlemle fark edilebilecek basit bir ilke olarak anlaşılmasıdır. Bu ilke, Darwin'in doğal seçilim mekanizmasına nazaran teorik bilgiye ihtiyaç duymadan anlaşılabilir ve anlatılabilir bir çerçeve içinde alımlanmıştır. Bu durumun, evrimin bir doğa yasasından çok bir "tekâmül felsefesi" olarak algılanmasına sebebiyet verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Sonuncusu ve en önemlisi, her iki kuramın da sosyal açıdan yorumlanması ile ilgilidir. Yani, dönemin koşulları gereği, Lamarck'ın "kazanılmış özelliklerin aktarımı" hipotezindeki "kullanılan organ güçlenir" prensibinin toplumsal yorumunun Sosyal Darwinizmin "güçlü olan ayakta kalır" ilkesine baskın gelmiş olduğu söylenebilir. Osmanlıların XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başındaki siyasî, iktisadî ve askerî durumları göz önüne alındığında, Lamarckçı "kullanılan organ güçlenir" ilkesini, yeterli emek ve çaba gösterildiği takdirde yeniden siyasî, iktisadî ve askerî açılardan güçlü günlere dönülebileceği şeklinde yorumlamış olmaları muhtemeldir. Buna karşılık, aynı nedenden dolayı "güçlü olan ayakta kalır" ilkesine de daha mesafeli yaklaştıkları düşünülebilir.

Cumhuriyet döneminde Osmanlıların Evrim Kuramına dair birikimlerinden elde edilen en önemli miras, Benimseme Dönemindeki tefrik düşüncesinin güçlendirilerek devam ettirilmesidir. Laiklik ilkesini merkeze alan çağdaşlaşma anlayışıyla Cumhuriyet, yeni bir ulus inşa ederken bir "Bilim Cumhuriyeti" olma gayesiyle bilim ve kültür sahasında da birçok inkılâp ve reform gerçekleştirmiştir. Sırasıyla, 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen "Tevhid-i Tedrisat Kanunu"

(Öğretimin Birleştirilmesi Kanunu) ile Osmanlılardan kalan medrese–mektep ikiliği kaldırılmış, bütün eğitim kurumları Maarif Vekâletine bağlanarak eğitim sistemi laik ve merkezi bir yapıya kavuşturulmuştur. 30 Kasım 1925 tarihli "Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun" ile tekke, zaviye ve türbeler kapatılmış; tarikatlara dayalı kurumların faaliyetlerine son verilerek laik devlet düzeninin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. 26 Aralık 1925 tarihinde kabul edilen "Takvim, Saat ve Ölçülerde Uluslararası Esasların Kabulüne Dair Kanun" ile Rumi takvim kaldırılarak Miladî takvim benimsenmiş ve alaturka saat sistemi yerine günün gece yarısından başlayan 24 saat esasına göre düzenlenmesi kabul edilmiştir. 20 Mayıs 1928 tarihinde kabul edilen "Uluslararası Rakamların Kabulü Hakkında Kanun" ile Arap rakamları yerine uluslararası rakam sistemi yürürlüğe konmuştur. 1 Kasım 1928 tarihli "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun" ile Arap alfabesi yerine Latin esasına dayanan yeni Türk alfabesi kabul edilmiş ve okuryazarlığın artırılmasıyla çağdaş eğitim sisteminin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. 26 Mart 1931 tarihinde kabul edilen "Ölçüler Kanunu" ile arşın ve okka gibi geleneksel ölçüler kaldırılarak metre ve kilogram esasına dayalı uluslararası ölçü sistemi yürürlüğe konmuştur. 31 Mayıs 1933 tarihinde kabul edilen "İstanbul Dârülfünûnunun İlgasına ve Maarif Vekâletince Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun" ile Dârülfünûn kaldırılmış ve yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuş; yükseköğretim kurumları modern bilim anlayışı doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. Bu reform sürecinde Avrupa'dan, özellikle Almanya'dan birçok bilim insanı Türkiye'ye davet edilmiş; aynı zamanda genç araştırmacıların yetiştirilmesi amacıyla öğrenciler yurt dışına gönderilmiştir. 5 Şubat 1937 tarihinde 1924 Anayasasında yapılan değişiklikle laiklik ilkesi anayasal bir nitelik kazanmıştır.

Bilim Cumhuriyeti'nin ölçütü aklın ve bilimin rehberliğidir. Bunun yönetsel bir ilke olarak uygulanabilirliği bilimsel eğitimin ve üretimin önünü açabilecek devrimlerin gerçekleştirilmesinde yatmaktadır. Böylece yukarıda sözü edilen reform ve inkılâplar, bilimsel çalışmanın ve araştırmanın önünü açmıştır. Çağın bilimiyle bütünleşmenin yolunu açan bu yenilikler arasında hiç şüphesiz en önemlisi laiklik ilkesinin kabülüdür. Bu sayede, özneden bağımsız olan nesne alanına akılcı ve bilimsel bakma imkanı doğmuştur. Bilim Cumhuriyeti açısından Evrim Kuramının önemi, tam da bu noktada açığa çıkmıştır. Evrim Kuramının metodolojik doğalcılık ile doğal tarihe, canlılığa ve özellikle insana dair sahip olduğu açıklama gücü, Bilim Cumhuriyeti'nin laik düşünceyi temel alarak aklı ve bilimi yönetsel bir ilke olarak kullanabilmesi için önemli bir araç vazifesi görmüştür. Kısacası, doğayı özneden bağımsız; olgulardan yola çıkarak açıklayan evrimsel düşünce, Cumhuriyet'in bir "Bilim Cumhuriyeti" olma hedefinde ihtiyacı olan laik, akılcı ve bilimsel açıklama gücünü teşkil etmiştir.

Bu açıdan bakıldığında Bilim Cumhuriyeti'nde Darwin'in Evrim Kuramının öne çıkması da anlaşılabilirdir. Her şeyden önce, bilim dünyasında 1920'li yıllardan başlayarak 1930'lu ve 1940'lı yıllarda olgunlaşan Evrimsel Sentez sonucunda Darwin'in doğal seçilim mekanizması Mendel genetiği ile birleştirilmiş; bu süreçte Lamarckçılık, ortogenez ve mutasyoncu teoriler gözden düşmüştür. Gerçekleştirdiği inkılâp ve reformlar sayesinde; özellikle 1933 Üniversite Reformu başta olmak üzere eğitim alanında meydana gelen yeniliklerle çağın bilimsel faaliyetlerini takip etme şansı bulan Bilim Cumhuriyeti'nin, bilim dünyasında gerçekleşen bu devrimsel gelişmeyi de yakalamış olması beklenebilir.

Bundan daha önemli sayılabilecek ikinci neden ise Darwin'in ve Lamarck'ın Evrim Kuramlarının laik düşünce ile uyumları arasındaki farktır. Lamarck'ın basitten karmaşığa ya da

mükemmele doğru belirli bir yönde giden tasarımı "eşref-i mahlukat" fikri başta olmak üzere dinî inanç ve gelenek için bir motivasyon kaynağı olarak kullanılabilme imkanı yaratmaktadır. Öte yandan Darwin'in doğal seçilim mekanizmasında ise doğada önceden belirlenmiş bir hedef, yön veya mükemmelleşme çizgisi bulunmamakta; canlıların özellikleri, çevre koşullarına uyum sonucunda hayatta kalma ve üreme açısından avantaj sağlayan varyasyonların korunması neticesinde aktarılmaktadır.

Son olarak ise Darwinci Evrim Kuramının insanın türeyişine ve toplumsallaşmasına dair doğal bir açıklama getirmesi ve böylece bu konuda yerleşik inançlardan ve değer alanından bağımsız bir yaklaşıma sahip olması önem arz etmektedir.

Bilim Cumhuriyeti'nde akılcı ve bilimsel yaklaşımın önemli bir aracı olarak Darwin'in Evrim Kuramının benimsetilmesine ve yaygınlaştırılmasına dair çalışmalara popüler yazında geniş bir biçimde rastlanmaktadır. Süreli yayınlarda buna dair birçok örnek vermek mümkündür. İlk örnek Wells'in güçlü etkisidir. Onun *The Outline of History* (1920) adlı yapıtı bizzat Atatürk'ün isteğiyle müderrisler ve muallimler grubu tarafından 1927-1928 yılları arasında beş cilt hâlinde *Cihan Tarihinin Umumî Hatları* başlığıyla tercüme edilmiştir. Bunun temel nedeni, Cumhuriyet'in tarih anlayışını, aklın ve bilimin rehberliğinde laik bir zemine oturtma isteğidir. Bu amaçla, insanın türeyişi gibi temel konuların dinî ve metafiziksel unsurlarından ayıklanması önem arz etmiştir. Bu noktada Wells'in eseri üzerinden Evrim Kuramı "Bilim Cumhuriyeti"nin laiklik ilkesinin uygulanabilirliği açısından bir araç olarak değerlendirilmiştir. Süreli yayınlarda genel itibariyle, Wells'in tanıtımının üzerinde durulmasının sebebi bu olabilir.

İkinci örnek ise Scopes-Maymun davasıdır. Amerika'da gerçekleşen bu hadise, Cumhuriyet basınını uzun bir süre meşgul etmiştir. Dönemin basını, Cumhuriyet'in bir "Bilim

Cumhuriyeti" olma hedefiyle paralel olarak, Amerika'da gerçekleşen evrim yasağını ekseriyetle kınamış, küçümsemiş ve aynı zamanda bu davayla ilgili laiklik, çağdaşlaşma ve düşünce özgürlüğü gibi hususlarda ders çıkarmamız gerektiğini bildiren değerlendirmelerde bulunmuştur. Bunun temel nedeni, Bilim Cumhuriyeti'nin Evrim Kuramını, aklın ve bilimin yönetsel ilke olarak uygulandığı çağdaş bir ulusun ayrılmaz bir aygıtı olarak görmesidir. Başka bir deyişle Evrim Kuramı, bu noktada, yönetsel araç vazifesi görmüştür.

Son olarak ise popüler yazında Darwin'in çok farklı alanlarda, farklı bakış açılarıyla ele alınması örnek verilebilir. Darwin'in eserlerinin Türkçeye kazandırılma girişimlerine dair yazılardan; onun *Türlerin Kökeni* ve *İnsanın Türeyişi* dışında kalan, nispeten daha az bilinen çalışmalarına; doğa bilimleri dışında tarih, dil, psikoloji, sosyoloji gibi sosyal bilimlerin çeşitli alt disiplinlerinde ele alınmasından; bulmaca ve karikatürlerde yer bulmasına kadar geniş bir tesiri söz konusudur.

İkinci olarak, popüler yazında Darwin'in Evrim Kuramının benimsetilmesine ve yaygınlaştırılmasına dair çalışmalara Halkevleri'nde rastlanmaktadır. Halkevleri, esas itibariyle, "Bilim Cumhuriyeti"nin en önemli misyonlarından birini yerine getirmeyi amaçlamış ve bilimsel bilginin toplumla buluşturulmasını hedeflemiştir. Çoğunluğunu akademisyenlerin oluşturduğu araştırmacıların ve yazarların Halkevleri aracılığıyla gerçekleştirdiği konferanslarda yapılan söylevler ve dergilerde kaleme alınan makalelerde özellikle Darwin'in Evrim Kuramına oldukça geniş bir yer ayrılmıştır. Nitekim ülkenin birçok bölgesinde uzmanlar bu konuda tanıtıcı ve öğretici yazılar yazmışlardır.

Bilimsel yazında ise Evrim Kuramının yaygın etkisini, o dönemde çeşitli alanlarda ve konularda yayımlanan telif-tercüme eserlerde ve sözlüklerde görmek mümkündür. Ancak asıl etki,

Bilim Cumhuriyeti'nin Evrim Kuramını devletin eğitim politikasının merkezine yerleştirerek kurumsallaştırmasıdır. Nitekim Evrim Kuramı ve evrimsel düşünce başta tarih ve biyoloji ders kitapları olmak üzere bizzat devletin hazırlattığı resmî çalışmalarda merkezî bir konum teşkil etmiştir.[734] Osmanlılarda Benimseme Döneminde dahi Evrim Kuramına eğitim-öğretim faaliyetlerinde yer verilmesinin, Kastamonu Mekteb-i Sultânîsi örneğinde gördüğümüz üzere, tutuklanma gerekçesi sayıldığını hesaba kattığımızda bu hususun önemi daha da açığa çıkmaktadır.

Bunun dışında, Bilim Cumhuriyeti'nde Evrim Kuramının ve evrimsel düşüncenin nüfuzunu özellikle Türk Dili Kurultaylarında görmek mümkündür. Nitekim çalışmamızın ana iddiası olan "Evrim Kuramının Bilim Cumhuriyeti'nin laik ve çağdaş bir ulus inşa etme hedefinin en önemli araçlarından biri olduğu" tezi bu kurultaylarda yaşanan tartışmalarda dahi karşımıza çıkmaktadır. 1932-1949 yılları arasındaki I., IV., V. ve VI. kurultaylarda taraflar arasında dil inkılâbının uygulanması hususunda hızlı davranmak isteyenler ile devrimi sürece yaymak isteyenler ikiye ayrılmıştır. Her iki tarafın da yöntemi Evrim Kuramıdır. İnkılâbın birden, ani ve hızlı bir biçimde gerçekleşmesi gerektiğini savunanlar de Vries'in Mutasyon Kuramından ve Bergson'un yaratıcı evrim tasarımından söz ederek sıçramalı evrimi ön plana çıkarmışlardır. İnkılâbın yavaş yavaş, uzun vadede, tedricî bir biçimde gerçekleşmesi gerektiğini düşünenler ise aşamalı evrim üzerinden Darwinci Evrim Kuramı ile ilişkilendirilmişlerdir.

[734] Çalışmamızda, üniversite ders kitaplarındaki eksikliğin temel nedeni ise artık Evrim Kuramının bir teknik kazanması ve başta biyolojinin, antropolojinin, jeolojinin ve diğer alanların birçok alt disiplinlerinde uzmanlık esaslı ele alınmasıdır. İleride çalışmamızın kapsadığı zaman aralığında üniversite seviyesinde Evrim Kuramı üzerine gerçekleştirilen akademik araştırmalar ve temel bilimlerdeki teknik ders kitapları üzerine detaylı araştırmalar yapıldığı takdirde bu kısım da aydınlığa kavuşacaktır.

Böylece Bilim Cumhuriyet'inde Evrim Kuramı, aklın ve bilimin rehberliğinin ölçüt olmaktan çıkıp bir yönetsel ilke olarak uygulanabilmesinde; laik ve çağdaş bir ulus inşa etme hedefinde en önemli araçlardan biri olmuştur.

KAYNAKÇA

A. Debay, **Histoire naturelle de l'homme et de la femme depuis leur apparition sur le globe terrestre jusqu'a nos jours race humaine primitive ses métamorphoses en races-types et varietes de race suivie de l'histoire des monstruosités humaines**, E. Dentu, Paris, 1868.

A. Tevfik Esen, **Genel Biyoloji**, Akşam Matbaası, İstanbul, 1935.

A. Tevfik Esen, **Yeni Biyoloji İkinci Kitap: İlk ve Orta Okul Öğretmenleri İçin**, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1936.

A. Zeki Ökmen, "19 Mayıs ve Gençliği", **Kaynak**, 76, 19 Mayıs 1939.

Abdullah Cevdet, "Kastamonu'da Kurûn-ı Vusta", **İctihad,** 58, 1913.

Abdullah Cevdet, "Kastamonu'da Kurûn-ı Vusta", haz. Çiğdem Özbay, **Historia 1923**, 5, 2018.

Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

Ağaoğlu Tezer, **Surî ve Tatbikî Mantık**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.

Ahmet Ali Gazel ve Şaban Ortak, İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927), **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 7, 2006.

Ahmed Midhat, "İnsân", **Dağarcık**, 2, 1872.

Ahmed Midhat, "İnsân: Dünyâda İnsânın Zuhûru", **Dağarcık**, 4, 1873.

Ahmed Midhat Efendi, "İnsan: Dünyada İnsanın Çıkışı", **Osmanlı Düşüncesi: XIX. Yüzyılda Bilim, Felsefe ve İdeoloji Antolojisi**, Yay. Haz. Remzi Demir ve İnan Kalaycıoğulları, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2022.

Ahmed Nesimi, "Kip ve Devrim (Enmuzeç ve İnkılâb)", **Ülkü Halkevleri Dergisi**, 29, Temmuz 1935.

Ahmet Kantar, **Genel Biyoloji III**, Endüstri Basım ve Yayımevi, İzmir, 1952.

Ali İsmail, **İlm-i Hayvânât Dersleri Mebhas-ı Evvel, Ahvâl-i Umûmiyye**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1925.

Ali Reşad, **Asr-ı Hâzır Tarihi**, Milli Matbaa, İstanbul, 1926.

Aliye Seren, Dr. Nezihe Alsaç ve Dr. Suat Seren, **Liseler için Biyoloji Ders Kitabı Sınıf - I**, 1950.

Anatole France, "Ahlâk ve İlim", Çeviren: Zafer Taşlıklıoğlu, **Altıok**, 23, 15 Ocak 1936.

Anatole France, "Beyaz Taş Üzerinde", Çev. Servet Yesarioğlu, **Cumhuriyet**, 07.04.1936.

Anatole France, **Sur la pierre blanche**, Paris, 1905.

Asaf Derviş, Hamid Osman, "Süt Çocuklarında Vefiyat", **Birinci Milli Türk Tıp Kongresi (1-3 Eylül 1925) Müzâkeratı**, Kader Matbaası, İstanbul, 1926.

Asuman Gürman Şahin, "İzmir Millî Kütüphane'de 1923-1938 Yılları Arası Yayın Hayatında Olan Edebiyat, Fikir, Kültür Süreli Yayınları", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Eylül 2015.

Asuman Gürman Şahin, "İzmir Millî Kütüphane'de 1923-1938 Yılları Arası Yayın Hayatında Olan Edebiyat, Fikir, Kültür Süreli Yayınları", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Eylül 2015.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 1, Editör: Yüksel Özgen, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2024.

Atila Doğan, "Sosyal Darwinizm ve Osmanlı Aydınları Üzerindeki Etkileri (1860-1914)", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2003.

Aydoslu Sait, "İktisadî Devridaim II", **Ülkü Halkevleri Dergisi**, 22, Aralık 1934.

Aydoslu Sait, "Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat 2", **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, 4, Mayıs 1933.

Ayten Arıkan, “Milli Türk Tıp Kongrelerinin Cumhuriyet Dönemine Katkısı”, **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, 29, 2024.

Batuhan Akgündüz, “Lamarkçılık”, **KSU Felsefe Ansiklopedisi**, Gökhan Murteza ve Eylem Yolsal Murteza (Ed.), Pinhan Yayıncılık.

Bekir Sıdkı, “Münih’de Deutsches Museum”, **Millî Mecmua**, 57, 15.03.1926.

Besim Darkot, “Memleket Coğrafyası Hakkında Bazı Görüşler”, **Ülkü Milli Kültür Dergisi**, 50, Nisan 1937.

Binbaşı Ahmed Vâhid, **İngilizce-Türkçe Mükessif Lûgat**, Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul, 1924.

C. C. Fraser (?), “Aʿile ve semiyyenin menşe’îleri”, Çeviren: Mahmud Anz (?), **Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi Mecmuası**, 4, 1.11.1926.

Cavit Orhan Tütengil, **100 Soruda Kırsal Türkiye’nin Yapısı ve Sorunları**, Ankara, 1971.

Celal Nuri, **Taç Giyen Millet**, Cihan Biraderler Matbaası, İstanbul, 1923.

Celâleddin İzmirli, **İhvan-ı Safa Felsefesi ve İslâmda Tekâmül Nazariyesi**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1949.

Celâleddin İzmirli, **İslâm Âleminde Yetişen Filosof, Tabip, Natüralist ve Biyoloğlar**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1951.

Cemil Ozan Ceyhan, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de Darwin Algısı (1859-1938)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2022.

Charles Darwin, **The Descent of Man and Selection in Relation to Sex**, John Murray, London, 1877.

Charles Darwin, **The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex**, London, John Murray, 1882.

Charles Darwin, **The Origin of Species by Means of Natural Selection, or The Preservation of Favoured Races in The Struggle For Life**, John Murray, London, 1876.

Charles Turgeon, "Darwin, Marx, Spencer", **Fikir Hareketleri**, 100, 21 Eylül 1935.

Çiğdem Özbay, "Mustafa Satı El-Husrî'nin Etnografya Tarihimizdeki Yeri", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

Çiğdem Özbay, "Mustafa Sâtı Bey ve Türk Antropoloji Tarihindeki Yeri", **Historia 1923**, 5, 2018.

Çilem Tercüman, "Ülkü Mecmuası", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 7, 2006.

Clarence Darrow, **The Famous Examination of Bryan at the Scopes Evolution Trial**, Ed. E. Haldeman-Julius, Haldeman-Julius Publications, Kansas, 1929.

Delevsky, "İnsanlık yeniden bir barbarlığa dönüş tehlikesi mi geçiriyor?", **Ulus**, 16.11.1937.

Dinçer Gülen, Orhan Küçüker, "Ord. Prof. Dr. André Naville (1895-1937), Biyografisi, Bilimsel Çalışmaları ve Zooloji Bilim Dalına Katkıları", **Acta Naturae**, Ed. Orhan Küçüker, 3, Haziran 2003.

Diran Kelekyan, **Kamûs-ı Fransevî, Musavver, Türkçe'den Fransızca'ya Lûgat**, Âmedi Matbaası, İstanbul, 1928.

Doç. Dr. Anıl Çeçen, **Atatürk'ün Kültür Kurumu: Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.

Doğanay Eryılmaz ve İnan Kalaycıoğulları, "Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Eserlerinde Bilimsel ve Felsefi Unsurlar", **Dört Öge**, 13, Haziran 2018.

Doktor Avni Refik, "'Anthropologie'nin 'Esbabı hazıra'yı taharrideki gayesi nedir?", **Hayat**, Sayı: 97, 27.09.1928.

Doktor Edhem Necdet, **Evrim ve Kanunları**, Haz. Kudret Emiroğlu ve Ergi Deniz Özsoy, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul, 2022.

Doktor Zeki Sıdkı, “Fransa’nın cenûb sahillerindeki dördüncü beynelmilel seyâhat-i senevîye münasebetiyle”, **Dârülfünûn Tıp Fakültesi Mecmuʿası**, 4, 01.03.1928.

Dr. Galip Ata, **Darvin (Charles Darwin)**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1931.

Dr. Jean Friedet, “Materyalizm ve Hayatiyat ilimlerinin hali hazırdaki mutaları”, **Fikirler**, 65, 01.02.1931.

Dr. Léon Mac-Auliffe, “Cinsiyet-i etfâl eser-i tesâdüf müdür?”, **Türk Antropoloji Mecmuası**, 01.09.1926.

Dr. M. Mihri Mimioğlu, **Biyoloji (Temel Bilgi)**, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1968.

Dr. M. Süleyman Şenyürek, “İnsan Menşe’ ve Tekâmül Tarihinde Pitekantropu’un Yeri”, **Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi**, 88, Haziran 1940.

Dr. Mustafa Oral, “Halkevlerinin Toplumsal ve Kültürel İşlevleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 53, 01.07.2002.

Dr. Muzaffer Şenyürek, “Tekâmül ve Delilleri”, **İnanç**, 49, Mart 1941.

Dr. Şevket Aziz Kansu, “İnsan Beyninin Kaynakları ve Tekamülü (Müterakki Dimağlaşma), **Ülkü Milli Kültür Dergisi**, 44, Ekim 1936.

Dr. Stephan Ronart, **Bugünkü Türkiye**, Çev. Dr. B. T. Şaman, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.

Dr. u. Dr. h. c. C. Kronacher, **Yetiştirme Biyolojisi**, Çeviren: Zooteknist Dr. Selahattin Batu, Köyhocası Basımevi, Ankara, 1935.

Dr. Yavuz Özdemir, Elif Aktaş, “Halkevleri (1932’den 1951’e)”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 45, Erzurum, 2011.

Douglas J. Futuyma, **Evrim**, Çev. Ed. Ergi Deniz Özsoy, Palme Yayınevi, Ankara, 2023.

Edhem Necdet, **Tekâmül ve Kanunları**, Matbaa-i İctihad, İstanbul, 1913.

Eduard von Hartmann, **Darwinizm: Darwin Mesleğinin İhtiva Ettiği Hakikatler ve Hatalar**, çev. Memduh Süleyman, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1913.

Émile Boutroux, **İlim ve Din**, Çev. Hüseyin Cahid, Akşam Matbaası, İstanbul, 1927.

Émile Faguet, **Yeni Felsefe Tarihi: Meşhur Filozoflar**, Çev. Ahmed Hidayet, Kütübhâne-i Sudi, İstanbul, 1927.

Emin Erişirgil, "Demokrasi ve Teşkilâtlanma", **Ülkü Milli Kültür Dergisi**, 120, 16 Eylül 1946.

Ernst Haeckel, **İnsanın Menşe'i: Nesl-i Beşer**, çev. Ahmed Nebîl, Matbaa-i Nefaset, Dersaadet, 1911.

Ernst Haeckel, **Vahdet-i Mevcûd Bir Tabî'at 'Âliminin Dîni**, çev. Bahâ Tevfîk ve Ahmed Nebîl, sad. ve yay. haz. Remzi Demir, Bilal Yurtoğlu ve Ali Utku, Çizgi Kitabevi, Konya, 2014.

Ernst Haeckel, **İnsânın Menşe'i – Nesl-i Beşer**, çev. Ahmet Nebil, sad. İnan Kalaycıoğulları ve İsmail Dinçarslan, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015.

Esad Muhlis Oksal, **Orman ve Park Ağaçlarımız Cilt I: Oluş ve gelişimleri; kökensel soydaşlık ilgileri ve evrim yolları**, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1943.

Eugéne Caustier, **Teşrih ve Fizyoloji-i Hayvanî**, Çev. Sıraceddin, Milli Matbaa, İstanbul, 1926.

Eugéne Caustier, **Teşrih ve Fizyoloji-i Nebatî**, Çev. Sıraceddin, Milli Matbaa, İstanbul, 1926.

Fethi Gözler, "Güzel Sanʿatların Menşei", **Derme**, 12, 1939.

Franz Weidenreich, "Man or Ape?", **The Magazine of the American Museum of Natural History**, January 1940.

Friedrich Nietzsche, **Güç İstenci**, Çev. Nilüfer Epçeli, Say Yayınları, İstanbul, 2014.

Gaston Richard, **Tecrübî Pedagoji**, Çev. Kazım Nami, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.

Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.

Gökhan Durak, “Trakya Bölgesi Halkevi Faaliyetleri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006.

H. G. Wells, “Olacak Şeyler: 1940 Harbi”, Çeviren: Nuri Mahmut, **Tan**, 23.04.1936.

H. G. Wells, “Olacak Şeyler: 1940 Harbi”, Çeviren: Nuri Mahmut, **Tan**, 29.05.1936.

H. G. Wells, **Cihan Tarihinin Umumî Hatları**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1927.

H. G. Wells, **The Outline of History: Being a Plain History of Life and Mankind**, The Macmillan Company, New York, 1921.

H. L. Mencken, **A Religious Orgy in Tennessee: A Reporter’s Account of the Scopes Monkey Trial**, Melville House Publishing, New York, 2010.

Habil Adem Pelister, “Dünyanın Büyük Meseleleri: Almanyada Hitlercilerin Irk Nazariyesi”, **Yarım Ay**, 01.03.1936.

Hakkı Baltacıoğlu, “Kalkınma Dâvası”, **Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi**, 20, Ağustos 1948.

Hazım Berge, “İş Bölümü”, **19 Mayıs**, 44, Nisan 1940.

Herbert Spencer, **The Principles of Biology, vol I**, Williams and Norgate, London, 1864.

Heybeliden Muallim B. Fahri, “Bir tetkik ve mülâhaza: Darwin”, **Milliyet**, 21.11.1931.

Hikmet Birand, “Sanatçı Hücre”, **Ülkü Milli Kültür Dergisi**, 16, 16 Mayıs 1942.

Hilmi Ziyâ, “Heyecan Hakkında”, **Felsefe ve İçtimaʿiyat**, 15.06.1927.

Hilmi Ziyâ, “İptidâi Cemiyetlerde Cinsî Hayat”, **Yeni Türk Mecmuası**, 5, Şubat 1933.

Hilmi Ziyâ, “Terbiyede yeni bir usul”, **Muʿallimler Birliği**, 14, 01.08.1926.

Hoca Tahsîn Efendi, **Târîh-i Tekvîn yâhûd Hilkat**, İstanbul, 1895.

Hoca Tahsin, **Târîh-i Tekvîn yâhûd Hilkat**, sad. ve yay. haz. Remzi Demir, Bilal Yurtoğlu ve Ali Utku, Konya, Çizgi Kitabevi, 2011.

Hüseyin Rahmi Gürpınar, **İnsan Önce Maymun muydu?**, Haz. Erhan Kıvanç, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2022.

Hüsnü Sözler (?), "Dedikodu", **Türk Hayatı**, 8, 01.06.1925.

İbrahim Alâeddin, **Çocuk Ruhu**, Milli Matbaa, İstanbul, 1926.

İbrahim Alâeddin, **Darvin**, Sebat Matbaası, İstanbul, 1927.

İbrahim Aşkî, "Darwin Nazariyesi", **Tabiât Alemi**, 01.12.1925.

İbrahim Hakkı, **Nebatlar Âlemi**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1927.

İnan Kalaycıoğulları ve İsmail Dinçarslan, "Muzaffer Süleyman Şenyürek ve 'Charles Darwin: Hayatı ve Eserleri'", **Bilim ve Ütopya**, 269, Kasım 2016.

İnan Kalaycıoğulları, "Subhî Edhem ve Lamarckizm Adlı Eseri", **Dört Öge**, 4, Ekim 2013.

İnan Kalaycıoğulları, "Ahmed Nebîl ve İnsânın Menşe'î", **Dört Öge**, 6, 2014.

İnan Kalaycıoğulları, "The Birth of The New Perception of Humankind from Şemseddin Sami to Ahmed Nebil", **FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)**, 21, Bahar 2016.

İnan Kalaycıoğulları ve İsmail Dinçarslan, "Ahmed Nebîl ve İnsânın Menşe'î", **Bilim ve Ütopya**, 267, Eylül 2016.

İnan Kalaycıoğulları ve Batuhan Akgündüz, "Osmanlılardan Erken Cumhuriyet Dönemine Öjenizme Dair İlk Metinler", **ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Özel Sayı, 10, Aralık 2019, s. 87-95.

İnan Kalaycıoğulları, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Bilim -II-**, İstanbul, Muhayyel Yayıncılık, 2020.

İnan Kalaycıoğulları ve Batuhan Akgündüz, "Osmanlılar ve Lamarck", **Kaygı Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, 21, 2022.

İsmail Fenni, **Lûgatçe-i Felsefe**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1925.

İsmail Hakkı, “Dil”, **Milliyet**, 19.03.1933.

İsmail Hakkı, “İki Türk Filozofu 3: İhvân-ı Safâ”, **Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuʿası**, Sayı: 4, 01.10.1928.

İsmail Hakkı, “Tekâmül Vetiresi ve Pedagoji”, **Yeni Türk Mecmuası**, 4, Ocak 1933.

İsmail Hâmi Danişmend, “Güneş-Dil Teorisi Üzerine Tenkit II Güneş-Dil Kanununa Göre İlk Türk Ekleri”, **Ulus**, 19.12.1935.

İsmail Yakıt, “L’attitude du christianisme et de l’islam en face du darwinisme (positions éxégetiques)”, **Université de Paris IV Sorbonne**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Paris, 1979.

İzmirli İsmail Hakkı, “Peygamber ve Türkler”, **II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri**, 20-25 Eylül 1937.

John Stuart Mill, **Kadınların Köleleştirilmesi**, Çev. Ahmet Özcan, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2022.

Kâzım Nami, “İnkılâp ve Kadro”, **Yeni Türk Mecmuası**, 3, Aralık 1932.

Kemal Kahramanoğlu, Ali Utku, “Madde ve Kuvvet: Osmanlı Popüler Materyalizminin Elkitabı”, **Madde ve Kuvvet**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2012.

Kemal Onsun, “Muasir Ahlâkın Men’şei Üzerinde Bir Tetkik”, **Çorumlu**, 41, 1 Ekim 1943.

Komisyon, **Biyoloji I**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.

Komisyon, **Biyoloji ve İnsan Hayatı I**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933.

Komisyon, **Biyoloji ve İnsan Hayatı II**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933.

Komisyon, **Biyoloji ve İnsan Hayatı II**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934.

Komisyon, **Biyoloji ve İnsan Hayatı**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932.

Komisyon, **Tarih I: Tarihtenevelki Zamanlar ve Eski Zamanlar**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

Komisyon, **Yeni Biyoloji I**, Devlet Matbaası, Ankara, 1934.

Komisyon, **Yeni Biyoloji ve İnsan Hayatı II**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.

Le Baron Motono, **Bir zekâ-i feyyaz Doktor Gustav Le Bon ilim ve tefekkür aleminde gördüğü iş**, Çev. Abdullah Cevdet, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1925.

Le Baron Motono, **Bir zekâ-i feyyaz Doktor Gustav Le Bon ilim ve tefekkür aleminde gördüğü iş**, Çev. Abdullah Cevdet, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1925.

Lester F. Ward, **Pure Sociology A Treatise on The Origin and Spontaneous Development of Society**, 1903.

Lester Frank Ward, "İctimaʿî Statik", Çeviren: Nüzhet Servet, **Felsefe ve İçtimaʿiyat**, Sayı: 4, 01.10.1927.

Ludwig Büchner, **Goril**, çev. Abdullah Cevdet, Matbaa-i Vilayet, 1894.

M. İsa Karaca, "Hatıralar – I", **19 Mayıs**, 95, Eylül 1948.

M. Nermi, "Türkiyede Yahudilik Meselesi", **Vakit**, 03.06.1934.

M. Nermi, "ʿUzviyetin Teşekkülü: Profesör Edgar Dacqué", **Hayat**, 17, 24.03.1927.

M. Rahmi, "Muasır medeniyete göre hayatın manası", **Fikirler**, 45, 1 Kasım 1929.

Mahmut H. Şakiroğlu, "Halkevi Dergileri ve Neşriyatı", **Kebikeç**, 3, 1996.

Mahmut Şemsi, **Terbiyenin Biyolojik Temelleri**, Çankırı Matbaası, Ankara, 1934.

Maz Kemmerich, "Tarihdeki garib vakalar", Çev. S. Ali, **Ulus**, 05.10.1936.

Mazhar Osman, **Tabâbet-i Rûhiyye**, Kader Matbaası, İstanbul, 1926.

Mehmed Ali Tevfik, "Anglo-Sakson matbuʿatı 'Darwin' nazariyatı hakkında bir nutuk – Şair 'Dante'nin 'La Divina Komedya'sında Arapça mısralar", **Hayat**, 47, 20.10.1927.

Mehmed Osman Saka, "Deniz ikliminin sıhhî tesirleri", **Cumhuriyet**, 17.08.1936.

Mehmed Safvet, “Aslımızın maymun olduğu muhakkak mı? İnsanlarla maymunlar arasında bir münâsebet daha: Bizde ne hastalıklar var ise maymunlarda da ʿaynen onlar var! Darwin’in nazariyesi tahakkuk yolunda bir hamle daha kazandı, yeni bir keşif”, **Millîyet**, 15.11.1928.

Mehmed Safvet, **İspenser’in Felsefesi**, Kütübhâne-i Sudi, İstanbul, 1928.

Mehmet Altınova ve Nurdan Yeşilyurt Gümüşkaya, “Çorumlu Halkevi Dergisinde Yer Alan Yazıların Tematik Bibliyografyası”, **ÇAKÜTAD**, 3, 2023.

Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı Darwinizmi”, **Cogito**, 60-61, 2009, s. 333-359.

Mehmet Sakınç ve Orhan Küçüker, **Çekiç, Mercek ve Yelkovankuşları: Türkiye’nin Doğa Bilimleri Tarihinden İnsanlar, Mekânlar ve Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Mehmed Sükût (?), “Günün birinde hakîkâten hayret edeceksiniz! Afrika’nın vahşi ormanlarından getirilip Berlin’de terbiye edilen bir maymun tıpkı insana benziyor!”, **Millîyet**, 06.11.1928.

Mert Pakır, “İsmet İnönü Dönemi Tarih Kongreleri (1938-1950)”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2020.

Michael J. Behe, **Evrim Teorisine Karşı Biyokimyasal Zafer Darwin’in Kara Kutusu**, Çeviren: Gürkan Bayır, Kesit Yayınları, İstanbul, 2007.

Michael Lienesch, **In The Beginning : Fundamentalism, The Scopes Trial, and The Making of The Antievolution Movement**, North Carolina Press, USA, 2007.

Muhammed Said, “İki Tesadüf”, **Yıldız**, 01.08.1925.

Muhsin Adil Binal, **Biyoloji II**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939.

Murat Bıçakkaya, “İnsan Önce Maymun muydu?”, Kitap Tanıtımı, **Dört Öge**, 7, Haziran 2018.

Murat Öner, “Osmanlı’da İnsanın Kökeni ve Evrimine Dair Tartışmalar”, **Kebikeç**, 41, 2016.

Mustafa Gündüz, “Yeni Türk Mecmuası’nda İdeal İnsan, Eğitim ve Toplum”, **Millî Eğitim Dergisi**, 216, 2017.

Mustafa Namık, **Felsefe Dersleri: Rûhiyyat**, Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1926-1927.

Mustafa Özsarı, “Cumhuriyet Döneminde İzmir’de Bir Pedagoji Okulu: Mustafa Rahmi ve Çevresi”, **Akademik Kaynak**, 10-11, 15.12.2019.

Mustafa Özsarı, “Ege Bölgesi Ege Bölümü Halkevleri ve Yayın Çalışmaları”, **Atatürk Yolu Dergisi**, 23, 01.03.1999.

Mustafa Sâtı, **Etnoğrafya – İlm-i Akvam**, Kitabhane-i İslâm ve Askerî, İstanbul, 1911.

Mustafa Şekib, “Terakki fikrinin menşe’ ve tekâmülü”, **Hayat**, 51, 17.11.1927.

Mustafa Şekib, “Terakki fikrinin menşe’ ve tekâmülü”, **Hayat**, 57, 29.12.1927.

Mustafa Şekib, “Terakki fikrinin menşe’ ve tekâmülü”, **Hayat**, 71, 05.04.1928.

Mustafa Şekib, **Felsefe Dersleri: Rûhiyyat**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1924.

Mustafa Şekib, **Terakki Fikrinin Menşei ve Tekâmülü**, İstanbul, Âmedî Matbaası, 1928.

Muzaffer Şenyürek, “Charles Robert Darwin (1809-1882)”, **Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi**, 96, Şubat 1941.

Muzaffer Şenyürek, “Charles Darwin: Hayatı ve Eserleri”, **Yurt ve Dünya**, 39, 1 Şubat 1944.

Müderris Münir, “Harpten Sonraki İktısdî Cereyanlar”, **Yeni Türk Mecmuası**, 6, Mart 1933.

Naci Fikret, “Beşeriyat (Anthropologie)”, **Yeni Fikir**, 6, 01.04.1925.

Nâci Fikret, “Güzellik”, **Yeni Fikir**, 41, 01.11.1928.

Naci Fikret, “Kûnî ve Fikrî Tekâmül”, **Yeni Fikir**, 1, 01.01.1925.

Naci Fikret, “Lamarck (1744-1829)”, **Yeni Fikir**, 7, 15.04.1925.

Namdar Rahmi, “Kudretiyata nazaran usül”, **Millî Mecmua**, 15.08.1925.

Nasuhi Baydar, “Yeni, eski kitablara teliflere tercümelere dair”, **Ulus**, 19.02.1937.

Necib Abdullah, “Tabiatın Esrarı Nereden Geldik… Nereye Gidiyoruz?”, **Yeni Türk**, 58, 1 Ekim 1937.

Nesrin Conker, “(Re)translation as a tool of narrative (re)production: Charles Darwin’s theory of evolution in Türkiye”, **Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2024.

Nezihe Muhiddin, “Halkevleri”, **Milliyet**, 19.02.1932.

Nurettin Ünen, “Harp Hakkında Düşünceler”, **Kaynak**, 158-159, Mart-Nisan 1946.

Nurhan Tekerek, “Halkevleri (1932-1951), Temsil Şubeleri ve Bir Örnek: Halkevi Temsil Şubesi”, **Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, 43, 01.05.2005.

Nusret Kemal, “Dil İnkılâbı-Gençlik-Neşriyat”, **Yeni Türk Mecmuası**, 2, Kasım 1932.

Nusret Kemal, “Halk Kuvveti”, **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, 1, Şubat 1933.

Orhan Küçüker, “İstanbul Üniversitesi, Fen Fakültesi, Süleymaniye Biyoloji Enstitüsü Kütüphanelerinin Kuruluş ve Tarihçesi”, **Bilgi Dünyası**, 12(1), 2011.

Osman Nuri, “Tabiatda İstihale ve Tekâmül”, **Maddiyat**, 2, 15.02.1925.

Peter J. Bowler, **Evrim: Bir Düşüncenin Tarihi**, Çev. Ergi Deniz Özsoy vd., Say Yayınları, İstanbul, 2026.

Peyami Safa, “Kuvvet felsefesi”, **Tan**, 16.04.1936.

Peyami Safa, **Mahşer**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.

Prof. Dr. Atıf Şengün, **Evolusiyon: I. Evolusiyonun İspat Materyali**, Şirketi Mürettibiye Basımevi, İstanbul, 1971.

Prof. Dr. Emine Bilge, **Genetik**, Fen Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1974.

Prof. Dr. Horst Widmann, **Atatürk ve Üniversite Reformu**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.

Prof. Dr. Sadi Irmak, “Sosyal Politika ve Çalışma Davalarımız”, **Ülkü Milli Kültür Dergisi**, 104, 16 Ocak 1946.

Prof. von Aster, “Bugünkü Almanya’da Felsefî Cereyanlar: Vitalizm ve Geştaltcılar”, **Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi**, 95, Ocak 1941.

Ragıp Ergün, “Tek Parti Döneminde Sosyal Darwinizm (1860-1945)”, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trabzon, 2022.

Rahmi Balaban, “İngiliz Felsefesi”, **Fikirler**, 324-325, Kasım 1946.

Rahşan Nazlı Öztürkler, “Türkiye’de Biyolojik Evrim Eğitiminin Sosyolojik bir Değerlendirmesi”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004.

Rauf A. Hotinli, “İnsan hangi sulbden geliyor”, **Tan**, 26 Ocak 1937.

Remzi Demir ve Bilal Yurtoğlu, “Unutulmuş Bir Osmanlı Düşünürü Hoca Tahsîn Efendi’nin *Târîh-i Tekvîn yâhûd Hilkat* Adlı Eseri ve Haeckelci Evrimciliğin Türkiye’ye Girişi”, **Nüsha**, 2, 2001.

Remzi Demir, “İlk Bilim Tarihi Kitabımız: Fen Adamları”, **Bilim ve Ütopya**, 147, 2006.

Remzi Demir ve Doğan Atılgan, **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Türkiye’de Beşerî Bilimlerin Yeniden İnşası Elli Portre**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2008.

Remzi Demir, “Evrim Kuramı’nın Türkiye’ye Girişi ve Etkileri”, **Bilim ve Ütopya**, 269, Kasım 2016.

Remzi Demir, **Philosophia Ottomanica**, İstanbul, Lotus Yayınevi, 2018.

Remzi Demir ve İnan Kalaycıoğulları, **100 Yılda Bilim (1923-2023) – Birinci Cilt (1923-1950)**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2024.

Remzi Demir ve İnan Kalaycıoğulları, **Evrimin Türkiye'deki Öyküsü: Eşref-i Mahlûkat'tan Homo Sapiens'e**, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2025.

Ruşen Eşref Ünaydın, **Atatürk Tarih ve Dil Kurumları: Hatıralar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954.

S. M., "ʿİlmin Temeller 2: İnsanlar, atomlar ve yıldızlar", **Tabiʿat Alemi**, 01.09.1926.

Sadi Irmak, **Verasetin Biyolojisi**, Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, Ankara Halkevi, 05.03.1938.

Sadri Maksudi, "Tarihin Âmilleri", **Birinci Türk Tarih Kongresi, 2-11 Temmuz 1932, Ankara: Konferanslar Müzakere Zabıtları**, T.C. Maarif Vekaleti, Ankara, 1932.

Sara Akdik, **Genetik Bilgisinin Biyolojik, Ekonomik ve Ulusal Bakımdan Ehemmiyeti**, Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, Ankara Halkevi, 27.05.1938.

Şevket Aziz Kansu, "İnsan ve Medeniyet Tekâmül Tarihinde Anadolu'nun Yeri", **III. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Tebliğler**, 15-20 Kasım 1943, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1948.

Sevtap İshakoğlu, "1900-1946 Yılları Arasında Dârülfünûn ve İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde Botanik, Zooloji ve Jeoloji Eğitimi", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Haziran 1998.

Sevtap Kadıoğlu, "Raymond Hovasse'ın Türkiye'deki Bilimsel Çalışmaları ve Baltalimanı Hayvanat İstasyonu'nun Kuruluşu", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Haziran 2003.

Sezai Öztaş, "Atatürk Dönemi Tarih Anlayışı ve Tarih Öğretimi", **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2, Haziran 2009.

Sir Arthur Keith, **A New Theory of Human Evolution**, Watts & Co, London, 1948.

Sıdkı, "ʿİlmi tedkikler: Hayvanları yiyen nebatlar", **Resimli Mecmua**, 30, 13.05.1926.

Subhi Edhem, **Darwinizm**, Manastır: Beynelmilel Ticaret Matbaası, 1911.

Subhi Edhem, "Antropoloji Dersleri", **Genç Kalemler**, 14, 26 Ocak 1912.

Subhi Edhem, “Antropoloji Dersleri”, **Genç Kalemler**, 16, 29 Şubat 1912.

Subhi Edhem, **Fen Adamları**, Orhaniye Matbaası, 1917.

Subhi Edhem, **Lamarckizm**, sad. İnan Kalaycıoğulları, Konya, Çizgi Kitabevi, 2016.

Süleyman İnan, “Denizli Halkevi Dergisi: İnanç (1937-1946), **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 15, 2004.

Şemseddîn Sâmi, **İnsân**, Mihrân Matbaası, İstanbul, 1879.

Şemseddîn Sâmi, **Yine İnsân**, Mihrân Matbaası, İstanbul, 1886.

Thomas Robert Malthus, **An Essay on the Principle of Population, as It Affects the Future Improvement of Society with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and Other Writers**, J. Johnson, London, 1798.

Türkiye Cümhuriyeti Maarif Vekâleti, **Lise Sınıfları için Tabiî İlimler Soruları**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1935.

Türkiye Cümhuriyeti Maarif Vekâleti, **Ortamektep Fen Bilgisi Soruları**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1935.

Uluğ İğdemir, **Halkevleri Kütüphaneleri için Rehber**, Matbaai Ebüzziya, İstanbul, 1939.

Vilhelm Rasmussen, **Dört ile Yedi Yaş Arasındaki Çocuğun Ruhiyatı**, Çev. Abdüllatif Nevzad, Matbaʿa-i ʿAmire, İstanbul, 1925.

Vilhelm Rasmussen, **Dört ile Yedi Yaş Arasındaki Çocuğun Ruhiyatı**, Çev. Abdüllatif Nevzad, Matbaʿa-i ʿAmire, İstanbul, 1925.

Zafer Toprak, **Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

Zeki Gürel, **İbrahim Alâettin Gövsa**, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1995.

Zeynep Berre Özçelik Damlapınar, “Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Yayımlanan Dergiler Envanteri: 1923-1938”, **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, 65, 2023.
Zeynep Berre Özçelik Damlapınar, “Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Yayımlanan Dergiler Envanteri: 1923-1938”, **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, 65, 2023.

Altıncı Türk Dil Kurultayı 1949: Birleşimler Tutanaklar, Yeni Matbaa, Ankara, 1950.

“Amerika mahkemesinde fen mahkûm oldu”, **Vakit**, 23.07.1925.

“Amerika Papazları Mister Wells’in kitabını yakdılar”, **Vakit Gazetesi**, 19.09.1926.

“Amerika’da Fenle Din Arasında Mücadele”, **Akşam**, 16.07.1925.

“Amerika’daki cehalete hayret ediyorlar”, **Akşam Gazetesi**, 25.07.1925.

“Amerika’daki Cehalete Hayret Ediyorlar”, **Akşam**, 25.07.1925.

“Amerika’daki Maymun Davası Münasebetiyle: Maymunlar Babalarımız Değil Olsa Olsa Amcalarımızdır”, **Son Saat**, 29.07.1925.

“Amerika’daki Maymun Davasını Ta’kib Eden Sulh Mahkemesi”, **Resimli Perşembe**, 16, 10.09.1925.

“Amerikalı Râhib Efendi”, **Papağan**, 69, 07.06.1925.

“Âyine-yi Devrân”, **Son Saat**, 02.08.1925.

“Âyine-yi Devrân”, **Son Saat**, 29.07.1925.

“Âyine-yi devran”, **Son Saat**, 30.04.1925.

“Beş Yüz Bin Sene Evvel İnsanların Yaşadığını İddia Ediyorlar”, **Resimli Ay**, 01.09.1925.

Beşinci Türk Dil Kurultayı: Birleşimler, Tutanaklar, Tezler (26 Kasım 1945), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2024.

Birinci Türk Dili Kurultayı: Tezler Müzakere Zabıtları (26 Eylül 1932), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2024.

CHF Halkevleri Talimatnamesi, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1932.

Cumhuriyet Halk Partisi Halkevleri 1940, Ulusal Matbaa, Ankara, 1940.

Cumhuriyet, 07.08.1925.

"Darwin Aleyhdarları Azıtdılar", **Akşam**, 30.07.1925.

"Darwin Haklı!", **Vakit**, 08.09.1927.

"Darwin nazariyesi Lehistan'da da bir muʿallimin mahkûmiyetine sebeb oldu", **Son Saat**, 28.05.1927.

"Darwin Nazariyesi tahakkuk mu edecek?", **Cumhuriyet**, 08.02.1925.

"Darwin Nazariyesi tahakkuk mu ediyor?", **Cumhuriyet**, 05.02.1925.

"Darwin Nazariyesi: Profesör Scopes Mahkum Oldu", **İkdam**, 23.07.1925.

"Darwin ʿaleyhdarları azıttılar", **Akşam Gazetesi**, 30.07.1925.

"Darwin'in 50inci Yıldönümü", **Milliyet**, 26.04.1932.

"Dinin nakl etdiği bütün efsaneleri fennen izâha çalışıyorlar", **Resimli Ay**, 4, 01.06.1927.

Dördüncü Türk Dil Kurultayı: Toplantı Tutulgaları, Tezler (10-12 Ağustos 1942), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2024.

"Dünyamızın yaşı", **Cumhuriyet**, 17.01.1937.

"Dünyanın en garib ve en küçük müzesi: Ruhların getirdiği eserlerle dolu garib bir müze", **Resimli Ay**, 5, 01.07.1927.

"Eski insanlar maymun idi ise…", **Haftalık Mecmua**, 11, 28.09.1925.

"Gençlerin, münevverlerin evi: Halkevleri bugün büyük merasimle açılıyor", **Cumhuriyet**, 19.02.1932.

"Gülmek yalnız insanların mı hassasıdır? Hayvanlarda simânın ifadeleri", **Yıldız,** 5, 01.01.1925.

"Gülmek", **Akşam**, 21.04.1932.

"Hafta Sohbeti", **Haftalık Mecmua**, 2, 27.07.1925.

"Hakikat de Bitaraflı", **Vakit**, 25.07.1925.

"Halk Evleri Bugün Merasimle Açılıyor: Gençler, A'za Yazılınız!", **Vakit**, 19.02.1932.

"Hatırlıyor musunuz?", **Cumhuriyet**, 17.05.1935.

"Hayatda Muvaffakiyetin Şartları", **Hakimiyet-i Millîye**, 14.03.1927.

"İçinden Çıkılmaz Bir Deli Saçması Daha: Profesör 'Steiner' da İnsanların Maymunların Babası Olduklarını İddia Ediyor", **Son Saat**, 13.09.1925.

İkinci Türk Dili Kurultayı: Tezler, Müzakere Zabıtları (18 Ağustos 1934), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2024.

"İlk ecdâdımızın maymun olduğu artık tahakkuk ediyor", **Arkadaş**, 18, 24.10.1928.

"İnsan öldükden sonra ruhu yaşar mı, yaşamaz mı? ʿAlimler, bu mes'eleyi hal edemediler! Dimağ ve beyin etrafında geçen bu münakaşalardan sonra dinî ʿakideleri kabul etmek en maʿkul gerektir", **Son Saat**, 17.05.1928.

"İnsan-Maymun", **Cumhuriyet**, 23.07.1925.

"İnsan-Maymun", **Son Saat**, 06.08.1925.

"İnsanlar maymundan gelmişlerse hayvanlar nereden gelmişler?", **Resimli Gazete**, 103, 22.08.1925.

"İnsanlar maymundan mı gelmişdir, Allah tarafından mı yaratılmışdır?", **Resimli Ay**, 7, 01.08.1925.

"İnsanların Büyük Babalarının Maymun Olduğu Meselesi: Nazariyeyi Darwin Şark Eserlerinden mi Aldı?", **Vakit Gazetesi**, 11.09.1925.

"İnsanlığa yaklaşan bir maymun", **Resimli Dünya**, 16, 15.12.1925.

"Kafa tasları üzerinde araştırma: 100000 yıl önce yaşayan insan: En eski atalarımız hakkında ileri sürülen düşünceler", **Haber**, 07.08.1935.

"Kesik Bıyık", **Akbaba**, 10.03.1927.

"Küçük maʿlûmat", **Türk Hayatı**, 17, 01.11.1925.

"Kuvvet-i Behimiye Nazariyecileri", **İctihad**, Sayı: 227, 01.05.1927.

Maârif Vekâleti Mecmuası, 01.07.1925.

"Maymun Davası: Darwin Tarafdarlarının İddiası Dinlenecek mi", **Akşam**, 20.07.1925.

"Maymunla İnsan Arasında", **Vatan**, 31.01.1925.

"Maymunluk İddiaʿsı", **Resimli Gazete**, 01.08.1925.

"Mısır'ı alt üst eden meselenin sebebi Ezher softalarının safsatalarıdır", **Vakit**, 08.11.1926.

"Mühim bir maymun daʿvası", **Cumhuriyet**, 02.03.1925.

"Müşküllere Cevap Sûreti", **Resimli Mecmua**, 16.04.1925.

"Prof. Georges Dumas'nın konferansı", **Milliyet**, 18.04.1935.

Resimli Gazete, 14.02.1925.

"Sakın Onlar Maymunlaşmasınlar!", **Son Saat**, 07.08.1925.

"Şerhler", **Zaman**, 05.04.1935.

"Sinirlilere Gelince…", **Tan**, 07.06.1937.

"Şuradan, Buradan", **Son Saat**, 21.09.1925.

"Tabiʿat ʿilmi'nde insan ile maymun", **Vakit Gazetesi**, 24.12.1925.

"Text of Sir Arthur Keith's Address on Darwinism", **Current History**, Sayı: 27, 1927, s. 98-103.

Üçüncü Türk Dil Kurultayı: Tezler, Müzakere Zabıtları (24-31 Ağustos 1936), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2024.

İnternet Kaynakları:

Alim Kahraman, "Ülkü", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/ulku (son erişim tarihi: 07.08.2025).

Alim Kahraman, "Yeni Türk Mecmuası", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/yeni-turk-mecmuasi (son erişim tarihi: 10.08.2025).

Dr. Yunan Labib Rizk, "Taha Hussein's ordeal", https://web.archive.org/web/20180918164708/http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2001/535/chrncls.htm#1 (son erişim tarihi: 29.01.2025).

https://www.aclu.org/documents/state-tennessee-v-scopes (son erişim tarihi: 10.02.2025).

Hayrünisa Alp, "Tevhid-i Tedrisat Kanunu", **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/tevhid_i_tedrisat_kanunu, (son erişim tarihi: 20.12.2025).

M. Orhan Okay, "Nizâ'-ı 'İlm ü Dîn", **TVD İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/niza-i-ilm-u-din (son erişim tarihi: 28.11.2025).

Semavi Eyice, "Çorumlu", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/corumlu (son erişim tarihi: 11.08.2025).

EKLER

Resimli Ay (01.09.1925)

"**Beş Yüz Bin Sene Evvel İnsanların Yaşadığını İddia Ediyorlar**

Amerika'da cereyan eden mahkeme insanlara kendi menşeʿîleri hakkında fennin keşf etdiği hakikatleri öğretmeğe vesile oldu. Şimdiye kadar insanın menşeʿîni Kurʿân'dan öğrenen ve Keldanilerden gelen bir efsaneye istinad etdiren bizler için de bu malûmatın faide ve kıymeti vardır.

Geçen aylar içinde Amerika'da insanın menşeʿi meselesindeki ihtilafdan zuhûr eden irticaʿ hareketini gazetelerimiz ihtifafkâr bir tarzda nakl etmekle iktifa etdiler. Halbuki Amerika gibi medeni ve ʿulûm ve fennin çok ilerlediği bir memleketde zuhûr eden ve bu vakaʿ bizim için bir çok noktalardan mühimdir. İnkılâb ve teceddüd sâhasında henüz yeni adımlar atmağa başlayan Türk Cumhuriyeti'nin bu irticaʿ hareketinden alacağı çok dersler vardır. Bu iʿtibarla Tennessee'de cereyan eden ve Scopes ismindeki muallimin mahkumiyetiyle nihayet bulan mahkemeyi biz daha yakından tedkîke mecburuz.

Evvela bu dâvaya icab eden mesele bizim için de henüz hal edilmemiş bir meseledir. Amerika'nın maarifce daha geri, daha müteassıb ve daha dindâr olan cenûb vilayetleri mekteblerinde Hıristiyanlığın hâkim olmasını ve İsâ'nın telkinâtı hilâfına tedrisatda bulunmamasını istiyorlar. Onları bu arzuya sevk edenʿamel, taassubları ve cehilleridir. Onlar *İncil*'de Dünya'nın altı günde yaratıldığını, insanın toprakdan halk edildiğini öğrenmişlerdir. Fennin bu iddiʿa karşısındaki nazariyesini dinlemeğe mütehammil değildirler. Çünkü din münakaşa götürmeyen bir şeydir. İsâ'nın öğretdiği hakikatin değil reddi, münakaşası bile onları rencide ediyor. Bu taassub onları fennin keşf etdiği hakikatleri inkâra sevk ediyor.

İnkâr edemeyiz ki, bizde de bütün bir ekseriyetin bu meseledeki kanaati Tennessee halkının kanaatinden farklı değildir. Bizde de henüz maarif görmemiş, fennin keşiflerini öğrenmemiş mühim bir kitle Dünya'nın suret-i teşekkülü ve insanın menşeʿî hakkındaki kanaatlerini Kurʿân'dan almışlardır. Onlar da Dünya'nın yedi günde yaratıldığına ve insanın toprakdan halk edildiğine kâniʿdirler. Binaenaleyh "Scopes"un müdafaʿa etdiği davâ bizim için de henüz meçhul, henüz hal edilmemiş bir meseledir. Memlekete inkılâb ve teceddüdü sokmağa

çalışan bugünkü mütefekkir nesil, halkın kafasında yer eden bu bâtıl ʿakideleri sökmek için bu fırsatlardan istifâde etmek mecburiyetindedirler.

Bütün dinler dünyanın tarz-ı teşekkülü ve insanın suret-i hilkâtı hakkındaki bu efsaneyi hemen de müşterek bir lisânla teyid etmişlerdir. *Kurʿân* bu efsaneyi *İncil*'den almış İsâ da Mûsevilerden öğrenmişdir. Tesbit edilmiş müdevvin bir efsane hâlinde Dünya'nın altı günde yaratıldığını ilk defʿa Musa'nın Tevrat'ında görüyoruz. İsâ ve Muhammed bu efsaneyi sadece aynen nakl etmekle iktifâ etmişlerdir. Fakat Mûseviler bu efsaneyi nereden almışlardı? Tarihin bize verdiği malûmata göre Keldanilerde de Dünya'nın sûret-i teşekkülü ve insanın menşeʿî hakkında aynı efsane cârîdir. Onlar da Dünya'nın yedi günde yaratıldığına ve insanın Allah tarafından toprakdan halk edildiğine kâniʿdirler.

Mûseviler bu efsaneyi Keldanilerden almışlardır. Yahudiler Keldaniler tarafından dağıtılub esir edildikleri zaman yüz binlerce Yahudi o vakit Keldanilerin payitahtı olan Bağdad'a gelmişlerdi. O vakit Bağdad'da zanaʿat ve ticaret hayli terakki etmiş olduğu için Yahudiler de yerli zanaʿatlere meyil göstermişler ve bu sayede orada birkaç asır kalarak nesillerini idameye muvaffak olmuşlardır. Sonra Mısır'a girmek üzere Bağdad'dan çıkdıkları zaman bu efsaneyi de beraber almışlardır. Çünkü Bağdad'da kaldıkları müddetçe Keldani hars ve edebiyatının tesiri altında kalmışlar ve efsanelerin çoğunu benimsemişlerdir. İşte bu efsane de Yahudilerin Bağdad'da iken benimsedikleri efsanelerden biridir. Bu efsane Musa'nın kitabına, oradan Hıristiyanlığa ve İslâmlığa geçmiş ve asırlarca insanların cihân ve insan hakkındaki telakkisini idare etmişdir.

Ancak on sekizinci asrın ibtidalarında daha Darwin dünyaya gelmeden evvel fen adamları Dünya'nın suret-i teşekkülünü ve hayvanlarla nebatların taʿkib etdikleri tekâmül safhalarını tesbite başlamışlardır. Bu tesbit on sekizinci asırda kiliselerde müdhiş bir gürültü koparmış, papazlar *İncil*'in telkinatına muhalif olan bu yeni telkinatı ortaya atanları küfr ile itham ederek itlaflarını istemişlerdir. Bu mücadele bir asır kadar devam etmiş, nihayet "Darwin" 1875'de neşr etdiği "Nevʿlerin Menşeʿî" ismindeki kitabıyla bu mücadeleye fen lehinde bir nihayet vermişdir. Darwin uzun ve kabil-i red olmayan tecrübelere istinaden hayvanların teşekkülatındaki tekâmülü bütün ânâtiyle tesbite muvaffak olmuşdur. Darwin hayvanatı

tekâmül derecelerine göre tasnif etmiş, amûd-ı fekarîde, beyinde, aʿza-yı bedenin teşekkülünde bir sınıf-ı hayvandan diğer sınıf-ı hayvana geçerken husûle gelen tekâmül ve salâhı kayd etmiş ve nihayet insana yakın olarak maymunu bulmuşdu. Amûd-ı fekarîsi, kafa tası, beyin teşekkülatı en ziyade insana benzeyen hayvan maymundu. İşte o vakit insanın maymundan geldiği nazariyesi ortaya çıkdı.

O vakitden beri ʿilm-i beşer mütehassısları ilk insan hakkında tedkikat ve taharriyâta girişdiler. Birinci, ikinci ve üçüncü yüz devrine ʿaid zamanlarda başlayan ve çene, alın, diş iʿtibariyle insana benzeyen bazı iskeletler buldular. Bu iskeletlerin tedkikatından insanların çok eski zamanlarda yaşadıkları belki de yarım milyon senelik bir mâziye malik ilk insanın, dördüncü yüz devrinin nihayetlerinde, buzların çözülmeğe başladığı esnada yaşadığı anlaşılmakdadır. Takriben 40-50 bin sene evvel yaşayan bu insanlara "Cro-Magnon Man" yahûd "Homo Sapien" diyorlar. Bu ilk hakîkî insan sürüsü Şimalî Afrika'da ve Cenûbî Asya'da, kısmen de şimdi mecr-i sefid suları altında kalan ve o vakit henüz karadan ʿibaret olan sahada yaşıyorlardı. Bu devrden kalma iki iskelet bulunmuşdur. Bu iskeletlere göre bu ilk ademler uzun, geniş yüzlü, uzun ve büyük burunlu, kocaman kafalı insanlardı. Beyinlerinin hacmi şayân-ı hayret derecede büyükdü. O vaktin kadın başlarında görünen beynin hacmi bugünkü erkek beyninden büyükdü. Dünyada ilk def ʿa yaşadığına şübhe olmayan bu ilk insanların alınları, elleri insan alın ve elleri idi, zekâları hayvanların fevkinde idi. İskeletlerin bulunduğu mağarada bu ademlerin ziynet olarak kullandıkları baʿzı aletler bulunmuşdur.

Maʿmafîh bu tedkikat henüz hitâm bulmamışdır. İlk insana ʿaid bulunan bu iskeletler kâfi derecede itmiʿnân bahş görülmemişdir. Bu sebeble bir tarafdan İngilizler Afrika'da, diğer tarafdan Amerikalılar Asya'da (Tibet) havâlîsinde hafriyyâta ve tedkikata devam etmekdedir. Bilhassa geçen sene İngilizler tarafından Afrika'da yapılan hafriyyât esnasında bulunan yeni bir baş iskeleti insanla maymun arasında ilk râbıta ad edilebilecek bütün evsâfı câhiʿdir. Kıhfın çenesi, dişleri, gözleri, beyin tası tamamen son insanın başına müşabihdir. Halbuki bu başın birkaç yüz bin sene evvel yaşayan bir nesle ʿaid olduğu tahakkuk etmekdedir. Bu

iʿtibarla gerek Afrika'da ve gerek Asya'da yapılan hafriyyât büyük bir ʿalaka ile taʿkib edilmekdedir.

Şimdiye kadar bulunan iskeletlere nazaran insanın şeceresini gösterir bir resim derc ediyoruz. Bu resimde görüleceği üzere insanla maymun yekdiğerinden ayrı iki ʿaileye mensubdur. Menşeʿî birdir. Fakat insanın teşekkülatıyla maymunun teşekkülatı arasında şâyan-ı dikkat farklar vardır. Bu fark insan ʿailesinin maymun ʿailesinden ayrı şecereye ʿaid olduğunu göstermişdir. Maʿmafîh şimdiden sabit bir hakikat vardır ki insanın, mukaddes kitaplarda nakl edildiği gibi, bir günde toprakdan halk edilmiş olmadığıdır. Bizim gibi insanın menşeʿî hakkındaki telakki ve kanaʿatini Kurʿân'dan ve Taberî'den alan bir millet için bu maʿlûmatın, bu hafriyyâtın ve bu tedkikatın çok büyük faidesi vardır.

Bu hakikatin sabit olması dinin inkâr ve ibtâlini istilzâm etmez. Eski insanlar dünyayı din ile idâre ve izâh etmeğe çalışırlardı. Dünyanın teşekkülünden pazardaki alışverişimize, karımızla olan münasebetimize kadar her şeyimize din karışırdı. Bugün din yavaş yavaş fuzûli sûretde müdahele etdiği sahalardan çıkılarak kendi mıntıkasına iltica etmekdedir. Onun sahası rûhî ve uhrevî sahadır. Onun gayrisindeki hususata müdahale dini zayıflatır kuvvetlendirmez. Binaenaleyh Dünya'nın teşekkülünü ve insanın menşeʿîni bunu izâha kalkması gülünç ve garib olur. Bu iʿtibarla din ile fen arasında mücadele yokdur. Her biri kendi sahasında hür ve müstakildir. Mücadele ancak biri diğerinin hududuna tecâvüz etdiği zaman başlar. Şimdiye kadar din fennin sahasına tecâvüz etdiği için, fen kendi istiklâlini temin zımnında kendi sahasına dahil olan meselelerle meşgul olmağa başlayınca din bunu kendisine tecâvüz addetmiş ve kavga oradan başlamışdır. Başka memleketlerde artık fenle dinin hududu tamamen ayrılmış olduğu için Amerika'da cereyan eden dava medeni ʿalemde gülünç bir hadise olarak telakki edilmişdir.

Bilhassa herkesin fikr, vicdân hürriyetini ʿilân eden Amerika'da bu hadisenin yapdığı aksler de şâyan-ı kayddır. Bütün Amerika Dârülfünûnları, matbuʿatı müttehiden Scopes Davasını, Amerikan demokrasisine bir tecâvüz telakki etmişler, hükûmet-i müttehideyi demokrasiyi muhafazaya davet etmişlerdir. Bu müesseselerin iddiʿasına göre Scopes Davası kanûn-ı esâsînin 14'üncü maddesine muhalifdir. 14'üncü madde hükûmet-i müttehide dahlinde

yaşayan ve aynı kanûn-ı esâsî ile ʿamel olan umum hükûmetlerin demokrasi ile idare edileceklerini, bu idare dahlinde her ferdin mâsuniyet-i şahsiye, hürriyet-i fikriye ve vicdaniyelerinin temin edileceğini tekâfül etmekdedir. O halde Tennessee hükûmetinin mahkemesinden Scopes'un aleyhine çıkan karar kanûn-ı esâsîye muhalifdir. Hükûmet-i müttehide hududları dahlinde yaşayan ferdlerinin siyâsî, mülkî hürriyetlerini temin için daima mütemerkiz bir kuvvet hâlinde bulunmalı, bu hücum her hangi hükûmetin ister kanûnlarından, ister mahkemesinden, ister meclisinden gelsin, demokrasinin daima müdafaʿı vaziyetinde kalmalıdır.

Demokrat bir hükûmetin muvaffakiyeti efkâr-ı umûmiyeyi kazanmasına bağlıdır. Efkâr-ı umûmiyeyi kazanabilmek için hürriyet-i fikr ve hürriyet-i içtimaʿ temin edilmelidir. Tennessee hükûmetinin bunu temin etmemesi, mahallî ve mevziʿî bir vakıʿa gibi telakki edilmemelidir. Bu, bütün Amerika demokrasisine yapılmış bir taarruz-ı dünya telakki edilmelidir.

Hükûmet-i müttehide Tennessee'deki mektebleri, usûl-ü tedrisi, Scopes'un tedrisatını teftiş hakkına haʿiz olmalıdır. Scopes Davası efkâr-ı umûmiyenin kanûnlara olan iʿtimadını sarsmışdır. Hükûmet-i müttehide her hükûmet dahlinde ʿilmin ve fennin hürriyetini temin etmelidir. Tennessee'nin böyle demokrasiye, medeniyete, insanlığa mugayyir bir kanûn geçirmek salâhiyeti dahlinde olmamalıdır. Merkez-i demokrasiyyenin her hükûmetde, her toprakda nâzım ve müfettişi olmalıdır.

Scopes Davasından Amerikalılar kadar bizim de alacağımız bir ders vardır. Çünkü bizde de din ile fen henüz tamamıyla ayrılmadığı, insanın menşeʿî hakkında telakkimiz dinden geldiği için "Dayton"da cereyan eden dava memleketimizde cereyan etmiş gibi alaka ile tedkik edilmek icab eder."[735]

Hayat (20.10.1927)

"**Anglo-Sakson matbuʿatı 'Darwin' nazariyatı hakkında bir nutuk – Şair 'Dante'nin 'La Divina Komedya'sında Arapça Mısralar**

[735] "Beş Yüz Bin Sene Evvel İnsanların Yaşadığını İddia Ediyorlar", **Resimli Ay**, 01.09.1925, s. 12-14.

‘Charles Darwin’ cinslerin menşe’îne da’ir olan eserini 1859’da neşr etmişdi, ondan on iki sonra insanın menşe’înden bahs te’lifini meydana koydu. Tekâmül nazariyesinin vaziʿ ve tedvini ve insanın hilkâtda mevkıʿnı taʿyin eden bu iki kitabın intişarları zamanında halk tarafından nasıl karşılandığını bize ‘Herbert George Wells’ pek iyi anlatır.

Bir hey’et tarafından Türkçeye tercüme edilmekde olan meşhur Tarih-i ʿUmûmiyesinde, on dokuzuncu asırdan bahs fasılada ‘Wells’, tekâmül ve insanın menşe’î nazariyelerinin yalnız halk kitlesini, muhafazakarları ve papazları değil havası ve münevverleri bile iğzâb etdiğini, daha garibi İngiliz Dârülfünûnlarının tekâmül nazariyatına bütün kuvvetleriyle muhalefetde bulunduklarını ve bütün medeniyet ʿaleminde 1860’dan 1890’a kadar otuz sene bu nazariyat etrafında gürültülü münakaşalar olduğunu söylüyor. Amerika Cemâhir-i Müttehidesi’nden ‘Tennessee’ cumhuriyeti dahlinde Darwin nazariyatına tarafdar bir mekteb hocasının sırf bu sebebden dolayı mahkemeye sevk edilmesi üzerine bu münakaşalar bir kaç sene evvel tekrar alevlendi; Türk matbuʿatının bu meşhur mahkemeye da’ir verdiği haberler henüz hatırlardadır. Sir ‘Arthur Keith’in nutku her halde bu hummalı mübahaselere nihayet vermeyecekdir, çünkü bu zât Darwin nazariyesinin mahz-ı hakîkât olduğunu zâtının ve mevkıʿnın kendisine verdiği kuvvet ve salahiyetle ve yüksek sesle bütün ʿaleme ʿilan etdi.

Tam bir metni ‘New York Times’ gazetesinin 4 Eylül tarihli nüshâsında münderic olan, bu şimdiden meşhur nutukdan Sir ‘Arthur Keith’ ilk önce kendi kendisine şu suali soruyor:

‘Charles Darwin insanın teşaʿub ve neş’eti hakkında bir tarih yazalı elli beş sene oldu. Zamanın imtihanını geçirdikden sonra bu eser şimdi ne haldedir?’ Bütün nutuk bu tek sualin cevabıdır.

İngiliz ʿalimi, ‘Cinslerin Menşe’î’ çıkdıktan sonra o vakitler ‘British Association’ın riyasetinde bulunan ʿulemadan ‘Owen’ ile Charles Darwin’in en hararetli telemmüzü ‘Huxley’ arasındaki münâkaşaları hülâsa etdikden bizzat Darwin’in nazariyelerine geçiyor ve onları kısaca izah ediyor. Darwin’in vefatından beri kırk beş sene geçmişdir. Bu müddet zarfında insana ʿaid bir çok müstehaşeler ve onun kullanmış olduğu bir çok taşdan alet ve edavat keşf edilmiş ve bu sayede tabakatü’l-arz ıstılahında ‘Pleistosen’ denilen devrin başlangıcına kadar olan kadim bir maziye kadar insanın tarihini taʿkib etmek kâbil olmuşdur.

Bu mevzuʿ bahs olan devr zamanımızdan asgari olarak iki yüz bin sene uzakdır. 1892 senesinde doktor 'Dubois'nın keşfiyatı bize bu devirden daha öteye yaʿni daha eski olan 'Pliyosen' devrine kazar nazarımızı temdîd etmek imkânını verdi. Darwin nazariyesine göre eski zamanlara doğru gidildikçe insanın şeklen hayvana benzemesi icâb ediyordu. İşaret etdiğimiz keşifler hakîkâten bunun böyle olduğunu isbât etdi. Diğer tarafdan elimizde bulunan vaziʿ mikyaslara göre insanın arkasında bir milyon senelik bir mazi olduğu anlaşılmışdır.

Sir 'Arthur Keith', müddeʿasını isbât için mebhasü'l-arzdan 'mebhasü'l-cenîn'e geçiyor. Bu son şuʿbe-i ʿilim mütehassıslarının menşe'n insan mes'elesini tasvir eden müşahedelerinden, nutukda uzun uzadıya bahs var. İngiliz ʿalimi teşrih ve fizyoloji ʿulemasının da tedkiklerini ve tecrübelerini unutmamışdır. Nutkun hâtimesinde 'Darwin'in insanın nes'eti hakkındaki iddiʿası doğru mudur?' sualine Sir 'Arthur Keith' şu cevabı veriyor: 'Evet, doğrudur. Bu hükmü tefhîm ederken ben bütün hayatlarını delai'li tedkike hazr etmiş olan bir jüri hey'etinin yaʿni ʿadüvlük re'isi sıfayıla söz söylüyorum.'

'British Association'ın re'ise mahsus kürsüsünden tefhîm ve i'lan edilen bu katʿi hüküm İngiltere'de hayli gazab ve heyecan tevlîd etdi. Büyük Britanya'da şa'ir ve münekkid olarak mühim bir mevkıʿi olan ve Amerika'da meşhur 'Yale' Dârülfünûnu edebiyat müderrisliğinde bulunan doktor 'Alfred Noyes', 'Sunday Times, 11 Eylül tarihli nüshası' gazetesinde Sir 'Arthur Keith'in verdiği hükmü beliğ bir ifade ile red etdi. Bu reddiyenin bir çok kimseler tarafından sevinçle karşılandığını, onlar üzerinde mesken, hatta sâki bir ʿilaç te'siri yabdığını gazetenin kari'lerinden aldığı sayısız mektublardan anlıyoruz. Bu mektublar ve onları ilhâm eden makale, İngiliz halkının Darwin nazariyeleri ve bilhassa insanın menşe'îne aʿid faraziye karşısında his etdiği gazab ve infaʿali göstermesi iʿtibariyla çok maʿnalıdır.

Bütün bu nazariyeler etrafında hâlâ temadî eden mübahase ve münakaşada bu ʿaciz muharririn vaz'iyet almasına lüzum olmadığı gibi imkân da yokdur. Ben lâzım olan ʿilmi salahiyetden mahrumum, diğer tarafdan sırf fennî bir faraziye veyahud nazariye hakkında mütalaʿa beyan etmek, yahud Sir 'Arthur Keith'in dediği gibi hüküm tefhîm etmek benim vazifem haricindedir. Ben Anglo-Sakson matbuʿatında çok mevzuʿ bahs olan bundan sonra

da hayli neşriyata zemin teşkil edeceğine kaniʿ olduğum bir nutku haftalık musâhebemde sadece kayd ediyorum."[736]

Arkadaş (24.10.1928)

"**İlk ecdâdımızın maymun olduğu artık tahakkuk ediyor**

Son aylar zarfında van Heerwarden isminde bir Flemenkli ʿalim Sumatra adalarında yapdığı tedkîkatın neticesini bir rapor şeklinde neşr etdi. Bu rapor fevkalʿade heycanı mûcib oldu ve bütün ʿalimlere yeni yeni münakaşa kapıları açdı.

(Van Heerwarden) raporunda Sumatra adasının cenubundaki ormanlardan birinde insana fevkalʿade müşabeheti olan bir maymuna tesâdüf etdiğini söylüyor ve maymunun müteʿaddid fotoğraflarını neşr ediyor:

Flemenkli ʿalimin Amsterdam gazetecilerine beyânatının hülâsasını neşr ediyor:

'Şimdiye kadar insanların maymunlardan geldiğini iddiʿa edenler, Darwin de dahil olduğu halde bu noktada bocalıyorlardı. Bu noktada insana en yakın ad edilen şempanze maymunu ile insan arasındaki ʿuzeym farkları idi. Darwin ʿaleyhdarları diyorlardı ki: 'Madem ki maymunlar tekâmül ede ede insan olmuşlardır, o halde bu tekâmülün seyrini bize isbât ediniz. Filhakîka goril, orangutan, şempanze maymunları aralarındaki ʿuzeym farklarile birbirlerinden daha mütekâmil numunelerdir. Fakat bu tekâmül şempanzeden birden bire insana intikâl ediyor. Hâlbuki şempanze ile insan arasında insana yaklaşan bir nevʿ maymun daha olmalıdır ki tekâmülün seyrine kanaʿat getirelim. Zincirin bir halkası eksikdir.'

Evet zincirin bir halkası eksik idi, ve bu eksik halka Darwin ʿaleyhdarlarına hak kazandırıyordu. Benim Sumatra adalarında tasdik etdiğim müteʿaddid fotoğraflarını çıkardığım maymun limdiye kadar mechûl kalmış bir cinse mensubdur ve bütün maʿnasıyla şempanze ile insan arasında eksik olan numûneyi teşkil etmekdedir. İnsana vecihen müşabeheti çok kuvvetlidir venîm vahşi bir hayat yaşamakdadır. Diğer maymunlar gibi ağaçlara tırmanmak şöyle dursun, tıpkı insan gibi dişisi ile beraber gezmekde ve onu diğer

[736] Mehmed Ali Tevfik, "Anglo-Sakson matbuʿatı 'Darwin' nazariyatı hakkında bir nutuk – Şair 'Dante'nin 'La Divina Komedya'sında Arapça mısralar", **Hayat**, 47, 20.10.1927, s. 19-20.

maymunlardan kıskanmakdadır. Bilhassa bizim konuşmamıza benzeyen sesler çıkarmakda, hattâ gülmekdedir.

Elimde vesa'ît olmadığı için bu insanı veya maymunu yakalayıb getirmek imkân olmadı. Fakat yakında bir hey'etle beraber Sumatra adasına gidib bu maymunu yakalamak için hazırlıklarımı ikmâl etmek üzereyim.'

(Van Heerwarden)den evvel pek çok ʿalimler tedkîkatda bulunmuşlar fakat insanların maymunlardan geldiğini isbât edecek kuvvetli deliller elde edememişlerdi. Yalnız Alman antropoloji mütehassısı (Haeckel)ın da birkaç sene evvel insanların konuşması maymunların konuşmasının tekâmül etmiş bir şeklinden başka bir şey olmadığını iddiʿa etmiş, ve plâklara nakl etdiği seslerdeki müşâhiti birer birer tahlil ederek iddiʿasını bütün ʿalimlere teslîm etdirmişdi. Flemenkli profesörün keşfi bizim gibi bütün insanları düşündürmekden hâlî kalmıyor.

Katʿî sûretde tesbît edildikden sonra Darwin ʿaleyhdarları hangi iddiʿayı ileri sürecekler?"[737]

[737] "İlk ecdâdımızın maymun olduğu artık tahakkuk ediyor", **Arkadaş**, 18, 24.10.1928, s. 8, 12.

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'de Evrim Kuramının serencâmını bilim tarihi perspektifiyle incelemektedir. Kapsadığı tarih aralığı -tespit edilebildiği kadarıyla- Evrim Kuramından doğrudan ilk kez söz eden Ahmed Midhat'ın, imtiyaz sahibi olduğu *Dağarcık* dergisindeki "İnsân: Dünyâda İnsânın Zuhûru" adlı çalışmasının yayımlandığı 1873 yılından; Darwin'in eserlerinin dilimize ilk kez tam olarak kazandırıldığı 1970'li yıllara kadar uzanan yaklaşık 100 yıllık süreci ihtiva etmektedir.

Çalışmanın ilk bölümü Osmanlılarda Evrim Kuramını "Aktarma" ve "Benimseme" olmak üzere iki ayrı döneme ayırarak ele almaktadır. Bu iki dönem için de telif veya tercüme eserleri ile öne çıkan isimler seçilmiştir. Bu bölümde, Osmanlıların Evrim Kuramını Lamarck üzerinden algıladıkları, özellikle Aktarma Döneminde bilim-din uzlaşısı üzerinden değerlendirdikleri ve bilimsellikten uzak, felsefî bir zeminde tartıştıkları ortaya konmaktadır. İkinci bölüm, Evrim Kuramının Cumhuriyet dönemi popüler yazınındaki yerini ve önemini araştırmaktadır. Bu bölümün ana amacı, Evrim Kuramı öğretiminin doğrudan topluma yönelik olan kısmını ve bunun içeriğini tespit etmektir. Üçüncü bölüm ise Evrim Kuramının Cumhuriyet dönemi bilimsel yazınındaki yerini ve önemini irdelemektedir. Buradaki temel gaye ise Evrim Kuramı öğretiminin bilimsel ve kurumsal tarafını tespit etmektir.

Bu araştırmanın sonucunda, Evrim Kuramının popüler ve bilimsel yazınlarda merkezî bir yere ve öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Böylece, Cumhuriyet'in "Bilim Cumhuriyeti" yaklaşımı doğrultusunda çağdaş eğitim ve bilim politikalarında Evrim Kuramına mühim bir misyon yüklediği iddia edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet'te Evrim Kuramı, Osmanlılarda Evrim Kuramı, Evrim Kuramı Öğretimi, Darwin, Lamarck

ABSTRACT

This study examines the trajectory of the Theory of Evolution in Turkey from the perspective of the history of science. The period covered extends -so far as can be determined- from 1873, when Ahmed Midhat first directly referred to the Theory of Evolution in his article "İnsân: Dünyâda İnsânın Zuhûru" published in the journal *Dağarcık*, of which he was the proprietor, to the 1970s, when Darwin's works were translated into Turkish in their complete form for the first time, thus encompassing an approximately one-hundred-year period.

The first chapter examines the Theory of Evolution in the Ottomans context by dividing it into two distinct phases: the "Adaptation" period and the "Adoption" period. For each phase, prominent figures whose original or translated works stand out have been selected. In this chapter, it is demonstrated that the Ottomans largely perceived the Theory of Evolution through a Lamarckian framework, evaluated it within the context of a reconciliation between science and religion, and discussed it primarily within a philosophical framework rather than on a strictly scientific basis. The second chapter investigates the place and significance of the Theory of Evolution in the popular literature of the Republican period. The principal aim of this chapter is to identify the aspects of the teaching of the theory of evolution directed toward the public and to determine their content. The third chapter examines the place and significance of the Theory of Evolution in the scientific literature of the Republican period. The main objective here is to identify the scientific and institutional dimensions involved in the teaching of the theory of evolution.

The findings of this research indicate that the Theory of Evolution occupied a central place and significance in both popular and scientific writings. Accordingly, it may be argued that, in line

with the Republic's conception of a "Science-Oriented Republic," the Theory of Evolution was assigned an important role in modern educational and scientific policies.

Keywords: Theory of Evolution in the Republic of Turkey, Theory of Evolution among the Ottomans, Teaching of the Theory of Evolution, Darwin, Lamarck